

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

3. 1981

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე ლ ა ტ ი ო რ კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. შიშიგური (რედაქტორის მოადგილე)
პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкრелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.
Ответственный секретарь Г. А. Глонтия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შტაბი“, ენისა და ლიტერატურის სერია,
1981, № 3

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19 ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოება 19.V.1981; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.XI.1981; ფე 15043;
ქალაქის ზომა 70X108⁷/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 15.20; ტირაჟი 1 800; შეცვ. 1825; ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ზ ი

ბ. ჩხარტიშვილი, 30-იანი წლების ქართული პოეზია და ქურხალი „მნათობი“	5
ა. ცანავა, მითოსური ნაკადი ქართულ საბჭოთა რომანში	27
ლ. კრელაშვილი, ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ატრიბუციისა და გამოცემის ისტორიის საკითხები	45
ქ. გაფრინდაშვილი, ადამიანის იდეალი „დავით გარეჯელის ცხოვრების“ მიხედვით	58
რ. ჩოლოყაშვილი, ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟის გაგებისათვის	73
ლ. კოტაშვილი, აღმოსავლური წარმოშობის ტერმინები ქართულ ხალხურ ზღაპრებში	81
გ. ნინუა, ერთი ქართული ხელნაწერის ისტორია	93
ნ. ჩიჩუა, ლინგვისტური კატეგორიების სტატუსი მხატვრული პროზის ექსტენსიონალში	101
ა. ჰარისი, ენებითი ქართულში	109
ა. კიზირია, -თვის -ზე და გამო -ზე თანდებულთა მონაცვლეობა	117
ც. ბიჩინაშვილი, გერმანული რთული სიტყვები და მათი ქართული შესატყვისები	122
მ. მდგრელიშვილი, ინდიკატივის აწმყო დროის ფუნქციები სხვადასხვა სასტემოს ენებში (ინგლისური და ქართული ენების მაგალითზე)	133
თ. გვანცელაძე, უარყოფის არატიპური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში	142
ე. სარაშვილი, -გი, -გინი, გინი ფორმათა შესახებ აზერბაიჯანულში	154
ლ. ცოცხაძე, იარაღისა და ადგილის აღმნიშვნელი დეროვაციული ველების ურთიერთქმედება თანამედროვე სემიტიურ ენებში (არაბულსა და ებრაულში)	169

მეცნიერის იუბილე

ა. ბარამიძე, ე. მეთრეველი, ნ. ქანაშია, კალისტრატე სალია 80 წლისა	170
--	-----

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

პ. მურადიანი, პასუხი რეცენზენტს	174
ბ. გასანოვი — ე. ჯანგიძე, ინგლისური დიალექტი აზერბაიჯანში, 1978	182

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში სალოქტორო ლინგვისტიკათა თემების დამტკიცება	183
--	-----

ფ ე რ ი ლ ე ბ ი

რედაქცია ჩხარტიშვილი

30-იანი წლების ქართული პოეზია და ჟურნალი „მნათობი“

ოცდაათიანი წლები ჩვენს ქვეყანაში ხასიათდება სოციალიზმის მძლავრი შეტევით ყოველგვარი დრომოქმულისა და ძველის წინააღმდეგ. ამიტომ სოციალისტურმა აღმშენებლობამ ბუნებრივად დაამკვიდრა შემტევი, მებრძოლი, შემოქმედებითი სულისკვეთება საბჭოთა საზოგადოებრიობის ეკონომიკურ და სულიერ ცხოვრებაში. მშენებლობის პათოსმა განსაზღვრა საბჭოთა ლიტერატურის შინაარსი და ფორმა. პოეზიაში ფართოდ შეიჭრა ახალი თემები და პრობლემები, ახალი მოტივები და განწყობილებები. 30-იანი წლების პირველი ნახევრის გმირია სოციალიზმის მშენებელი ადამიანი, ეს იქნება მუშა თუ კოლმეურნე, ინჟინერი თუ ექიმი, ხელმძღვანელი მუშაკი თუ რიგითი ადამიანი. იმ პერიოდის პოეტურ ნაწარმოებებში რეალისტური ფერებით იყო მოცემული ასეთი საბჭოთა ადამიანის გმირობა და თავდადება, პატრიოტიზმი და საქმისადმი ერთგულება, სისადავე და თავმდაბლობა. ამგვარი თვისებების მქონე ადამიანებს წარმოსახვდნენ რუსი საბჭოთა პოეტები ნ. ტიხონოვი და ე. ბაგრიცკი, ალ. სურკოვი და ა. ბეზიმენსკი, ვ. ლუგოვსკოი და ს. კირსანოვი, ი. სელვინსკი და მ. ისაკოვსკი და სხვ.

საბჭოთა პოეზიის ამგვარ თვისებრივ სიახლეს თამამად უერთებდა თავის ჯანსაღ ნაკადს 30-იანი წლების ქართული პოეზია. ქართველ პოეტთა მოწინავე რაზმმა ორგანულად გაითავისა მხატვრული ასახვის ახალი მეთოდი — სოციალისტური რეალიზმი. ამ მეთოდის ათვისებამ ახალი მიღწევები და წარმატებები მოაპოვებინა თავიანთ შემოქმედებით გზაზე ქართველი პოეტების ძველ თაობას: გ. ტაბიძეს, გ. ლეონიძეს, ა. აბაშელს, ი. გრიშაშვილს, ს. ჩიქოვანს; ყოფილ ცისფერყანწულებს — პ. იაშვილს, ტ. ტაბიძეს, ვ. გაფრინდაშვილს, კ. ნადირაძეს; პირველ კომკავშირულ პოეტებს — ალიო მირცხულავას, კ. კალაძეს; ოცდაათიანი წლების წინა და მის შემდგომ პოეტურ თაობას — ირ. აბაშიძეს, გრ. აბაშიძეს, ალ. გომიაშვილსა და სხვ. სოციალისტური რეალიზმის აშკარა ნიშნებით გამსჭვალულ მათ პოეტურ ნიმუშებს უხვად აქვეყნებდა ჟურნალი „მნათობი“, რითაც საგრძნობლად უწყობდა ხელს ოცდაათიანი წლების ქართულ პოეზიაში სოციალისტური რეალიზმის განვითარებას.

ოცდაათიანი წლების ქართული მხატვრული ლიტერატურისათვის ორგანული და აქტუალური თემა გახდა ხალხთა ძმობა და მეგობრობა. სოციალისტური რევოლუციის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მონაპოვარი სწორედ ეს დიდი გრძნობა გახლდათ. სოციალისტური ცხოვრების ახალმა წესმა ფართოდ მოიკიდა ფეხი საბჭოეთის მიწაზე, სხვადასხვა კუთხის შვილები ერთი მიზნით გამსჭვალა და საერთო საქმეს ერთი სულისკვეთებით დაუქვემდებარა. ეს იყო მსოფლიოში ჯერ არნახული ძმობისა და მეგობრობის, ხალხთა შორის ინტერნაციონალიზმის გრძნობის უიშვიათესი მაგალითი. ამ გრძნობამ მტკიცედ შე-

კერა და მეგობრობის გულწრფელი სიყვარულით შეადლუაბა საბჭოთა ქვეყნის ხალხები.

30-იან წლებში მოღვაწე ქართველ პოეტთაგან ერთ-ერთმა პირველმა გალაკტიონ ტაბიძემ უმღერა საბჭოთა ხალხების მეგობრობას, მათ ძმურ ურთიერთკავშირს. „ეროვნებათა მარში“, რომელიც 1932 წელს დაიბეჭდა ეურნალ „მნათობში“ (№ 3-4), ხალხთა შორის მეგობრობის ნამდვილი ჰიმნი იყო. ლექსში ნათლად გამოიკვეთა საბჭოთა რესპუბლიკების ერთიანი სულისკვეთება, მუხლჩაუხრელი შრომა და ბრძოლა სოციალიზმის ასაშენებლად, გააფთხებული პროტესტი ომის მოწადინეთა მიმართ, მსოფლიო რევოლუციური პროცესის გაღვივება, მისი უქვევლი პერსპექტივები.

არსებითად „ეროვნებათა მარშის“ იდეურ-თემატური გაგრძელებაა ლექსი „10 წელი“, რომლის ქვესათაურია „მსოფლიო, გენიალური პარმონისათვის“¹. ამ ლექსში პოეტი მსოფლიოს ხალხების ურთიერთმეგობრობაზე ლაპარაკობს, მათ ძმურ დამოკიდებულებასა და გაგებაზე, რაც უტყუარ საწინდარს წარმოადგენს მსოფლიო მშვიდობისათვის. ამ ლექსის პოლიტიკური სიმახვილე და იდეური სიძლიერე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს დღეს, როცა საერთაშორისო პოლიტიკური ატმოსფერო გარკვეულ დაწმენდას მოითხოვს, რისთვისაც ასე თავგამოდებით იღვწის ჩვენი ქვეყნის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი.

როგორც ცნობილია, 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან სრულიად ახალ ფაზაში შევიდა სოციალისტური აღმშენებლობა, საბჭოთა ქვეყანა ტრიუმფალურად მიუახლოვდა სოციალიზმის გამარჯვების მწვერვალებს. საბჭოეთის დიდ და ძმურ ფერხულში სიამაყით იდგა საბჭოთა საქართველოს აღორძინებული რესპუბლიკა. ქართველი ხალხის გმირულმა შრომამ ერთბაშად უცვალა სახე ჩვენს რესპუბლიკას, აყვავდა და განვითარდა მისი ყოველი კუთხე. საქართველოს ამგვარ განახლებას შეუძლებელი იყო ცხოველმყოფელი ზეგავლენა არ მოეხდინა ქართული კულტურის მოღვაწეებზე, ახალი შთაგონების წყაროდ არ ქცეულიყო იგი. ასე დაიბადა გალაკტიონის „ლექსი განახლებულ ქვეყანაზე“², სადაც ავტორი პოეტური შთაგონებით უმღერის საუკუნოვანი ჭაობებისაგან ამოშრობილ და ციტრუსებით აზურმუხტებულ კოლხეთის მხარეს. ამ განახლებაში ერთნაირი მისწრაფებით იღვწის მოხუცი და ახალგაზრდა („თმაქალარა და ჭაბუკი“):

მოხუცი არ გულმავიწყობს,
ახალგაზრდას სდევს ოცნება.
და ორივეს სურს დაიწყოს
ოცნებათა შემოწმება.
სიყვითლით და დაობებით
რომ ბორცვავდა წინათ ფოთი,
შრება ძველ ქაობები
და რიონის ცხრება შფოთი.

პოეტი აღტაცებით უყურებს იმ სიახლეს, რაც ახალმა დრომ, ახალმა ეპოქამ, ახალმა ადამიანებმა მოიტანეს ამ ნაქაობარ ადგილებში:

დრომ კი ძველი მალარიით
მოშამული ატმოსფერა,

¹ ე. „მნათობი“, 1934, № 11—12, გვ. 7.

² ე. „მნათობი“, 1936, № 2.

ახალ ჩაით, ახალ იით
ახლად გააოქროსფერა.

სიახლის განცდა უშუალო და ახლობელი იყო საბჭოთა ადამიანისათვის, რომელიც თავად იყო ამ სიახლის შემოქმედელი.

ამ გამარჯვებებითა და განახლებული ქვეყნის სიძლიერითაა შთაგონებული 1938 წელს (№ 6) დაწერილი ლექსი „აწმყოს დიდება დიდი“, სადაც პოეტი გულის სიღრმიდან წამოსული სტრიქონებით უმღერის დღევანდელობას, რეალურ სინამდვილეს, მბორგავსა და მოქმედს, შემტევსა და მღელვარეს:

ჩემო ლექსებო, მუდამ გქონდეთ მსუბუქი ფრთები,
აყვავებული მდღეო, გასაოცარი მთები!
რუსთაველი და მშვიდი? დამშვიდება და ეჟა?
(აწმყოს დიდება დიდი და ღღეს მომავალს—ვაშა!)

აქ მოხდენილადაა ჩართული ჩვენი დიდებული წინაპრების ნათელი სახე-ლები, დღევანდელობასაც რომ ეხმიანებიან თავიანთი „მბორგავი“ სულით. ყოველ სასიკეთო საქმეს წინაპრის უკვდავი სული უდგას თავდებად. სინამდვილე კი უთუოდ სულის შემძვერელია, შთამაგონებელი და ცხოველყოფელია. პოეტი აღფრთოვანებულია სინამდვილის სიდიადით, მისი წინსვლითა და გამარჯვებებით, უძლველობითა და მომხიბლაობით:

გალაქიონი ხედავს, რა სასწაულებს ახდენს
ის გამარჯვება, რითაც სუნთქავს მშობელი ვრი,
იმ უბოლოოდ მდგარ და საიმედო საყრდენს—
წინსვლას, რომელსაც ვერ სძლევს ვერავითარი მტერი!

თავისებური სიმბოლური გააზრება აქვს ლექსს „ოქტომბრის გემი“³. ლექსის მიხედვით ადვილად გაიაზრება, რომ მსოფლიოში პირველ სოციალისტურ ქვეყანას აგრესიულად შემოესია იმპერიალისტური ქვეყნები, ყოველნაირი საშუალებებითა და ხერხებით სცადეს მისი მოსპობა და განადგურება, მაგრამ რადგან ახალი ქვეყნის სიმართლე აშკარა და ცხადი იყო, ვერაფერი დააკლეს. და აი, ოქტომბრის გემი ძლევამოსილად უახლოვდება იმ ნაპირს, რისთვისაც ასე ხანგრძლივი ბრძოლისა და შეტევის გზა განვლო: „რამდენი ტალღა უტევდა მკერდით მის წინგაწევას, ან შეფერხებას“. ოქტომბრის გემი სოციალისტური რევოლუციის ის სანუკვარი მონაპოვარია, რომლის დაცვა თითოეული საბჭოთა მოქალაქის წმიდათა წმიდა ვალია, მისი სისხლხორცეული საქმეა, რადგან იგი აწმყოსთან ერთად მომავალსაც გვინათებს:

და თუ მღელვარე ტალღები აღსდგა—
გემთან მებრძოლი შორი ზღვისანი,—
ჩვენც გემთან ერთად ვიბრძობებთ, რადგან
მწეებრ ნათელი გვიანთს მიზანი!
ჩვენ ყველაფერი გავიგეთ ზეალის,
ჩვენ ყველაფერი გავიგეთ ზეგის,
არ დავიშურებთ ბრძოლათა ხალისს,
რომ ვიყოთ მტერთა წინააღმდეგი.

ლექსის დაწერის თარიღი სამამულო ომის დაწყების წინა ხანას განეკუთვნება. ამ დროისათვის ევროპის თავზე საავდროდ იგრავნებოდა ომის შავი

³ ქ. „მნათობი“, 1938, № 11.

ღრუბლები. გერმანული ფაშიზმი დღითიდღე შემზარავად აელარუნებდა სასიკვდილო იარაღს. ასეთ გართულებულ და დაძაბულ ვითარებაში მრისხანე პროტესტად გაისმოდა გ. ტაბიძის ზემოთ განხილული ლექსი. ამ თვალსაზრისით განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მას.

აქვე, ეურნალის ამავე ნომერში (1938, № 11) დაბეჭდილია გალაკტიონის ლირიკის ბრწყინვალე ნიმუში, აზრისა და განცდის უიშვიათესი სინთეზი „წყალტუბოდან ქუთაისში“. ლექსის ფილოსოფიური სიღრმე და ლირიკული სინატიფე ახალ ეტაპს ქმნიდა 30-იანი წლების ქართულ ლირიკაში.

1940 წელს „მნათობში“ (№ 2) გალაკტიონი ბეჭდავს თავის განთქმულ ვრცელ პოეტურ ტრაქტატს „საუბარი ლირიკის შესახებ“. აღნიშნულ ნაწარმოებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს აქამადაც ლირიკის, საერთოდ, მხატვრული ნაწარმოების არსის, მისი როლისა და მნიშვნელობის გასარკვევეად საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმართვის საქმეში. პოეტის აზრით, ლირიკა (იგივე ხელოვნება) ხალხთან მკიდრო კავშირში უნდა იმყოფებოდეს, მისი სულის თანაზიარი უნდა იყოს, კირსა და ლხინში თანამდგომი. ამიტომ დიდა და განუზომელი პოეტის როლი და ღვაწლი პოეტური სიტყვის სრულყოფაში. პოეტური სიტყვის სრულყოფა კი დაუღალავ შრომასა და შემოქმედებითს ძიებას მოითხოვს. ლირიკა სინამდვილეს უნდა უსწორებდეს მხარს, მის დიად საქმეებს უნდა ეხმარებოდეს. პოეტის მხატვრული კონცეფციაა გამოხატული ამ სტრიქონებში:

არ არის ქნარის ღუმლისთვის რამე მიზეზი
მხარეში, სადაც მშენებლობა გეაქვს უდიდესი.
რა დააღია, რა მაღალი ეს მშენებლობა!
რა მრავალია კიდევ მეტი შესაძლებლობა!..
ჩვენ პოეტები, საუკუნით ვართ მოვალენი,
რომ მის ნათებას მოწიწებით შევაპყროთ თვალი,
გზა გავუკაფოთ სხვებთან ერთად დიად იდეებს,
იმათ დროშებს და სიმალეებს, მათ სიდიდეებს⁴.

ქვეშარტი ლირიკა მუდამ მიჰყვებოდა ცხოვრებას მხარდამხარ:

ლირიკა თრთოდა, მძლავრდებოდა, ჰქუხდა საერთოდ
კაცობრიობის სვლასთან ერთად, მასასთან ერთად!
ჩვეოლუციით ეიდოდა წინ—როს უახლესი
კაცთა ცხოვრების იდეალი ჩნდა უმალესი⁵.

პოეტის აზრით, უდიდესი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ენიჭება „სიმართლისათვის მებრძოლ ლირიკას“, რაშიც უაღრესად აშკარადაა გაცხადებული თვით გ. ტაბიძის პოეტური კრედიო, მისი პოეზიის სამოქალაქო მოტივების საიდუმლო გასაღები. ამ ნაწარმოებით გ. ტაბიძეს „თითქოს სურდა განვლილი შემოქმედებითი გზის გამოცდილებანი ერთ ნაწარმოებში განეზოგადებინა როგორც საკუთარი პოეტიკური დოქტრინის აღფა და ომეგა“, შენიშნავდა აკად. გ. ჭიბლაძე⁶.

ქართული მხატვრული სიტყვის გამოჩენილი ოსტატი გიორგი ლენინი ეურნალ „მნათობის“ ერთ-ერთი აქტიური ავტორი იყო, რომლის პოე-

⁴ ე. „მნათობი“, 1940, № 2, გვ. 16.

⁵ იქვე, გვ. 17.

⁶ გ. ჭიბლაძე, კრიტიკული ეტიუდები, III, 1959, გვ. 105.

ზია არა მარტო ლირიკული სინატიფით, მუსიკალობითა და მეტაფორული აზროვნებით გამოირჩეოდა, არამედ მასში უღარესად რეალისტურ გამოხატულებას პოულობდა აღნიშნული პერიოდის რეალური სინამდვილის დამახასიათებელი მოვლენები, ეპოქის ნიშნული თვისებები. გ. ლეონიძემ, რომელიც 1918 წელს დაუკავშირდა ქართველ სიმბოლისტებს, შემოქმედებითად აითვისა ის ჯანსაღი ელემენტები, რაც ცისფერყანწილებმა შემოიტანეს და დაამკვიდრეს ქართულ პოეზიაში (ლექსის ტექნიკური მხარე, მუსიკალობა და სხვ.), რის გამოც პოეტმა მალე დათმო ადრინდელი შემოქმედებითი პოზიცია, გულით აღიქვა საბჭოთა სინამდვილე და მისი ერთ-ერთი აქტიური მშენებელი და მომღერალი გახდა. 30-იან წლებში იგი მთელი აზრებით თანაუგრძნობს სოციალისტურ სინამდვილეს და მის სიახლეებსა და გარდამქმნელ პროცესებს გულწრფელი ლირიკული ხმით უმღერის.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გ. ლეონიძის „პოეტის შენიშვნები“, რომელიც „მნათობის“ ფურცლებზე 1932 წელს (№ 7) გამოაქვეყნა. აქ პოეტი თავისებურ შეხედულებას გამოხატავს აწყობზე, მიმდინარე ცხოვრებისეულ პროცესებზე, რომელთა სირთულეების ასახვა არ ძალუძთ იმ „მატიფრთიან პიიტებს“, ვინც დიდებულ წინაპართა ჩრდილში ნოქცეულან და პოეტური უსუსურობა მოძალბია მათ სტრიქონებს. ნაწარმოების პირველ ნაწილში⁷ კი აეტორი ქება-დიდებათ მოიხსენიებს შოთა რუსთაველს, ბესიკ გაბაშვილს, დავით გურამიშვილს, ჭიხტყაყიან ვაჟა-ფშაველას და სხვას.

ვინც საქართველოს ხმით შეაბერდა
ზოგი მღეროდა ეარდების ბალში,
სხვა უნაგირის ტახტაზე წერდა.
მღეროდნენ, როგორც დიდი წვიმები
და ფრინველები ათასხმიანი,
მათ მოჰიმული ჰქონდათ სიმები
და არ იცოდნენ ლექსის ხრიალი.
ხმალმა, ხანძარმა, კალიამ, ჰირმა
მათი სიმღერა ვერ გაანელა...⁸

მათი თავგამოდებული მოღვაწეობა სულიერ ენერჯიას უათკეცებდა მშობელ ხალხს, ჰირში თუ ლხინში მუდამ გვერდით ედგნენ:

მორწყეს საშობლო ლექსის მდინარით
და ენაზედაც თაფლი სდენიათ,
იყურებიან სახე მბრწყინავი,
შუბლზე ნათელი შეუფენიათ.
მინც ელივიან დედამიწიდან,
არ გათავდებია მათი ნუგეში.
და სამუდამოდ ჩაბუღრებულან
სიმებისაგან დაწუნულს ბუღეში.⁹

ნაწარმოების მეორე ნაწილში პოეტი მთელი სიმკაცრით ამხელს უნიჭო მკლახნელებს, რომლებიც სხვათა ჩრდილში მოკალათებულან და „ერთი გაძლომისათვის“ ახურდაეებენ კალამს, ამრუდებენ სიტყვას. პოეტი მათ „ლირიკულ ქარიყლაპიას“ უწოდებს, რომელთაც

⁷ დასახელებული ნაწარმოები წარმოადგენს ორ თავს პოეტის ნიერ ჩაფიქრებული პოემიდან.

⁸ ე. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 6.

⁹ იქვე.

წარეცხილი აქვთ სამირის კვალი
და ენის ტარი მათი დამპალა,
ჩვენთვის კი არა, სადმე ხატისთვის
იქნებ ივარგონ ზეთის ლამპარად.

ასეთები ისე ალგვილან მიწის პირისგან, ოდნავი კვალიც კი არ დაუტოვებიათ.

მე დავინახე ბევრი მათგანი
ქუჩამ გასრისა, როგორც პეპელა.
განა რომელი გამოგვადგება
ჩვენი დღეების მასწავლებლად—
დასძრას ლექსები ცხენოსანივით,
ავარდეს ბუჭი უკან ამტყდარი,
ხელდროშინანი გაგიძღვეს წინა
გამაპობელი ბაირახტარი,
მაგრამ განა მათ მოეთხოვებათ,
გაუბლონ ჩვენი დროის მარწუხებს...

30-იანი წლების მღვლეარე დღეების სიდიადე ქეშმარიტად მოითხოვდა სიტყვის იმგვარ ძალას, რომელიც უტყუარად წარმოსახავდა ეპოქის ძარღვიან მაჯისცემას, გაშლილ სოციალისტურ მშენებლობას, ახალი ადამიანების მიზნებსა და მისწრაფებებს. სინამდვილის რეალისტური განსახოვნება სიტყვის ოსტატთა უმთავრესი ამოცანა იყო, რასაც ნათლად ემსახურებოდა გიორგი ლეონიძის სიწრფელით აღსავსე ლირიკა.

1933 წელს (№ 8—9) გ. ლეონიძე ბექდავს ლექსს თბილისური ციკლიდან „საათნაეა“. ამიერკავკასიის ხალხების საერთო მგოსანი საიათნოვა იმთავითვე იქცა გ. ლეონიძის შემოქმედების შთაგონების ერთერთ წყაროდ. ამ ლექსში ქართველი პოეტი თვით საიათნოვას პოეტური სტილით იძლევა მგოსნის პოეტურ პორტრეტს, მის შთაგონებულ სახეს, წარმოგვიდგენს სიყვარულის უნაზესი გრძნობით ანთებულ მიჯნურს, ხალხთა მეგობრობის უბადლო მომღერალს.

იმავე წლის მეათე და მეთორმეტე ნომრებში პოეტი ბექდავს ლექსებს „მთაწმინდიდან ქარს მოჰქონდა“ და „მყვირალობა“. პირველ მათგანში ცოცხალი პოეტური ფერებითაა წარმოსახული თბილისური ნაირფეროვანი დილა, გაქლენთილი „ლექსებისა და ტარხუნის სურნელით“, ხოლო მეორე ლექსში ლეონიძისეული ომახიანი ამოძახილია სიყვარულით გახლებული მიჯნურისა მყვირალობის დროს:

გაღეშებული ხარი ვარ,
გემს ვიღებ ნიაქარზედა,
ჩემი ოცნება მაჩვენეთ,
რქა ზედ მივაფშხენა რქაზედა,
სულ მივამტვრიო, დავლუწო,
გულში რაც გადაირაზა,
შევეყიერებ, როგორც ირმები
ყვირიან ყარაიასა!¹⁰

1934 წელს (№ 7—8) პოეტი აქვეყნებს ლექსებს თბილისური ციკლიდან „თბილისის განთიადები“ და „რა საჭიროა ლექსისთვის ტაში“. თბილისური ციკლის ერთ ლექსს ჰქვია „გათენებისას მერძევე მოვა“, რომელშიც თბილი-

¹⁰ ე. „მნათობი“, 1933, № 11, გვ. 48.

სურ კოლორიტულ დილასთან ერთად კიდევ ერთხელ განმეორდება ლეგენდარული ფიროსმანის შთამბეჭდავი სახე:

ქცეულა ქართლი ზურმუხტის ზღვათა,
მოფრიალებენ ტყემლის აფრები
და ფიროსმანი ღუქანში ხატავს
ქიქა არაყზედ ფრინველს გაფრენილს.¹¹

ამავე ციკლის მეორე ლექსი «მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“» შთაგონებულია სამშობლოს სიყვარულის იმ უდიდესი გრძნობით, რაც ასე ძლიერად და მრავალფეროვნად არის გამოხატული გიორგი ლეონიძის მდიდარ შემოქმედებაში. «ქართლის ცხოვრების» თემატიაზე ადრეც დაუწერია პოეტს ლექსები, მაგ. «წიგნი „ქართლის ცხოვრება“» (1928 წ.), «მინაწერი „ქართლის ცხოვრებაზე“» (1928 წ.). როგორც ჩანს, წინამდებარე ლექსიც «მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“» ადრე აქვს დაწერილი (1929 წ.)¹², მაგრამ 1934 წლამდე არ გამოუქვეყნებია. მასში ეფექტურად არის გავლებული პარალელი „ქართლის ცხოვრებაში“ აღწერილ ამბებსა და დღევანდლობას შორის.

სოციალისტური სინამდვილის რეალური სურათები ახალი შთაგონებით აღანთებს მშობლიური ქვეყნის წარსულსა და აწმყოზე შეყვარებულ პოეტს. წარსულისა და აწმყოს დაპირისპირებით ნათელი სურათია წარმოსახული ქართველი ხალხის გმირული წარსულისა და დღევანდლობის გრანდიოზული მშენებლობისა. პოეტს არაჩვეულებრივ სიამაყეს გვირის საქართველოს გაუგონარი სიმტკიცე, უმაჯალითო სიმამაცე და გმირობა აურაცხელ მტერთან ბრძოლაში. მაგრამ არანაკლებ საამაყოა დღევანდელი საქართველოს არნახული წარმატებები, წინსვლა და გამარჯვებები:

მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“
წუხელის დიდხანს გათენებამდი,—
როგორ გლეწადნენ, ჩემო ქალაქო,
სისხლით მოედნებს როგორ ღებავდი.
გამოევარდები: ხარ თუ აღარა,
კიდევ გაისმის ქუჩებში ჩეხა?—
ეხედავ შენს სახლებს, ეხედავ შენს აბრებს
და მიხარიან, რომ ისევ დგეხარ...
შევხარი დილის ორთქლიან პურებს,
ახალ სართულთა წითელ აგურებს...

მშობლიური ქვეყნისადმი უანგარო სამსახური ჭეშმარიტი ხელოვანის წილხვედრია, რის გამოც მშობელი ხალხი გულწრფელად შემოსავს ნიჭიერ შემოქმედთ დაფნითა და გვირგვინით. ეს სიყვარული თავისთავად მოდის, მას არავითარი ძალდატანება არ სჭირდება, ვერც ოფიციალური სიგელ-გუჯრები და ჩინ-მედლები ვერ განსაზღვრავს ხელოვანთა ნიჭსა და ტალანტს. ნიჭისა და ტალანტის ერთადერთი უტყუარი საზომი და ჭეშმარიტი დამფასებელი ის ხალხია, ვისთვისაც გული შეუწირავს ხელოვანს. ამიტომ სრულიადაც არ არის საჭირო ლექსისთვის ტაში, შენს ფიქრს, შენს გულის ზრახვას, გამსჭვალულს მშობელი ხალხის სიყვარულით, ისედაც მიგიხვდება მკითხველი, ისედაც იგრ-

¹¹ ე. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 58.

¹² გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, ერთგომეული, 1954, გვ. 144.

ღნობს და გაითავისებს. ამ სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული ილია ჭავჭავაძის პოეტური სტრიქონები:

ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
 რასაც ვმსახურებთ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ.
 ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოფინოთ ხალხში,
 ბოროტთა საკლავად, მათ სულთ ხდომის სეირს ეუყუროთ!¹³

გ. ლეონიძის ქვემოთ მოყვანილი ციტატაც სხვა არაფერს გულისხმობს, თუ არა დიდსა და უანგარო სიყვარულს თავისი ხალხისას. თავგანწირულსა და ერთგულ სამსახურს ხელოვნებისადმი, რადგანაც პოეტის გული თავისთავად არის ნაპერწყლიანი:

რა საჭიროა ლექსისთვის ტაში,
 ყველა ხეესური, ვიცი, დანტეა,
 ვიცი, ბელურას პატარა ფრთაში
 დაკვესებული¹⁴ ცეცხლი ანთია.
 ვიცი, დამდნარი თოვლის წყრიალი
 ბესიკის ხმაზედ უფრო ტბილია,
 ჭვაც ყველა არი ნაპერწყლიანი,
 გული რომ იყოს—გასაკვირია!¹⁵

წინამდებარე ლექსი თავისუფლად შეიძლება მივიჩნიოთ ავტორის პოეტურ კრედიტად, მისი შემოქმედების იმ საიდუმლო გასაღებად, რითაც შეგვიძლია ჩავწვდეთ პოეტის ლირიკის სიწრფელისა და სინაზის ძირებს, მაიკოცლებელ წყაროებს. დასახელებული ლექსი მეოცე საუკუნის ქართული ლირიკის უბრწყინვალესი ნიმუშია, და არა მარტო ქართული ლირიკისა.

არსებითად იგივე აზრია გაცხადებული უსათაურო ლექსში „მზემ როცა მიწას მოუგერისა“, რომელიც 1935 წელს გამოქვეყნდა „მნათობში“ (№ 9). პოეტმა იცის, ერის ჭეშმარიტი მესიტყვე რომ გახდეს, დიდი და თავაულებელი შრომა და ბრძოლაა საჭირო, იცის ვის მიანათოს გულის ჩირაღდანი, ვის მიუძღვნას ჩანგი. პოეტმა ისიც კარგად იცის, ახალი ცხოვრების სიდიადის მხატვრული ასახვა „ხალხის ნაღარის“ გახდომის აუცილებელი პირობაა.

1936 წელს „მნათობის“ პირველ ნომერში გ. ლეონიძემ სამი ერთმანეთზე უკეთესი ლექსი გამოაქვეყნა. ესენია: უსათაურო — „აქ ყველა ბიჭი საზანდრობს“. „მეტყეები“ და „წვიმა შავ ზღვაზე“. პირველი ლექსი ლ. გუდიაშვილს ეძღვნება. მასში კვლავ განმეორდება ფიროსმანის სახელი. ლექსში მხატვრულად არის წარმოსახული თბილისის ახლო წარსული. რომელიც შეპირისპირებულია დღევანდელი თბილისის „მხარგაშლილობასთან“.

1938 წლის „მნათობის“ მეორე ნომერში პოეტი აქვეყნებს ლექსებს „მცხეთის მთებში“ და „არწივები“. ამ უკანასკნელის ქვეტექსტში არწივისებური სიმალისა და სიძლიერისაკენ ლტოლვა იგულისხმება. „მცხეთის მთებში“ კი ეძღვნება შორეულ წარსულს, დიდებულ წინაპართა ნათელ სახელებს, რომელთა შთამომავალი გულმხიარულად უმღერის დღევანდელი ცხოვრების სიდიადეს, მის ნათელ დღეებს, უმღერის ორიგინალურად, პოეტური შთაგონებით; მხოლოდ საკუთარი ხმით:

¹³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, 1957, გვ. 54.

¹⁴ ჟურნალში „დაკვესებულის“ ნაცვლად წერია „არხისტრატია“.

¹⁵ ე. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 59.

არ მინდა ჩანგი მე ხელნაჭერი,
ნარტყამი ხმალი სააკაძისა.
არ მინდა სირჩა სხვისი ნასვამი,
ვარსკვლავ სხვისი შარაუანდითა...
მე შიპოვნია ჩემი სიმღერა,
ჩემი სიტყვები გამაპოხელი!—
სიტყვა ამტყდარი წვიმასავითა,
ცისარტყელებით ვარაუფრქვეული.

აწმყოს სადიდებლად წარმოთქმული ლექსი მარადის დარჩება, როგორც დასტური ქეშმარიტებისა:

ღე, ჩემი ლექსი დარჩენილიყვეს,
ვით ხმლის ნატეხი დაძველებული,
ვით წყალდიდობის ქაფი შემხმარი
დიდი მდინარის ნაპირებისა...
შიგ დღევანდელი ხმა დაიძახებს,
ჩემი გულის ხმა სიცოცხლიანი...
ახალ ვაჟკაცთა ახალ ღონითა,
ახალ ქართლის მზით გაჩაღებულნი!..

ზემოთ განხილული ლექსებით გ. ლეონიძეს აქტიური წვლილი შეჰქონდა 30-იანი წლების ქართული პოეზიის კლასიკური ტრადიციების გამდიდრებისა და გაღრმავების საქმეში. რითაც საგრძნობლად უწყობდა ხელს ქართულ ლიტერატურაში სოციალისტური რეალიზმის განვითარებას.

30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში ღრმა კვალი დატოვა ტიციან ტაბიძემ. როგორც ცნობილია, ქართულმა სიმბოლისტურმა სკოლამ, რომლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წევრი გახლდათ ტ. ტაბიძე, 30-იანი წლების დასაწყისში არსებობა შესწყვიტა და მისი წარმომადგენლები სოციალისტური რეალიზმის პოზიციებზე დადგნენ. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, არც მიჩანეკურად მომხდარა და არც ერთი ხელის დაკვრით. რეალიზმის რაციონალური მარკვლები იმთავითვე მოიპოვებოდა ქართველ სიმბოლისტთა შემოქმედობაში. მით უფრო ამ მარკვლებმა საკმაო სიმღიერით იწყო გაღვივება 20-იანი წლების მეორე ნახევარში, როცა სოციალისტური სინამდვილე უფრო ძლიერ იკიდებდა ფეხს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მხატვრული სიტყვის ნიჭიერი ოსტატები ორგანულად განიცდიდნენ ახალი ქვეყნის სიდიადეს, მის ძლევამოსილ წინსვლას, რისი აღიარებაც შემოქმედებითი პრაქტიკით უნდა დადასტურებულყო. ერთ-ერთი სიმბოლისტი პოეტი, რომელმაც გულწრფელად აღიარა ახალი ქვეყნის გამარჯვებები, ტიციან ტაბიძე იყო. იგი ჯერ კიდევ 1928 წელს წერდა:

ნუ გაიკვირებ, როცა გეტყვიან,
რომ ჩემად არის ახლა ტიციან,—
პოეტი დღეს სხვა ოცნების ტყვეა,
ამის შესახებ მათ არ იციან.
რა საჭიროა აქ პირფერობა,
მართლა მხიბლავდა მე ერთ დროს „დადა“,
მტანჯავე იყო ეს გაორება,
მონანიება კი არის სადა!¹⁶

¹⁶ ტ. ტაბიძე, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 87.

წარსული შემოქმედებითი პოზიციების უარყოფა და ახალ სინამდვილესთან მისვლის აუცილებლობა უფრო მკვეთრად არის გამოხატული ამავე ლექსის ბოლო სტროფში:

დაფასთან ვდგავარ და ვმლი ძველ ლექსებს,
ცარით კი არა,—სისხლით რომ ვწერდი.
საბჭოთა მიწაზე! გიჟიცი ფესვებს,
ახალ ცხოვრების ვარ აღავერდი¹⁷.

1932 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ერთ კავშირში იქნა გაერთიანებული საბჭოთა მწერლები, სრულიად ახალი ხანა იწყება ტიციან ტაბიძის შემოქმედებით ცხოვრებაში. იგი ახალი შემოქმედებითი ენერგიით მოგვევლინა 30-იანი წლების „მნათობში“. იმავე წლის აგვისტო-სექტემბრის ნომერში (№ 8—9) ტ. ტაბიძე აქვეყნებს სამ საუკეთესო ლექსს — „მუხრანის ველზე სათქმელი ლექსი“, „მეწყერი მეწყერს“ და „წინათ თუ ერთი იყო მთრეხელი“. ამ ლექსებს ნათელ ლაიტმოტივად გასდევს ახალი ცხოვრების გმირული ჰეროიკა, იმ სიდიადის შეგრძნება და განცდა, რაც საბჭოთა სინამდვილემ დაამკვიდრა ჩვენს ქვეყანაში. ამიტომ რეფრენივით გასდევს პირველ ორ ლექსს ერთი და იგივე სტრიქონები:

რა საჭიროა მელნად გიშრის ტბა
და კალმად კიდევ შინა რხეული,
თუ ამ მღვრიე მზით გული გაგიტობა,
თუ ამ ჟრუანტელს იგრძნობს სხეული.¹⁸

ხოლო მესამე ლექსში („წინათ თუ ერთი იყო მთრეხელი“) ლაპარაკია ხალხთა თავისუფლებაზე, ახალი ცხოვრების სიდიადეზე, იმ მედგარ ბრძოლებზე, რამაც ხალხს თავისუფლება მოუტანა:

იქმარა ხალხმა წამება ტყვილად
და გამოიღო საომრად ხელი,
რომ ათასია ეხლა გულადი,
წინათ რომ ერთი იყო მთრეხელი.
დარილიდან ლართისკარამდე
და ან სანამდე თვალი მიუწეეს
სოფლიდან სოფლად, აუღით აუღს,
ახალ ცხოვრებას ეყრება ფუძე.
თავისუფლება წინაე და ეხლაც
არ აყლდა მყინვარს, თერგს და დარიალს.
თავისუფლება დღეს ხალხს იახლა
და ყველა აუღს სხივით დაიარს.
ყველა არაგვის და ქსნის ერისთავს,
ყველა ნუგზარს და ლუღუშაურებს,
სისხლის წვიმების ოოდვა რომ ტვირთავს,
მიწას აკმევს და ქვიშას შეურევს¹⁹.

პოეტის მშობლიური კუთხის, ორპირის განახლებისა და აღორძინების რეალური სურათია წარმოსახული ლექსებში ციკლიდან „აპრილი ორპირში“, სადაც პოეტი აღტაცებით ამბობს: „არ ვიცი წინათ ეს რას ნიშნავდა, რომ იმ-

¹⁷ ტ. ტაბიძე, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 87.

¹⁸ ტ. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 35, 36.

¹⁹ ტ. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 37.

ღეროდნენ სულ ჩაირამას, ამას კი ვხედავ, გადაქცეულა დღეს იმერეთი ჩაი და რამათ²⁰. ხოლო 1935 წელს „მნათობში“ (№ 7—8) პოეტი ბეჭდავს საკმაოდ ვრცელ ლექსს „ორდენოსან საქართველოს“²¹ (194 სტრიქონი). ლექსში პოეტი შთაგონებით უმღერის საქართველოს დიდებულ წარსულს და კიდევ უფრო დიდებულ აწმყოს, რისთვისაც ჩვენმა რესპუბლიკამ ქვეყნის უმაღლესი ჭილოდ ლენინის ორდენი დაიმსახურა. როგორც ვხედავთ, ლექსი შთაგონებულია ამ ისტორიული მოვლენით — ლენინის ორდენი საქართველოს ეკონომიკური და კულტურული გამარჯვების გვირგვინი იყო. ლექსში აგრეთვე პოეტურად არის გაცხადებული ავტორის მოქალაქეობრივი პოზიცია, მისი შემოქმედების პერსპექტივები:

ორმოცი წლის ვარ, კიდევ ორმოც წელს
აღარ მომაკლებს ლექსი ჟრუანთელს,
ოღონდ გხედავდეთ ასე ბედნიერს
შენ და შენ გაზრდილ მსოფლიო ნათელს²².

როგორც ვხედავთ, 30-იანი წლების საბჭოურმა სინამდვილემ ტ. ტაბიძის შემოქმედებაში ახალი თემატიკა, ახალი განწყობილებები დაამკვიდრა. მისი ლექსები უფრო ნათელი და გამკვირვალე გახდა, მეტაფორული აზროვნება დაიხვეწა, ლექსიკა ყოველდღიურ სინამდვილეს დაუახლოვდა. პოეტი ბევრს მოგზაურობს საბჭოთა რესპუბლიკებში; წერს ლექსებს საბჭოთა სომხეთზე, დალესტანზე („დალესტანის გაზაფხული“). ტიციანის პოეზია მდიდრდება ისეთი თემით, როგორც არის ხალხთა მეგობრობა და ინტერნაციონალიზმი. ყოველივე ეს უშუალოდ ეხმიანებოდა ახალ მხატვრულ მეთოდს. სოციალისტური რეალიზმი უეჭველად გულისხმობს ინტერნაციონალიზმის ნათელი იდეის ასახვას. ამ თვალსაზრისით ტ. ტაბიძე მტკიცედ დგას, ერთი მხრივ, ქართული კლასიკური პოეზიის ტრადიციებზე, ხოლო, მეორე მხრივ, აღრმავებს და ამდიდრებს ამ ტრადიციებს. ეს კი თავის მხრივ ნოვატორობის პრიორიტეტს ანიჭებდა უნიჭიერეს ქართველ პოეტს.

ხალხთა მეგობრობის თემისადმი მიძღვნილი ლექსი „ბალდადის ზეცა“ ტ. ტაბიძემ 1936 წელს გამოაქვეყნა „მნათობში“ (№ 4). ლექსი დიდ რუს პოეტს ვლ. მაიაკოვსკის მიუძღვნა. აქ სრული და ნათელი სურათია მოცემული საბჭოთა ეპოქის უნიჭიერესი პოეტისა, რომელმაც მთელი თავისი შემოქმედებითი ცხოვრება ახალი ქვეყნის ნათელ ინტერესებს შესწირა.

ახალი ქვეყნის აღორძინების ნათელი სურათი უხვი პოეტური ფერებით წარმოსახა პოეტმა ლექსში „ალავერდობა“ („მნათობი“, 1936, № 10—11):

ტკბილო კახეთო, მაღლი შენს გამჩენს,
შენ ბარაქიან და რძიან ცურებს,
ღრუბელი ცაზე მიაგავს კამეჩს
და კამეჩით ღამე მისცურავს.
სდგას ოხშივარი და ორთქლი მწვადის,
კაცი ამ ბოლში თვალს ვერ გაახელს.
ირემი ირემს ბლახს მიაწვდის
საევე ლენინს ჭამს კახელი კახელს.

²⁰ ე. „მნათობი“, 1933, № 5, გვ. 27.

²¹ გვიან ამ ლექსს „სამშობლო“ დაერქვა. იხ.: ტ. ტაბიძე, თხზ., 1, 1966, გვ. 50.

²² ე. „მნათობი“, 1935, № 7—8, გვ. 39.

სდგას ფიროსმანა, ხატავს დღეობას
და ჩარდახიან ურმების მორევს.
ვაჟა-ფშაველა უქებს ხელობას
ქიხვი შაირით შესცელის მეორეს.

თავისებურ მხატვრულ კრედილ უნდა მივიჩნიოთ ტიცინის „ლექსის დაბადება“, რომელიც 1937 წელს დასტამბა „მნათობის“ მესამე ნომერში. ამ ლექსში ტ. ტაბიძემ მთლიანად გაამჟღავნა მისი შემოქმედებითი პოზიციები, სრულად შეაფასა მხატვრული ნაწარმოების როლი და მნიშვნელობა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში, ახსნა ლექსის წარმატების საფუძველი, შემოქმედლის დამოკიდებულება საკუთარი ქმნილებისადმი, იმ წვისა და შემოქმედებითი იმების მტანჯველი გრძნობები, რაც წინ უძღვის ლექსის შექმნას:

არც ერთი სიტყვა არ დამცდენია,
მხოლოდ იმისთვის, ლექსი რომ მეთქვა,
როცა ბჭკარები ბჭკარებს სდევნიან
საკუთარ გულის ბაშინებს ფეთქვა.
სანამ წარმოსთქვამ ლექსი შენია,
იტყვი და ხალხი მას დაიტაცებს,
და თუ ვაჟკაცის ხელი სჩენია,
მაშინ სხვის ხელშიც ის იფაჟკაცებს.
ლექსი ლექსია, მაგრამ იმატებს.
თუ სიყვარულის ბოღმა ვამურა,
მაშინ უუერე შენა ბაიათებს,
დაუტაცია ხალხს სალამურად.
და გჩვენება, რომ ლექსის ძაფი
უძილო ლამის ხელში ირთება.
მოსკდება წვიმა თქვეით და ქაფით
ლექსი წელკავად დაგაფრინდება.
გაითარეშებს მთაში და ველად
როგორც კალია გათელავს ყანას
და დაენთება თაფლის სანთელად,
რომ გაანათოს მთელი ქვეყანა²³.

სამწუხაროა, რომ ამ ნათელი შემოქმედებითი პერსპექტივების განხორციელება არ დასცალდა შემოქმედებითი ნიჭის სრული გაფურჩქვნის ასაკში მყოფ პოეტს, უახლესი ქართული პოეზიის ერთ-ერთ საამაყო რაინდს ტიცინ ტაბიძეს.

30-იანი წლები, შეიძლება ითქვას, სრულიად ახალი ხანა, ახალი შემოქმედებითი წვისა და ძიების პერიოდი იყო ყოფილი სიმბოლისტებისათვის, ამასთან, წარმატებული ძიების პერიოდი. სოციალისტურმა სინამდვილემ, ახალი ქვეყნის ეკონომიკურმა და კულტურულმა აღორძინებამ, სოციალური შინაარსის განახლებამ ექვემოტანელ რეალობამდე მიიყვანეს ყოფილი ცისფერყანწელები, რომელთა შემოქმედება რადიკალურად დაუპირისპირდა მათსავე ადრინდელ პოზიციებს, ორგანულად შეიგრძნეს ახალი ეპოქის მაჯისცემის ძალუმი ფეთქვა და მისი ნათელი პერსპექტივები გულწრფელად აღიარეს.

1932 წელს „მნათობის“ მეშვიდე ნომერში პ ა ო ლ ო ი ა შ ვ ი ლ ი,

²³ აღნიშნული ლექსი რამდენადმე შესწორებული და დამატებითი სტროფებითაა დაბეჭდილი ტ. ტაბიძის თხზულებებში. იხ: ტ. ტ ა ბ ი ძ ე, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 34.

ცისფერყანწელთა სკოლის ერთ-ერთი აღიარებული ლიდერი, აქვეყნებს ლექსებს „მაგიდა — ჩემი პარნასი“ და „როგორც აფრის ტკაცუნი“. სინამდვილის რეალური შეგრძნება, ახალი ყოფის სიღიადე და მისი უეჭველი პერსპექტივები პოეტს რეალურად აბრუნებს დედამიწასთან (ვ. გაფრინდაშვილის ლოზუნგის — „მიწასთან დაბრუნების“ პრაქტიკული ხორცშესხმა) და იგი სრულიად ახალი კუთხით, ახალი თვალთახედვით აღიქვამს გარემო სინამდვილეს, რეალურ სამყაროს. ეს ხალასი და უტყუარი განცდაა გამოხატული ლექსში „მაგიდა — ჩემი პარნასი“:

თითქოს უბრალოდ მე ვწერდე წერილს,
გამიადვილდა უცერად შრომა,
და როგორც შუაზე მოფრენა მწერის,
სიტყვას სცვლის სიტყვა და ზომას ზომა.
მარცვლების ძებნას დაიწყებს ცერი,
აავსებს წერილს წუხანდელ ცის დარდი,
და მღერის, მღერის კალამის წვერი
კალამის წვერი, ბულბულის ნისკარტი²⁴.

იგივე აზრი, ოღონდ ახალ კონტექსტში, გააცხადა პოეტმა ლექსში „როგორც აფრის ტკაცუნი“, სადაც პოეტი ომახიანად გაიძახის:

როგორც აფრის ტკაცუნი
მოვარდნილი ზღვიდან,
ისეთი ვაჟკაცური
გაჭროლება მინდა²⁵.

პოეტის სურვილი წრფელია და ნათელი. „მინდა სიტყვის თარეში ჩემი ყველამ ნახოს“, წერს იგი ამავე ლექსში. რამდენად კონკრეტულად აცხადდა პოეტის სურვილი სინამდვილესთან მისი ორგანულად მისვლისა, ნათლად გამოიკვეთა მის შემდგომ ლირიკულ ლექსებში, რომლებიც ამ პერიოდის „მნათობში“ გამოქვეყნდა, აგრეთვე იმ პოემაში („გზა მშვიდობისა“), რომლის ორი თავი 1936—1937 წლებში დაიბეჭდა „მნათობის“ ფურცლებზე და რომლის დასრულება პოეტს არ დასცალდა.

ჟურნალის იმავე ნომერში (1932, № 7) დაბეჭდილია პ. იაშვილის თემატიკურად და შინაარსობრივად განსხვავებული კიდევ ორი ლექსი „ვიქტორ გოგლიძეს“ და „ბალის ამბავი“. ვიქტორ გოგლიძე, ჰადრაკის ქართველი დიდოსტატი, როგორც ჩანს, ახლო მეგობარი იყო პოეტისა. პ. იაშვილი საინტერესო მიგნებას გვთავაზობს: „არავის არ სძინავს ისე აბნეულად, როგორც რომ ლექსის და ჰადრაკის ოსტატებს“. ამ ორიოდ ფრაზაში ნათლადაა გამოკვეთილი ორი დიდოსტატის — სიტყვისა და ჰადრაკის ოსტატების მულდმივი ფიქრისა და ძიების მტანჯველი წუთები, როცა შემოქმედებითი წვა და ცეცხლი განუყრელად თან დასდევს შემოქმედს, ღამითაც რომ არ აძინებს და მოსვენებას უკარგავს: „შენ უკვე გაიგე, რა არის ძილის წინ უეცრად შეხტომა კაცს რომ არ აძინებს, შენ უკვე გაიგე, მკაცრია თბილისი და თავის არჩეულს თვალს არ მოაცილებს“²⁶.

²⁴ ე. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 3.

²⁵ იქვე, გვ. 5.

²⁶ ე. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 3.

„ბალის ამბავში“ წიმიანი დღის იშვიათი სურათია გამოხატული. მართალია, თემატურად „ბალის ამბავი“ განსხვავდება ზემოთ განხილული ლექსისაგან, მაგრამ ის საერთო ნიშანი, სადაც გადმოცემულია შემოქმედის მტანჯველი ფიქრი და ძიება, ამ ლექსშიც არის გამოხატული:

დაეთენთები, მომინდება ამინდის სინჯვა
ბევრი ნდობია მუშაობა ლექსების ბერტყვას...²⁷

დღის არაჩვეულებრივი სურათი, როცა შრომის უჩვეულო ენერჯია ფთქავს ირგვლივ, მკვეთრი მხატვრული ფერებითაა წარმოსახული ლექსში „დილა“, რომელიც 1934 წელს გამოაქვეყნა პოეტმა „მნათობში“ (№ 7—8). ამავე ნომერში დასტამბულია მეგობრებისადმი მიძღვნილი ლექსი „მწვერვალებიდან“, სადაც პოეტი ომახიანად მოუწოდებს თანამოკალმე მეგობრებს:

შრომაში, ოშში, ქარიზხალში—ვიქნებით სადაც,
ყველგან სიოცხლის ქადაგებად უნდა ჩავებთ!²⁸

1933 წელს პოეტი ბეკდავს ლექსებს „აფთიაქარი“ და „ლირიკული ლექსებიდან“. პირველში პოეტი მშობელი მამის რეალისტურ პორტრეტს ხატავს, ხოლო მეორე ეძღვნება სიყვარულის იმ უნაზეს გრძნობას, ასე რომ ამდღებს და აკეთილშობილებს აღამიანებს, თმაში შემატებული ქალარა კი სიყვარულს სინათლეს მატებს. „ნუ გეშინია, ჩემო კარგო, თმაში ქალარა ეს სინათლეა, სიყვარულს რომ შემატებია“, — აცხადებს პოეტი. მისი დამოკიდებულება სიყვარულის ამ ნათელი გრძნობისადმი სათუთია და ნაზი, რაც იმ ტრადიციების გაგრძელებაა, ასე ძალუმად რომ დაამკვიდრა შ. რუსთაველმა გენიალურ „ვეფხისტყაოსანში“.

ამგვარად, პ. იაშვილის მიერ ქურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნებული ლექსები აშკარად წარმოადგენდა იდეურ-თემატური თვალსაზრისით სრულიად ახალ ეტაპს არა მარტო პოეტის შემოქმედებაში, არამედ მეოცე საუკუნის ქართულ პოეზიაში. ქურნალში დასტამბული პოეტური ნიმუშები თავისი მხატვრული აზროვნებით, ასახვის რეალისტური მანერით, გამოსახვის საშუალებებით, წერის კლასიკური სისადავით მტკიცედ ემყარებოდა სოციალისტური რეალიზმის მეთოდს, რასაც არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა 30-იანი წლების ქართული პოეზიის განვითარებაში.

30-იანი წლების სოციალისტურმა სინამდვილემ განსაკუთრებული კეთილისმყოფელი ზეგავლენა მოახდინა ორთოდოქსი სიმბოლისტის ვალერიან გაფრინდაშვილის შემოქმედებაზე. მართალია, „მიწასთან დაბრუნების“ ლოზუნგი (1927 წ.) ცისფერყანწელთა შორის ვ. გაფრინდაშვილს ეკუთვნის, მაგრამ თავისი შემოქმედებითი პოზიცია მას დიდხანს არ დაუთმია. და თუ მაინც მოხდა რადიკალური ცვლილებები ცისფერყანწელთა მხატვრული აზროვნების კულტურაში, ეს ისევ და ისევ იმ რაციონალური მარცვლის გავლივება და განვრცობა იყო, მათი აზროვნების რეალისტურ მანერაში რომ შეინიშნებოდა. ცისფერყანწელები კლასიკურ პოეზიასა და თანამედროვე პოეტთა დიდ უმრავლესობას მარტოდენ თემატური შინაარსით კი არ დაუპირისპირდნენ, არამედ ქართული ლექსის ფორმისეული განახლებაც განიზრა-

²⁷ იქვე, გვ. 4.

²⁸ ე. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 4.

ხეს, რასაც უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ამ თვალსაზრისით, მათ დადებითი კვალი დატოვეს მეოცე საუკუნის ქართულ პოეზიაში. მართებულად შენიშნავს თ. ჩხენკელი: „ცისფერყანწელებმა დრომოკმული ფორმებისა და გაცვეთილი თემების ბალასტიკაგან გაწმინდეს ახალი ქართული ლირიკის გზა და ნიადაგი შეუმზადეს „მ ი წ ა ს თ ა ნ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ ი ს“ ბრწყინვალე პოეზიას. ისინი თავად იყვნენ თავიანთი დიდი პოეზიის წინამორბედები“²⁹.

ამგვარად, მიუხედავად ვ. გაფრინდაშვილის „პოეტური სიჯიუტის“ ხანგრძლივობისა, იგი მაინც დაადგა მხატვრული აზროვნების რეალისტურ გზას. ეს მოხდა, ერთი მხრივ, მას შემდეგ, რაც „ცისფერი ყანწები“, როგორც ლიტერატურული სკოლა, ორგანიზაციულად გაუქმდა, ხოლო, მეორე მხრივ, საქ. კ.პ.(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 23 აპრილის ისტორიული დადგენილებისა და საბჭოთა კავშირის მწერალთა პირველი საკავშირო ყრილობის (1934 წ.) შემდეგ. როგორც ცნობილია, საბჭოთა მწერლების პირველმა ყრილობამ ახალი გრანდიოზული ამოცანები დაუსახა საბჭოთა მწერლებს, მათ შორის ქართველ მწერალთა მოწინავე რაზმს.

ვალერიან გაფრინდაშვილმა ფრიად ნაყოფიერად იმოღვაწა 30-იანი წლების „მნათობში“. ჯერ კიდევ 1932 წელს (№ 5—6) ვ. გაფრინდაშვილი წერდა: „არა ვართ ეპოქის ჩვენ მხოლოდ მხლებელი“. პოეტი ორგანულად განიცდის თანადროული ცხოვრების განახლებას, საზოგადოებრივი ატმოსფეროს სასურველ აღორძინებას, რაშიც თითოეულმა მოქალაქემ, ყველა საბჭოთა ადამიანმა, იქნება იგი პოეტი თუ კოლმეურნე გლეხი, მუშა თუ ინჟინერი, აქტიური წვლილი უნდა შეიტანოს ქვეყნის წინსვლასა და სამეურნეო მიღწევებში. ირგვლივ როცა ასეთი შემოქმედებითი ატმოსფერო სუფევს, უხერხულია თანამედროვეობის მხატვარი ოთახში იჯდეს და სარკმლიდან ჰკრეტდეს გარდაქმნილ პროცესებს. პოეტი ცხოვრების შუაგულში უნდა ტრიალებდეს, რისთვისაც საჭიროა სულ უბრალო რამ: „თავი დაეაღწიოთ ოთახის უღლეობას, სჩქეფს შემოქმედება ირგვლივ გასაკვირი“³⁰.

თავის მოწოდებას ვ. გაფრინდაშვილი შემოქმედებითი პრაქტიკით ახორციელებდა. რევოლუციური სინამდვილე პოეტისთვის ორგანული და ახლობელი გახდა. და აი, პოეტის ლექსში („რევოლუციის წარსულიდან“) ორიგინალურად ცოცხლდება რევოლუციის დიდი შემოქმედის, გენიალური ბელადის სახე:

როცა მოვარდა ოქტომბერი ქარის სისწრაფით,
როცა უსმენდნენ მას მუშები თრთოლვით, ცახცახით,
რევოლუციამ მოიგლიჯა თავის ნილაბი
და გამოცხადდა ლენინის სახაბი!³¹

ვ. ი. ლენინის უკვდავ სახეს ეძღვნება ვ. გაფრინდაშვილის ლექსი „ათი წლის წინათ“ („მნათობი“, 1934, № 1—2), რომელშიც გამოხატულია ის სამწუხარო განცდა და დაუვიწყარი ტრაგიკული წუთები, როცა კაცობრიობას სამუდამოდ გამოეთხოვა დიდი ბელადი. ეს საყოველთაო დიდი მწუხარება ასე გამოხატა პოეტმა:

²⁹ თ. ჩხენკელი, წერტილები, თბ., 1972, გვ. 35.

³⁰ ვ. „მნათობი“, 1932, № 5—6, გვ. 9.

³¹ ვ. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 34.

რომელ ბეთხოვენს და რომელ ვაგნერს
შეეძლო ჩვენი სევდის მხილება?
ლრუბლუბმა სული შეავდ დაკრავნეს
და შექმნეს სულ სხვა განწყობილება....
ბელადს მიწისთვის ვერ ვიმეტებდით
და გაოცებება გვიწოდოდა მისა,
მაგრამ ობოლ ფიქრს ვაიმედებდით
ვპირის კუბოსთან დადებულ ფიცით.

ლენინის ხსოვნის წინაშე დადებული ფიცი რევოლუციისადმი ერთგულების ფიცი იყო, რაც უჩვეულო მხატვრული სიმახვილით გადმოსცა პოეტმა თავის ლექსში.

არსებითად, რევოლუციის თემის გაგრძელებაა 1933 წელს დაწერილი ლექსი „კარლ მარქსი“. იმდენად დიადი და შთაბამონებელია კარლ მარქსის სახელი ქართული პოეტისათვის, რომ იგი მოკრძალებით აცხადებს: როცა მარქსის სახელს ეხებები, აქ ისეთი ტიტანების ძალა და ნიჭია საჭირო, როგორც არიან პომეროსი, დანტე, შექსპირი:

აქ საჭიროა პომეროსი, შექსპირი, დანტე...
და თუ ვერ ვბოვებ მე გამოძახილს,
მაინც ჩემ სიტყვას შეუერთებ
მრავალი ხმების დიდ კორიანტელს³².

ეს სტრიქონები არა მარტო რევოლუციური სინამდვილის აღიარებას მოწმობს, არამედ მის ორგანულ განცდასაც, რითაც პოეტის მიერ გარემო სინამდვილე სრულიად ახლებურად აღიქმება.

თანამედროვეობის სუნთქვითაა გაუღნითილი ვ. გაფრინდაშვილის ისეთი ლექსები, როგორცაა „საოპერო თეატრის ქანდაკიდან“, „ბუკინისტი“, „წყნეთის გზაზე“ („მნათობი“, 1933, № 1—2), „უცნობი ქუჩა“ („მნათობი“, 1933, № 12), „სალამო საგურამოში“ („მნათობი“, 1935, № 2), „ქუთაისი“ („მნათობი“, 1935, № 3), „ბალადა შლეიფისა და მარაოს შესახებ“ („მნათობი“, 1935, № 7—8), „ბუნებას“ („მნათობი“, 1939, № 6) და სხვ.

წინაპარ მწერალთა სახეები გაგვიოცებლა პოეტმა თავის ლექსებში „ჩემი შეხვედრა ეგნატესთან“ და „სალამო საგურამოში“. პირველ ლექსში ე. ნინო-შვილის ღვაწლი და შრომა ამგვარადაა შეფასებული:

წინამორბედო! შენ გმირობის ველზე დაეცი,
რომ ბატონობის დაგმსხვრია მძიმე უღელი,
სოფლის ქეთიანი, სისხლიანი შენი დაისი
დღეს აღმობრწყინდა გამარჯვებულ ხალხის ქუხილით³³.

გარდა იმისა, რომ აქ გაჭირვებულთა და დაჩაგრულთა ქომაგის სახე მკვეთრი შტრიხებითაა გამოხატული, რეალისტურადაა ასახული ახალი ყოფის ნიშნეული თვისებები.

ამ ასპექტითაა მოცემული ილიას დიდებული სახელი ლექსში „სალამო საგურამოში“, სადაც წარსულისა და დღევანდლობის ხელშესახები სურათები წარმოსახული:

³² ე. „მნათობი“, 1933, № 3, გვ. 3.

³³ ე. „მნათობი“, 1934, № 5—6, გვ. 3.

„კაკო ყაჩაღის“ სტრიქონებს ყურში
 ხე ჩამჩურჩულებს ვით მოგზაური,
 და მესალმება სიცოცხლე ურჩი
 მოწაფეების ნორჩი ხმაურით.
 ახალი ყოფის პირველ მგოსნებად
 საგურამოზე ვარსკვლავნი სჩანან.
 და ის ქალღარა ჩემს საოცნებოდ
 ღამეში ამბობს ტბილ იაჯ-ნანას.³⁴

ვ. გაფრინდაშვილის ლექსების გამოქვეყნებით ჟურნალი „მნათობი“ არა მარტო პოეტის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის ახალ და ნათელ ფურცელს ქმნიდა, არამედ მკვეთრად აყალიბებდა თვით ჟურნალის ლიტერატურულ პროფილს, რომელშიც ხელშესახებად გამოიკვეთებოდა საბჭოთა ლიტერატურის ახალი მხატვრული მეთოდი — სოციალისტური რეალიზმი. ეს ახალი მეთოდი თანდათან მტკიცედ და მკვიდრად იკიდებდა ფეხს ისეთ მწერლებშიც კი, რომლებიც სულ ცოტა ხნის წინათ ანტირეალისტურ პოზიციებზე იდგნენ.

ამ თვალსაზრისით, ჟურნალმა „მნათობმა“ განსაკუთრებული როლი ითამაშა, რითაც ქართული საბჭოთა პოეზია ახალი საგანძურით შეაგოს.

30-იან წლებში ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე ბევრმა ქართველმა ახალგაზრდა პოეტმა აიღვა ფეხი, რომელმაც შემდგომ თავისი ადგილი დაიმკვიდრა მეოცე საუკუნის ქართული პოეზიის ისტორიაში. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი ადგალი ეკუთვნის გრიგოლ აბაშიძეს, რომლის პირველი ნაწარმოები 1933 წელს დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობის“ მეტურთმეტე ნომერში. ეს იყო პოეტური ეპოსი „უკანასკნელი ხატისკაცი“, დაწერილი 19 წლის ახალგაზრდა პოეტის მიერ. მართალია, პოემა დასრულებული არ იყო, ჟურნალში ნაწარმოების მხოლოდ რამდენიმე თავი იყო გამოქვეყნებული, მაგრამ ერთი რამ ცხადზე ცხადი იყო: პოეტის ამ პირველ ნაწარმოებში თვალნათლივ იგრძნობოდა, რომ ავტორს წერის უარესად მაღალი კულტურა ჰქონდა, ღრმად იცნობდა ლექსის თეორიას, სწვდებოდა პოეზიის იღუმელ სამყაროს, გამახვილებული ჰქონდა რიტმისა და რითმის გრძნობა. ამასთან, რამდენადაც დაბეჭდილი თავები იძლეოდა ამის თქმის საშუალებას, პოეტს ოსტატურად ძალუბდა სიუჟეტური ქარგის მწყობრი, დინამიკური გაშლა. თუმცა სიუჟეტის განვითარების თავისებური ოსტატობა გრ. აბაშიძემ არაერთხელ გამოავლინა მის შემდგომდროინდელ პოეტურ ეპოსებში, რითაც ქართული საბჭოთა პოეზია, რომელიც თავის პოზიციებს თმობდა პოემის ქანრში, ქანრობრივად გაამრავალფეროვნა.

„უკანასკნელი ხატისკაცი“ უშუალოდ გამოხმაურება იყო ოცდაათიან წლებში მიმდინარე კოლექტივიზაციის პროცესისა. ძველისა და ახლის ძალთა დაპირისპირებამ მკვეთრად გამოხატა იმ პერიოდის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნიშნული თვისებები. კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გამართეს კლასობრივი მტრის უკანასკნელმა ნარჩენებმა, რომელთა წარმომადგენელი იყო კულაკი ხატისკაცების უკანასკნელი ნაშთი. მის გააფთრებულ ბრძოლას ახლისა და პროგრესულის წინააღმდეგ გამარჯვება არ ეწერა. ასეთია ამ დაუმთავრებელი პოემის პათოსი, რაც მის მხატვრულ ჩანაფიქრსაც განსაზღვრავს.

³⁴ ე. „მნათობი“, 1935, № 2, გვ. 69.

გრიგოლ აბაშიძის ოცდაათიანი წლების პირველი ნახევრის პოეზია, გადაუქარბებლად უნდა ვთქვათ, საგრძნობლად განირჩეოდა ამავე პერიოდის მისივე თანამოკალმე პოეტებისაგან თვისებრივად. რა დასამალია და 30-იანი წლების პირველ ნახევარში ბევრი ქართველი პოეტი სკოდავდა მხატვრული სრულყოფის თვალსაზრისით. მათს ბევრ ლექსში ლირიკული გმირი ცალმხრივად იყო წარმოსახული, მისი გრძნობები გაღარიბებულად გამოიყურებოდა, ემოცია გამიშვლებული იყო, ლექსის შინაგანი პათოსი რიტორიკულობისა და დეკლარაციულობის ფარგლებს ვერ სცილდებოდა. რის გამოც, შეიძლება ითქვას, ლექსი ყურს უხეშადაც კი ხედებოდა. ერთი სიტყვით, ლექსს ლირიკული სინაზე აკლდა, შიშველმა პათეტიკამ გრძნობა დააზწო. ე. წ. „წყნარი“ თუ „ჩუმი ლირიკა“ პოეზიიდან განიდევნა და მისი ადგილი „მყვირალა, ხმაურიან-მა ლირიკამ“ დაისაკუთრა. ქართველი პოეტების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ამ საშიშროებას მალე აუღეს ალღო და 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან რადიკალურად შესცვალეს პოეზია — მათ პოეზიაში თანდათან დაიკავა ადგილი ემოციურ-გრძნობისმიერმა მხატვრულმა მეტყველებამ.

აღნიშნულ პერიოდში (ოცდაათიანი წლების პირველი ნახევარი) ალბათ გრ. აბაშიძე იყო ერთ-ერთი, ვინც წინდაუხედავად არ აპყვა საერთო ფეხის ხმას და საკუთარი ლექსები საკუთარ გულისთქმას არ დააშორა. ის ზომიერი ემოცია და მგრძნობელობა, რაც გრ. აბაშიძის პოეზიას დაპყვებოდა მთელი მისი პოეტური მოღვაწეობის მანძილზე, იმათაგანვე ნიშნული და არსებითი იყო მისი ლექსებისათვის. თვით ისეთ ლექსებშიც კი, როგორც არის „სიჭაბუკის განაფხული“³⁵, რომელიც, ერთი შეხედვით, მყვირალა პათეტიკას და აღტყინებას უნდა გამოხატავდეს, პოეტი ჩვეული ლირიკული სინაზით, აუღლეგბელი ხმით წარმოგვისახავს განაფხულის მშვენიერ ბუნებას, რომელიც ასოციაციით წარმოდგენს ლირიკულ გმირს „პირველი ულავის აშავების“ უღამაზეს და დაუვიწყარ ხანას, პირველი სიხარულის განუცდელ მღელვარებას, ახალი ცხოვრების სილიადეს.

ამ პერიოდში, ესეც გულახდილად უნდა ვალიაოთ, ძალზე იშვიათი იყო ისეთი მარადიული თემა, როგორც არის სიყვარული. მაგრამ გრ. აბაშიძე ბეჭდავს ლექსებს სატრფიალო თემაზე, სადაც ორიგინალურად, თავისებურად წარმოგვიდგინა ეს გაუხუნარი გრძნობა, მისი სილამაზე და ძალმოსილება. ეს არის 1934 წელს დაბეჭდილი ლექსები „ციცინათელა“ და „ღამე ნაპურალში“ („მნათობი“, № 9).

ასევე ნაზი ლირიკული განცდითაა გადმოცემული ბუნების გამოღვიძების გრანდიოზული სურათი ლექსში „გამოღვიძება“, რომლის სიმბოლური გააზრება ჩვენი ცხოვრების განახლებას წარმოგვისახავს. ეს ლექსიც დაბეჭდილია 1935 წლის „მნათობის“ მეოთხე ნომერში.

1935 წელს პოეტმა უკრაინაში იმოგზაურა. ამ ახალი შთაბეჭდილებების გამოძახილი მან ლექსად გარდათქვა, რომლის თემატიკა ხალხთა ძმობისა და მეგობრობის ურდევე კავშირს ეხმიანება. ლექსს „გურამიშვილის სამყოფელში“ ჰქვია და დაბეჭდილია იმავე წლის „მნათობის“ მეცხრე ნომერში. პოეტის ასოციაციური წარმოსახვა გურამიშვილის ეპოქაში გადადის, როცა საქართველოდან ლტოლვილი პოეტი სამუდამო თავშესაფარს უკრაინაში პოვებს. ამ ქვეყნის ბედი ტყუპის ცალივით ჰგავს საქართველოს ბედს. ალბათ ამიტომ

³⁵ ე. „მნათობი“, 1934, № 5—6.

შეგთვისა ქართველი პოეტი უკრაინელ ხალხს, მის ზნე-ჩვეულებებს და მის წიაღში ჰპოვა სამუდამო განსასვენებელი, სადაც ლექსების გარდა სხვა ნაწიერი არ დარჩენია. თანამედროვე პოეტი გულმოკლული მიმართავს დიდი წინაპარი პოეტის აჩრდილს:

სხვის კარზე ჩაკედი საღლაც შშიერი
და საფლავის ქეც არ დაგრჩენია³⁸,
არც სამოსახლო, არც ნაწიერი
კაცსაც ვერ ვნახავ ალბათ შენიანს.

დღევანდელი უკრაინა კი ახალი მზით არის განათებული და ახალი სი-
ციოცხლე ჰყვავის მის არემარეში. ამგვარად განახლებული უკრაინის ზილვა
უთუოდ გაახარებდა ქართველ კაცს, რომელმაც თავისი ხანგრძლივი, მაგრამ
ბედკრული სიციოცხლის დღენი უკრაინაში დაასრულა:

ნეტავ შეგეღოს ჩემებრ უშურო
ახალ სიციოცხლეს უკრაინაში!

აღნიშნული ლექსი ქართველი და უკრაინელი ხალხების მეგობრობის
ნათელი გამოხატულებაა.

1936 წლის „მნათობის“ მეცხრე ნომერში იბეჭდება პოეტის ლექსი „ეს-
პანელ მებრძოლებს“. ფანოზმის შავ ჰირთან შეჭიდებული გმირი ესპანელი
ხალხი თავგანწირვით იცავდა თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას. ამ
ბრძოლის მძაფრი სურათი მეტად მუქი ფერებით წარმოგვისახა პოეტმა:

შემოდის, როგორც დაფეთებული
ვით შავი ჰირი და დარღებალა,
ვით დასანგრეველ აფეთქებული
მილიონების კართან უშუბარა.
შლეგი ხაროვით დგას უდიერი
ტორს სეემს და სისხლის მორევს ატბორებს,
დაჭახებჩართ და გულის ძგერით
შეგყურებთ ზღაპრულ ტორეადორებს.

პოეტის მეგობრული დამოკიდებულება ესპანელი ხალხისადმი აშკარაა.
მას ღრმად სწამს, რომ ესპანელი ხალხის მტკიცე ნებისყოფას და უტუხ სულს,
მათ თავდადებულ სიყვარულს სამშობლოსადმი მტერი ვერაფერს დააკლებს,
მსოფლიოს პროგრესული კაცობრიობა კი ესპანეთის სამართლიან სახალხო
ბრძოლას ერთსულოვნად უჭერს მხარს, რომლის ნათელი გამოხატულებაა ქარ-
თველი პოეტის ზემოთ დასახელებული ლექსი:

თქვენს ძლიერ ნებას, თქვენს ძლიერ ქების
ვერ გაარღვევენ, დროშა იხენით!
ნეტავ თქვენ გუერლით ჩემი ლექსებიც
იბრძოდნენ როგორც მოხალისენი!

ხალხთა დიადი მეგობრობის ნათელი გამოხატულებაა აგრეთვე ლექსი
„მოსკოვი“, რომელიც 1938 წელს დაიბეჭდა „მნათობის“ მეხრე ნომერში.
ჩვენი ქვეყნის დედაქალაქში ყოფნამ უშუალოდ განაცდევინა ის ძმური სი-
ყვარულისა და მეგობრობის გრძნობა, რაც ახალმა ყოფამ, სოციალისტურმა
ეპოქამ დაამკვიდრა რუსსა და ქართველს შორის:

³⁸ იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი დ. გურამიშვილის საფლავი.

გავყვები ქუჩებს ლექსის ჩერჩულით,
 ამ ლექსებს სხვა დროს რას ეუშევიდი,
 ბედნიერების ერთი ბუღბული—
 სამხრეთის შვილი და რუსთველიდი.
 მე შოველ არა ვმა, მგლოვიარე,
 არა მოხარე, მეც, ჩრდილოეთის
 გზა სიყვარულით გამოვიარე
 და სატახტოში ლექსით მოვედი.
 იგიც თბილია თავისებურად
 ის თბილისელთა სატახტოც არი—
 ბრძოლით და ძმობით დამტკიცებულა,
 როგორც სიგელი გასაოცარი.

საინტერესო მხატვრული გააზრებით გამოირჩევა „თელავის ციხის ლეგენდა“, რომელიც ავტორმა 1939 წელს დაბეჭდა „მნათობის“ მეორე ნომერში. შედამებისას, როცა თელავის მიდამოებში სრული სიწყნარე დაიხადებოდა, უცნაური ფიქრები მოეძალემა მეფე ერეკლეს აჩრდილს, მეგრე ხმალს დააეღებს ხელს და ციხის გალავანზე ვეფხვივით გამოიჭრება. გაოგნებულ მეფეს უკვირს, რომ ქალაქში სიწყნარეა და არ ისმის ბრძოლის ხმაური:

არ გუგუნებენ, უკვირს, ზარები,
 არ ისმის ჩეხვის ხმა ასპინძური,
 აღარ შემოდის გულის ამრევი
 საჭურისების დასტა ბინძური.
 სამხრიდან ურდო არ იძვრის რისხვით,
 არ მოჩანს ხანძრის ბოლო დასავლით,
 აღაზნის ველზე ვაზი ურიცხვი
 ჩამწყრივებულა როქის სპასავით.
 და ნაცისარში სძინავთ ფარ-შუბებს,
 ცახცახებს კოშკის ჩრდილი ცალთვალთ,
 ხელდაბლუჭულ ფარს დინჯად დაუშვებს
 და ჩაფიქრდება დიდი სარდალი.

თელავის შემოგარენში ახლა ახალი სიცოცხლე და მშვიდობიანი ცხოვრება სჩქეტს. ეს მისი, მეფე ერეკლეს წყალობაც არის, მისმა წინდახედულმა და გამჭრიახმა გონებამ იხსნა საქართველო მტერთა გამუდმებული თარეშისა და თავდასხმებისაგან: დიდ რუს ხალხთან უზადო მეგობრობამ ახალი სული შთაბერა საქართველოს ძლიერებას და ქვეყანა განახლებისა და აღორძინების გზაზე დააყენა.

ასევე საინტერესო გააზრებით გამოირჩევა ისტორიულ თემატიკაზე დაწერილი ლექსები: „სვეწვის ჩვენება“ (1939 № 1), „ქართლის ბუღბულის შთამომავალი“ (1939, № 8), „შვიდი მეციხოვნე“ (1940, № 2). ლირიკული გმირის თვითგამოხატვის მშვენიერი ცდაა მოცემული უსათაურო ლექსებში — „ავანთოთ შუქი ჩვენ ჩვენი ხვედრი“, „ძალითაც რომ დავიხუჭონ. გაახილე თვალი“, „დააცადე, ლექსმა გულში კიდევ დაიზამთროს“ (1940, № 3). ფილოსოფიური სიღრმითა და ორიგინალური გააზრებით გვხიბლავს „ანდერძნამავი“ (1939, № 5) და „ზედარგნის ღამე“ (1939, № 8). სამშობლოს სიყვარულის უნაზესი განცდაა გამოხატული უსათაურო ლექსში „ფიქრის უსწრაფეს მიჰქრიათ დღენი“ (1940, № 2).

როცა „მნათობის“ ფურცლებზე გრ. აბაშიძის პოეტურ მოღვაწეობას ვაანალიზებთ, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დავუთმოთ მის პოეტურ

ეპოსს „შავი ქალაქის გაზაფხული“, რომელიც 1938 წელს გამოქვეყნდა „მნათობის“ მეორე ნომერში. ეს პოემა მრავალმხრივ არის საყურადღებო. პირველ ყოვლისა „შავი ქალაქის გაზაფხული“ ა. მირცხულავას „ენგურთან“ და კ. კალაძის „უჩარდიონთან“ ერთად დიდად განაპირობებდა ქართული ტრადიციული სიუჟეტის პოემის აღორძინებას 30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში, მეორე მხრივ, უქვეყლად უწყობდა ხელს ამ პერიოდის ქართული პოეზიის ეანრობრივ გამდიდრებას, რაც მთავარია, პოემის ნათელი სტილი, მისი იდეური სიღრმე, ისტორიულ-რევოლუციური თემატიკა. მხატვრული გადაწყვეტა მთელი სიცხადით ეფუძნებოდა სოციალისტური რეალიზმის მეთოდს, მის ძირითად პრინციპებს, რამაც საგრძნობი გავლენა მოახდინა ოცდაათიანი წლების ქართული პოეზიის განვითარებაზე.

ოცდაათიანი წლების „მნათობის“ ფურცლებზე არაერთი საუკეთესო ლექსი გამოაქვეყნა ქართული საბჭოთა პოეზიის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა ექტორ გაბესკირიამ. მის ლექსებში თავისებურ ახახვას პოულობდა სოციალისტური სინამდვილე, ლირიკული გმირი თანამედროვე ადამიანის განცდებს წარმოსახვდა, მოცემული იყო ხვალისდელი დღის ნათელი პერსპექტივები. ამასთან ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვ. გაბესკირიას ლექსებში გაშუქებული აქტუალური თემები და პრობლემები არასოდეს არ სცილდებოდა ემოციურ ფარგლებს და არ ვარდებოდა შიშველ პათეტიკაში. თვით ისეთი ლექსიც კი, როგორც არის „ჩვენი ქვეყნის ქალიშვილები“ (1936, № 4). დროის ძახილი ზომიერებით არის მოცემული.

ლირიკული გმირის ემოციურ გრძნობებს გამოხატავს ლექსი „ნაცნობი ეზო“ (1938, № 3), „ბალი“ (1939, № 3). საქართველოს ისტორიულ წარსულზე მოგვითხრობს პოეტი ლექსში „ძველ საქართველოში“ (1940, № 3). მაგრამ რა თემაზეც არ უნდა დაეწერა პოეტს თავისი ნაწარმოებო, მისი იდეური გააზრება თანამედროვეობის პოზიციიდან იყო მოცემული. ყოველივე ეს ვ. გაბესკირიას ლექსებს უშუალოდ აახლოებდა სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებთან.

ზემოთ დასახელებული პოეტები მხოლოდ მცირე ნაწილია ამ პერიოდის „მნათობში“ მოღვაწე პოეტებისა, რომელთაც გარკვეული მიზნების გამო აქვერ შევეხეთ, მაგრამ ზემოთქმულის შედეგად მაინც ხდება შესაძლებელი გარკვეული დასკვნები გავაკეთოთ:

ოცდაათიანი წლების მიმდინარე ლიტერატურულ ცხოვრებაში აქტიურ როლს თამაშობდა ჟურნალი „მნათობი“. მის ფურცლებზე უხვად იბეჭდებოდა პოეტური ნიმუშები სრულიად სხვადასხვა რანგისა და ასაკის პოეტებისა, რომელთა შემოქმედებაში ფართო ადგილს იჭერდა თანადროული ცხოვრების ამსახველი თემები და მოტივები, წარმოსახული იყო ცხოვრებისეული მტკივნეული პრობლემები, ხვალისდელი დღის პერსპექტივები, ახალი ცხოვრების გმირები, თანამედროვე ადამიანთა დაუვიწყარი სახეები.

ოცდაათიანი წლების პოეტური ნაწარმოებების თემატიკა და შინაარსი განუყოფლად იყო დაკავშირებული იმ დროის საზოგადოებრივი ყოფის სინამდვილესთან. არ ყოფილა ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეში რაიმე ისეთი ღირსშესანიშნავი მოვლენა, რომელიც 30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში არ ასახულიყო. ამ პერიოდის პოეტთა მოწინავე წარმომადგენლებმა არა მარტო რადონობრივად შეაესეს ქართული პოეზიის ისტორია, მათ თვისებრივად გადაახლისეს ქართული ლექსი, შემოიტანეს და დაამკვიდრეს გამოსახვის ახალი

საშუალებები, გამდიდრეს და ახალ საფეხურზე აიყვანეს რითმა, ეს ბრწყინვალე ატრიბუტი ქართული კლასიკური ლექსისა, საერთოდ, დახვეწეს და გააფაქიზეს წერის კულტურა. ქართული პოეზია თემატიკურად და ეპიკურად სარწმუნოდ მრავალფეროვანი გახდა.

სოციალისტური რეალიზმის დამკვიდრებამ, ერთი მხრივ, ახალი მიღწევები მოაპოვებინა ისეთ პოეტებს, როგორც იყვნენ: გ. ტაბიძე, ი. ვარიშვილი, ალ. აბაშელი, ს. მანუაშვილი, ი. მოსაშვილი, ვ. გაბესკირია და სხვ., ხოლო, მეორე მხრივ, ახალი პოეტური თვისებებით, თემებითა და განწყობილებებით აღჭურვა პ. იაშვილი, ტ. ტაბიძე, ვ. გაფრინდაშვილი, კ. ნადირაძე, გ. ლეონიძე, ს. ჩიქოვანი და სხვ., რომლებიც დიდხანს უხდიდნენ ხარკს სიმბოლისტურ-დეკადენტურ მოტივებსა თუ ფუტურისმის უაზრო ცდუნებებს.

სოციალისტური რეალიზმის ათვისებამ უშუალოდ დააკავშირა სოციალისტური ცხოვრებისა და მშენებლობის პერსპექტივებთან ახალი სინამდვილის მომღერლები ალ. მიროხუღავა, კ. კალაძე, ირ. აბაშიძე, გრ. აბაშიძე და სხვ.

„მნათობის“ ფურცლებზე დაფრთხილდა 30-იან წლებში გამოსული ახალი პოეტური თაობა მისი საუკეთესო წარმომადგენლების — ლ. ასათიანის, მ. გელოვანის, ელ. უბილაყას, ალ. საჭაიას, ი. ნონეშვილის, რ. მარგინის, გ. კალანდაძის, შ. ამისულაშვილის, ლ. სულაბერიძისა და სხვათა სახით. მათი ახალგაზრდული პოეტური ხმის ნაკადი ძალუმად ერთვოდა თანადროულ ქართული პოეზიის დიდ მდინარეს.

ოცდაათიანი წლების ქართული პოეზია მეტად მდიდარი და საინტერესო ეტაპია მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ამ საინტერესო ეტაპის შექმნა უშუალოდ უკავშირდება ამავე პერიოდის ეურნალ „მნათობისა“ და მისი სარედაქციო კოლეგიის დაუცხრომელ მოღვაწეობას, რომელთა მიზანი იყო ეურნალის იზგვივ აქტიურად შემოეკრიბა ქართველ პოეტთა მოწინავე რაზმი, პოეტური სიტყვის სახელმძღვანელო ოსტატები, ასევე იმედის მომცემი ახალი პოეტური თაობა. როგორც ვხედავთ, ამ ამოცანებს ეურნალმა „მნათობმა“ წარმატებით გაართვა თავი.

Р. Ч. ЧХАРТИШВИЛИ

ГРУЗИНСКАЯ ПОЭЗИЯ 30-х ГОДОВ И ЖУРНАЛ «МНАТОБИ»

Резюме

В труде проанализированы те произведения, которые определили существенные тенденции грузинской поэзии 30-х годов XX века. Для этого периода характерно становление и развитие нового творческого метода социалистического реализма.

Журнал «Мнатоби» часто предоставлял свои страницы лирике Г. Табидзе, Г. Леонидзе, Ал. Абашели, И. Гришашвили, Т. Табидзе, П. Иашвили и др. В лирических произведениях этих поэтов явно выражены принципы социалистического реализма.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ეურნალი: ტოკის განყოფილება

წარმომადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

აპოლონ ცანავა

მითოსური ნაკადი ქართულ საბჭოთა რომანში

1978 წლის მარტის „ლიტერატურნია გაზეტასა“ და 1980 წლის თებერვლის „ლიტერატურული საქართველოს“ ფურცლებზე გაიმართა დისკუსია შითის ადგილის შესახებ საბჭოთა ლიტერატურაში. „ჩვენს კრიტიკას, — აღნიშნულია „ლიტერატურული საქართველოს“ სარედაქციო სტატიაში, — ფართო, პროფესიული საუბარი არ გაუმართავს ბოლო წლების ქართულ ინტელექტუალურ რომანზე, შითოსის ნაკადზე, რომელიც ასე სახიერად გამოიკვეთა ქართულ პროზაში. შითოლოგიურ სახეთა და სიუჟეტთა გაცოცხლება, თანამედროვეობის მწვავე პრობლემებთან მათი დაცვიზრება საერთოდ მთელი მსოფლიოს ლიტერატურული ფაქტია. მთავარია, დადგინდეს ჯა გამოიკვეთოს, რამდენად დგებიან ეს შითოლოგიური სიუჟეტები თანამედროვეობის სამსახურში, რამდენად სწორად წყვეტენ ისინი სადღეისო პრობლემებს, არიან თუ არა თანთანო არსით, სათქმელით თუ პრობლემატიკით თანამედროვე ნაწარმოებები“ („ლიტერატურული საქართველო“, 1980 წელი, № 5).

1979 წელს „მნათობის“, ხოლო 1980 წლის „ეპროსი ლიტერატურის“ (№ 1) ფურცლებზე დაიბეჭდა ნოდარ დუმბაძის ინტერვიუ შითთან მისი დამოკიდებულების თაობაზე. ინტერვიუში ნათქვამია: „ზრო კი დადგა... მთელი სიღრმით გარკვევს სოციალისტური რეალიზმის ლიტერატურაში შითოლოგიისა და შითისქმნადობის როლი... შითოსის და ბიბლიის გამოყენება ლიტერატურაში ახალი არ გახლავთ. ამას ჩვენს ლიტერატურაში დიდი და შორეული ტრადიცია აქვს... შითიცა და ბიბლიაც ორთავე მე თავად უდიდეს ლიტერატურად მიმაჩნია.“

ვიღრე ბიბლიცა და შითოსიც ავტორთა მიერ, როგორც პირველწყარო ან სიუჟეტის დამხმარე მასალა მხოლოდ ისტორიულ რომანებში გამოიყენებოდა, შითდამი განსაკუთრებული პრეტენზია არაეის არ გააჩნდა, მაგრამ როგორც კი ბიბლია და შითოსი თანამედროვე ლიტერატურაში გაღმოსახლდა და მის ორგანიულ ნაწილად იქცა, ამან დიდი აურზაური, დაბნეულობა და შითქმამოთქმა გამოიწვია, უპირველეს ყოვლისა კრიტიკაში.

შითოლოგიური და ბიბლიური თემების, სენტენციებისა და დოგმების გათანამედროულობა მათი თემატიკისა და თუნდაც სიუჟეტური მომხიბვლელობით კი არ უნდა ავსხნათ, არამედ გაჩენის დღიდან ადამიანის ხასიათისა და შითის ბუნების სტაბილურობით... ღვთაებათა და ადამიანთა შორის აღწერილი ურთიერთობანი, ვნებები, ფსიქოლოგიზმი, და თუ ვნებავთ, ფილოსოფიაც კი ზოგ შემთხვევაში იმდენად რეალური, მიწიერი და აქედან გამომდინარე თანამედროვეა, რომ მათი მხოლოდ შითოლოგიურ და რელიგიურ ასპექტში წაკითხვა, ჩემის აზრით, შეცდომაა და მკრეხელობა. ეს თემები უზომო სიმკერვის კვაზარულ ვარსკვლავებს ჰგვანან, რომლებიც თავის თავში გასაოცარ ენერჯიასა და მასას იტევენ“ (კ. იმედაშვილი, შითი და თანამედროვე ქართული პროზა, „მნათობი“, 1980, № 2, გვ. 155—156).

კ. იმედაშვილის მეტად საინტერესო წერილში „შითი და თანამედროვე ქართული პროზა“ ნაჩვენებია შითოლოგიზაციის, შითისადმი დამოკიდებულებ-

ბის სხვადასხვა ასპექტები მე-19 საუკუნის 10—20-იანი, 30—40-იანი და 60—70-იანი წლების პროზაში. კრიტიკოსის თქმით, „მთვარის მოტაცება“ გამოქვეყნდა 1935 წელს და „იგი იქცა არა მარტო ქართულ, არამედ საბჭოთა პროზის მნიშვნელოვან ნაწარმოებადაც... ამ რომანიდან მოყოლებული ვიდრე 60-იან წლებამდე ქართულ პროზაში დემითოლოგიზირების პროცესი მიმდინარეობდა თავისი დადებითი თუ უარყოფითი გამოვლინებებით“ (დასახ. წერილი, გვ. 152—153). რემითოლოგიზაციის პროცესი იწყება 60—70-იანი წლების პროზაში. კრიტიკოსი ასახელებს იმ მწერლებს, რომლებიც სხვადასხვა ასპექტით იყენებენ ქართულ, ბერძნულ, შუამდინარულ, ახალი და ძველი აღქმის მითოლოგიურ მოდელებს. ეს მწერლებია: გ. შატბერაშვილი, თ. ჭილაძე, ა. სულაკაური, ნ. წულუესკირი, ნ. დუმბაძე, ო. ჭილაძე, ჯ. ამირეჯიბი, გ. გეგეშიძე, გ. მაღულარია და გ. დოჩანაშვილი.

რემითოლოგიზებული პროზის პოეტიკის ნიშნებად ასახელებს ციტირებას, არქეტისს. პარალელიზმს, დროის, მოვლენის, გმირის შექცევადობას, მითის გაერკობას, პაროდირებასა და მითის ქმნადობას.

ჩვენ გვინდა შევნიშნოთ პატივცემულ მკვლევარს, რომ „მითის ქმნადობის“ ცნება არ შეიძლება გაუთანაბროთ „ავტომითს“, ახალი მითის შექმნას. კ. იმედაშვილი წერს: „მწერლები საკმაოდ ხშირად თვით მიმართავენ მითის ქმნადობას“, რომ „მითის ქმნადობა დამახასიათებელია ნ. დუმბაძისათვის, ჯ. ამირეჯიბისათვის, ნ. წულუესკირისათვის“... და ა. შ. (დასახ. წერილი, გვ. 157). კრიტიკოსის აზრით, ნ. წულუესკირმა შეთხზა არგის მითი, ჯ. ამირეჯიბმა კი — თუთაშხიასი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ყველა მითოსური ფაქტი ისტორიამდელ ეპოქაში მოხდა. „ქვეყნიერების შესაქმნიდან წარღვნამდე, — მათ შორის განვლილ დროში მოხდა ყველა მითოსური ფაქტი, ისტორიულ ხანაში მომხდარ მოვლენათა არქეტები“ (ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1979, გვ. 11). ახალი მითის შექმნა ისევე შეუძლებელია. როგორც ახალი ჯადოსნური ზღაპრისა. კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ახალი „ილიადა“ და „ოდისეა“ არასოდეს არ შეიქმნება, რადგან ის მითოლოგიური ნიადაგი, რომელიც კვებავდა ჰომეროსის ფანტაზიას, ხელახლა არ გამეორდება. კ. იმედაშვილი დაბეჯითებით ამბობს, რომ ჯ. ამირეჯიბისეული თუთაშხიასი მითი „ქართულმა მითოლოგიამ... არ იცის. იგი ავტორის მისტიფიკაციის ნაყოფია, მაგრამ ეს მისტიფიკაცია ეყრდნობა მითის შინაგანი კანონზომიერების ზუსტ ცოდნას“ (კ. იმედაშვილი, დასახ. წერილი, გვ. 160). ამ შემთხვევაში მითოსური მოტივების (ურჩხულის უძღებობა, მოჭრილი თავის სანაცვლოდ ახლის ამოსვლა, ჩანთქმული ადამიანებისა და სხეულის ნაწილების უკან ამონთხევა, გულის ამოჭრა და ურჩხულისათვის მირთმევა, თვითშეწირვა და ამაღლება, მერთად გახდობა და ა. შ.) გარკვეული მიზანდასახულობით გამოყენებასთან, რეკონსტრუქციასთან გვაქვს საქმე და არა ავტომითთან. ყოველ ნიჭიერ მწერალს სხვადასხვა მითოსური მოტივის გამოყენებით შეუძლია შექმნას მისთვის საჭირო ისეთი კონსტრუქციის სიუჟეტი, რომლის ტოლფარდი არ იცის ხალხურმა შემოქმედებამ, მაგრამ ეს მაინც არ ნიშნავს ახალი მითის შექმნას — „ავტომითს“, რადგან ყოველი მისტიფიკაცია მაინც მითის შინაგანი კანონზომიერების ცოდნას ემყარება და მისი დანაწევრება ცალკე მითოსურ ერთეულებად მეტად ადვილი საქმეა.

ქ. გამსახურდიას ფოლკლორისადმი დამოკიდებულების საკითხს ჩვენ ორი ბროშურა ვუძღვენით. ამჟამად გვაინტერესებს საკოლმეურნეო წყობილების ჩამოყალიბების პერიოდის ამსახველი რომანის „მთვარის მოტაცების“ ორი მითოსური ასპექტი, რომელიც გარკვეული მხატვრული მიზანდასახულობითაა გამოყენებული ძველი და ახალი ყოფის დასაპირისპირებლად.

ქართულ და მსოფლიო მითოლოგიაში ცნობილია, რომ მთვარე (ასევე მზე) შეიძლება გაუჩინარდეს (დედამიწაზე ჩამოვიდეს, ზღვაში ან ქვესკნელში ჩაეშვას), შემდეგ კვლავ თავის სამყოფელს დაუბრუნდეს, განახლდეს. ერთ-ერთ ხეთურ თქმულებაში გადმოცემულია, თუ როგორ ჩამოვარდა ციდან მთვარე. მიწაზე ჩამოვარდნილ და ქვესკნელში მიმავალ მთვარეს ქექა-ქუხილის ღმერთმა წვიმა დაადევნა, დაასველა და აიძულა ისევ ცა დაბრუნებოდა («ციდან ჩამოვარდნილი მთვარე», მცირე აზის ძველი ლიტერატურა, თარგმანი ვ. ივანოვისა, მოსკოვი, 1977, გვ. 50, რუსულ ენაზე). სვანური თქმულების მიხედვით, მიწაზე ჩამოსულმა მთვარემ გააჩავრა დედა, რომელიც ძროხას წველიდა. გაჩავრებულმა დედამ შეიღს ძროხის ყუნა ესროლა და სახეზე მიაგლისა. ამიტომ ჩანა მთვარეზე შავი ლაქებიო (ბ. ნიკერაძე). ბუშმენები ასე მიმართავენ ახალ მთვარეს: „წაილე ჩემი სახე და მომეც მე შენი... სახე, რომელიც სიკვდილში გადასულს, ისევ ცოცხალს გაბრუნებს. ო. მთვარე, ადრე შენ ამბობდი, რომ სიკვდილის შემდეგ ჩვენც კვლავ დაგვიბრუნდებოდა ცხოვრება“ (ე. კოტლიარი, აფრიკული მითები და ზღაპრები, მოსკოვი, 1975, გვ. 73, რუსულ ენაზე). ოდესღაც დიდი ოკეანე წაეჩხუბა ცას და მზე მოიტაცა. იგი ქვესკნელში წაიყვანა. ქექა-ქუხილის ღმერთმა თავის შვილი გაუგზავნა ოკეანეს და მზე უკან დააბრუნებინა. როცა აღამიანებმა ხაინე (მთვარე) მოკლეს და შეჭამეს, მზემ (იშკომ) შური იძია მკვლელებზე და ისინი აფთრებდალ გადააქცია (ე. კოტლიარი, დასახ. წიგნი, გვ. 74). პერსეფონე როცა ქვესკნელში მიჰყავს პოსეიდონს, ან როცა ოსირისი შორდება ნილოსის ნაპირებს, გამრავლება წყდება. გვალვა ისადგურებს, ყველაფერი ხმება; როცა ისინი ბრუნდებიან, — ბუნება ყვავილობს, განახლება იწყება.

ღვთაებათა სიკვდილი ან დროებით გაუჩინარება. შემდეგ კი მკვლრებით აღდგომა, ან კვლავ განახლება და დაბრუნება — უძველესი აგრარული მითების კუთვნილებაა. მთვარის და მზის ზესკნელ-ქვესკნელში მოგზაურობა (სიკვდილი და გაცოცლება) სტადიალურად გვიანდელი მოვლენაა. მის არქეტიპალ მიჩნეულია ვეგეტატიური ღვთაებები. მითოლოგიის განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ყველა ამ ფუნქციას ანთროპომორფული ღვთაებები ისა-კუთრებენ (იშთარი, ოსირისი, აღონისი, დიონიზე, პერსეფონე, ქრისტე და ა. შ.).

ქ. გამსახურდია თავის წერილში „მთვარის მოტაცების გამო“ მიუთითებს, რომ მან აღიდებული ენგური რევოლუციის სიმბოლოდ დასახა. რომელმაც „რელიგია დაანგრია, ... რელიგიური ფენომენი დაანგრია“ (რჩ. თხზ., VII, თბ., 1965, გვ. 398). აქ იგულისხმება მთვარისა და მისი მონაცვლე წმინდა გიორგის კულტიდან მომდინარე წეს-ჩვეულებები, რომლებსაც დიდი გულმოდგინებით ასრულებენ ლომკაც ესვანჯია. ლუკაია ლაბახუა, კაც ზემბაია, თარაშემხვარი, ქორა მახეში, თამარი, ბაბუა ტარიელი და სხვა.

რომანის სათაურის არქეტიპი მთვარის მითოსურ უკვდავებასთან არის დაკავშირებული. საერთოდ, მხატვრული ნაწარმოების სათაურის თაობაზე

კ. გამსახურდია წერდა: „არაფერი ისე არ ახასიათებს მწერალსა და მის სტილს, როგორც სათაური... სათაური იგივეა, რაც თვალი ადამიანისა, ან სარკმელი კაცთა სამყოფლის... უთუოდ სათაურია პირველი ღვრიტა შემოქმედებისა. სათაური ჰგავს მემომარის მიერ პირველ მოქნევას ხმლისას!“ (რჩ. თხზ., VI, თბ., 1963, გვ. 145—146).

რომანის სათაურის — „მთვარის მოტაცების“ სიმბოლური მნიშვნელობის საყურადღებო ინტერპრეტაციას იძლევა კრიტიკოსი ა. ბაქრაძე. მისი აზრით, თარაშ ემხვარის გარეგნული ბრწყინვალეობა, ვაჟკაცობა, სილამაზე, განათლება ის სინათლეა, „რასაც მთვარე აშუქებს. მთვარეც ანათებს, მთვარეც ბრწყინავს, მაგრამ ნასესხებია ის სინათლე, მთვარის სინათლე არ იძლევა განაყოფიერების საშუალებას. ვერავის გაათბობს იგია... ვერავითარ თესლს ვერ დაამწიფებს. ცივია და მკვდარი მთვარის სინათლე, ცივია და მკვდარი თარაშ ემხვარის ცოდნაც, განათლებაც, ვაჟკაცობაც, სილამაზეც. აქედან არის ალბათ თარაშისა და მთვარის ანალოგიაც და რომანის სახელწოდებაც“ (ა. ბაქრაძე, მითოლოგიური ენგარდი, თბ., 1969, გვ. 91—92).

რომანის სათაურის ა. ბაქრაძისეულ გაგებას ეთანხმება ა. გომართელი. იგი ამ ნაწარმოებს მიიჩნევს „ტრაგიკულ ეპოპედ“ და თარაშ ემხვარის დაღუპვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „თარაშ ემხვარის დაღუპვაში გატხადებულია თარაშ ემხვარის კლასისა და მისი საზოგადოების დაღუპვა. შავ ჩოხასაც სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს, რადგან ჩოხა იყო იმ ეპოქისა და საზოგადოების ფორმა... ენგურში უნდა დაიღუპოს სწორედ ჩოხიანი და არა ევროპულ კოსტუმიანი თარაში“ (ამირან გომართელი, „მთვარის მოტაცების“ სათაურის გაგებისათვის, პირველი სხივი, IX, თბ., 1973, გვ. 403). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რომანის სათაურში მითოლოგიზირებულია მთვარის უკვდავების, გაუჩინარების, გაქრობისა და ხელახალი დაბრუნების, აღორძინების მითოსური მოდელი.

მთვარე ხელიდან გამოსტაცა აღიდებულმა ენგურმა თარაშ ემხვარს, რადგან მას, მთვარის მსგავსად. ხელახალი განახლება, აღორძინება არ შეუძლია. რომანის პროლოგსა და ეპილოგში მთვარის მითოლოგიზირების ორი ასპექტია მოცემული: პროლოგში მამა-შვილი (კაც ზვამბია და არზაყანი) ღამით გადასტურავენ აღიდებულ ენგურს. ენგურის ტალღებში „ცეკვავდა თეთრი მთვარე“ (თუთარჩელა), ცაზე დავანებული ნამდვილი მთვარე კი „უღვევლი სიმალლიდან გადმოსცქეროდა გრიალით მიმავალ ენგურს“ (რჩ. თხზ., I, თბ., 1958, გვ. 26). მამის დახმარებით თუთარჩელა ღამეს არზაყანმა (ახალი ცხოვრების მოციქულმა) მშვილობიანად გადალახა მწერლის მიერ რევოლუციის სიმბოლოდ დასახული ენგური. ეპილოგში. ასევე აღიდებულ ენგურს შეჭიდებულ ემხვარსა და არაბისაც დაჰნათოდით თავზე იგივე მთვარე. მაგრამ მალე „მოთაღო ღრუბელი გადაეფოფრა“ მას. ენგურის ტალღებმა გზაბნეულ ემხვარს არაბია გამოსტაცა. წუთით კვლავ გამოანათა ღრუბლებიდან მთვარემ და „აკაშკაშდა წყლის ზედაპირი“. ყიფინა დასცა ემხვარმა. ისეე გაახილა თვალი, მთვარე უკვე ძირს ჩამოსულიყო და „მისცურავდა გასარკულ წყლის პირზე“. გაშალა მკლავები თარაშმა და მთვარეს ჩაეხვია. მთვარეც მთვარის დისკომ ემხვარს თვალი მოსტაცა, თითქოს „უღესკრულეთს დარჩენილმა ცეცხლებმ მგზნებარე მეორე თვალი და მიეცა მთვარეს ცნობაწარმთეული ცურვით“ (იქვე, გვ. 725). ენგურზე ჩამოსულ მთვარეს ემხვარი ქვეყნელში უნდა ჩაჰყვეს, რადგან ცალი თვალი იქა აქვს დარჩენილი. მაგრამ „იძალა ისევე

ენგურმა, იბურთავა მთვარე, გამოსტაცა ქანცმილეულ მკურავს და გააქანა უფსკერო შავეთში“. სწორედ აქ იხსენება სასათაუროდ აღებული მითოსური მოდელის ძირითადი აზრი. ენგურმა მთვარე გამოსტაცა ემხვარს ხელიდან, რადგან თარაშს არ შეეძლო ხელახალი აღორძინება, განახლება, რომელიც მითოსური მოდელის მიხედვით, ღვთაების, ან ღვთაებამდე ამაღლებული (წილხვდომილი) გმირის ხვედრია. თარაშ ემხვარის ცხოვრებისეული მრწამსი, მისი იდეები და შეხედულებები განწირულია დასაღუპავად. მათი აღორძინება ან განახლება შეუძლებელია.

გარდა რომანის სათაურის თანამედროვე პოზიციებიდან მითოლოგიკებისა, კ. გამსახურდია მთვარის მოტაცებაში იყენებს მეზირის კულტის მითოსურ მოდელს და მეტად ხელშესახებად გვიხატავს საბჭოთა წყობილების დამყარების შედეგად ძველი პატრიარქალური დიდი ოჯახის რღვევის მტკიცეულ პროცესებს. სვანეთის დიდი ოჯახის მეთაურის ქორა მახვშისათვის პრინციპულად მიუღებელია საბჭოთა წყობილება. ამდენად, ახალი გზის შემოყვანა სვანეთში ქორა მახვშის სიკვდილსაც ნიშნავს. ახალი გზით ახალი იდეები შემოდის, რომელიც პრინციპულად უპირისპირდება პატრიარქალურ ყოფას. არზაყან ზვამბაია რევოლუციით კლავს პატრიარქალური ოჯახის მფარველ ანგელოზს — მეზირს (გველს), ამით იგი კლავს დიდი ოჯახის მეთაურ ქორა მახვშსაც. ეს იმ დღეს მოხდა, როცა ახალი გზის მშენებელთა ლაღუმების გრიანა ქორა მახვშის სახლამდე მოაღწია. თვით ქორა მახვშს ჩაესმა ეს ხმა ყურში. ამას მეზირის სიკვდილიც რომ დაემატა, გამწარებულმა მახვშმა თავში ხელი წაიშინა. ლოგინზე დაეცა და სული განუტევა.

პატრიარქალური ოჯახი და მისი მფარველი ძალა — მეზირი განუყოფელი იყო. მეზირის მოკვლით არზაყანმა სიმბოლურად მოსპო ძველი პატრიარქალური დიდი ოჯახი, რომელიც სრულიად შეუფერებელი იყო ახალი იდეების, საბჭოთა წყობილების დამკვიდრებისა და გამარჯვებისათვის.

მწერალ აკაკი გელოვანთან კამათისას, კ. გამსახურდია აღნიშნავდა: „თქვენ მეზირის გამო მედავებით. ეს ეთნოგრაფებისაგან გამიგონია. სად ენახე მე ასეთი რამ? ეს არაა მთავარი. არარსებულის და დაუჭერებელის არსებულად და დამაჭერებლად ქტევა, ეგ არის ხელოვანის მიზანი... რაც შეეხება კულტს. ეს არ მინახავს, როგორც დანტეს არ უნახავს ჯოჯოხეთი“ („საქართველოს ბუნება“, 1969, № 10).

ჩვენ მიერ 1976—1977 წლებში, სვანეთის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციების დროს მოპოვებული ახალი მასალები ერთხელ კიდევ ადასტურებენ სვანეთის ყოფის ცნობილი მკვლევრების მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ მეზირის კულტი სვანეთში ნამდვილად არსებობდა (ამის შესახებ იხ.: ბ. ნიქარაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1962, გვ. 75—76; მიხ. ჩართოლანი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1961, გვ. 172—175).

ეს კულტი, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს დავით წერედიანი, ხტონური წარმოშობისაა. „მეზირი ოჯახის მფარველი ძალაა, რომელიც ქვეწარმავლისა თუ სხვა ცხოველის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი. თავდაპირველად მეზირის განმსახიერებელი ცხოველები ასე მრავალგვარი არ იქნებოდა. იგი ისეთი სულგამული უნდა ყოფილიყო, რომელსაც მიწასა და სიბნელეში ჰქონდა ადგილსამყოფელი. ამ კულტის კავშირი მდინარესთან და „პილიშის“ დეობასთან გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად მეზირი მხოლოდ გველი

შეიძლება იყოს ყოფილიყო“ (დავით წერეთელი, სვანური საკულტო საგანობები, „მაცნე“. 1970, № 6, გვ. 170). ძველი სარწმუნოებრივი და მითოლოგიური წარმოდგენების მიხედვით გველი ძირითადად წყალთან იყო დაკავშირებული და მდინარე გველის, ხოლო გველი მდინარის სიმბოლურ გამოხატულებას წარმოადგენდა.

მეზიურის კულტი მთელს საქართველოში იყო გავრცელებული. გველის, გველ-ვეშაპის მითოლოგიკობა შოთა რუსთაველის, აკაკი წერეთლის, ვაჟას, კ. გამსახურდიას, დ. შენგელაიას და სხვათა შემოქმედებაში შეპირობებულია ეროვნული მითოლოგიური მონაცემებით. იგი მყარი, ნაციონალურ-კულტურული მოდელის ერთ-ერთი ასპექტია. მსოფლიო მითოლოგიაში გველი ტიპობრივი ხტონური ცხოველია. დრაკონების მკვლელი გმირების გამოჩენით იწყება ხტონიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა. დემონოლოგიურ თვისებებთან ერთად, „წმინდა გველს“ კულტი ითვლებოდა ერთ ყველაზე ცოცხალ და გავრცელებულ კულტად ანტიკურ სამყაროში“ (ა. ლოსევი, ანტიკური მითოლოგია, მოსკოვი, 1957, გვ. 42, რუსულ ენაზე). მშვენიერი ათინა-პალადი, ორფიკული მითების მიხედვით, გველია. მის ტაძარში ერთი ან ორი წმინდა გველი ჰყავდათ. არგოსში გველი ხელშეუხებელი იყო. აფრიკის ერთ-ერთ ტომში არსებობდა სპეციალური წმინდა ადგილი, რომელიც გველებს სამყოფად ითვლებოდა. თუ რომელიმე გველი ამ ადგილს მოშორდებოდა და ვინმეს სახლში შევიდოდა, ქურუმს მიმართავდნენ. ქურუმში აიძულებდა გველს თავის წმინდა ადგილს დაბრუნებოდა. ვინც გველს შეხვდებოდა, ვალდებული იყო „მიეცა სასმელი და ეკონა მისთვის“ (ე. კოტიარი, აფრიკული მითები და ზღაპრები, გვ. 40).

მოხვევითა რწმენით, ზოგიერთ ოჯახში დაბუდებულია ფუძის გველი, ან ალალი გველი (ანჯარა). „ფუძის გველს დიდი მზრუნველობით უვლიან და, რომ არ გააჩაგრონ, მას რაეს უდგამენ“ (ს. მაკალათია, ხევი, ტფილისი, 1934, გვ. 195). ზემო იმერეთის სოფ. რგანში ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალებიდან დასტურდება. რომ შემქმნის (შემოჩვეულს), ე. ი. გველს, საქონლის ბაკში, ჯამით რძეს უდგამდნენ. ასე იქცეოდა ტაია შელიაც. იგი ფუძის ანგელოზს — გველს რაინა ჯამს ლოგინის ქვეშ უდგამდა.

1979 წელს ყაზბეგის რაიონში ჩვენ დავადასტურეთ მეზიურის კულტის არსებობა. აქ მოპოვებული მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ჯადოსნურ ზღაპრებში გავრცელებულ „გველის თოლის“, ხეითოს სასწაულებრივი თვისება (ადამიანის გამდიდრება) დაკავშირებულია გარკვეულ რწმენასთან. გველს სასწაულმოქმედი თვალი (თოლი) ამოაქვს ქუდბედიანი კაცის საფლავიდან. იგი წილხედომილი (ქუდბედიანი) კაცის თვალია (შდრ. „ჩაგასვენებენ საფლავში, შემოგვევლება ცხენიო, მაჯებს დაგიხვრენ ჭიანი, თოლებს ამოგთხრის გველიო“).

სამეგრელოში გავრცელებული მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვით, გველი ასეთ ძვირფას თვალს (ხეითოს) ქათმის კვერცხით დებს. რასაც ეს თვალი (ხეითო) შეეხება, ყველაფერი ოქროდ იქცევა (ალ. ცაგარელი, მეგრული ეტიუდები, 1880, გვ. 9, რუსულ ენაზე). ქრისტიანულ ლეგენდას შიოს მარანზე თავის საფუძველი ადრინდელ მითოლოგიურ რწმენაში ეძებნება. ზემო იმერეთში ჩვენ მიერ 1978 წელს ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით (სოფ. რგანი, ჭიათურის რაიონი), შემქმნი (გველი) რომელი ჭურის ძროზე (ძირზე) დაიბუდებს, იმ ჭურიდან ღვინო არ გამოიღევა. რამდენსაც მოაკლებს პატრონი, იმდენივე ემატება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან აშკარაა, რომ კ. გამსახურდიას მეზირის კულტი კი არ გამოუგონია, უშუალოდ საქართველოს ეთნოგრაფიული ყოფიდან აუღია. ეს კულტი არა მარტო სვანების ყოფაში იყო შემორჩენილი, არამედ იგი საქართველოს თითქმის ყველა კუთხისათვის იყო დამახასიათებელი.

ასეთი მყარი ნაციონალურ-კულტურული მოდელები თავისებურ გააზრებასა და ასახვას პოულობენ ლიტერატურასა და ხელოვნებაში, როგორც ზოგადმნიშვნელადი იდეისა და მიზანდასახულობის მითოლოგიზაციის საშუალება. კ. გამსახურდიას „მთვარის მოტაცებაში“ მეზირის კულტს უაღრესად სიმბოლური დატვირთვა აქვს დაკისრებული და თავისებური ასპექტით გვიდასტურებს საბჭოთა წყობილების გამარჯვების აუცილებლობას ძველ, დრომოკმულ პატრიარქალურ ყოფასთან შედარებით.

„მთვარის მოტაცების“ პროლოგში მოხსენებული „თეთრი მთვარე“ სამეგრელოში „თუთარჩელას“ სახელწოდებითაა ცნობილი. სავსე, ყვითელი მთვარის მიერ დაღვრილ სინათლეს, სითეთრეს „თუთარჩელა“ ჰქვია. ეს სითეთრე, შ. რუსთაველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მზიანი ღამე“, მისი ღვთაებრივი ძალმოსილება, თავისებური მხატვრული პრინციპითაა მითოლოგიზირებული ნ. წულუისკარის რომან „თუთარჩელაში“. მოქმედება წარმოებს ისტორიული თეთრი მთის (ჩეგოლას) მიმდებარე სოფლებში, სახელდობრ, საკლანდარიოში. „ყვითელი მთვარე ნელ-ნელა ამოცურდა და საკლანდარიო თეთრ ბურუსში გახვია... თუთარჩელა თეთრი მთიდან დაიძრა... თუთარჩელას სიჩუმე უყვარს... სითეთრე და სიჩუმე ციდან ჩამოაქვს... თეთრი მთა თუთარჩელაში ენას იღვამს, თეთრ ღამეს, ძველისძველ მეგობარს საიდუმლოს უმზელს“ (ნ. წულუისკირი, რომანი და მოთხრობები, თბ., 1973, გვ. 7). და ეს საიდუმლო სწორედ ის მითოსური მოდელია („ჩარჩო“), რომელსაც მწერალი თავის ძირითადი მიზანდასახულობის გამოსაკეთად იყენებს. გუგუ კლანდარიას არქეტიპია არგი და ოდოია, ანინასი კი ღვთაება ნანა. არგომ თვითშეწირვის გზით აღმართა სალოცავი კაპუნია. რომლის ძალით ქვეყნიდან განდევნა უცხო დამპყრობლები, შემდეგში ეჭვი შეიტანა ცხენისწყლის ნაპირიდან თეთრ მთაზე ატანილ ხულას ტოლა ქვის (კაპუნიას) ყოვლისშემძლეობაში. შემდეგში ოდოიამ დაამხო კაპუნია და მის სანაცვლოდ მთვარის სალოცავი ტაძარი ააშენებინა. ამ ტაძარში დაეყუდა მთვარეს შეწირული (თუთაში) ოდოია. „მიწიერ მშვიდ და უზრუნველ ცხოვრებაზე კვლავ უარი თქვა, ჭაჭვები აისხა, თუთარჩელაში თავის ღმერთებთან საუბარი განაგრძო“ (იქვე, გვ. 19). უსაზღვრო თვითგვემითა და შეურყვეველი რწმენის წყალობით ჭაჭვასხმული ოდოია საწადელს აღწევს. „ერისიონიდან გაუღდა გზას“ მთვარისაკენ. მთვარემ ერთგული თუთაში ოდოია ღმერთად აყურთხა, მაგრამ ერთხელ ციას დახმარებით მესამე ციდან მან ულაშაზესი ღვთაება ნანა მოიტაცა და მიწაზე ჩამოიყვანა. ამ არქეტპში მთავარია მითის ხარისხი. რომლის მიხედვით, თვითშეწირვის გზით ბოროტება აუცილებლად უნდა დაითრგუნოს, სიკეთემ უსათუოდ გამარჯვება უნდა იხვიოს. თუთაშივით ჭაჭვასხმული გუგუ კლანდარია წილხედომილია. ამაღლებული, არაჩვეულებრივი. „წინაპართა მსგავსად, გუგუს სხეულს მუდამ თან ახლდა ღვთაებრივი თვისება,... თითქოს თუთაშებმა თუ დიდმა მოწამებმა უანდერძეს გუგუ კლანდარიას ეს თილისმა“ (გვ. 69). ღვთაებრივი მეუღლის წუთიერი გატაცებით გამოწვეული დალატის შედეგად სოფელში თითით საჩვენებელი გუგუ კლანდარია, განთქმული ექიმი 2. მაკნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

და სიკეთით სავსე ადამიანი, ჭაჭვებს აისხამს და თუთარჩელაში გადაეშვება. საქმოსანმა გვაჩი კალანდარიამ გზა-კვალი აუბნია ანინასა და გუგუს. განუზომელი ფიზიკური და სულიერი ტკივილები მიაცენა მათ ადამიანურ მეობას. გუგუ კალანდარია შეუდგა გოლგოთის გზას, შიშველ ტანზე ჭაჭვები აისხა, ზედ პერანგი გადაიფარა და დაბინდული გონება თუთარჩელას მიაპყრო. თუთაში ოდოია ეცხადება მას და უმტკიცებს, რომ „როცა კეშმარიტი სიყვარულია, უნდა იტანჯო... ტანჯვის გზას მივყევართ სიყვარულისაკენ. სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება“ (გვ. 233). გუგუ კალანდარიამ გაიარა წამების დიდი გზა და კვლავ შეუერთდა ამაღლებულ, ღვთაებრივ სიყვარულს, კვლავ დაუბრუნდა ცხოვრებას, ოჯახს.

„თუთარჩელაში“ მითოლოგიზირება თვითმიზანი არ არის. აქ არც ახალი მითის შექმნასთან გვაქვს საქმე. მითოსური მოდელი აქ გამოყენებულია ახალი, თანამედროვე საბჭოთა ადამიანის ამაღლებული თვისების — ურყევი რწმენისა და შეუღრეკელი ნებისყოფის მხატვრულ ასპექტში გამოსაკვეთად, რომ ბოროტება დროებითია და, რამდენიც არ უნდა გაიხანგრძლივოს მან თავისი არსებობა, საბოლოოდ მაინც დაითრგუნება. სიკეთეს დამარცხება არ უწყერია.

ქართულ კრიტიკაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მითოლოგიური სტრუქტურა ნ. წულუისკირის რომან „თუთარჩელაში“ პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული. ავტორი ქართულ მითოლოგიაზე დაყრდნობით ქმნის არგისა და ოდოიას მითს და ამ მოდელის შემდეგ იქმნება რეალური პლასტი — გიორგის ამბავი, რომელიც გენეტურად უკავშირდება როგორც ერთს, ისე მეორეს, მაგრამ... გიორგის ხაზი ზოგადად იმეორებს მითოლოგიური მოდელის ლოგიკას. იგი ასევე ახლობლობას ავლენს თეთრი გიორგისა და ქრისტეს მითთან ამა თუ იმ მითოლოგემით... სამი პლასტი — არგის, ოდოიასი და გიორგის — ერთმანეთის პარალელურად არსებობს და, ამავე დროს, აერცობს, აგრძელებს კიდევ ერთმანეთს“ (კ. იმედაშვილი, დასახ. წერილი, გვ. 158—159). ჩვენს აღრინდელ წერილში მივუთითეთ გიორგის (იგივე გუგუ) კალანდარიას არქეტიპად არგისა და ოდოიას გამოყენებაზე (იხ. „კრიტიკა“, 1979, № 4). ასევე გიორგის მეუღლის ანინას სახე პროეცირებულია არქეტიპის — თუთას ქალიშვილის — სიყვარულის ღვთაება ნანას სახესთან. ეს ნანა აღმოსავლურ მითოლოგიაში ცნობილი ღვთაებაა, რომლის კულტი საქართველოშიაც არსებობდა და საწესჩვეულებო საგალობლებში რეფერენის სახით დღემდე შემონახული (იხ. ჯ. ბარდაველიძე, ქართული ხალხური ლექსი, თბ., 1979, გვ. 80).

„თუთარჩელაში“ ქართული მითოლოგიური მოდელია გამოყენებული. პირველი თავის სათაურია „ჰეკატეს ბალი“, მაგრამ ეს ჰეკატე კოლხურა წარმომავლობის ქალი ღვთაებაა, აიეტის მეუღლე მედეას დედა. ბერძნულ მითოლოგიურ პანთეონში ეს სახე კოლხეთიდან შეტანილად ივარაუდება.

საბჭოთა ექიმის გუგუ კალანდარიას ბაბუას (მამის მამას) გერგებეს სასელგანთქმული ბალი ჰქონდა. ამ ბაღს „გერგების ბაღს“ ეძახოდნენ. გერგებეს ამ ბაღში მოჰყავდა სამკურნალო ბალახები. „თვალის ჩინივით უვლიდა ამ ბაღს მოხუცი“. ზოგჯერ „ვო, ბაბუა გერგებეს“ ძახილით შემოვარდებოდა რომელიმე კალანდარიას ბიჭი და თხილის ჯოხს დაუვდებდა ფეხებთან. ექიმბაში „გერგებე თავის ჯადო თვალს ჯოხს დაასობდა და დაიწყებდა: „არე, ბარე. სარე, მარე სისაკურელი მარე. დუდი შხუ დო კუდელი ჰიფე, ნინა გო-

ბარზალეზური“ (გველის ნაკბენის ეს ტიპობრივი შელოცვა მრავალგზის არის ჩაწერილი სამეგრელოს სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციების დროს 1965—1972 წლებში. იგი დაახლოებით ასე შეიძლება ითარგმნოს: „არე, მარე, სარე, მარე შე საყვირველო მარე, თავი მსხვილი და კული წერილი, ენა გასანსალებული“). „ბაღში ბროწეულს მოძებნიდა, ბალახებში ლაკარდიას გამოარჩევდა... ერთად დანაყავდა და ბიჭს დააბარებდა, ეს წამალი ნაკბენზე დაადეთო“ (გვ. 38). მწერლის თქმით, „შეტარიანი დანითა და წყლით, თხილის ჭოხითა და ნახშირით გერგებეს სასწაული მოუხდენია, მაგრამ ეს არ იყო მაინც მთავარი. მას თავისი წამლებით უფრო აფასებდნენ, ვიდრე ჭადოქრობით“ (გვ. 37). „კოლექტივიზაციის დროს, მის ეზოში ჟურუ (უბირი) კალანდარიები შემოვიდნენ და ბალი აჩეხეს“ (გვ. 39).

ახალგაზრდა ექიმმა გუგუ კალანდარიამ სოფელში დაბრუნებისთანავე ბალს სახელი გამოუცვალა და «თავისი ძველისძველი, ნამდვილი სახელი დაუბრუნა „ჰეკატეს ბალს“» (გვ. 40).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია მედეას სამკურნალო საქმიანობასთან დაკავშირებული „სამკურნალო მცენარეთა ბალის არსებობის საკითხი კოლხეთში, რომელიც ჰეკატეს (მედეას დედისა) და თვით მედეას სახელთან არის დაკავშირებული“ (მიხეილ შენგელია, უძველესი კოლხურ-იბერიული მედიცინა, თბ., 1979, გვ. 102).

ნოქალაქევე-არქეოპოლისში მცხოვრებთა შორის ქართული მედიცინის ისტორიის მკვლევართა მიერ 1972 წელს მოპოვებული მასალები მტკიცედ მიუთითებენ, რომ „მეფეს ჰყავდა ქალიშვილი მედეა, რომელიც განთქმული იყო თავისი წამლებით. არჩენდა კრილობებს. შეეძლო მკვდრის გაცოცხლება“ (იქვე, გვ. 109). ღღემღე შემონახულა გადმოცემა „მედეას ვარდის“ არსებობაზე. „მედეას ვარდს“, მთქმელთა გადმოცემით, „კრილობის სამკურნალოდ იყენებდნენ და ეზოში სპეციალურად დარგული ჰქონდათ დგებუაძეების ოჯახში“ (იქვე, გვ. 110). მედეამ სამკურნალო მცენარეებისადმი სიყვარული დედისაგან (ჰეკატესაგან) მიიღო, როგორც გუგუ კალანდარიამ გერგებესაგან. სოფლის სააუადმყოფოდან დაბრუნებული დაღლილი გუგუ კალანდარია „ჰეკატეს ბალისაგან“ გაემართებოდა ხოლმე. იქ ეგულვებოდა „ჰეკატეს ბალის დედოფალი“ კრელი გველი, რომელთანაც „საიდუმლო პაემანი“ ჰქონდა დანიშნული. „გუგუს ბევრჯერ უტყვრია გველისათვის თვალებში, სტუდენტობისას ცხოველთა ჰიპნოზზე მუშაობდა... საერთაშორისო სიმპოზიუმებსაც კი დაესწრო... მაგრამ ის, რასაც „ჰეკატეს ბალის დედოფალი“ უამბობდა, არც ერთ სიმპოზიუმზე არ გაეგონა... ექიმი ჩაფიქრებული გამოდიოდა ჰეკატეს ბალიდან. ბალი კი შრიალით მოსძახოდა: „ჯალინოზ აქიმი ასეთი აქიმი და ფილოსოფოსი იყო რომე, სადაც გაიაროს ან საცა ხე, ბალახი დახუდის, ყოველმან ხემან და ბალახმან ენა ამოიდგის და ჭალინოზ აქიმს ხმაი სცეს და უანხის, თუ ბრძანებთა და შეწევნითა ღვთისათა, მე ეს და ეს მქვიანო და მე ესაო. აე ამ სენისა და ჰირის მკურნალი აქიმი ვარო და მე ესაო“ (იქვე, გვ. 44—45). ასეთი პანო მწერალს სჭირდება გამჭვირვალე მხატვრული სახის, მთავარი გმირის ტიპობრივი ხასიათის გამოსაკვეთად. გუგუ კალანდარიასათვის აღნიშნული მითოლოგიური მოდელები გაცნობიერებულია. მას ყველაფერი ეს აინტერესებს გარკვეული ცდის ჩასატარებლად, რადაცის დასამტკიცებლად ან უარსაყოფად. „ჰეკატეს ბალის დედოფალის“ თვალებში ხანგრძლივმა და პირისპირ ჩა-

ხედვამ თითქოს მითურ ჯალინოზ ექიმად ვახდა გუგუ კალანდარია. თითქოს მას მცენარეები და ბალახები ამცნობენ, თუ რომელი რისი წამალია.

„თუთარჩელაში“ თავისებური რეკონსტრუქციითაა გამოყენებული ფაბულატური მითოლოგიური გადმოცემა ოჩოკოჩისა და ტყაშმაფას ცალმხრივ სიყვარულზე, რომელიც ტიპოლოგიურად მსგავსია ბერძნული პანას სიყვარულისა ნიმფა სირინქსისადმი. თუკი დემნა შენგელაიამ „ბათა ქექიაში“ უალრესად დასამახსოვრებელი, შთამბეჭდავი ფერებით ასახა ტყაშმაფას დაუოკებელი სიყვარული ახალგაზრდა ბათას მიმართ, „თუთარჩელაში“ პოეტიზირებული დრამატიზმითაა წარმოდგენილი ოჩოკოჩის მძაფრი სიყვარული ტყაშმაფად ქცეულ ღმერთქალ ციასადმი (ნ. წულეისკირი ახდენს მითის რეკონსტრუქციას: ოჩოკოჩი ადრე ოღოია იყო, ტყაშმაფა — ღმერთქალი ცია. თუთაში ოღოია ერთგულებისათვის მთვარემ ღმერთად (ანთარად) აკურთხა, ხოლო ციამ მესამე ციდან მოატაცებინა ღმერთქალი ნანა. ასეთი თავხედობისათვის მთვარემ ოღოია (ანთარი) ოჩოკოჩად აქცია, ცია კი — ტყაშმაფად. ასეთ მითს ქართული ფოლკლორი არ იცნობს, მაგრამ ოღოია, მთვარე, ტყაშმაფა და ოჩოკოჩი ქართული მითოლოგიის ცნობილი პერსონაჟებია. ოჩოკოჩისა და ტყაშმაფას ურთიერთობაც მრავალ ვარიანტად არის ჩაწერილი).

ოჩოკოჩს „ოქროსთმიანი ტყაშმაფა შემადრწუნებელი კვილით გაურბის. ოჩოკოჩი საშიშია მთვარის მოქცევის ღამეს. როცა მთვარე ციდან გაბრძანდება და თავის მეუღლეს, ბაქას ლოგინში ჩაუწვება, ოჩოკოჩი გაშმაგებული დაეძებს ტყაშმაფას... ოქროს თმაში სწვდება და ყვირილითა და კვილით ტყესა და ველს იკლებენ. ზოგჯერ მთელი ღამე გრძელდება ორთაბრძოლა. იმტრევეა და ილეწება ტოტები, ითელება ბალახი, ველური წივილ-კვილი... ვნებათა ლელვა სოფელსაც გამოაღვიძებს. სოფლიდან ატყდება სროლა, შექახილები, მაგრამ თუ ოჩოკოჩმა ტყაშმაფას თმაში ხელი წაატანა, გრძნეული თავს ველარ დააღწევს, ოჩოკოჩის ბანჯგელიან და ღონიერ სხეულს ველარსად წაუევა... თუ ოჩოკოჩმა საწაღელს მიაღწია და დაიმორჩილა, ტყაშმაფას დარდი და მწუხარება აიტანს. მთვარიანი ღამით სასოწარკვეთილი დამორიალობს ტყეში, დაჭდება მდინარის პირას. ცერის სიმსხო ცრემლსა პღერის და ჩამოშლილ თმას ვერცხლის სავარცხლით ივარცხნის... მწარედ ჰგლოვობს. — მის სხეულში ბოროტი სულია ჩასახლებული. მოლოგინების შემდეგ კი მოძებნის მაღალ კლდეს, წივილით გარბის... უკანასკნელად საზარლად შეჰვიძლებს ქვეყნიერებას და ხრამში გადაიჩეხება.

ვნებაშლილი ოჩოკოჩი კი ტყეში დაბუყბუყებს, დაკვლენაობს, დაათრევს ღუემორეულ ლაშებს და ანთებული თვალებით ტყაშმაფას დაეძებს“ (იქვე, გვ. 20—21).

ტყაშმაფას მაქციობის მოტივი პროეცირებულია გუგუ კალანდარიას მშვენიერი მეუღლის ანინას სახეში. გვაჩი კალანდარიას წარმოდგენით მეგობრის მეუღლეს „ანინას ლანდივით თან სდევს ირემი. შეიძლება ერთ მშვენიერ დღეს ქალი ირმად გადაიქცეს, აიჭრეს თეთრ მთაზე, ირმის ნახტომით ცაში აჯარდეს და იქიდან გადმოხედოს გუგუსაც და გვაჩისაც. ყოველ წამს ანინა — ირემი ელანდება გვაჩის“ (იქვე, გვ. 51).

ცხოვრება სიკეთისა და ბოროტების შეუწყვეტელი ბრძოლა. ეს ბრძოლა სხვადასხვა ვითარებაში განსხვავებული თვისებებით ვლინდება.

გუგუ კალანდარია, რომელიც სიკეთეს განსახიერებს და ცდილობს თავისი პროფესია მოაზმაროს ხალხის, საბჭოთა ადამიანების კეთილდღეობის

სამსახურს, უამრავ წინააღმდეგობას აწყდება. იგი შეძრწუნებულია იმ დამძების გულქვაობით, რომლებიც ცდილობენ მომაკვდავი მამა პარტყუ კალანდარია ერთ-ერთმა დაისაკუთროს და მისი სიკვდილის შემდეგ გამდიდრდეს. ავადმყოფის სანახავად მოსულ გუგუ კალანდარიას პარტყუს უფროსი ვაჟი გუჩა ეუბნება: „მკვდარი თუ კარგი პატრონი ჰყავს, დღეს ფული ღირს. პარტყუ თუ მე დავმარხე, ასი ათასი მინი შემომივა, თუ პართემ დამარხა ორმოცდაათს უნდა დავჩერდეს, თუ კოკიმ დამარხა, არ ექნება დიდი მოგება. მაგრამ თუ ჭუჭუიამ დამარხა, წააგებს ჭუჭუიას... გუგუ ელდანაცემი დასცქეროდა გუჩას პოპლიკა თავს“ (იქვე, გვ. 81—82). იგი იძულებული შეიქმნა ჰიპნოზი გამოეყენებინა, რადგან „წარსული დაბეჩავების უფლებას არ იძლევა“. ეგონა ახსნა-განმარტებით... დამარწმუნებელი საუბრით მიზანს მიაღწევდა... აღარავინ მოუსმინა... გუგუს კი უკან დახევა არ უნდოდა... კალანდარიების სულში უნდა შეეღწია, იქ ახალი სამყარო უნდა აეშენებინა, ჰარმონია და წესრიგი უნდა დაემყარებინა... ისიც კარგად იცოდა, მარტო ჰიპნოზით ფონს ვერ გავიდოდა“ (გვ. 104—105).

ჭეკატეს ბაღში ჩატარებული ჰიპნოზის სენსისას, გუგუს სურს გამოადვიდოს სიყვარულის ჯადოსნური ძალა, „თქვენ უნდა აღდგეთ, აღორძინდეთ... თქვენ კოკი, თქვენ პართე, თქვენ გუჩა! (სათითაოდ შეახო ხელი) თქვენ გიყვართ თქვენი მამა, სათნო მოხუცი... თქვენი მამა დიდხანს იცოცხლებს... თქვენ გიყვართ იგი და არ შეიძლება მისი სიკვდილი გინდოდეთ... მე თქვენ შთაგაგონებთ სიყვარულს, ჰეშმარიტ, უანგარო სიყვარულს... ურწმუნო სული უძლურია სიყვარულისთვის, სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება“ (გვ. 103—104). გუგუ კალანდარიას ამაღლებულობა და მისი ხასიათის პროეცირება მითოლოგიურ არგისთან რომანში სულ უფრო და უფრო იკვეთება. არგიმაც, თვითშეწირვის გზით, უდიდესი ტანჯვითა და წამებით შეძლო გამოეღვიძებინა დაბეჩავებული, დასნეულებული და ადამიანური თვისება დაკარგული თანამომეგები, დაენერგა მათ შორის სიყვარული და მომავლის რწმენა. არგის არქეტიპობა ბოლომდე გასდევს გუგუ კალანდარიას ამაღლებულ ხასიათს. ყოველ ფეხის ნაბიჯზე სიძნელეთა გადალახვამ და ბოლოს უახლოესი მეგობრების — მშვენიერი მეუღლისა და ძმანაფიცი გეაჩი კალანდარიას მოულოდნელმა ღალატმა შეარყია გუგუ კალანდარიას ფსიქიკა, იგი მძიმე ავადმყოფი გახდა. არქეტიპის მსგავსად (ამ შემთხვევაში ოდოიას მსგავსად) შიშველ ტანზე ლურსმნებგაყრილი ჯაჭვი აისხა და თუთარჩელაში გადაეშვა, თუთარჩელას მიაპყრო დაბინდული მზერა. ასეთ მძიმე ვითარებაში მას ეცხადება თავის მითოსური არქეტიპები — არგი და ოდოია.

„მე თქვენ ყოველ ღამე სასოებით გელოდებით, თქვენი ნახვა იმედს მძლევს, ძალას მმატებს... ჩემი სული სავსეა ეჭვითა და იმედით... როცა თქვენ ჩემთან ხართ... ვივსები რწმენით... იმედით... ოდოია მშვიდად... იწყებს საუბარს. — სიყვარულმა აგვიხილა თვალები... ჩვენი სიყვარული იყო ხილვა, წვა და ღტოლვა. როცა ჰეშმარიტი სიყვარულია უნდა იტანჯო... ტანჯვის გზას მივყავართ სიყვარულსკენ, სიყვარულს მივყავართ მზისკენ. ოდოიას არგმა ჩამოართვა სიტყვა... — სიყვარული უმადლესი შემოქმედებაა... ადამიანს ძალა არ შესწევს უარყოს იგი... — სიცრუეა! — შესძახა გუგუმ... ჩვენ ადამიანებმა გამოვიგონეთ ისინი. არაფერი არსებობს ამ ქვეყნად... ზევით სიბნელეა, სიცალიერე... სიკვდილი... — იქ მზეა! — შეაწყვეტინა არგიმ. — მაგრამ მზეც ხომ ერთი დღის სიმართლეა... ერთი დღის სიცხადეა... სული კი მარადი-

სობას დაეძებს. — ურწმუნო სული უძღურია სიყვარულისთვის, ჩაერია საუბარში ოღოია, — სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება, ურწმუნო სული მერყეოა“ (გვ. 232—233).

გუგუ შეცბა, სახე გაუნათლა და, თვალები აუციმციმდა, რადგან საკუთარი ნაზრები ოღოიამ უთხრა. გუგუ მუხლებზე დაემხო და ლანდებს ხეწნამულარა დაუწყო... „მაშ, არ გაეჭრებით უკვალოდ... თქვენს ხმას მე გავიგონებ, ჩემსას თქვენ გაიგონებთ, ჩვენ შეილებიც, შეილთაშვილებიც ჩვენ მოგებაძავენ... ეს იმედია!“ (იქვე, გვ. 234). ამას მოსდევს ავტორის მიერ რეკონსტრუირებული მითოსური ვერბება: „მთვარე, წინამძღოლო! მზევ, ბედნიერო და მწვენიერო! ზეციერო ანთარო, ბატონო, გამარჯვებულო! წმინდა მარსავ! ნერჩიპატენი: ჭუმავ, საკვირველო! მრისხანე თარხონ! ელოცულობ კალანდარიების სულისთვის (გვ. 234).

გუგუ კალანდარიას დაბინდულ გონებაში კვლავ სიყვარულმა და ადამიანისადმი სიკეთის რწმენამ გაიმარჯვა. იგი გაივლის გოლგოთის გზას და ისევ ამალღებულ სიყვარულს ეზიარება, უბრუნდება ოჯახსა და საზოგადოებას.

რომანის შესავალში თეთრი მთა დასახულია ოლიმპოს მსგავს წმინდა მთად, სადაც „მწიერ საქმეთა მოსაგვარებლად თუთა მობრძანდებოდა. თუთას თან ახლდნენ სხვა ღმერთები: ნათელი დედა ღმერთი ბეა, თავისუფლებისა და ომის ღმერთი მრისხანე თარხონ!... ბედისწერის ღმერთი... მირსი (მირსა); ტაროსის ღმერთი — მხიარული ეობი; მწყემსების მფარველი, საკვირველი ჭუმა; ნადირთა და ფრიანველთა პატრონი ცოლქმარი მესეფები; დედამიწის ღმერთი — მორკმული და მოწყალე ნერჩი“ (გვ. 11). ყოველ ღმერთს თავისი ფუნქცია ჰქონდა. ყველა მოწიწებით უხრიდა თავს მორკმულ, ძლევა-მოსილ თუთას, რომელიც თავის ოქროს ტახტზე იყო დაბრძანებული. „კაკა თუთარჩელაში ადამიანისა და ქვეყნის ბედი წყდებოდა“. თეთრ მთაზე არასოდეს ჩამოდიოდა თუთას ქალიშვილი, სილამაზის ქალღმერთი მშვენიერი ნანა... მას განუყრელად თან ახლდა ყვავილების ქალღმერთი ოქროსთმიანი გრძნეული ცია. გრძნეული ცია კიდით კიდემდე დაჰქროდა როგორც ეროსი და ნანას ბრძანებით უამრავი ყმაწვილის გულს კოდავდა. «დღენიდაგ გაისმორდა უიმედო შეყვარებულთა სევდიანი „ოუ, ნანა“ და „დიღავოი, ნანა“» (გვ. 12).

უმალეს ღვთაება თუთას ჰყავდა თუთაშები, როგორც ფშავ-ხევსურულ მორიგე ღვთაებას ხატის მკადრები (გახუა მგვრელაური, მინდია და სხვა). კალანდარიებს, თუთაშებს „მთვარის კაცებს“ ეძახდნენ. ზოგი თუთას სცემდა პატივს, ზოგი თუთას საგამგებლოში მყოფ ღვთაება ჭუმას, ან ეობის, ან მირსას, ნერჩს და ა. შ. მწერალს კარგად აქვს შეინიშნული, რომ თანდათან ცალკე ღვთაებების მიმართ შესრულებული რიტუალი „დღესასწაულად იქცა, ღმერთებისათვის ღამის თენება წელიწადში ერთხელ იმართებოდა, მაგრამ ეს იყო დიდი ზეიმი — თანაფა“ (გვ. 12). ნ. წულეისკირი სქოლიოში განმარტავს, რომ „თანაფა — ღამისთევა, თენება. როგორც ჩანს, ეს დიდი დღესასწაული ქრისტიანობამ გამოიყენა. მართალია დღესასწაულს ძველი შინაარსი გამოაცალა, მაგრამ სახელი ძველი შერჩა. დღეს თანაფა აღდგომაა“ (იქვე). აქ ისეთივე დამთხვევასთან გვაქვს საქმე, როგორც ებრაელთა „პასექის“ დღესასწაულსა და ქრისტიანულ „აღდგომას“ შორის არსებობს. ამ საკითხს ნ. წულეისკირმა სპეციალური, მეცნიერულად დასაბუთებული ვრცელი გამოკვლევა უძღვნა (იხ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1977 წლის 14 იანვარი).

მწერლის მიერ გამოყენებული მითოსური არქეტიპები თითქმის ყველა ცნობილია ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ი. ჭავჭავაძე, თ. სახოკია, ს. მაკალათია და სხვა). ნ. წულეისკარს ღრმად აქვს გააზრებული უძველესი კოლხურ-იბერიული ღვთაებათა პანთეონის წევრთა ფუნქციები და თანამედროვე პოზიციებიდან ახდენს მათთვის მიკუთვნებულ ზოგადმნიშვნელოვან ხასიათების მითოლოგიზაციას. არგი და ოდოია, როგორც აღვნიშნეთ, გუგუ კალანდარიას არქეტიპებია. ოდოიამ, თუთაშების მსგავსად, თვითმწიროვის გზით მიაღწია ღვთაებრივ ამალღებას. არგიმ დაბეჩავებული, მონობას შეჩვეული და დაავადებული თანამოძმეები გამოაღვიძა, ჰიპოსის (ცხენისწყლის) ნაპირზე ნაკვინი ხელს ოდენა ქვა ზურგით აიტანა თეთრ მთაზე და ღვთაება კაპუნიად აკურთხა.

„არგს შეუტყვენებლად უნდა აეტანა თავისი ტვირთი თეთრ მთაზე. ცხრა დღეს და ცხრა ღამეს მიიწეოდა წინ არგ. ხალხი სულით ხორცამდე შესძრა ამ ამბავმა. შთელი ცხენისწყლისპირეთი საოცარი მარტვალობის მოწმე გახდა. ასეთი ტვირთი ჯერ ქვეყანად არც ერთ გოლიათს არ ეტვირთა. მალარიისაგან ქანცგაწყვეტილი ხალხი ფეხზე დადგა... თეთრი მთის ძირს მიაშურა... გლახაკნი იმედის თვლით შესცქეროდნენ დეკაკის დაჭიმულ კუნთებს... კაპუნია, კაპუნია, სქანი სახელი ხვამილი (კაპუნია. კაპუნია დაილოცოს შენი სახელი),— ბუტბუტებდა არგ და წინ მიიწეოდა... ცერის სიმსხო ოფლს ასხამდა... ოფლის მსხვილ წვეთებს სისხლის წინწყლები გაერია. თეთრი მთის აღმართს რომ შეუდგა, მხარი გაუსკდა. სისხლის წითელი ზოლები გამოძვრენ ტყავკაბიდან და შიშველი ბარძაყები მოუფორეჯეს... მეცხრე დღეს არგმა თეთრი მთის ერთ-ერთ მწვერვალზე აიტანა კაპუნია... ხალხი ამბობდა: როცა არგმა კაპუნია თავის ადგილას დაასვენა, თვალეები კერპს ჭადოსნურად აენთოო... დაიძრა და დაიძრა ხალხი კაპუნისაკენ. მოჰქონდათ შესაწირავი „ოკაპუნე“ და დახმარებასა და შევლას შესთხოვდნენ... წინანდებურად ამხედრდა არგ თავის ბედაურზე, იხმო ერთგული მოწაფეები, წინ წარუძღვა ხალხს და კაპუნისას სახელით, კაპუნისას იმედით დამპყრობლებს სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართა ისიას (მდინარე ტარჩენის ძველი ბერძნული სახელწოდება) პირას... ხალხმა გაიმარჯვა... არგმა გააერთიანა ჰიპოსისა და ფაზისის პირას მცხოვრებნი და დიდი სახელმწიფო არგის ქვეყანა შექმნა“ (გვ. 13—15). ყველას სწამდა, რომ კაპუნია იხსნა დაბეჩავებული ერი. „გლეხკაცი ყოველ წელწადს დიდი გულმოდგინებით ზრდიდა და ასუქებდა ოკაპუნე ღორს... მხოლოდ ერთმა კაცმა, არგმა იცოდა, რომ კაპუნია არ იყო ჰემმარტი ღმერთი. იცოდა და სულს უშფოთებდა ეს ცოდნა“ (გვ. 15).

მწერლის მიერ აქ თავისებურად არის რეკონსტრუირებული კაპუნისას მითი, მაგრამ მას ჩვენ მაინც ვერ მივიჩნევთ ავტომითად, რადგან კაპუნისას ღვთაებრიობა და მერე მისი დემონოლოგიურ პერსონაჟად გარდაქმნა ექვს არ იწვევს. დღემდე მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში შემონახულია ილიომური გამოთქმა „კაპუ ქიგრტოლაფუდასია“ (კაპუ ჩავივარდესო, ხმის ამოღება ვერ შეძლო, მომკვდარიყვე). გალექსებებში სტერეოტიპად ითვლება გამოთქმა: „მუჭი კიბირი გიძგიძვანს, ოკაპუნე ლეჯიკალო“ (კბილები ისე დაგიკრეკია. როგორც საკაპუნე ღორსო). გადმოცემების მიხედვით, რომელიც ჩვენ მოვიპოვეთ 1978 წელს, კაპუნია მეგრულ მითოლოგიაში წარმოდგენილია დიდი ფრინველის სახით, რომელიც ცაზე დაფრინავს განუწყვეტლივ და რომელზედაც დამოკიდებულია დოვლათის, მოსავლის ბარაქიანობა, ადამიანის ჭანმრთე-

ლობა და სხვა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს არაა მთავარი, მწერალმა კაპუნიანზე არსებული გადმოცემა და რიტუალი გარკვეული მიზანდასახულობით გამოიყენა რომანში. თვით არგი „მარგალი“, „არგონაქტი“, ან „არი“ — მზე და ა. შ.) ცნობილია იბერიულ-კოლხურ მითოლოგიაში. გუგუ კალანდარიას არქეტისად არგის გამოყენება კანონზომიერია და არ ეწინააღმდეგება მითოლოგიზაციის ბუნებრიობას. რომანის ბოლო ნაწილში ნათლად იგრძნობა გუგუ კალანდარიას ხასიათის პროეცირება არგის არქეტისში. მოვუსმინოთ თვით მწერალს:

დიდთოვლობისას, დეკემბრის თვეში, ყინვებთან ერთად, იწყება „დიდი თუთარჩელები“. ჭაჭვებსასხმული გუგუ კალანდარია ყოველ თუთარჩელა ღამეს მიდის ანინას სახლში, ლაფაროზე დადებულ ჭირკვზე ჯდება და გათოშის არაფერი ესმის, „ამ ქვეყნის აღარაა, თუთარჩელას შეერთვის მისი სული“. და, აი, არქეტისის მსგავსად, გუგუ კალანდარიას „მხარჩე ხელასოდენა კაპუნიანა გაუღვეს და თეთრი მთისკენ მიემართება... სისხლის ნაკვალევს სტოვებს თოვლზე და დაეინებით მიიწვეს წინ. „საწყალი გუგუ კალანდარია!“ — გაისმის ხალხში... დიდსა და პატარას აინტერესებს თავისი ექიმის ნახვა... გუგუს თავისთავისა სჯერა, თავისი ტანჯვა-წვალეებისა სჯერა... არგისებურად მშვიდად და მედგრად მიიწვეს წინ. თეთრი ხალათი სულ მთლად სისხლით შეეღება. ალბათ ძარღვები დაუწყვიტა ლოდმა... უკან ზღვა ხალხი ზიმზიმებს. აღარ წამოყენენ გუგუს, შორიდან შესცქერაინ“ (გვ. 253—254). მწერალი აქ ოსტატურად ურთავს „აღმაშენებლის“ სახელით ცნობილი საკალანდარიოს სოფლის საბჭოს თავმჯდომარის პაროდირებას. საბჭოს თავმჯდომარეს მხოლოდ ცარიელი დაპირებები და კარგი პურმარილი აინტერესებს. იგი უკვე დამთვრალა. „აღმაშენებელს ჩვენი სალამი“ — გაჰკვივან ერთგან. აღმაშენებელი თავისი ამალით გარშემორტყმული თოვლში დგას და ციკაბო ფერდობისკენ თითის იშვერს:

„— აქ, ბაბა, მშვენიერი ტრამპლინი აშენდება!

— ნამდულად! ნამდულად — კვერს უკრავენ ყოველის მხარიდან.

— თეთრი მთა ჩვენი საუნჯეა... აქ უნდა აშენდეს კურორტი...

ასეთი კურორტი მეორე არ იქნება... ერთი იქნება ბაკურიანი, ბაბა, მეორე თეთრი მთა... აქ აშენდება, ბაბა, საციგურაო მოედანი! როგორც ტელევიზორში დასრიალებენ, ჩვენც ისე უნდა ვისრიალოთ...

— ნამდულად, ნამდულად —“ უდასტურებენ ამაღის წიგნები (გვ. 254—255).

გუგუ უკვე შორს არის. არ ესმის კალანდარიების ხორხოცი. ხომ არ სჯერათ კაპუნიანის, მინც უნდა აიტანოს იქ, სადაც არგმა აიტანა. „გუგუმ ძალა მოკრიბა... თეთრი მთის თხებისკენ გაიხედა, იქ საქორწილო კაბაში გამოწყობილი ანინა დგას. ანინა გუგუს გაღიმებული ელოდება... „ან ძვირფასო!“ ჩურჩულებს და გრძნობს, რომ მუხლები ეკვეთება. უცებ... ანა დაეკარგა... ტვირთის ქვეშ კვნესის გუგუ... ან, ძვირფასო! ანულია!“ (გვ. 255).

ამ დაძახებას მოსდევს ნამდვილი ანინას ჩამოსვლა ოდა სახლიდან. გუგუსთან შეხვედრა. ავადმყოფის სახლში შეყვანა. გათბობა. ერთად დაწოლა. გუგუს გამოფხიზლება და „ოჩოკოჩის ვნებით წამოდგომა“. გუგუ განიკურნა. დაუბრუნდა ოჯახსა და თავის საყვარელ საკალანდარიოს.

მთვარის მითოსურ სახესთან (თუთაშებთან) პროეცირებული გუგუ კალანდარია, მთვარის მსგავსად, ხელახლა განახლებდა. თარაშს ემხვარს ამგვა-

რი მეტამორფოზა არ შეუძლია და იგი უნდა დაიღუპოს, მას ენგურმა განახლების სიმბოლო მთვარე ხელიდან გამოსტაცა. გუგუ კალანდარია, თუთაშების მსგავსად, განახლდა, კვლავ თავის საყვარელ საქმეს დაუბრუნდა.

ანიანამ ტატუს ახარა შვილის მორჩენის ამბავი.

„— რა ბედნიერები ვართ, დედა, ჯერ კიდევ არ ვიცით, რა ბედნიერები ვართ“. განხარებულმა ტატუმ სამახარობლოს აღსანიშნავი რიტუალი ჩაატარა: „რძალს თავი დაუქირა, ჯერ ერთ თვალში აკოცა, შემდეგ მეორე თვალში, მარჯვენა ხელი მაღლა ასწია, სამი თითი ერთად შეჰყარა, ისე, როგორც პირჯვარის საწერად შეჰყარა ხოლმე და ანიანს თავზე სამჯერ შემოავლო: — სქანი საწირუო, ნანა, სქანი სანთელო (შენს შესაწირავად (მაქცია), ნანა, შენს სანთლად (მაქცია)“ (გვ. 263). დიდკოსტასაც გაეგო ეს ამბავი და „თოფს ცას ესროდა, თითქოს ხარებააო“.

როგორც ვხედავთ, მითოსურ არქეტიპებს მწერალი სათანადო მიზანდასახულობითა და გარკვეული იდეურ-თემატური დატვირთვით იყენებს. საბჭოთა სინამდვილეში შემორჩენილი ტრადიხა „აღმშენებლებისა“, კომბინატორებისა და კერძომესაკუთრული სულით შეპყრობილი ადამიანების წინააღმდეგ ბრძოლას სჭირდება ამაღლებული, შეუპოვარი, მტკიცე რწმენისა და უმწიკვლო სიყვარულის ბოლომდე ერთგული ადამიანი. ასეთ ადამიანთა ხასიათების პროექტირება მითოსურ არქეტიპებთან, რომლებიც რწმენის შედეგად არიან შექმნილნი, უფრო სრულყოფილს, ხელშესახებასა და დასამახსოვრებელს ხდის ბოროტების წინააღმდეგ მებრძოლ გმირს.

„თუთარჩელაში“ პერსონაჟის თავისებური ხასიათის გამოსაკვეთად კარგად არის გამოყენებული ზოგიერთი ეთნოგრაფიული წესჩვეულება, რომელსაც დღესაც იცავენ ხანში შესული ადამიანები. გუგუ კალანდარიას მამა ალექსანდარია სამამულო ომში დაიღუპა. დაქვრივებული ტატუ წმინდად ინახავს ძვირფასი ქმრის სახელს. იგი რძალსა და შვილს უარს ეუბნება საცხოვრებლად ახალაშენებულ ოდასახლში გადასვლაზე. „მე რომ თქვენთან წამოვიდე, ცოდვაა, იმის სული ცოდვაა!.. სამხადში რომ შემოვა, სადაც დამტოვა, იმ ადგილას რომ ვერ მნახავს, შეწუხდება, ნანა, იმისი სული შეწუხდება“ (გვ. 75). ამ თითქოსდა მიამიტ აღსარებაში ნათლად არის გადმოცემული დაქვრივებული ქართველი ქალის ამაღლებული და გაუტეხელი ბუნება. იგი იმედით ცოცხლობს და იმითაც კმაყოფილი იქნება, თუკი ქმრის მაგივრად დაბრუნებულ სულს, თავის პირვანდელ სამყოფში დახვდება. ტატუ ახალ მთვარეს ყოველთვის ასეთი ვედრებით მიმართავს: „თუთა ახალი, სი გაახარი ჩქიმი სქუა დო მოთა“ (ახალი მთვარე, შენ გაახარე ჩემი შვილი და შვილიშვილი) (გვ. 167).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ გარკვეული ხასიათებისა და პასაჟების მხატვრულად წარმოსახვის მიზნით „თუთარჩელაში“ ეფექტურად არის გამოყენებული ქართული მითოლოგიური პანთეონის პერსონაჟი ღვთაებები, რომელთა ხასიათების რეპროდუცირება მისადაგებელია თანამედროვე საბჭოთა სინამდვილის ზოგიერთი მტკივნეული პრობლემის მხატვრულ წარმოსახვასთან. სამეცნიერო კრიტიკაში აღინიშნა, რომ ნოდარ ფულეისკირის რომანში „თანამედროვეობა სწორედ მუდმივად არსებული მითოლოგიური სიმბოლოების მეშვეობით განზოგადდა, მაგრამ მას არ დაუკარგავს არც კონკრეტულობა და არც აქტუალობა“ (ე. ი. მ. დ. ა. შ. ვ. ი. ლი, მითი და თანამედროვე ქართული პროზა, „მნათობი“, № 2, 1980, გვ. 154).

კაბუა ამირეჯიბის რომანის მთავარი მოქმედი გმირი დათა თუთაშხია წილხვდომილი, ღმერთამდე ამაღლებული ზნეობრივი გმირია. იგი სიკეთის განსახიერებაა. „თუთაშხია არაა ხასიათი, მით უმეტეს, ტიპი. იგი აღეაა, სიმბოლოა... მას ჰყავს ნაწარმოებში წინარე სახე — მითოსური თუთაშხია... თუთაშხიას მითის განხილვა არსებითად თუთაშხიას მოქმედების განხილვა იქნებოდა“ (ბ. ბარდაუელიძე, ზნეობისა და სიკეთის გმირი, „მნათობი“, 1976, № 5, გვ. 165). თუთაშხიას არქეტები ღვთაება თუთაშხა თვითშეწირვის გზით, ქვესკნელში ჩასული მთვარის მსგავსად, ხელახლად უნდა აღორძინდეს, განახლდეს. მას, როგორც მთვარესთან წილხვდომილს, სიკვდილი არ უწერია. გრაფი სეგედიც თუთაშხიას მიიჩნევს არაჩვეულებრივ ადამიანად, ყველასაგან გამორჩეულად. იგი კარიძეს ასეთი კითხვით მიმართავს: „ჩვენს ღროში..., პიროვნული და საყოველთაო სულმოკლეობის პირობებში, დათა თუთაშხიას კეთილშობილება და სულგრძელობა ანაქრონიზმად არ მიგაჩნიათ? („დათა თუთაშხია“, ნაწ. II, 1975, გვ. 273). ამ კითხვაზე კარიძის პასუხში ნათლადაა გამოკვეთილი თუთაშხიას ზნეობრივი სახე, მისი ზოგადკაცობრიული მისია — ბიბლიური ნოეს მსგავსად კაცთა მოდგმის გადარჩენის მისია. ნოემ დათა დააპატარავა, ბოთლში ჩასვა და ზღვაში გადააგდო, რათა „წარღვნის შემდეგ სადმე გარიყულიყო და ხელმეორე ცხოვრება დაეწყო. ღმერთებმა ნოეს ხელით კაცობრიული სულგრძელობა, მაღალი ზნეობა გადაარჩინეს... რამდენჯერაც უნდა გაირყვნას და დაეცეს კაცთა მოდგმა... იმდენჯერ გადაარჩენს განგება დათა თუთაშხიას, როგორც კვეთს და მაწინის დედას“ (გვ. 274). როგორც ვხედავთ, რომანში გარკვევით არის მითითებული თუთაშხიას ამაღლებულ, ღვთაებრივ მისიაზე, მაგრამ ასეთი ამაღლებულობა მხოლოდ თვითშეწირვის გზით მიიღწევა. თუთაშხიას ცხოვრების გზა არ არის ჩვეულებრივი ადამიანის უბრალო ისტორია. მასში გადატანილია ხალხური ეპოსისა და მითოლოგიური პანთეონის წილხვდომილი გმირების საუკეთესო თვისებები. რომანის მითოსურ მოდელში დათას არქეტების — ღვთაება თუთაშხას შესახებ ნათქვამია: „ჰყავდა ერსა გამგებლად და მორიგედ ქვეყნიერთა საქმეთა ჰაბუჯი პირმშენიერი და რანდი კეთილანაგი — თუთაშხა, არა იყო იგი სულდგმული ერთი და ძე ხორციელი, არამედ სული კრებითი“ („დათა თუთაშხია“, ნაწ. I, 1973, გვ. 5). თუთაშხა მიუხედავად ქვეყნის დამმონებელ ურჩხულს და „ჩთასცა შუბი ხახასა შინა, განართხო მიწასა ზედა და მოკვეთა თავი იგი“. მოკვეთილი თავის ადგილას ახალი და ახალი თავები ამოიყარა. დაღვრილმა სისხლმა კი ქვეყანა წალეკა. საჭირო იყო სხვა გზის გამოჩვენება და, მართლაც, თუთაშხამ — „სულმა კრებითმა“ ძე ხორციელად გარდაქმნა განიზრახა, რადგან ძე ხორციელს შეუძლია ეზიაროს კაცთა ბუნებას. მხოლოდ მტკიცე და ურყვევ რწმენას შეუძლია შთაუნერგოს ადამიანს ბოროტების სიკეთედ გარდაქმნის ნიჭი. მართლაც, „მიეცა თუთაშხა ნებითა თვისითა წამებასა უმძიმესს“ (აქ არქეტებულ იგულისხმება ქრისტეს გოლგოთაზე ასვლის მითი). მოიკვეთა მარცხენა მკლავი და ურჩხულს შეაჭამა, თუთაშხას მიბაძვით, სხვებმაც მოიკრეს სხეულის ეს ნაწილი და მისცეს ურჩხულს. თუთაშხამ ორივე ფეხი მოიკვეთა და ურჩხულს შეაჭამა. სხვებმაც ასე გააკეთეს. ურჩხულმა საზიზღარი ფერი იცვალა, ორფეხზე დადგა, დინგი კაცის სახედ ექცა. მაშინ თუთაშხამ მკერდი გაიპო, გული გამოიღო და ურჩხულს გაუწოდა. ურჩხულმა არ ინება მისი ჰამა და კაცის ენით უთხრა: „ალარა ვარ მწყურვალე სისხლთა, ალარა მიძს სურვილი ჰამად კაცთა“ და მოკვეთილი სხეულის ნაწილები ყველას უკან დაუბრუნა.

ბოროტების დათრგუნვისა და მისი სიკეთედ გარდაქმნის შემდეგ, ძე ხორციელად ქცეული თუთაშხას სული „აღველინა ცად, დაჭდა მთოვარედ და იქმნა ძე იგი ხორციელი — ლმერთად“ (ნაწ. II, გვ. 297—298). ამ მითოსური მოდელის მიხედვით, ზღვაში გაუჩინარებული დათა თუთაშხია უნდა აღდგეს, განახლდეს, როგორც მისი არქეტები თუთაშხა.

თუთაშხია ებრძვის ყველა სახის ბოროტებას, რომელიც ურჩხულის სახითაა მითოლოგიზებული. მრავალთავიანი ურჩხულის ერთ-ერთი ჰიპოსტასი მუშნი ზარანდიაა. მან მოაკვლევინა დათა თუთაშხია საკუთარ შვილს, მაგრამ, როგორც ურჩხულმა, თუთაშხას თვითშეწირვით განცვიფრებულმა, უკან დაიხია და მიატოვა ადამიანთა დამლუბველი ჩვეულება (მათი შთანთქმა), ასევე ზარანდიამ, დათას სასწაულებრივი გაუჩინარების შემდეგ, სახე იცვალა. იგი გულხელდაკრეფილი იდგა თუთაშხიას ამალგების აღვილზე. „შემდგომში მუშნი ზარანდიას აედამყოფობა მელანქოლიის მძიმე ფორმით დაიწყო და სამიოდე წლის მერე... სიკვდილით დამთავრდა“ (ნაწ. II, გვ. 636).

სამართლიანად შენიშნავს მკვლევარი, რომ „თუთაშხას მითის ფონზე გამოიკვეთა რომანისა და მისი მთავარი გმირის ეპიკური სახე. დათა თუთაშხია მითების, ლეგენდების, ეპიურ თხზულებათა გმირების გვერდით ღჯას თავისი მაღალი ზნეობით, მაძიებელი ბუნებით, ქმედებათა ხასიათით, უჩვეულო სულიერი და ფიზიკური ძალით“ (ბ. ბარდაველიძე, დასახ. წერილი, გვ. 165).

„დათა თუთაშხიას“ ეკრანიზაციასთან დაკავშირებით მრავალი რეცენზია დაიბეჭდა. ზოგი მიუთითებდა, რომ თუთაშხია იმიტომ გაუჩინარდა, რომ გუდუნას დაპირებული ფული არ მიეღო და ამით მამას გადაერჩინა უკეთურობის გზაზე დამღვარი შვილი. ზოგი კრიტიკოსის აზრით, თუთაშხია ზღვაში არ უნდა გაუჩინარებულიყო და კარგი ქნეს, რომ იგი სივრცეში — მიწასა და ცას შუა გააქრეს, რადგან „ამას მისი განვლილი ცხოვრება განაპირობებდა“. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, მთვარის ზოგადი მითოსური ასპექტი და „დათა თუთაშხიას“ კონკრეტული არქეტები ღვთაება თუთაშხა უსათუოდ გულისხმობს დათას ზღვაში გაუჩინარებას. მას სიკვდილი არ უწერია. ზღვაში გაუჩინარება ხელახლა აღორძინებას და, არქეტების მზგავსად, ცაზე დაჯდომას გულისხმობს. იგი ბოროტების სიკეთედ გარდაქმნისათვის მებრძოლი კაცულვთაებაა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან ნათლად ჩანს, რომ მთვარის კულტთან დაკავშირებული მითოსური მოდელი ფართოდ და ეფექტიანადაა გამოყენებული თანამედროვე საბჭოთა პროზაიკოსების შემოქმედებაში. საერთოდ, მითოსური სახეებისა და მოდელების გამოწვლილვით შესწავლა ხალხურ შემოქმედებასა და მწერლობაში, მათ შორის არსებული შინაგანი კანონზომიერების დადგენა და მხატვრულ-შემეცნებითი ღირებულების გაანალიზება, თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობისა და ფოლკლორისტიკის ერთ-ერთ მორიგ ამოცანად უნდა მივიჩნიოთ.

А. В. ЦАНАВА

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ГРУЗИНСКОМ СОВЕТСКОМ РОМАНЕ

Резюме

В романах К. Гамсахурдия «Похищение луны» и Н. Цулейскири «Тутарчела» с современных позиций отображены мифологические аспекты культа Луны и культа Мезиры (эмпс).

В романе «Похищение луны» защитник старых порядков Тараш Эмухвари не смог возродиться подобно Луне. Волны Ингури, символизирующие в романе революцию, похищают из его рук символ обновления — Луну — и он погибает.

В романе Цулейскири «Тутарчела» («Свет Луны») советский врач Георгий Каландария преодолевает все возникающие перед ним сложные психологические препятствия и, подобно Луне, постоянно возрождается. В аналогичном аспекте рассматривается в романах культ Мезиры.

В романе Ч. Амиреджиби «Дата Туташхия» основная целенаправленность главного героя спроецирована на мифическое бессмертие Луны.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ლ ე ა ნ ა ზ რ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი

ი ლ ი ა ზ ა მ ვ ა ვ ა ძ ი ს თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა თ ა ა ტ რ ი ბ უ შ ც ი ი ს ა დ ა ბ ა მ ო ც ე მ ი ს
ი ს ტ ო რ ი ი ს ს ა კ ი თ ხ ე ბ ი *

დოკუმენტური მასალების ნაკლებობის გამო დღემდის არასწორადაა გაგებული ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ხელნაწერი კრებულების ისტორიის საკითხები. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ილიას ნაწერები ეურნალ-გაზეთებიდან 1892 წლის გამოცემისათვის გადაწერინა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელმა ამხანაგობამ და, რადგან პუბლიცისტური ნაწერები მაშინ არ დაიბეჭდა, ავტორს ეს ხელნაწერები არც კი უნახავს, რომ არაფერი ეთქვათ მათ რედაქტირებაზე. ახლად გამოვლენილი დოკუმენტები ცხადყოფს, რომ აღნიშნულ შეხედულებასთან ერთად სავსებით მცდარია აქედან გამომდინარე დასკვნებიც: მტკიცდება, რომ ილია მისთვის დამახასიათებელი გულმოდგინებით ხელმძღვანელობდა მისი ნაწერების სრული კრებულის გამოსაცემად მომზადებას: ნაწერები ეურნალ-გაზეთებიდან ამოწერინა სულ სხვა პირებს, ზრუნავდა მათთან ანგარიშსწორებაზე და ხელნაწერები სათანადო ხელშეკრულებით თვითონ გადასცა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობას.

ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტების მიხედვით წინა შრომებში მთლიანობაში შევისწავლეთ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით ეურნალ „საქართველოს მოამბესა“ და გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ნაწარმოებების ატრიბუციის საკითხი. მისი შესწავლა დავიწყეთ გაზ. „ივერიაში“ დაბეჭდილი წერილების რაობის გარკვევით. ჩვენ ისინი ილია ჭავჭავაძის თხზულებებად მიგვაჩნია. რადგან ამოწერილი და შეტანილია ილიას ხელმძღვანელობით შედგენილ ხელნაწერ კრებულში. დ. გამეზარდაშვილი. რომელიც ჩვენს შრომას „თეზისების“ მიხედვით იცნობდა, ახალ თვალსაზრისს მისთვის დამახასიათებელი ირონიით შეხვდა. „მაღლობელი ვართ ლ. ჭრელაშვილისა. — წერს მკვლევარი. — რომელმაც თავის „თეზისებით“ ვერაფერი ღაბატკიცა, მაგრამ სამაგიეროდ მან კიდევ ერთხელ აშკარა გახადა „ღირსება“ იმ ხელნაწერი კრებულებისა. რომელთაც სადავო საკითხის გარკვევაში შეუძლიათ შეასრულონ სულ სხვაგვარი როლი, ვინაჲ მათ ამას დღემდე აკისრებდნენ. ვერძოდ, ის გარემოება, რომ ამ კრებულებში შეტანილია არა მარტო „საქართველოს მოამბეში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, არამედ ამავე ფსევდონიმით „ივერიაში“ დაბეჭდილი სტატიებიც, რომელთა მიხ. ყიფიანისეულობა უდავოა, საბოლოოდ ჰფენს შუქს სადავო საკითხს. ამის შემდეგ უკვე აშკარაა, თუ როგორი „ავტოგრაფის“ უფლებები უნდა მიენიჭოს ამ კრებულებს“²⁹.

ზემოთ, ვფიქრობთ, ნაჩვენები იყო, რამდენად სარწმუნოა „ივერის“ სადავო პუბლიცისტური ნაწერების „ყიფიანისეულობა“. მკვლევრები თავის თავდაჭერებით შეურაცხმყოფელ მდგომარეობაში აყენებენ მათემატიკური სახელ-

* გ ა რ ძ ე ლ ბ ა, დ ა ნ ა წ ი რ ა ი ს. „მ ა ც ე ნ ი“, ე ნ ის ა დ ა ლ ი ბ რ ა ტ ლ რ ი ს ს რ ი ა, 1961, № 2.

²⁹ დ. გამეზარდაშვილი, განსაჯოს კაცმან პირუთენელმან, თბ., 1960, გვ. 56—57 (ხაზი ჩენია.—ლ. კ.)

მძღვანელოებით, მართლაც, ილიას სიტყვით რომ ვთქვათ, სასიქადულო მოღვაწის: იგი, თუ დაუჭერებთ დ. გამეზარდაშვილს და სხვებს, ერთ და იმავე დროს თბილისშიც იმყოფებოდა და კავკავშიც. ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ეს მ. ყიფიანის ერთობ უხეჩხულ მდგომარეობაში ჩაყენებაა. ამ მოღვაწისადმი პატივისცემა მოითხოვს, ჩამოვაშოროთ მის სახელს „სფირიდონ ჩიტორელიძე“. საწინააღმდეგო თვალსაზრისის ავტორები, ცხადია, შეუგნებლად შეურაცხყოფელ მდგომარეობაში აყენებენ თვით ილია ჭავჭავაძესაც, რადგან საერთოდ მცდარ საფუძველს ეყრდნობიან, როცა მსჯელობენ აღნიშნულ ხელნაწერებზე და ამ ხელნაწერების გამო სფირიდონ ჩიტორელიძის ვინაობის გარკვევაზე. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ხელნაწერების ისტორიის შესახებ არასწორი წარმოდგენა აქვთ არა მარტო დ. გამეზარდაშვილს და სხვებს, არამედ ეს საკითხი საერთოდ არასწორად არის გაშუქებული ჩვენს ფილოლოგიურ მეცხიერებაში. ჩვეულებრივ მიღებულია, რომ ილიას ხელნაწერი კრებულები XIX საუკუნის 90-იან წლებში გადაწერილია ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელი ამხანაგობის მიერ, რაც დოკუმენტურად მთლიანად მცდარი დებულება აღმოჩნდა.

ილია ჭავჭავაძემ, ჩანს, ადრევე იგრძნო, რომ მისი ნაწერების სრული კრებულის გამოცემასაც მიმდინარე ცხოვრებაში აქტუალური როლის შესრულება შეეძლო და ამიტომ მისთვის დამახასიათებელი თადარიგიანობით შესდგომია თავის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემას. მას სათანადო ხელშეკრულება ჯერ კიდევ 1885 წელს დაუდვია ცნობილ გამომცემელ ვარლამ ჭილაძესთან. 1891 წლის 22 მაისს უკანასკნელმა ქართველთა შორის წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობას წარუდგინა „მოხსენება“, რომელშიც იგი წერდა: „1885 წელს მე შევეკარი თავადს ილია გიორგის ძეს ჭავჭავაძეს პირობა იმის ნაწერთა გამოსაცემად და შევუდექი იმათ შეკრებას. რაიც, როგორც კარგათ მოეხსენება გამგეობას, მოითხოვს დიდს ჯაფას და ხარჯს. შევეკრიბე კიდევ და გადავაწერინე ცალკე რვეულებად, რომლებიც გადავეცი ბ. ილიას და რომლებითაც ახლა, როგორც გავიგე, სარგებლობს პატივცემული საზოგადოების გამგეობა, როგორც იმ თავითვე მოვახსენე თავადს ილიას, იმის ნაწერთა შეკრებასა და გადაწერაში დავხარჯე 180 მანეთი. 40 კაპ., რომელიც მიეცა შემკრებელს და გადამწერელს თავადის ასულს პელაგია წულუკიძისას, რომლის ბარათს ფულის მიღებისას აქვე გიგზავნით. გთხოვთ ზემოხსენებული ფული, ვინაიდან გადაწერილი რვეულები საზოგადოების ხელშია, გადამიხადოთ და. თუ შეიძლება, გადასცეთ „ივერიის“ რედაქციას.

თქვენი მონა მოსამსახურე

ვარლამ ჭილაძე“.

„მოხსენებას“ აქვს მინაწერი: „პელაგია წულუკიძისაგან ვარლამ ჭილაძისადმი მიცემული ბარათი მივიღე ისევ ვარლამ ჭილაძისადმი გადასაცემად. გრ. ვოლსკი“²⁰.

როგორც მოყვანილი საბუთებიდან ჩანს, ი. ჭავჭავაძეს თავის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემაზე ზრუნვა უკვე 1885 წლიდან დაუწყია. ეს იყო კერძო თაოსნობა მწერლისა. ირკვევა, რომ პელაგია წულუკიძემ ამოწერა ვარლამ ჭილაძის მიერ გადმოცემული, იგულისხმება ავტორთან შეთანხმებუ-

²⁰ ცნია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 61, გვ. 28 (ხაზი ჩვენია.—ლ. კ.)

ლი, ტექსტები და ეს ამოწერილი მასალა ხელთ ჰქონდა ილია ჭავჭავაძეს. ტექსტების ამოწერაზე ავტორის კონტროლი თავისთავად იგულისხმება, რადგან საქმეს ჰქონდა წმინდა კომერციული მხარეც: ამომწერისათვის ფული უნდა გადაეხადათ. — პელაგია წულუკიძის — ხელით გადაწერილი ჩანს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ილია ჭავჭავაძის ფონდიდან უპირატესად აღრეული, გაზ. „ივერიის“ 1886—1888 წლებისა და ნაწილობრივ 1889 წლის თხზულებათა პირები, ესენია ფონდის ხელნაწერთა ნომრები: №№ 60, 159, 160, 164, 177, 178, 179, 180. სხვა ხელი მამაკაცისაა, ესენია: №№ 168, 172, 214, 217. პელაგია წულუკიძის მიერ ამოწერილ თხზულებებს შორის არის ფსევდონიმებით, მაგ., „სფირიდონ ჩიტორელიძის“, და ხელმოწერადად გამოქვეყნებული ნაწერები, მაგ. გაზ. „ივერიის“ მოწინავე წერილები. ასეთი „ამოწერისათვის“ გამოცემელს — ვარლამ ჭილაძეს, ცხადია, ავტორის მითითებანი უნდა ჰქონოდა ხელთ (რომ აღარაფერი ვთქვათ საერთოდ დაეაღებაზე, რადგან ხელშეკრულებამ იცის მხოლოდ ორი მხარე: შემკვეთი და შემსრულებელი).

არსებული ცნობების მიხედვით, უცნაურად მოჩანს. ვარლამ ჭილაძემ „მოხსენებით“ რატომ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას მიმართა და არა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რომელიც ახორციელებდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის პირველ გამოცემას. ირკვევა, რომ ვარლამ ჭილაძის შემდეგ, რომელმაც, ალბათ, პირობის თანახმად გამოცემის დაბეჭდვა ვერ შეძლო, ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემა განუზრახავს თვით წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობას ჯერ კიდევ 1889 წელს. ამა წლის 24 დეკემბრის ოქმში ეს გარემოება შემდეგნაირად არის აღნიშნული: „საგნის განხილვა — 4. ეთხოვთ ი. ჭავჭავაძეს, რომ დაგვითმოს დასაბეჭდად თავის ნაწერები საზოგადოდ და ჯერჯერობით კი პირველი ტომისა, ე. ი. ლექსებისა და პოემებისა. ეთხოვოს ესევე აგრეთვე აკაკი წერეთელს“. სხდომამ მიიღო იგივე შინაარსის „განჩინება“³¹. მეორე წელს საზოგადოებას ხელშეკრულებაც დაუდგია ავტორთან, ან ისიც:

„პ ი რ ო ბ ა

1890 წელს, დეკემბრის დღესა, ჩვენ, ქვემოთ ამის ხელის მომწერთა, თავადმა ილია გრიგოლის ძემ ჭავჭავაძემ და გამგეობამ „წერა-კითხვის საზოგადოებისამ“ შევეკარით შემდეგი პირობა:

1. მე, ი. ჭავჭავაძე, ეუთმობ. „წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობას სრულს კრებულს ჩემის ნაწერებისა დასაბეჭდად მხოლოდ ერთხელ გამოცემისათვის. ამ ერთის გამოცემის გაყიდვის შემდეგ გამგეობას ნება აღარა აქვს გამოცემისა.

2. გამგეობას ნება აქვს, მთელი კრებული ნაწერებისა ორგვარად დაიბეჭდოს ერთი და იმავე დროს: დიდ ტომებად და იგივე ტომები წვრილ იაფფასიან წიგნაკებად დაჰყოს.

3. გამგეობამ და ავტორმა შუაზედ უნდა გაიყონ მოგება თითო ტომისა ცალკე, მხოლოდ მაშინ კი, როდესაც გამგეობას სრულიად დაუბრუნდება ხარ-

³¹ ცსთა, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 198. გვ. 28.

ჯი იმ ტომის გამოცემისა, და ამას გარდა ავტორს უნდა დაეთმოს უსასყიდლოდ ოცი ეგზემპლიარი ძვირფასი გამოცემისა დაბეჭდვის უმაღლვე.

4. თუ ზემოაღნიშნულ რიცხვიდან ერთის წლის განმავლობაში ერთი ტომი მაინც არ დაიბეჭდა, ან თუ ხუთის წლის განმავლობაში სრულიად არ გამოიცა ის ნაწერები, რასაც ავტორი ხელს მოაწერს, მაშინ ავტორს ნება აქვს, დაარღვიოს ეს პირობა და დაიბრუნოს უფლება გამოცემისა.

5. უკანასკნელი კორექტურა უნდა გასინჯოს ავტორმა და იმის ხელმოწერადაც არ დაიბეჭდოს, მხოლოდ ორ დღეზე მეტი არ უნდა დაინარჩუნოს ავტორმა ხელში.

6. სხვა ყოველი პირობა შესახებ დაბეჭდვისა, ე. ი. ეგზემპლარების რაოდენობისა, ხასიათისა, ფასისა და სხვანი, გამგობაზეა დამოკიდებული.

ილია ჭავჭავაძე

ე. თაყაიშვილი

ი. მაჩაბელი

ა. ჭიჭინაძე

ა. ჭყონია

ნ. ცხევიძე

გ. იოსელიანი

ნ. მთვარელიშვილი³².

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის ისტორიის საკითხების გარკვევისათვის მნიშვნელობა აქვს საქმის მსვლელობის ზუსტი თარიღების დადგენასაც, როგორც „პირობაში“ აღნიშნული, იგი დადებული იქნა „1890 წელს დეკემბრის დღესა“, მაგრამ ირკვევა, რომ „პირობა“ მაშინვე არ დამტკიცებულა. იგი გამგობას განუხილავს 1890 წლის 12 დეკემბრის სხდომაზე, რომელსაც თავმჯდომარეობდნენ ილია ჭავჭავაძე და მისი ამხანაგი ი. მაჩაბელი. ოქმში ჩაწერილი იქნა: „საგნის განხილვა — 2. გამგობამ უნდა განიხილოს პირობა, შეკრული ილია ჭავჭავაძისთან შესახებ ი. ჭავჭავაძის ნაწერების სრულის კრებულის გამოცემისა.

განჩინება — ხელმოწერილი პირობა საქმეში ჩაჰკერდეს.

ი. მაჩაბელი“.

როგორც ჩანს, 1890 წლის 12 დეკემბერს „პირობის“ ტექსტი გამზადებული არ იყო, რადგან 1891 წლის 1 მაისის სხდომის ოქმში წერია: „საგნის განხილვა — 2. წარსულ კრებაზე წარმოდგენილი იყო განსახილველად ილია ჭავჭავაძის (წიგნების) ნაწერების დაბეჭდვის საქმე და გადაიღო დღეისათვის, რომ წარმოდგენილ იქნას ხელშეკრულება ილია ჭავჭავაძისი.

განჩინება: გამგობამ გადასწყვიტა, შეუდგეს თ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებების ბეჭდვას თანახმად ხელშეკრულებისა. რაც შეეხება სტამბის ანგარიშს, წარმოდგენილს ი. მანსეტოვისაგან, ცნობების შეკრება დაბეჭდვის ხარჯის გამო და ფორმატისა და ქალაქის ამორჩევა მიენდოს ბ. იაკობ მანსეტაშვილს, ბ. პ. უმიკაშვილს და მდივანს საზოგადოებისას ი. მაჩაბელს“.

მოყვანილ „განჩინებაში“ მოხსენებული „სტამბის ანგარიში“ არქივში დაცულია ი. ჭავჭავაძისთან დადებულ „პირობასთან“ ერთად. „ანგარიში“ მნიშვნელოვანი დოკუმენტია. იგი გვიჩვენებს წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ ჩატარებულ მუშაობას და ზოგიერთი ცნობით ავსებს „პირობას“, ამიტომ იგიც მოგვაქვს აქვე:

³² ცნობა, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 250, გვ. 14 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.)

„ვარაუდით შედგენილ ანგარიში ხარჯისა, რომელიც მოუნდება ი. ქვეჯვადის თხზულებათა პირველ წიგნის, ე. ი. ლექსებისა და პოემების დაბეჭდვას:

თანხმად გამგეობის გადაწყვეტილებისა და ავტორთან შეკრულ პირობისა, მთელი კრებული თხზულებათა უნდა დაიბეჭდოს ორ გვარად: ერთი ძვირფას ქაღალდზე და მეორე მდარეზე. ამისდა მიხედვით, პირველი ნაწილის დაბეჭდვა დაჩდება:

ა) პირველი ნაწილი გამოვა 7—8 თაბახამდე.

1. აწყობა და დაბეჭდვა თაბახისა, ე. ი. 32 გვერდისა, აკადემიის ასოთი ელირება 15 მან. სულ მაშასადამე — 105 მ. — 120 მან.

2. ქაღალდი 600 ეგზ. მოუნდება: თითო თაბახს 1 ოზმ. 1/4 7—8 თაბახს 9—10 1/4 ოზმამდე. ოზმა დიდის ფორმატისა ღირს 16 მან. სულ მოუნდება 144 მან. — 164 მან.

3. აკინძვა შეკერვით 15—18 მან.

4. გარეკანის ქაღალდი და მისი დაბეჭდვა 6 . . .

სულ 270 მ. — 308 მან.

ბ) იგივე მდარე ქაღალდზე 200 ეგზემპლიარად და წიგნაკებად:

1. აწყობის გადაკეთება (перевёрстка набора) და დაბეჭდვა 6—7 თაბახისა, თაბახი 10 მან.; ელირება 60 მ. — 70 მან.

2. ქაღალდი 27-ვე ოზმამდე, ოზმა 5 მან. დაჩდება 135—140 მან.

3. აკინძვა 20 მ. — 30 მან.

4. გარეკანი დაბეჭდვით 15—15

სულ 235—255

და სულ 505 მ. — 563 მ.

ამას მიემატება ხარჯი: სურათის ამოსაჭრელი თავში ჩასართავად და ზოგიერთი ასოების ამოჭრა. ყველა ამას დაახლოებით მოუნდება 100 მანეთამდე. გარდა ამისა, გამგეობამ უნდა სახეში იქონიოს შემდეგი:

1. ვარლ. კილაძე, რომელსაც წინად ჰსდომებია ქვეჯვადის თხზულებათა გამოცემა და რომელსაც ამ განზრახვით გადაუწერინებია კიდევ, გადასაწერში თხოულობს 180 მან. და ამ ხარჯსაც ქვეჯვადი გამოცემლებს აკისრებს.

2. ი. ქვეჯვადე თხოულობს, რომ პირობაში მოხსენებული მუხლი, ე. ი. რომ ერთი ნაწილი მეორეს დაუყოვნებლივ და შეუწყვეტლად მოჰყვეს, უხდა აღსრულებულ იქნას უსათუოდ.

3. გამგეობამ უნდა მიანდოს ვისმე კორექტურა და საქმია ასაჩქარებლად კორექტურა, რაც შეიძლება, მალე უნდა სწორდებოდეს.

სტამბა ი. მანსვეტოვისა“ (ცისია, ფონდ. 481, ანაწ. I, საქმე 250, გვ. 12).

ჩანს, ი. მანსვეტაშვილი აქტიურ როლს ასრულებდა ი. ქვეჯვადის თხზულებათა გამოცემისათვის მზადების საქმეში არა მარტო როგორც სტამბის მფლობელი, არამედ როგორც ერთ-ერთი მოთავე და ორგანიზატორი. ირკვევა, რომ მწერლის თხზულებათა ამოწერა, რომელიც დაიწყო ვარლამ კილაძემ, გაუგრძელებია თვით წ. კ. გ. საზოგადოებას და, ჩანს, ამ საქმეს ხელმძღვანე-

ლობდა სწორედ ი. მანსვეტაშვილი, ამაზე და ზოგიერთ სხვა გარემოებაზეც მიგვივითებს, მსგავსად ვარლამ ჰილაძისა, შიო ქუჩუკაშვილის (მღვიმელის) მიერ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობისადმი მიცემული „თხოვნა“, სადაც შ. მღვიმელი წერდა: „მაქვს პატივი მოვანხნო პატივცემული საზოგადოების გამგეობას, რომ როდესაც გამგეობამ განიზრახა თ. ილია ჰავაძის პირველის ტომის გამოცემა, ამავე საზოგადოების მდივანმა ბ. ი. მანსვეტოვმა მომანდო ყველა ლექსების და პოემების ამოკრება სხვადასხვა ურნალ-გაზეთებიდან და თეთრად გადაწერა ცენზურისათვის წარსადგენად, რაიცა შესრულებულ იქნა ჩემ მიერ. რადგან წერა-კითხვის საზოგადოებას აღარ მოუხდა გამოცემა ზემოხსენებულ ავტორის თხზულებისა და გამოსცა ქართველთა წიგნების გამომცემელ ამხანაგობამ, ამიტომ ჩემი შრომის ფასი მოვსთხოვე იმათ. ქ. წიგ. გამ. ამხანაგობამ არ შეიწყნარა ჩემი თხოვნა და მომწერა პასუხად წერილი, რომელსაც ამ თხოვნასთან ერთად ვარდგენ.

უმორჩილესად ვსთხოვ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას ან თავად მიბოძოს და ან იმ საზოგადოებას გამომიერთვას ჩემი შრომის ფასი³³.

შიო ქუჩუკაშვილი

18 $\frac{26}{V}$ 92 წ.“

დღემდის არსებული ცნობების მიხედვით ჩვენს მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებულია, რომ ილიას ფონდში დატული ხელნაწერები, რომლებიც მწერლის დაბეჭდილ თხზულებათა პირებს წარმოადგენენ, წიგნის გამავრცელებელი ქართველთა ამხანაგობის მიერ 1892 წლის გამოცემისათვის გაკეთებული ამონაწერებია. სინამდვილეში, როგორც ვხედავთ, ახალი დოკუმენტების მიხედვით მთლიანად სხვა სურათი იშლება; ირკვევა, რომ სამუშაო სულ სხვა პირებს და ორგანიზაციას შეუსრულებია თვით ილიას უშუალო მონაწილეობით: საქმე დაწყებულა მწერლის კერძო თაოსნობით. მას კერძო გამომცემელთან დაუდვია პირველად „პირობა“. ვარლამ ჰილაძემ და წ. კ. გ. საზოგადოებამ ი. ჰავაძისთან დადებული ხელშეკრულებით შეასრულეს მთელი ის წინასწარი მოსამზადებელი სამუშაო, რომელიც აქამდის წიგნის გამავრცელებელ ქართველთა ამხანაგობას მიეწერებოდა. უკანასკნელს წ. კ. გ. საზოგადოებიდან, პირადად თვით ილიასგანაც მზამზარეულად გადაეცა ვარლამ ჰილაძისთან ხელშეკრულებით ანეტა წულუკიძის მიერ და წ. კ. გ. საზოგადოების დავალებით შიო მღვიმელის მიერ ურნალ-გაზეთებიდან ამოწერილი ილიას ნაწერების პირები. ეს გარემოება პირდაპირ არის აღნიშნული წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ ვარლამ ჰილაძისა და შიო ქუჩუკაშვილის „მოსხენებზე“ (როგორც მათთვის, ისე წიგნის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის) გაცემულ პასუხებში.

წ. კ. გ. საზოგადოებაში ვარლამ ჰილაძის მიერ „მოსხენების“ წარდგენამდის მდგომარეობა შეიცვალა. ამ საზოგადოებას ახლად ჩამოყალიბებულმა წიგნის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ სთხოვა, მისთვის დაეთმო ილია ჰავაძის თხზულებათა სრული კრებულას გამოცემა. წ. კ. გ. საზოგადოების 1891 წლის 6 ივნისის სხდომის ოქმში აღნიშნულია: „განხილვის საგანი — 8.

³³ ცნია, ფ. 481, ანაწ. 1, საქმე, 310, გვ. 6.

თხოვნა ქართველთა წიგნების გამომცემ ამხანაგობისა, რომ დაეთმოს ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემა იმ პირობითვე, რა პირობითაც წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას აქვს მიღებული.

განჩინება — თუ თ. ილია ჭავჭავაძე თანახმა იქნება და გააუქმებს იმ ხელშეკრულებას, რომელიც გამგეობამ შექვრა მასთან, მაშინ გამოეცხადოს ამხანაგობას, რომ გამგეობა არ იქნება წინააღმდეგი, რომ ამხანაგობამ იკისროს თ. ჭავჭავაძის ნაწერების გამოცემა და ამის თაობაზე შექვრას თავის მხრით პირობა თვით ილია ჭავჭავაძესთან.

- ა. ჭყონია
- ე. თაყაიშვილი
- ეკ. გაბაშვილი
- ი. გოგებაშვილი“

აღსანიშნავია, რომ იმავე სხდომაზე მეორე საკითხად განუხილავთ აგრეთვე ვარლამ ჭილაძის „მოხსენება“, რომლის შესახებ აღნიშნულია: „საგანი განხილვისა — 2. თხოვნა ვარლამ ჭილაძისა, რომელიც იუწყება, რომ იგი თ. ილია ჭავჭავაძეს პირობით შექვრია 1885 წელს მისი თხზულებათა დაბეჭდვის შესახებ და ამ პირობის ძალით მას უკვე დაუწყვია შეკრება თ. ი. ჭავჭავაძის წერილების და ხტატიებისა და ამ ნაწერების შეკრება-გადაწერაში მას დაუხმარაჲს 180 მან. ბოლოს ბ. ჭილაძე იწერება: „გთხოვთ ზემოხსენებული ფული, ვინაიდგან გადაწერილი რვეულები საზოგადოების ხელშია, გადაიხადოთ.“

განჩინება — რადგანაც ი. ჭავჭავაძის ნაწერების გამოცემას კისრულობს ქართ. წიგნების გამ. ამხანაგობა, ამიტომ ეპასუხოს ვ. ჭილაძეს, რომ იგი მიიქცეს იმ ამხანაგობასთან.

ა. ჭყონია³⁴.

მართლაც, მაძიებელს გაეგზავნა შემდეგი პასუხი:

„ვარლამ ჭილაძეს

თქვენი თხოვნა 22 მაისისა 1891 წ. მოისმინა წერა-კითხვის გამგეობამ და დაადგინა: უარი ეთქვას ბ. ჭილაძეს, რადგან ჩვენი ხელშეკრულება ილ. ჭავჭავაძესთან გადაეცა ქართველთა შორის წიგნების გამომცემელ ამხანაგობას.

საზ. თავმჯდომარე [ი. ჭავჭავაძე]

საქმეთ-მწარმოებელი მ. ჭანაშვილი“³⁵

წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობამ 1892 წლის 26 მაისის სხდომაზე შიო მღვიმელის „თხოვნაც“ განიხილა და დაადგინა: „მიეწეროს ჩვენგან, რომ ამ გასამრჩელოს მიცემა ამხანაგობის მოვალეობაა, რადგან ამხანაგობამ გამოიყენა და იხმარა.

ილია ჭავჭავაძე“³⁶

30 მაისს ამ დადგენილების საფუძველზე წიგნების გამომცემელს ქართველთა ამხანაგობის გამგეობას კი მისწერეს: „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობას აქვს პატივი გაუწყოთ, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსები, რომლების დაბეჭდაც გამგეობამ დაუთმო წ. კ. გ. ქართველთ ამხანაგობას, გადაწერილია შიო ქუჩუკაშვილის მიერ. როდესაც გამგეობამ მზამზარეუ-

³⁴ ცსია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 198, გვ. 117 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.)

³⁵ ცსია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 61, გვ. 29.

³⁶ ცსია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 310, გვ. 8.

ლად გადაწერილი ლექსები გადმოგვით, ამხანაგობას გადამწერის გასამრჩელოს შესახებ არაფერი პირობა დაუდგია რა იმ მოსაზრებით, რომ მწრომელის დაჯილდოება მიიხნდა მოვალეობად იმისა, რომელიც ნაწრომით ისარგებლებდა. რადგან ბ-ნის ქუჩუკაშვილის ნაწრომით ისარგებლა წიგნების გამომცემელმა ამხანაგობამ, ამიტომ წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობა უმოკრიფესად სთხოვს, რომ დააკმაყოფილოს ბ. ქუჩუკაშვილი გასამრჩელოს მიცემით.

თავმჯდომარე საზოგადოებისა [ი. ჰავჭავაძე]
მდივანი დ. კარიჭაშვილი³⁷

ვფიქრობთ, ამ მეტყველი დოკუმენტების კომენტარი ზედმეტია. ცხადია, რომ წ. კ. გ. საზოგადოებამ და თვით ილია ჰავჭავაძემ წიგნების გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობას, როგორც გამგეობაც აღნიშნავს, „მზამზარეულად გადაწერილი“ ილიას ნაწერები გადასცა, ქართველთა ამხანაგობისავე თხოვნით, წ. კ. გ. საზოგადოებასთან ი. ჰავჭავაძის მიერ დადებული ხელშეკრულებით — სრული კრებულის გამოცემისათვის. მართალია, წიგნის გამაერცვლებელ ამხანაგობასთან ილიას მიერ დადებული ხელშეკრულება ხელთ არა გვაქვს, მაგრამ უფლებამოსილი ვართ, ასეთად მივიღოთ წ. კ. გ. საზოგადოებასთან დადებული „პირობა“, რადგან თვით „ამხანაგობა“ გამოცემის უფლებას თხოულობდა „იმ პირობითვე, რა პირობითაც წერა-კითხვის გამაერცვლებელ საზოგადოებას აქვს მიღებული“.

ამრიგად, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ერთ მხარეზე გვაქვს მკვლევართა წარმოდგენა, რომ ხელნაწერი კრებულები „ქართული წიგნის გამომცემელ ამხანაგობის დავალებით გადაუწერიათ სათანადო პირებს“³⁸, ხოლო, მეორე მხრივ, კი ზღვა საბუთებისა, რომ ამ საქმეში „ქართული წიგნის გამომცემელი ამხანაგობა“ არაფერ შუაშია: ხელნაწერი კრებულები გადმოწერილია ილიასთან ხელშეკრულებით (დავალებით) ვარლამ ჭილაძისა და წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ. მცდარ საფუძველზეა აგებული საწინააღმდეგო თვალსაზრისის ავტორთა დებულებები: დ. გამეზარდაშვილი წერილიდან წერილში და წიგნიდან წიგნში დაჟინებით ამტკიცებს — „ოთხმოცდაათიან წლებში... ი. ჰავჭავაძე თავის კრიტიკულ-პუბლიცისტურ მემკვიდრეობას არ გამოაქვეყნებდა“³⁹. ილია ჰავჭავაძე კი ხელშეკრულებაში საგანგებოდ აღნიშნავს: „მე, ი. ჰავჭავაძე, უთმობ წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობას სრულს კრებულს ჩემის ნაწერებისას დასაბეჭდად“. მწერალი ხელშეკრულებით არამცთუ თავის ყველა ნაწარმოების გამოცემას უთმობს წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას, არამედ მეოთხე მუხლით იმუქრება კიდევ: „თუ... ერთის წლის განმავლობაში ერთი ტომი მაინც არ დაიბეჭდა, ან თუ ხუთის წლის განმავლობაში სრულად არ გამოიცა ის ნაწერები, რასაც ავტორი ხელს მოაწერს, მაშინ ავტორს ნება აქვს, დაარღვიოს ეს პირობა და დაიბრუნოს უფლება გამოცემისა“. მეტიც, ასეთი შეთანხმების საფუძველზე გაზ. „ივერიაში“ გამოცხადდა, რომ უნდა გამოცემულიყო ი. ჰავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად⁴⁰. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იგივე ხელშეკრულებით ბეჭდავდა ილიას ნაწერებს ქართველთა შორის წიგნის გამაერცვლებელი საზოგადოებაც. 1891 წელს რით

³⁷ სსია, ფ. 481, ანაწ. I. საქმე 310, გვ. 9.

³⁸ დ. ვ ა შ ე შ ა რ დ ა შ ვ ი ლ ი, განსაჯოს კაცმან პირუთუნელმან, გვ. 28.

³⁹ იქვე, გვ. 66.

⁴⁰ ახალი ამბები, გაზ. „ივერია“, 1891, № 29, გვ. 4.

უნდა შეესებულებოდა ათი ტომი, თუ ილია პუბლიცისტურ ნაწერებს არ შეიტანდა გამოცემაში, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ მკვლევარის წარმოდგენა უსაფუძვლოა.

დამოწმებულ უსაფუძვლო წარმოდგენას ემყარება დ. გამეზარდაშვილი, რომელიც აცხადებს: სფირიდონ ჩიტორელიძის ნაწერების „ვინაობის გარკვევაში აღნიშნულ ხელნაწერ კრებულს არავითარი როლის შესრულება არ შეუძლია“, რადგან „ილია ჭავჭავაძე მტკიცედ იდგა ზემოაღნიშნულ თავის გააწვევებზე (პუბლიცისტურ ნაწერებს არ გამოვეცემო. — ლ. ჭ.) და ხელიც არ უხლია იმ ხელნაწერი კრებულებისათვის, რომლებიც „ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის“ მითითებით მომზადდა“⁴¹. ვფიქრობთ, მოყვანილი დოკუმენტებიდან ცხადია, რომ აქ მკვლევარს შეეცდომა ყოველ წინადადებაში აქვს: რეულები არც ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას მოუმზადებია და არც ილიას არასოდეს ჰქონია აზრად, რომ იგი პუბლიცისტურ წერილებს არ გამოსცემდა. ამიტომ დაძალება იქნება დავიჯეროთ: რეულები გადაწერეს ილიასთან ხელშეკრულებით, ილიას წლობით ჰქონდა ისინი სახლში და მოითხოვდა მათზე ფულის გადახდას; მანვე გადასცა წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობას სრული კრებულის გამოცემისათვის და შიგ კი არ ჩაუხედია, არ იცოდა, რა ამოწერეს მასთან ხელშეკრულებით და რას სთავაზობდა გამომცემლებს.

ამჟამად, როცა სულ სხვანაირად გაიკვია ხელნაწერი კრებულების შედგენის ისტორია, ვფიქრობთ, დ. გამეზარდაშვილისთვისაც კი უხერხული იქნება ხელნაწერთან უშუალო დამოკიდებულებიდან გამორიცხოს ილია ჭავჭავაძე. წარმოუდგენელია, საქართველოს მამას დავწამოთ, რომ ქვეყნის მოვლა შეეძლო და სახლში რა ჰქონდა და რა არა, იმასა კი არაფერი იცოდა. სწორედ მიგვაჩნია მკვლევარის ნათქვამი: „აბსურდია იმის მტკიცება, რომ თავის სიცოცხლეში ილიას ვინმესთვის უფლება მიეცა, რედაქცია გაეკეთებინა მისი ნაწერებისათვის“⁴². ფაქტია, რომ ხელნაწერ კრებულებზე რედაქციული მუშაობა დაწყებულია: წერილებს, და მათ შორის თვით სფირიდონ ჩიტორელიძეს ნაწარმოებებს, გაკეთებული აქვს თემატიკური დანაწილებისათვის საჭირო მინაწერები ისეთი ლურჯი ფანქრით, რომლითაც ილია მუშაობდა თავის ბიბლიოთეკის წიგნებზე, ჩვენი აზრით, ეს მინაწერები ყველა ილიას ეკუთვნის, რადგან კრებულები მას ჰქონდა ხელთ და თვითონ ამზადებდა მათ გამოსაცემად.

დ. გამეზარდაშვილი, ხელმძღვანელობს რა საკუთარი წარმოდგენებით, დაყენებით კითხულობს: „განა ვინმემ რითმე დაამტკიცა, რომ ეს „ხელნაწერი ტომები“ ილიას მითითებით იყო გადაწერილი“. ხელშეკრულებები ილიამ დაუდო, კრებულები ილიას ჩააბარეს, ფულის გადახდის საქმეზე ილია ზრუნავდა, — აბა, ვისი მითითებაა თუ არა ილიასი? დღემდის ხელშეკრულებამ მხოლოდ ორი მხარე იცის: შემკვეთი და შემსრულებელი. როგორც ჩანს, დ. გამეზარდაშვილისა და ი. ლორთქიფანიძისათვის ის უფრო წარმოსადგენია, რომ მ. ყიფიანი კავკასიონზე ელვისებურ დაქროდა, ვიდრე ის, რომ ილია თავის ნაწერების კრებულებში ჩაიხედავდა. ორივე მოღვაწისათვის შეურაცხმყოფელია მკვლევართა წარმოდგენები, რომლებიც არსებული საბუთების მიხედვით უსაფუძვლოა.

⁴¹ ლ. ჭ ა ქ ე ჯ ა რ დ ა შ ვ ი ლ ი, გამსაჯონ კაცმან პირუთენელმან, გვ. 66.

⁴² იქვე, გვ. 95.

როცა კამათის დროს ილიასაც კი არ ერიდებოდა, აღარ გვიკვირს, რომ დ. გამეზარდაშვილი მკვლევართა გაბიბრუებას ცდილობს. თუზისებში ვწერდით: „4. სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით ეურნ. „საქართველოს მოამბეში“ და გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ თხზულებათა ავტორი ილია ჭავჭავაძეა.“

5. საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის პოზიტიური დასკვნები, რომლებიც მიღებულია ტექსტების შესწავლით, აღსტურებენ, რომ ეურნ. „საქართველოს მოამბეში“ და გაზ. „ივერიაში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ნაწერების ავტორი ერთია ან მათ ერთი და იგივე ავტორის ხელი ატყვია. ჩვენნი აზრით, ეს ერთი ავტორი ჭავჭავაძეა“.

ვფიქრობთ, ნათელია, რომ ვამბობთ, ყველა სადავო ნაწარმოები ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის. დ. გამეზარდაშვილს კი „ვერ გაუგია“ ჩვენი შეხედულება და ციტირებას ახდენს სიტყვების — „არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის“ — გამოტოვებით. ამ გზით იგი მკვლევართა განსხვავებულ აზრებს ჩვენ მოგვაწერს და სერიოზულად წერს: ჰრელაშვილს „როგორც ჩანს, ჯერ საბოლოოდ თვითონაც ვერ გადაუწყვეტია თუ რომელი „ვარიანტი“ შემოგვთავაზოს: ილია ჭავჭავაძე გაზ. „ივერიაში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული წერილების ავტორია, თუ მხოლოდ მისი რედაქტორული ხელი ატყვია ამ წერილებს“. პროფ. დ. გამეზარდაშვილი ამის შემდეგ ისევ სერიოზულად გვასწავლის, რას ნიშნავს ავტორობა და რას ნიშნავს რედაქტორობა. განა ჭეშმარიტების დადგენა ასეთი მანიპულაციებითა და ცინიზმით ხდება? სპეციალურ თუზისში გამოთქმული შეხედულების „ვერ გაგება“ ხომ სასიფათო ბუმერანგია მხოლოდ. მას რა აქვს საერთო მეცნიერების ინტერესებთან? არაფერი!

ახლად გამოვლენილი ზოგიერთი საარქივო დოკუმენტების მიხედვით დამატებით მტკიცდება, რომ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა 1892 წლის გამოცემა ავტორისეული გამოცემაა. საერთო მდგომარეობას გვიჩვენებს „ბაზალეთის ტბის“ მაგალითი. როგორც ცნობილია, არსებობს ამ ნაწარმოების 1883 წლით დათარიღებული სამი ავტოგრაფული ვარიანტი. ლექსი პირველად გამოქვეყნდა 1890 წელს, იგი დაიბეჭდა ეურნ. „ჯეჯილში“. „ბაზალეთის ტბის“ ტექსტი სრულად მხოლოდ 1892 წლის გამოცემაშია შესული. „ჯეჯილში“ მას ცენზურის მიერ ჩამოცილებული ჰქონდა ბოლო სტროფები:

იქნება მასში ის ყრმა წევს,
რომლის არ ითქმის სახელი
და რომელსაცა დღე და ღამ
ჩუმად ნატრულობს ქართველი?
თუ ესე არის, ნეტა მას
ვაჯაცსა სახელოვანსა,
ვისიცა ხელი პირველად
დასწვდება იმა აკვანსა.
თუ ეგრე არის, ნეტა მას
დედასა გამარჯვებულსა,
ვინც იმ ყრმას პირველს მიაწვდის
თვის ძუძუს მადლით ცხებულსა.

მოყვანილი სტროფისადმი ცენზურის დამოკიდებულება ირკვევა 1883 წლის სარქივო მასალით. დოკუმენტები გვიჩვენებენ, რომ თავის დროზე დიდი მკვლევარი პავლე ინგოროყვა სამართლიანად ფიქრობდა, როცა იგი წერდა: «„ჭეჭილში“ დაბეჭდილ ტექსტში უკანასკნელი სამი სტროფი გამოშვებულია, ჩანს, ცენზურის მიზეზით».

მართლაც, ი. ჭავჭავაძის „ბაზალეთის ტბის“ უფრ. „ივერიაში“ დაბეჭდვა უცდია 1883 წელსვე, მაგრამ საცენზურო კომიტეტს იმ დროს ლექსის არა მარტო სტროფები, მთლიანი ტექსტის დაბეჭდვა აუკრძალავს. არქივში დაცულია ცენზორისათვის წარდგენილი „ბაზალეთის ტბის“ საკორექტურო ფურცლები. პირველ საკორექტურო ფურცელზე მოცემულია ლექსის სრული ტექსტი, სოლო მეორე საკორექტურო ფურცელზე კი არის იგივე ტექსტი ზემოთ მოყვანილი სტროფების გარეშე; როგორც ჩანს, ცენზორმა ჯერ მათი მოხსნა მოსთხოვა რედაქციას, ხოლო შემდეგ ნაწარმოების დაბეჭდვა საერთოდ აკრძალა, მეორე საკორექტურო ფურცელს ახლავს კომიტეტის სათანადო დადგენილება⁴³.

ამრიგად, ნაბეჭდი წყაროს საშუალებით 1892 წლის გამოცემაში შეუძლებელი იყო „ბაზალეთის ტბის“ სრული ტექსტის შეტანა; ასეთი რამ მხოლოდ ავტორს შეეძლო გაეკეთებინა. ამ გამოცემაში დაბეჭდილი სხვა მხატვრული ნაწარმოებების ნაირწყაითხვები, რომლებიც ზედმიწევნით აქვთ აღრიცხული ილიას თხზულებათა მომავალი აკადემიური გამოცემის I—II ტომების გამომცემლებს: რ. კუსრაშვილს, ე. შარაშენიძეს და ლ. სანაძეს, იმავეს გვიჩვენებენ: მათში მრავალია ისეთი წაკითხვები, რომლებიც არ დასტურდება არც ერთ მანამდის არსებულ ბეჭდურ წყაროში. „ბაზალეთის ტბის“ ტექსტის ბეჭდვის ისტორიასთან ერთად ეს ფაქტებიც თვალსაჩინოდ ადასტურებენ, რომ ი. ჭავჭავაძემ შემოქმედებითად განახორციელა წ. კ. გ. საზოგადოებასთან დადებული „პირობის“ (რომელიც შემდეგ გადავიდა წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობაზე) მოთხოვნა: „უკანასკნელი კორექტურა უნდა გასინჯოს ავტორმა და იმის ხელმოწერა არ დაიბეჭდოს“ არაფერი. როგორც ჩანს, გამოცემაში ილიას მონაწილეობა მარტო უკანასკნელი კორექტურითაც არ შემოფარგლულა. „ბაზალეთის ტბის“ მაგალითი უდავო რწმუნების ხასიათს ანიჭებს ალ. ჭაბადარის მოწმობას, რომელიც წერს: „ჩვენ გამოვეცით ავტორის მიერ ორჯერ გადასინჯულ-გასწორებული მისი ნაწერები“ („მნათობი“, 1934, №1—2, გვ. 274).

წიგნის გამავრცელებელ ქართველთა ამხანაგობას ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის საქმე გაუადვილდა, რადგან საჭირო წინასწარი მუშაობა ჩატარებული ჰქონდა ილიას, წ. კ. გ. საზოგადოებას და ვარლამ ჭილაძეს. მაგრამ, ჩანს, თავის მხრივ ეს საზოგადოებაც ფართო მეცნიერული მუშაობის გაშლისათვის ემზადებოდა. მას ცოტა გვიან, 1893 წლის დასაწყისში, აურჩევია სოლიდური სარედაქციო კომისია, რომელიც შედგებოდა: ე. თაყაიშვილის, ა. ჭყონიას, ნ. მთვარელიშვილის, ი. ბაქრაძისა და ი. მანსვეტაშვილისაგან. მაგრამ⁴⁴, როგორც ცნობილია, „საზოგადოებამ“ ილიასთან დადებული „პირობა“ ვეღარ შეასრულა და გამოცემა დაუსრულებელი დარჩა. სამწუხაროდ,

⁴³ ცნობ. ფ. 480, საქმე 548, გვ. 69, 70.

⁴⁴ „წიგნის გამავრცელებელი საზოგადოების ანგარიში“. 1893 წ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ ინფორმაციებში წიგნის გამავრცელებელი ქართველთა ამხანაგობის სარედაქციო კომისიის არსებობა 1890 წლიდანვე იხსენიება.

„ამხანაგობის“ არქივი არსად ჩანს. იგი, ცხადია, ბევრ დამატებით ცნობას მოგვცემდა 1892 წლის გამოცემის შესახებ. გარდა ამ საზოგადოების მიერ გამოცემული ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა ოთხი ტომისა, რომელიც თავისთავად დიდი ისტორიული ფაქტია, „ამხანაგობის“ სარელაქციო მუშაობის შესახებ ჩვენთვის ცნობილი გახდა კიდევ ერთი, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომელსაც შეიცავს ალ. ჯაბადარის პირადი წერილი ივანე მაჩაბლისადმი. როგორც ჩანს, გამომცემლების წინაშე წამოჭრილა საკითხი, ი. ჭავჭავაძის თხზულებებში უნდა შეეტანათ თუ არა შექსპირის „მეფე ლირის“ თარგმანი და საკითხის გამოსარკვევად ალ. ჯაბადარს მიუმართავს ი. მაჩაბლისადმი. აი, ეს მიმართავს:

„თ. ივანე მაჩაბელს
18 ნოემბერი 1892 წ.
ბატონო ივანე

უმორჩილესად გთხოვთ, გვაუწყოთ, შეიძლება „მეფე ლირი“ მოვათავსოთ თ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა მესამე ტომში თუ არა? თუ შეიძლება — გვაცნობეთ.

თქვენი პატივისმცემელი
ალ. ჯაბადარი⁴⁵.

ალ. ჯაბადარის მიმართვაზე ი. მაჩაბლის პასუხი არ მოგვეპოვება, მაგრამ ფაქტია, რომ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა 1892 წლის გამოცემის მესამე ტომში, სადაც მოთავსებულია თარგმნილი სხვადასხვა ნაწარმოები, „მეფე ლირი“ დაბეჭდილი არ არის. ეს გარემოება თავისთავად გასაგებსა ზდის ი. მაჩაბლის პასუხსა და პოზიციას. როგორც ჩანს, პასუხი უარყოფითი იყო, რომელსაც საავტორო უფლების გათვალისწინებით გვერდი ვერ აუარეს ვერც გამომცემლებმა და ვერც ი. ჭავჭავაძემ. როგორც ცნობილია, „მეფე ლირი“ საკუთარი დასაბუთებით პ. ინგოროყვამ ჩვენს დროში ილიას ათტომეულში შეიტანა, მაგრამ ზემოთ მოტანილი ცნობის გამო, ჩვენი აზრით, საკითხი კვლავ სერიოზულ განხილვას თხოულობს. ილიას თხზულებათა მომავალი აკადემიური გამოცემის რედკოლეგია, რაოდენ სამწუხაროც არ უნდა იყოს, ალ. ჯაბადარის მიმართვით გამორკვეულ ი. მაჩაბლის საავტორო ნებას გვერდს ვერ აუვლის. ფაქტი ფაქტად დარჩება 1892 წელს ი. მაჩაბელსა და ი. ჭავჭავაძეს შორის გამწვავებული ურთიერთობის გათვალისწინების შემთხვევაშიც; არ არის გამორიცხული, რომ თვით ამ ურთიერთობის გამწვავებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა მესამე ტომში „მეფე ლირის“ დაბეჭდვის საკითხის მიმართ. ი. მაჩაბლის მიერ დაკავებულმა პოზიციამ. ამასთანავე, ცხადია, ანგარიში უნდა გაეწიოს პ. ინგოროყვას დასკვნებს, რადგან „მეფე ლირი“ მათ კარგი ურთიერთობის დროს ორივეს ხელმოწერით გამოსცეს...

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ახალი აკადემიური გამოცემის სრულყოფისათვის კიდევ მრავალი საკითხის გადაწყვეტა იქნება საჭირო; ამას ეგრძნობთ ჩვენს ხელთ არსებული სხვა მასალების მიხედვითაც, მაგრამ, ცხადია, ყველაფრის ერთად გაკეთება შეუძლებელია. ვფიქრობთ, შრომაში წარმოდგენილი ცნობები და შეხედულებანი გარკვეულ სამსახურს გაუწევენ დღის წესრიგში დამდგარი დიდი ამოცანის შესრულებას.

⁴⁵ გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურული მუზეუმი, № 14210.

Л. П. ЧРЕЛАШВИЛИ

ВОПРОСЫ АТРИБУЦИИ И ИСТОРИЯ ИЗДАНИЯ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. ЧАВЧАВАДЗЕ

Резюме

В труде опубликованы выявленные Л. Чрелашвили документы о собрании сочинений И. Чавчавадзе издания 1892 года. ими подтверждается, что рукописные копии произведений, хранящихся в фондах писателя, в свое время были переписаны из журналов и газет не Товариществом распространения книги в Грузии, а Обществом распространения знаний среди грузин и издателем Варламом Чиладзе, а исполнено это было по договору, заключенному с Ильей Чавчавадзе. Переписчиками были Пелагея Цулукидзе и Шно Мгвимели. Илья Чавчавадзе непосредственно руководил перепиской произведений и им же они были приняты. Впоследствии он их передал Товариществу распространения книги в Грузии. На основании нововыявленных документов Л. Чрелашвили делает выводы: указанные рукописные сборники Ильи Чавчавадзе с точки зрения атрибуции имеют значение автографов, и спорными не должны быть внесенные туда произведения Спиридона Читорелидзе — во всех случаях это псевдоним Ильи Чавчавадзе.

В труде опубликован архивный материал из печатной истории стихотворения И. Чавчавадзе «Базалетское озеро» и письмо Ал. Джабадари Ив. Мачабели о возможности опубликования перевода трагедии У. Шекспира «Король Лир» в III томе собрания сочинений И. Чавчавадзе.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

კითხვან გაფრინდავნილი

ადამიანის იდეალი „ღვინთ გარეჯილის ცხოვრების“ მიხედვით

ქვეყნის სოციალური თუ პოლიტიკური მოვლენები, რაც ერის ისტორიას ქმნის, ადამიანებთან, მათ პრობლემებთანაა დაკავშირებული. ესა თუ ის ისტორიული მოვლენა რომ ავხსნათ, აუცილებელია შევისწავლოთ ის პიროვნებანი, რომელთაც ისტორიული მოვლენები წარმოშობს და რომელთა მოქმედებაზედაცაა დამყარებული ამ ისტორიის არსი.

ამიტომ, ცხადია, ლიტერატურულ ძეგლში ადამიანის რაობა, მისი მხატვრული წარმოსახვის თავისებურებანი მნიშვნელოვანი გარემოებაა.

ჩვენი ნარკვევი ეხება „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ მოქმედ პირთა მხატვრული ასახვის კონცეფციის, მათი იდეალების გარკვევას, განსაკუთრებით, თვით დავითის პიროვნებას, რომელიც დიდმა სოციალურმა ძვრებმა შეაპირობა. ამ სოციალურ მოძრაობას ადგილი ჰქონდა V—VI სს. წინა აზიასა და საქართველოში.

ადამიანის იდეალი ჰაგიოგრაფიაში ქრისტიანული კულტურის მიერ შექმნილი თეორიული და პრაქტიკული გაზრების საერთო კანონზომიერებებს ასახავს. ამდენად, ჰაგიოგრაფიული იდეალის ევოლუციისათვის თვალის გადევნება საკუთრივ ქრისტიანოლოგიური აზრის ისტორიული კანონზომიერებათა შესაბამისი განვითარებისათვის თვალის გადევნებაა.

ადრეულ ქრისტიანულ კულტურაში, კერძოდ მისი „აპოსტოლური პერიოდისათვის“¹, დამახასიათებელია ადამიანის ისეთი იდეალი, რომელიც არაა ჯერ კიდევ მთლიანად გათავისუფლებული ანტიკური კულტურის ზოგადი შაბლონებისაგან.

აქ იგულისხმება შემდეგი: როცა ქრისტიანობა ფორმირების პირველ ეტაპზე ქმნის თავისი კულტურის სახეს, იგი მეტ-ნაკლები სიზუსტით იღებს ანტიკურ ფორმას, მაგრამ ფიზიკურის მიღმა მასში შეაქვს სულიერი, თვისებრივად ახალი, მისთვის დამახასიათებელი კონკრეტულობა—ფიზიკურის ფორმაში ესთეტიკურის გამოვლენა იქცევა ზოგადად, ამ ფორმის სულიერ შინაარსად (მაგ. ცნობილი «Мосхово» და ქრისტიანული „მწყემსი კეთილი“)².

ქრისტიანული კულტურის შემდგომ ეტაპზე ხდება საბოლოოდ უკუგდება ყოველივე იმისა, რაც ანტიკურ სამყაროსთან სიახლოვეს მიაწინებს თუნდაც ასოციაციების, უკიდურესად აბსტრაქტიზებულ დონეზე. ამავე სქემებს მხატვრობის თვალსაზრისით ემყარება ხატმებრძოლეობის წინარე ბიზანტიური ფერწერა. ლიტერატურის მიმართ აღნიშნული თვალსაზრისი ვრცელდება V—IX სს. ქართულ ჰაგიოგრაფიაზეც.

ამ პერიოდში ყალიბდება ადამიანის ადრეული ქრისტიანული იდეალი.

ხანგრძლივი და მშფოთვარე დოგმატურ-კონფესიური ძიების შემდგომ (რომლის მწვერვალსაც ხატმებრძოლეობის ეპოქის ბიზანტიური ნორმატიული ესთეტიკა წარმოადგენს) თანდათანობით ხდება დაინტერესება ადამიანის

¹ С. С. Аверинцев, Пагристика. Философская энциклопедия, т. IV, М., 1967, 33. 225.

² Ривкин Б. И., Малая история искусств. Античное искусство, М., 1972, გვ. 64.

ამქვეყნიური ცხოვრებით. ყველაზე ადრე ეს ადამიანის, როგორც ქრისტიანული აზროვნების ცენტრალური სახის, გააზრებას დაეყვო. ამას ჰქონდა რიგი თეორიულ-რელიგიური წინამძღვარი, რომელთა შორის მაკრო- და მიკრო-კოსმოსის ანალოგიის, „სიმპათიის“ თეზის ეკავა და რომლის სრულყოფილი გამოხატულება ადამიანი იყო. ამავე ესთეტიკური პრინციპების ნიშნითაა აღბეჭდილი ადამიანის კონცეფცია „ასურელ მოღვაწეთა“ ცხოვრების რედაქციებში.

უძველესი ქართული ლიტერატურის ძეგლების მიხედვით ადამიანი იხატება არა ისეთი, როგორც იყო, არამედ ისეთი, როგორც უნდა ყოფილიყო.

დ. ი. ლიხაჩოვიც აღნიშნავს: «В этой монументальной характеристике рязанские князья обрисованы такими, какими они должны казаться людем...» «Куда ни обратится князь, всюду он лучший из лучших, для всех он такой, каким он должен быть, с точки зрения древнерусского автора»³.

ასევე ხორციელდება აღნიშნული პრინციპი „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“.

მაგრამ, მაინც რა სახის პიროვნება უნდა ყოფილიყო დავით გარეჯელი და საერთოდ ყველა ის, ვინც ამ პრინციპებს მიჰყვება?

ეს პიროვნებანი ზნეობრივი სრულყოფის მისაღწევად თრგუნავენ ყოველივე ამქვეყნიურს და მიწიერი, ჩვეულებრივი ადამიანური სურვილების სრულ იგნორირებას ახდენენ.

„პერსონაჟი თითქოსდა დაცლილია ადამიანური განცდებისაგან. წარმოდგენილია, როგორც განყენებული იდეის კონკრეტული ხორცშესხმა და არა თავისთავადი, რეალური ცხოვრებისეული იმპულსებითა და მიზნებით გამსჭვალული ადამიანი“⁴.

აი, ასეთი პიროვნება უნდა ყოფილიყო დავით გარეჯელი და ასევე ჰყავს იგი წარმოდგენილი მისი ცხოვრების ავტორსაც. „აწ უკუე განმენდი, ძმაო, და განძლიერდი, რამეთუ მოღუაწეთანი არიან გვრგვნნი და არავინ თვნიერ მბრძოლთა ძლევისა და ჭირთა თავს-დებისა გვრგვნოსან იქმნების. ხოლო ღმერთმან სახიერებათაებრ მისთა გამოგუზარდნეს ჩუენცა სხუათავე თანა უკმარნი ესე მონანი მისნი“⁵.

რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ დავით გარეჯელი არ იყო ზემოჩამოთვლილი თვისებების მატარებელი, მაგრამ ცხოვრებაში ჩართული ფაქტები მეტყველებენ იმას, რომ ავტორი აშკარად აზვიადებს, როცა წარმოგვიდგენს დავითს გაზეკაცებულ და ღვთიურ ძალამინიჭებულ პიროვნებად. რადგანაც ეს პრინციპი საერთოა ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისათვის, ამიტომ ასეთი პიროვნებაა არა მარტო დავით გარეჯელი, არამედ ყველა ასურელი მამა. „საღმრთოა იოანე განაზრახებდა მათ განფრთხობად სიფერაგეთა მიმართ ეშმაკისათა და განუცხადებდა შურსა და სიძლილისა, რომელსა მქონებელ არს კაცთა ნათესავისა მიმართ მოშურნე...“ საღმრთო იოანე: „სწავლიდა მათ მარხვისა მიერ და შლცძარებისა და ლოცვისა სამარადისოესა განკრძალვად მანქა-

³ Д. С. Лихачев, Человек в литературе Древней Руси, М., 1970, გვ. 32.

⁴ რ. ბარამიძე, ადამიანის ასახვა ადრეულ პროზაში, ნარკვევები მხატვრული პროზის ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 5.

⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების ძველი რედაქციები, ილ. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1955, გვ. 154 (ქვემოთ: ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი).

ნებათა მიმართ მაცთურისა სატანაჲსათა და დაქნობისა მიერ კორცთა ამათ მბრძოლთასა ამცნებდა მათ დამკობასა გულის-თქუმათა და გემოთასა⁶. ისინი „იდეალური ადამიანები არიან და არა ჩვეულებრივი მიწიერი“ და სწორედ, „აგიოგრაფიული მწერლობის თავისებურებაც იმაში მდგომარეობს, რომ ეს იდეალური ადამიანები ამავე დროს ისტორიული პიროვნებანი არიან“⁷.

დავით გარეჯელი არის განსახიერება იდეალური ადამიანისა, იდეალური ქართველი მოღვაწისა, რომლის სახეში ნაჩვენებია მოცემული ეპოქისათვის დამახასიათებელი დიდი სოციალური იდეალები. «В основе каждого явления лежала лишь одна идея. Следовательно, передавая эту идею, необходимо было строго придерживаться ее сущности—так как сущность ее была неизменной, и раз навсегда установленной»⁸.

მსჯელობს რა ხასიათების პრობლემებზე, დ. ლიხაჩოვი თავისი წიგნის ერთ-ერთ თავში («Проблема характера в исторических произведениях нач. XVII в.») აღნიშნავს, რომ: „Исторические памятники XIV—XV вв. не дают нам возможности живо воспроизвести облик каждого из этих князей“⁹.

ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის კვლევისას ამას ყოველთვის მთლიანად ვერ დავემყარებთ. მართალია, ზოგადად ასურელი მამები ჰგვანან ერთმანეთს, მაგრამ, მეორე მხრივ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული არიან. მათზე ვერ ვიტყვი მთლიანად იმას, რასაც დ. ლიხაჩოვი ამბობს რუსული ლიტერატურის პერსონაჟებზე: «Все московские князья до Ивана III как две капли воды похожи друг на друга, так что наблюдатель иногда затрудняется решить, кто из них Иван и кто Василий»¹⁰. ე. ი. ერთ პიროვნებას, რომ მეორის სახელი დეარქვათ, ამით არც პიროვნების ხასიათი შეიცვლება, არც მისი მსოფლგაგება და არც ნაწარმოები.

შიო მღვიმელმა სამოცი დღე დაჰყო მწიერ-მწყურვალმა: „განასრულა ღირსმან შიო სამეოცი დღე ყოვლად მიუღებელმან საზრდელისა და სასუმელისამან“¹¹. დავითმა „ვითარცა მიიწივნეს, პირველ თქუმულსა მას უღაბნოსა შეიშთებოდეს წყურილითა და თანად სიცხითა შეიწუებოდეს, რამეთუ ესე ადგილი მრავლად შემწული არს მზისა მცხინვარებითა“. შემდეგ შეუღაბნოებმა „პოვეს, რომელსამე ნაპრალსა შინა კლდისასა წყალი მცირე ტუართაგან წვიმისათა შეკრებული და ამისგან მიმღებელთა სუეს რაოდენ დამაცხრობელად წყურილსა შემამფოთებელსა“¹².

აქედან უკვე აშკარაა, რომ მათი შეგნება, შეხედულება, იდეალი მიიწევა გარკვეულად განსხვავებულია.

ყურადსაღებია, ამ პერიოდის ადამიანში სულიერი სიმტკიცის, ძლიერებისა და მთლიანობის გამოკვეთა. ყველაფრის ამოსავალი არის სიკეთე. მხოლოდ და მხოლოდ ამ თვისების მატარებელ პიროვნებას შეუძლია გახდეს „მო-

⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 149—150.

⁷ რ. ს ი რ ა ძ ე, თეორიულ-ლიტერატურული მოსაზრებანი ადამიანთა მხატვრული სახეების შესახებ, ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები, თბ., 1975 გვ. 196—197.

⁸ Лазарев В. Н., Византийская эстетика. История Византийской живописи, М., 1947, გვ. 29.

⁹ დ. ლ ი ხ ა ჩ ი ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6.

¹⁰ იქვე, გვ. 6—7.

¹¹ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 92.

¹² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 151—152.

ნა ღმრთისა“: „ავიოგრაფიულ თხზულებაში იდეა მოწოდებულია დადებითის მაგალითზე და არა უარყოფითის დაგმობით“¹³. ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, გამოირიცხებოდა აბსოლუტური სიკეთის ქმნადობა, რაც ღმერთს ახასიათებს. „ამის ლოცვისა სრულ მყოფელმან მიყო კელი თვისი და შეახო მარჯუენესა მის ბარბაროზისასა და მყის შინა განიკურნა იგი და მოეგო ვითარცა მეორე იგი კელი“¹⁴.

განვიხილოთ, თუ როგორ პოვებს გამოხატულებას მაკრო- და მიკროკოსმოსი ადამიანში.

შუა საუკუნეთა ესთეტიკური კანონის, როგორც კულტურის ზოგადი პრინციპის, გაცნობიერების მთავარი კრიტერიუმი მოიცავს რიგ ისეთ წინამძღვრებს, რომელთა უდავო სახით მიღება სავალდებულოა თვითონ შუასაუკუნეობრივი ესთეტიკისათვის.

არ შეიძლება ორიოდ სიტყვით არ აღინიშნოს, რომ მიკრო- და მაკროსამყაროს გაგების თვალსაზრისით შუასაუკუნეებში სრულიად ერთნაირი, უცვლელი მდგომარეობა როდი გვაქვს. აქ გაირჩევა ადრინდელი და უფრო გვიანდელი თვალსაზრისი მაკროს და მიკროს შეთანაზომებისა. ჩვენ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების მიხედვით აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტის დროს საქმე ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტოლოგიასთან გვაქვს.

ადამიანი ესაა მიკროკოსმოსი თავისი სულიერი და ფიზიკური რეალობით.

«Для византийца вселенная неизменно распадалась на два резко обособленных мира—мир чувственный и мир духовный, ... в котором царил полная гармония. Здесь каждый материальный предмет находит свой идеальный прообраз, свои идеи, представлявшие творческие мысли бога. Эта же двойственность проявлялась и в человеке, как микрокосм в макрокосме, распадавшемся на духовное и материальное начало»¹⁵.

ადამიანმა უნდა დათრგუნოს თავის თავში მატერიალური. ანუ ხორციელი და განავითაროს სულიერი საწყისი, ანუ ღვთაებრივი, მაგრამ ადამიანს უჭირს ეს.

ყოველივე აქედან ცხადია, რომ ადამიანი შუა საუკუნეების ხელოვნებისათვის რჩება იმ სიდიდედ, რომლის გარშემო თავს იჭრის ფიზიკური და სულიერი ცხოვრების ყველა განზომილება და, რადგან ჩვენ გვაინტერესებს ლიტერატურული სახე, უნდა გვახსოვდეს, რომ მის გარშემო თავმოყრილი ეთიკური, ლოგიკური და ესთეტიკური პრობლემები.

დავით გარეჯელის იდეალი, ისევე როგორც ჩვეულებრივად სხვა ასკეტი ბერებისა, სწორედ ამქვეყნიური, ხორციელი ბუნების დაგმობაა, რათა ეზიაროს სულიერს, ღვთაებრივს.

„მცირედ ეამ დაითმინეთ კნინი ესე სატიკიარნი და საუკუნოდ იხარებდით ტყბილთა მათ შინა განსასუენებელთა კეთილთა ნაცვალის მომცემელისა ღმრთისა მიერ“¹⁶.

ამით დავით გარეჯელი ჩვეულებრივ ადამიანურზე მაღლა დგას. რაც უფ-

¹³ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

¹⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 171.

¹⁵ ე. ლ ა ზ ა რ ე ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

¹⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 185—186.

რო შორდება ხორციელ სამყაროს, მით უფრო უახლოვდება ღმერთს¹⁷. ჰაგიოგრაფის იდეა ასეთია: საჭიროა ამაღლება ჭერ დავითის შეგნებამდე და მერე ღმერთამდე. პირდაპირ ღმერთთან მისვლა შეუძლებელია, დავითია განსახიერება ღმერთისა და ხალხის კავშირისა. ამიტომ დავით გარეჯელი გარკვეული იერარქიის ცენტრალური ფიგურაა: ხალხი-დავითი-ღმერთი. სანატრელმა დავითმა „ვითარ მზემან უკუნსა წყუღიადსა შინა მსხდომარე ვრი ქართველთა განანათლა მოძღურებითა მიერ და სწავლათა თვისთა და საკრეველბათა და ნიშთა, რომელთა აღასრულებდა მის მიერ მადიდებელთა მისთა მადიდებელი უფალი“¹⁸.

დავით გარეჯელის პიროვნება იკვეთება შემდეგი გზებით:

I. ავტორისეული დახასიათება. დავითი იყო „შობასა და აღზრდასა მიმთხუეული კეთილთა მშობელთა მიერ და საღმრთოთა სწავლათა მიერ განათლებული და ზეციერთა პურითა განმტკიცებული, ესე იგი არს საუფლოთა და ღმერთ-ყოფელთა სიტყუათა მიერ სახარებისათა“¹⁹.

ავტორი ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ დავით გარეჯელის ცხოვრების ძირითად მომენტებზე. ძეგლი არაა გადატვირთული ზედმეტი ფაქტებითა და აღწერით. ავტორს არ აინტერესებს დანაწევრებულად, დაწვრილებით, ღრმა ჩაწვდომით გადმოგვეცეს პერსონაჟის ცხოვრება. მისთვის მთავარია გვაჩვენოს დავითის მოწამებრივი სახე, ამისათვის იგი პერსონაჟს უქმნის მოქმედების ისეთ ფონს, რომ მისი მოწამებრივი ხასიათი უფრო გაამკვეთროს და გაამძაფროს. ავტორისათვის მთავარია შექმნას სახე იდეალური ასკეტი ბერისა, სახე იდეალური მოწამისა და პიროვნებისა (მოწამისაო, იმიტომ ვამბობთ, რომ ცხოვრებათა პერსონაჟების თავდადებაც მოწამეობად ითვლებოდა). სწორედ ამით მისდევს იგი ჰაგიოგრაფიულ ტრადიციას.

კიდევ მეორე ძირითადი მომენტი, რაც აგრეთვე ჰაგიოგრაფიული მწერლობისათვისაა დამახასიათებელი და რასაც დავით გარეჯელის ცხოვრებაშიც ვხვდებით, ესაა მოკლედ გადმოცემა პერსონაჟის სიყრმის პერიოდისა; გვიჩვენოს, რომ ეს იდეალები, მისი სწრაფვანი გვიან მონიჭებული, შექმნილი კი არაა, არამედ თანდაყოლილი. იმთავითვე მისთვის დამახასიათებელი: „ამან მონაზონებრივისა მოქალაქობისა შემტკობელმან სიყრმითგანვე აღიღო ჭუარი უფლისაჲ, მკართა ზედა და მოსწრაფებით შეუდგა კეთილსა მოძღუარსა და მასწავლელსა უფალსა თვისსა“²⁰.

გარდა ამისა, ავტორს სურს გამოკვეთოს პერსონაჟის ხასიათები, მისი სიმდაბლე: „ყოვლითურთ მიბაძვებასა მოძღურისასა მოსწრაფე იყო სახესა მონაზონებისასა მიმღებელი და ტკბილსა მას უღელსა მტკრთველი უფლისა მცნებათაჲსა, და ყოველსავე სიმდაბლესა და მორჩილებასა მაჩუენებელი მოძღურისა მიმართ თვისისა, ვითარ სიმალლისა სიმდაბლისა მიერ მომეპყრებელი წერილისაებრ, რამეთუ „ყოველმან, რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვისი, იგი ამაღლდეს“ სიტყუსაებრ მაცხოვრისა“²¹.

¹⁷ «Это учение о воплощении является центральной догмой всего восточного христианства, играя в нем несравненно более значительную, нежели на Западе, роль. На нем базируется частичная реализматия материального мира, на нем основана вера в грядущее преодоление греха и смерти. через него человек становится среди всех плотских существ наиболее близким к богу созданием». Лазарев В. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

¹⁸ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 145.

¹⁹ იქვე, გვ. 148.

²⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 148.

²¹ იქვე, გვ. 148.

II. პერსონაჟის დახასიათება ხალხის თვალთახედვით. „ქემმარითად დიდება ღმრთისა, რომლისათჳს შენ შრომითა და ლუაწლთა მოთმინებამ აღგვიჩვენეს უდაბნოსა ამას შინა ყოვლითურთ უღონოსა და უპოვარსა, არამედ ჩუენცა, ვითარ ქრისტეს სამწყსოდ მყოფნი, გზიარენ სიწმიდისა შენისა, ღმერთშემოსილო მამაო, რათა სრული ღმრთის მეცნიერებამ ვისწაოთ შენ მიერ, რამეთუ ჩუენ ამიერიტგან არღარა დაგიტეოთ შენ ერთ გზის მპოვნელთა სულიერისა საუნჯისათა, არამედ დავადგრეთ . შენ თანა და ვითარცა უფალსა და მოძღუარსა სულთა ჩუენთასა გამსახურებდეთ“²².

როგორც ვხედავთ, აქ სწორედ იმის დადასტურებაა, რაზედაც ადრე შევნიშნეთ. ხალხს შეცნობილი აქვს, რომ დავითმა მიიყვანა და აზიარა ისინი სიწმინდეს, რომ იგი არის სწორედ შემაერთებელი ხიდი ხალხისა და ღმერთისა. ამ გაგებით დავითი არის ღვთაების სულიერი მადლის მონაწილე და ხალხის ღვთაებამდე ზეამყვანებელი.

III. პერსონაჟის ხასიათის თვითგახსნა: თუ პერსონაჟის ხასიათის თვითგახსნაზე შეიძლება ლაპარაკი ჰაგიოგრაფიაში, მხოლოდ ერთი აზრით: პერსონაჟი თავის თავზე საუბრობს მხოლოდ სინანულისა და სიმდაბლის გამოხატვის მიზნით: „მე მონა ვარ უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი და ვევედრები მოწყალებათა მისთა მოტევებად ცოდვათა ჩემთა სიმრავლესა და რათა უშფოთველად ღირს მყოს წარსლვად წუთისა ამის საწუთოასა“²³.

„სინანულისა და სიმდაბლისაგან განსხვავებული მხოლოდ ერთი განწყობა შემოდის — ესაა ბოროტების დათრგუნვა“²⁴. ასეთია, მაგალითად, დავითის და ვეშაპის ურთიერთდაპირისპირება: „უკუეთუ არა სრულ ჰყო სიტყუა ჩემი და არა წარხვდე ამიერ, ამით კუერთხითა და ჭუართთა ქრისტესითა განვხებთჳო მუცელი შენი“²⁵.

„მითოლოგიური პერსონაჟებისადმი აგიოგრაფიას, ასე ვთქვათ, პოზიტიური მიმართებაც ახასიათებდა. მითოლოგიაში საუკუნეთა მანძილზე ყალიბდებოდა ეროვნული გმირის სახე. მასში ჩაქსოვილი იყო სხვადასხვა ურთიერთგანსხვავებული ეპოქის პლასტები. ისინი, თუ შეიძლება ითქვას, „დაღეკილი“ იყო წინაქრისტიანული გმირის სახეში და ხალხის შეგნებაში განმტკიცებული. აგიოგრაფიულ მწერლობასაც, ასე თუ ისე, ანგარიში უნდა გაეწია მათთვის“²⁶.

მართალია, არაგადამწყვეტ, მაგრამ ზოგჯერ მაინც გარკვეულ ფუნქციას ასრულებს გმირის სახეში ფიზიკური ძალა: „აღმპყრობელი კუერთხისა, რომელი მოაქუნდა კელთა შინა მისთა, რისხვით აქადებდა მკეცსა მას მეტყუელი“²⁷.

ქრისტიანული და ანტიკური მსოფლმეგრძნების შედარება მეტი რელიეფურობით გამოაჩენს მშვენიერების ანტიკურ და ქრისტიანულ კრიტერიუმებს.

ამ თვალსაზრისით წინამავალ კულტურასთან ჰაგიოგრაფიის შეპირისპირება იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ თვალნათლივ გამოჩნდეს, თუ რა ევო-

²² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 164.

²³ იქვე, გვ. 169.

²⁴ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

²⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 159—160.

²⁶ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 198.

²⁷ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 159.

ლუცია განიცადა ფიზიკური და სულიერი მშვენიერების იდეალმა კულტურულ-ისტორიული ეპოქის ევოლუციის კვალობაზე.

როცა ვადარებთ ანტიკურსა და ქრისტიანულ იდეალებს, ერთი კანონზომიერება ვლინდება: ანტიკური ეპოქის მთავარი იდეალია მშვენიერება, ქრისტიანულისა — ამაღლებული. მშვენიერება იმგვარი მხატვრული მოვლენაა, რომელიც ესთეტიკურ სიამოვნებას გვანიჭებს, ამაღლებული კი იწვევს შთაგონებას, ჩვენ სულიერ ამაღლებას.

მშვენიერების ესთეტიკური ბუნება გარეგნულადაც მელანდება, ე. ი. იგი ითხოვს პერსონაჟი იყოს გარეგნობით და ქცევით მომხიბლავი. ამაღლებული სახე მხოლოდ მისი სულიერი ბუნებით ფასდება ქრისტიანულ ხელოვნებაში. (სხვაგვარია ამაღლებული ანტიკურ ხელოვნებაში. აქ ამაღლებულობას ქმნის გრანდიოზულობა არქიტექტურისა ან ქანდაკებისა, ან გმირის ზე-ბუნებრივი ფიზიკური ძალა).

ამიტომაც, პავიოგრაფი ავტორები ხატავენ პერსონაჟთა სულიერ სიღრმეს. გმირის შინაგანი სამყარო მიმართულია ყველაზე უფრო ამაღლებული-საკენ, ანუ ღვთაებისაკენ.

ხორციელი-სულიერის ოპოზიცია — გარკვეულად უკავშირდება რელიგიის თეორიულ დებულებას პირველყოფის მემკვიდრეობითობის თაობაზე. ცოდვის სათავე ადამიანის ხორციელი, მატერიალური ბუნებაა, რომლისგანაც სულის გამოთავისუფლების ცდა მთელი სიცოცხლე წმინდანისა.

საფიქრებელია, რომ სწორედ ამის გამო აცხადებს უარს დავით გარეჯელი იერუსალიმში შესვლაზე: „არა, ძმანო, არა, არაარა ვიკადრო მე ამით ადგილით წაღმართ სვლად. რამეთუ ყოვლად უღირსად ესჯი თავსა ჩემსა, მხოლოდ მიახლებად წმიდათა მათ ადგილთა, ხოლო თქუენ წარვედით და ჩემ ცოდვისათესცა ლოცვა-ყავთ ღმრთის შემწყნარებელსა საფლავსა ზედა“²⁸.

აკად. ქ. კეკელიძე აქ დავითის ბიოგრაფიული სინამდვილის გადმონაშთს ხედავს. იგი მიუთითებს, რომ „ამ ეპიზოდში ჩვენ გვაქვს ბუნდოვანი გამოძახილი რალაც სინამდვილისა, ... დავითის ქალაქში შეუსვლელობა გამოწვეული იყო იმით, რომ ის მონოფიზიტი იყო, იერუსალიმი კი ამ დროს დიოფიზიტ პატრიარქების ხელში იყო და მონოფიზიტობა აქაც სასტიკად იდევნებოდა. სამი ქვის გამოტანაში მაშინდელმა იერუსალიმის ქალკედონიტ-პატრიარქმა დაინახა „იერუსალიმის „მადლის“ მოტაცება მონოფიზიტების მიერ, მას არ უნდოდა ეს „მადლი“ მწვალებელისათვის დაეთმო და შეეცადა უკან დაებრუნებია იგი“²⁹.

შესაძლებელია ასეც იყოს, მაგრამ მაინც ვფიქრობთ, რომ მთავარი ის კი არ არის, დავითი ნამდვილად წაიდა. მართლა მონოფიზიტები და დიოფიზიტები იბრძოდნენ თუ არა და ა. შ., ე. ი. ნაწყვეტიდან რეალური ამბავი ამოვიკითხოთ. ავტორს რომ ეს სდომებოდა, მაშინ მას წასვლის აზრის რეალური საფუძველი უნდა მოეცა, ან ეჩვენებინა ამ ბრძოლის ანარქელი. მაშასადამე, უნდა დაენახებინა დავითის წასვლის მიზანი. თუ ავტორს რეალური ამბის გადმოცემა სურდა, ასე გაუგებრად რატომ გამოხატა იგი? რისთვის დასვირდა ეს ავტორს?

²⁸ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 178—179.

²⁹ ქ. კეკელიძე, საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში შემოსვლის შესახებ, ეტრუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. 1, თბ., 1956, გვ. 31.

ვფიქრობთ, რომ აქ მთავარია ავტორის დამოკიდებულება დავით გარეჯელის პიროვნებისადმი, ე. ი. მთავარია წმინდანობის ნიშან-თვისება.

მართალია, როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, დავითი ხალხზე მაღლა დგას თავისი სულიერი ამაღლებულობით, მაგრამ ასეა თუ ისე, ის მაინც ჩვეულებრივი ადამიანია, ჩვეულებრივი მოკვდავი და ისევე, როგორც ყველა ადამიანი, ისიც ცოდვილია. პოტენციურად ამ ცოდვის მემკვიდრეა. ამის დაძლევა მისი მოღვაწეობის სულიერი შინაარსი, ამიტომაც უწოდებს იგი თავის თავს ხშირად უღირსსა და ცოდვილს:

„ევა სიწირფობასა და სიმარტივესა საღმრთოსა ამის მამაკაცისასა, რომელი ესოდენთა გზათა შრომასა თავს-მდებელი და წმიდათა კელთა შინა მქონებელი სასურველისა და საძიებელისა უღირსად სჯიდა თავსა თვსსა მხოლოდ დათრგუნვად ფერჯითა თვისითა და მიხსლებად ღმერთ-მყოფელსა მიმთხუეულთასა“³⁰.

რადგან უმთავრესი თვალსაზრისი სამყაროს წარმოშობაა, მისი განვითარების მიზანი იყო სწორედ პირველყოფა — დაცემის კოსმოსური საწყისი აქტი.

ამ რეგის საკითხები საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი ლ. გრიგოლაშვილს თავის ნაშრომში „ღვეთ აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანის“ კონცეფციისათვის“³¹.

თავდაპირველად ღვთაებრივი, როგორც ერთადერთი განმსაზღვრელი ნიშანი, მთლიანად მოაცავდა მთელ არსებობას. იგი იყო მისი ერთადერთი ფორმა და მისგან განსხვავებული ფორმა არ არსებობდა. სამოთხის ცენტრში მოაზრებული „ცხოვრების ხის“ სიმბოლო პოტენციურად ადამიანის ღვთიური არსის რეალიზაციას წარმოადგენდა. ღვთით შემოსილ და მასში რეალიზებულ პირველარსებობას გადმოსცემს ზეციური ადამი, ზეციური პირველადამიანი, სრულყოფილი და საბოლოო მიზანი არსებობის ნამდვილობის თვალსაზრისით. „ხილული სამყაროს შექმნამდე შეიქმნა სამყარო უხილავი“.

უხილავობა-ხილულობაში, მის თავდაპირველ სტადიაზე ჭერ კიდევ არ იგულისხმება ორი სამყაროს (ცა-მიწის) არსებობა. რადგან არსებობს მხოლოდ ერთიანობა. ნათლის სამოსელით შემოსილი ადამის არსებობა არის ღვთიური არსებობის გარკვეული ასპექტი, სულის განვითარების გარკვეული სტადია, რასაც არ გააჩნია ფიზიკური მატერიალური განზომილება.

როგორც კი პირველად ადამიანმა ისურვა თავისი მზერა ღვთაებრივი სულის ასპექტიდან თვითშემეცნებისაკენ გადაეტანა, მაშინვე გაქრა „ცხოვრების ხის“ იდეა და მისი ადგილი „ცნობადის ხემ“, როგორც სიკვდილის სიმბოლომ, დაიკავა. ამ კოსმოსური კატასტროფის ჩამოყალიბებაში ისევ და ისევ საკუთარი ნება — თავისუფალი არჩევანის შინაგანი მოთხოვნილება არის განმსაზღვრელი და არავითარ შემთხვევაში ღვთიური ჩარევა, რაც დიალექტიკურად ხსნის, აუქმებს ბოროტების არსებობას და რასაც ქრისტიანობაში განმსაზღვრელი როლი ენიჭება. პირველყოფის აქტი თვითშემეცნების იმპულსს უკავშირდება. ისაა ნაყოფი თავისუფალი ნებისა, მის შედეგად ხდება დაცილება პირველყოფიერებისაგან, სადაც არ არის გარჩევა დედაკაცისა და მამაკაცისა, ღვთიურისა და ადამიანურისა ამ გაყოფის, გათიშვის, დაცილების იმ-

³⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 179.

³¹ ლ. გ რ ი გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ლიტერატურის საკითხები, 11, თბ., 1971. 5. მ ა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

პულსების ბოლომდე რეალიზაცია ბადებს ბოროტებას — სიკვდილს. პირველ-
 ცოდვის ასეთნაირი გავლენა არის მისი მატერიალიზაციის საწყისი. „დავაკლ-
 დი მსგავსებას და დავბადე ბოროტი“ როგორც ფორმულა განსაკუთრებით
 გარკვეულია.

ბოროტება არის მხოლოდ სიკეთის მსგავსების დაკლება და შესაბამისად
 იგი არაა დამახასიათებელი ღვთიური საწყისისათვის.

ქრისტიანული მონიზმით სიკეთეში წილი მხოლოდ ერთ ღვთაებრივ ნე-
 ბას ან ენერგიას უღევს. ამიტომ მისგან დაცილების საბაზი და მიზეზი არ მოი-
 ძებნება მის გარეთ, სხვა საწყისში; ეს თავიდანვე პრინციპულად და თავისთა-
 ვად მოხსნილია, რადგან სხვა რამ როგორც საწყისი არ არსებობს. მაშასადა-
 მე, თუ მაინც გამოვლენილია როგორც „ცნობადის ხის“ სიმბოლო, აქ იგი
 შემთხვევით ხასიათს ატარებს და არ გააჩნია სუბსტანციური, საწყისისეული
 საყრდენი, ესე იგი მხოლოდ დროებითი მოვლენაა. ამიტომ ბოროტების არა-
 სუბსტანციურობა საბოლოოდ თვალნათლივია როგორც ფაქტი, რადგან არეო-
 პაგელის თვალსაზრისით, იგი საერთოდ არ არსებობს არც არსთა შორის, არ-
 ცა არაარსთა. ბოროტებას მხოლოდ იქა აქვს ადგილი, სადაც ღვთაებრივი ნა-
 თელი სუსტდება და, ამდენად, იგი ჩრდილის სარკისებურად არეკლილის შემ-
 თხვევით გავლენას წარმოადგენს. ნაწარმოების პერსონაჟები გამოხატავენ
 ადამიანის ზოგადი ბუნებიდან ერთ-ერთს: ან ღვთიურს, ან შემთხვევითს, არა-
 სუბსტანციურ ბოროტ საწყისს. ორივე შემთხვევაში ამ გაგებას ძალიან ღრმა
 კავშირი გააჩნია პირველცოდვა-დაცემის აქტის პრობლემასთან და ამავე
 ღროს არ უშვებს მხედველობიდან ბოროტების არასუბსტანციურობას, არა-
 არსისებულობას, რადგან სხვანაირად ქრისტიანული მოძღვრების უდიდესი
 მონაპოვარი — მონიზმი დადგება ექვის ქვეშ.

დავით გარეჯელის პიროვნების ჩვენება ნაწარმოებში ერთ საერთო აზრს
 უკავშირდება: პიროვნების ძლიერი ნებისყოფა, დიდი შინაგანი სიმტკიცე,
 უდიდესი რწმენა ღმრთისა და მისი მსახურება, რისთვისაც უარყოფილდა ამ-
 ქვეყნიური ცხოვრება, რისთვისაც ხდება გახიზვნა უღაბნოში და იქ დამკვიდ-
 რება.

ჰაგიოგრაფის მიერ ისეა მოწოდებული ასკეტი ბერის ცხოვრება, რომ
 იგი თითქოს იმალება, სურს არავინ მიაგნოს, მაგრამ არსებითად, ყოველივე
 ეს იმისათვის კეთდება, რომ ეძებონ, მიაკვლიონ და მას დაუკავშირონ თავი-
 ანთი მოღვაწეობა, სხვა ამ წესზე მოაქციონ, რათა აშენონ, ერთი სიტყვით,
 ახალი გზები გაკაფონ.

„მსმენელნი ყოველნი და უმეტესითა სურვილითა აღძრულნი ყოვლით
 კერძო შემოკრებოდეს მისა, და დღითი-დღე ფრიადი სიმრავლე მოიწოდა
 უღაბნოსა ამას შინა“³².

აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს: „მონოფიზიტური ასკეტიზმი ინდივიდუა-
 ლისტური ხასიათისა იყო. მის იდეალს შეადგენდა უფრო განდევნილობა,
 მარტოდ ცხოვრება, ვიდრე ეგრეთ წოდებული კენობითობა, ან ზოგადი ცხოვ-
 რება, თუმცა ამავე ღროს აქ ვხვდებით მაგალითს ფართო კენობითობისა. —
 ასეთივე ხასიათისაა ათცამეტ მამების ასკეტიზმიც, ისინი შეტრფიან განდევ-
 ნილობას, დაუღლებას, თუმცა არ გაურბიან კენობიასაც“³³.

³² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 182.

³³ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

განდეგილური მოღვაწეობა თუმცა ინდივიდუალურია, პირადულია, მაგრამ ამასთან ერთად საბოლოო ჯამში საზოგადოებას, ქრისტიანულ მრწამსს, ხალხს ემსახურება.

ისეთი პიროვნება, როგორც არის ბუბაქარი, არ შეიძლება გახდეს ღვთის მსახური, სანამ იგი თავის ცოდვას არ შეიცნობს, სანამ არ მიხვდება, რომ ბოროტებას ჩადის. თავდაპირველად ბუბაქარზე მსჯელობისას ავტორი მას ბარბაროზად იხსენიებს, ბუბაქარი ასე მიმართავს დავითს: „მე საწყალობლო ბერო, მე მოკუდინებამა შენი მეგულეების და შენ განრიებასა მეტყუა ამის მფრინველისასა სიკუდილისაგან? თანამღებ-იყო შენდა უწინარეს თავისა თვისისათჳს ვედრება ჩემთვის, ვიდრედა ამის ფრინველისათჳს“³⁴.

პიროვნების გარდასახვა ხდება თავისი თავის შეცნობით. იგი სულ სხვა ფსიქოლოგიისა და მისწრაფებების მატარებელი ხდება.

«Враг изображается обычно в момент своего выступления в поход... или в момент своего поражения, когда он бежит с позором, «дав плечи», или обнимает ноги победителя, «обещаяся работе быть ему»³⁵.

ხშირად რეალური მოვლენების მხატვრულ ასახვაში ირეალური მომენტებია წინა პლანზე წამოწეული. სწორედ ამ პრინციპითაა გააზრებული დავით გარეჯელის „ცხოვრება“, საიდანაც ნათლად ჩანს სულის ბატონობის იდეალი.

ბუბაქარის გარდაქმნა დავითის მეშვეობით ხდება. პერსონაჟი მთლიანად იცვლის სახეს, ხასიათს, იცვლება მისი შინაგანი სულიერი განწყობა. მაგრამ იგი გაორებული არ არის, არ ორჭოფობს, თავს არ იკავებს, რომ აღიაროს ღვთის ძალა და გახდეს მისი ერთგული მსახური.

„მე და ყოველმან ნათესავმან ჩემმან შეწყნარებულთა ნათლისღებისათა თაყუანის-ვსცეთ უფალსა შენსა და ვაქებდეთ და ვადიდებდეთ ყოვლად დიდებულსა სახელსა მისსა უკუნისამდე. და ვიყო მე მსახურ სიწმიდისა შენისა საკმართა მიერ ჩემთა“³⁶.

„რა სიახლე შემოიტანა აგიოგრაფიულმა მწერლობამ იდეალური გმირის დახატვისას მითოლოგიასთან შედარებით? უპირველესად, უნდა ითქვას შემდეგი: იმ დროს, როცა მითოლოგიურ ეპოსში ფიზიკური ძალის კულტია დამკვიდრებული, აგიოგრაფიული მწერლობა ადამიანს სულიერი ბუნების მიხედვით აიდეალებს. ეს იყო სიახლე“³⁷.

ავტორი დავით გარეჯელის ცხოვრებიდან განსაკუთრებული ყურადღებით ხატავს იმ უცვლელ არსს, რაც ღვთიურობას უკავშირდება. ეს არის მისთვის მთავარი და ეს უცვლელი ბუნება დახატულია ცალკეული მხატვრული სურათებით, რომლებიც იცვლებიან, ურთიერთს ცვლიან.

„დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ წარმოჩენილია ქრისტიანულ მოღვაწეთა ბუნებასთან კავშირი, როგორც ახლა გამოჩვენებულია³⁸, დავით გარეჯელისა და სხვა ასურელ მამათა მოღვაწეობა რეალურად უკავშირდება ქვებს. მათი

³⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 169.

³⁵ დ. ლ. ი. ხ. ა. ჩ. ო. ვ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

³⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 171—172.

³⁷ რ. ს. ი. რ. ა. ძ. ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 198.

³⁸ გ. გაფრინდაშვილი, ძველი ქართული კულტურის კვლევის სპელესტიკური პრობლემები და გარეჯის უდაბნო, სპელესტიკური კვლევა-ძიებანი, სპელეოლოგია სამეცნიერო სესია, XII, თბ., 1977, გვ. 3.

ქვაბში ყოფნა ასკეტიზმის თვალსაზრისით გასაგებია. თვით სიტყვა „ქვაბი“ სოციალურად საფარს ნიშნავს და ეს ქვაბი — კლდის სიღრუევე ის სადგომია, სადაც თავს აფარებენ ცხოვრებიდან განდგომილი დავითი და სხვა მეუღაბნოენი. განდევნილი ბერების მოუკაწრება აუცილებლად ქვაბთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, რადგან უდაბნო გულისხმობს ქვაბოვან თავშესაფარს.

ამ ფაქტის დადასტურებას მნიშვნელობა ენიჭება ნაწარმოებში რეალური და ირეალური მოვლენების გამოსაყოფად, მწერლის მხატვრული პრინციპების გარკვევისათვის.

ამრიგად, ავტორის მხატვრულ ასახვაში ქვაბი და უდაბნო რეალური რაობანია. ამასთანავე საყურადღებოა მათი ტერმინოლოგიური მნიშვნელობა. ამ დროს სიტყვა მონასტერი არ არსებობს, ტერმინი „მონასტერი“ მკვიდრდება სამონასტრო მოძრაობაში VIII—IX ს-დან³⁹, თუმცა უდაბნოც და ქვაბიც ამის შემდეგაც გამოიყენება. უდაბნოს, ისევე როგორც სვეტის და ქვაბის, დანიშნულება ამქვეყნისაგან, როგორც „ცოდვითა სადგურისაგან“, ფიზიკურ განრიდებას უკავშირდება. ამავე დროს, მაკრო- და მიკროკოსმოსის ანალოგიის თვალსაზრისით, იგი საკუთარი ხორციელი, მატერიალური ბუნებიდან გაქცევაა.

უდაბნო, სვეტი, ქვაბი, სულიერი სიმარტოვის და შესაბამისად წმინდანისათვის „ჰაგიოგრაფიული ღეკორაცია“⁴⁰. აქ წინა პლანზე გამოდის ღუმილი როგორც გამოუთქმელი სიტყვის, ღვთიური, სულიერი ასპექტის მაჩვენებელი. ამას ეყრდნობა ღუმილის ესთეტიკა, როგორც ასკეტიზმის ერთ-ერთი მისტიკური პრინციპი.

«В глазах византийца человек был неподвижен тогда, когда он был преисполнен сверхчеловеческим, божественным содержанием, когда он так или иначе включался в покой божественной жизни»⁴¹.

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ამ აზრის კლასიკური ფორმულირებაა — „ღუმილი ოქროა არს რჩეული“.

„დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ ეს კლინდება როგორც უძრობა, გაჩერება, უმოქმედობა. ამ თვალსაზრისით, ღუმილი „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“, ერთი მხრივ, სიუჟეტური, მეორე მხრივ, მსოფლმხედველობითი ფორმაა. ქვაბი, უდაბნო, პრინციპშივე დაკავშირებულია ღუმილის ქრისტიანულ წარმოდგენასთან. „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ არაა ყურადღება გამახვილებული დავითის ჩაძმულობაზე, სახეზე. ეს გასაგებია, რადგან აქ ბატონობს სულიერი შინაარსი.

ყოველ საზოგადოებრივ ყოფას თავისი გასაიდგალელებელი მოვლენა გააჩნია. აღრეული ფეოდალიზმის ეპოქის იდეალური ადამიანის ერთ-ერთი უმთავრესი სახე მეუღაბნოეა.

„წმინდანობის იდეალი, ისტორიულ-ნაციონალური იდეალის გამომხატველიც იყო. აქ ერთხელ კიდევ უნდა გავიხსენოთ, რომ ნებაყოფლობითი მარტვილობის იდეა, განსხვავებით აღმოსავლეთის საქრისტიანოს. სხვადასხვა ერის ლიტერატურისაგან, ქართულ ჰაგიოგრაფიას არ უქადაგია. ქართულ მწერლო-

³⁹ იქვე, გვ. 4.

⁴⁰ ვ. ლ ა ზ ა რ ე ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

⁴¹ იქვე, გვ. 33.

ბაში მარტილობა განიხილება არა როგორც ამა თუ იმ პიროვნების კერძო ბედი, არამედ ქვეყნის კონკრეტულ-ისტორიული და ნაციონალური ყოფის გამოხატველი მოვლენა⁴².

ჰაგიოგრაფი დავით გარეჯელის მაგალითზე გვიხატავს იმ იდეებს, რაც ეპოქალური მოვლენაა, ე. ი. ინდივიდუალური მოვლენა კი არ არის, არამედ მუდამბნოეობის საერთოდ დამახასიათებელი თვისებაა. „აგიოგრაფიულ თხზულებათა პერსონაჟები სახე იღებია და არა სახე ხასიათები. მათში პერსონიფიკირებულია, უპირველესად, მორალური იდეალები. გზა იდეალებისაკენ იმთავითვე განსაზღვრულია“⁴³.

საანალიზო ნაწარმოებში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი დავით გარეჯელის ახალგაზრდა მოწაფის, ლუკიანეს სახეს: „ხოლო ჰყვა მოწაფე ერთი, სახელით ლუკიანე, რომელიცა საღმრთოთა მადლითა აღძრული შეუდგა სანატრელსა ამას მამასა და ქალაქ მყოფელსა უდაბნოისასა, ღმრთისა მონასა სარწმუნოსა და კეთილ მსახურსა, რამეთუ ზედვიდა ნეტარი ესე ლუკიანე მადლითა და სათნოებთა ღირსისა მამისა დავითისთა და სულისა მარგებელთა სწავლათა მისთა. რომელნი აღმოდიოდეს პირით მისით მსგავსად წყაროთა დაუწყუდელთა“⁴⁴.

ლუკიანეს სახე უცხო, უჩვეულო, არადამახასიათებელია იმ ჰაგიოგრაფიული ტრაფარეტებისათვის, რაზეც ადრე გვექონდა ლაპარაკი.

„ღმერთშემოსილო მამაო, ჭეშმარიტად სიტყვსაებრ შენისა არს ესე ყოველი და ვითარ აღმოვიკითხავთ საღმრთოთა წერილთაგან, არს ნაცვლის გეზად კეთილთა საქმეთა და მიეგების თითოეულსა საქმეთაებრ თუსთა. რომელიცა რაგე იმოქმედონ საწუთოსა ამას ცხოვრებასა შინა, კეთილი გინა თუ ბოროტი, გარნა ვხედავ ფრიადსა იწროებასა და უღონობასა ამის უდაბნოისასა, ვითარ დაკლებულ არს ყოვლისაგანვე საქიროსა საზრდელისა და თვთ მის წყლისაგანცა, რომელთა მოკლებითა უძღურ იქმნების და მოაკლდების სხეული, ხოლო ჩუენ კაცნი ვართ, მერმეცა კორცა ბუნებისა უძღურებასა შინა მყოფნი და მეშინის, ნუსადა ვერ შეუძლოთ მოთმენად ქირთა და იწროებათა ამის უდაბნოისათა“⁴⁵, — ამბობს ლუკიანე და აქედან ჩანს მისი „ხასიათი“, მისი საფიქრალი და ადამიანური შიში.

რ. ბარამიძე აღნიშნავს: „მრავლის მეტყველია ლუკიანეს გულწრფელი თქმა — „ჩუენც კაცნი ვართ“. ამ უშუალობაში ჩანს მთელი მისი ადამიანური სისუსტე“⁴⁶.

მაგრამ საერთოდ ლუკიანე არ შეიძლება იყოს სუსტი ადამიანი, თუნდაც იმიტომ, რომ მან გადაწყვიტა გააყოლოდა დავითს. მართალია, მას თავიდანვე არ ჰქონდა შეცნობილი ის დიდი სირთულეები, რაც ასეკეტურ ცხოვრებას მოჰყვებოდა, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ დასთმო ამქვეყნიური ცხოვრება და უდაბნოში გაიხიზნა, უკვე მრავლისმეტყველია. დავითი მას აბარებს მრევლს: „ხოლო ღმრთისა თანა წინა-უძლოდენ ძმათა ამათ და განა-

⁴² რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 199—200.

⁴³ იქვე, კვ. 200.

⁴⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 151.

⁴⁵ იქვე, გვ. 153.

⁴⁶ რ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 38.

მკნობდი მათ, რათა მტკიცედ დაადგრენ სარბიელსა შინა კეთილსა მოღვაწე-ბისასა“⁴⁷.

ლუკიანე საინტერესო მოღვაწეა. მართალია, მასში ერთგვარი შინაგანი ჭიდილია, მაგრამ ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ახლახან იწყებს ახალ ცხოვრებას. თხზულების საერთო ფონზე კი დავით გარეჯელი უფრო მთლიანი პიროვნება ჩანს. ერთნაირი ტრაფარეტის მიხედვით კი მასწავლებლის და მოწაფის დახატვა შეეძლოა იქნებოდა. თუ ლუკიანეს დახატავდა, როგორც ყველაფერში გამოცდილ და ამ საქმისათვის გაჩენილ კაცს, მაშინ ლუკიანეს მოწაფეობა არ იქნებოდა დამაჯერებელი, თვით ლუკიანეც დავითთან ერთად უნდა ყოფილიყო ახალი ცხოვრების მოთავე და მეთაურიც.

თუნდაც ის ფაქტი, რომ ლუკიანეს სიყრმეზე არაფერს ამბობს აეტორი, თითქოს იმის მიმანიშნებელია, რომ იგი ბავშვობიდანვე არ ყოფილა ასკეტიზმისათვის მოწოდებული. ეს მისი პირველი ნაბიჯებია და მისი შინაგანი განცდები გასაგებია.

საბოლოოდ ლუკიანემ დასძლია შინაგანი ჭიდილი. აქაც შემწე დავითია, რომელსაც ძალუძს საბოლოოდ გადაიყვანოს ლუკიანე თავის პრინციპებზე, რასაც გაზღაპრებული დანართებიც ახლავს.

ამგვარად, დავითი, ისევე როგორც ყველა მეუღაბნოე, ძალმოსილია მიიზიდოს ხალხი.

პერსონაჟების მიხედვით „დავით გარეჯელის ცხოვრება“ შეიძლება დავითს სამ კატეგორიად.

ვ. ლაზარევი მიუთითებს, რომ ქრისტიანული ხატის კომპოზიციაში უკანა პლანზე მოცემული ფიგურები და საგნები ისევე ემსახურებიან ხატისადმი მლოცველთა ყურადღების გამახვილებას, როგორც ფრონტალური, წინა ფიგურები⁴⁸.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მხატვარი თუ მწერალი ერთნაირი პრინციპით უდგება ფიგურებისა და საგნების განლაგებას პლანების მიხედვით.

მეორე პლანის ფიგურები სქემატური კი არაა, არამედ თავისი მონუმენტურობით აღიერებენ დავითის წინა პლანის პიროვნებას.

«Характеристики людей, характеристики людских отношений и идейно-художественный строй летописи составляют неразрывное целое. Они подчиняются одним и тем же принципам феодального миропонимания, оупловлены классовой сущностью мировоззрения летописца»⁴⁹.

პაგიოგრაფის პერსონაჟი თავის თავში დარწმუნებულია, რომ არის უძლეველი, რადგან იგი „მონაა ღმრთისა“. დავით გარეჯელი ასე მიმართავს ბუბაქარს: „არა გაქუს არცა ერთი კელმწიფებამ მოკუდინებად ჩემდა, გინათუ განტევებად. და არა მხოლოდ ჩემდა, არამედ არცა უნდომასა ამის მფრინველისა, რამეთუ ღმერთი ჩემი შემწე ჩემდა არს და მან დამიცვას მე უვნებელი ქალებათა შენთაგან“⁵⁰.

დავითი დარწმუნებულია, რომ მას ღმერთი მფარველობს, რომ ღმერთი იხსნის ყოველგვარი განსაცდელისაგან, ამიტომაც ასე დაბეჯითებით მიმარ-

⁴⁷ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 176.

⁴⁸ ვ. ლ ა ზ ა რ ე ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

⁴⁹ დ. ლ ი ხ ა ჩ ი ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

⁵⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 169—170.

თავს ბუბაქარს და ოდნავადაც არ ეპარება ეპეი თავის თავში. მთავარია რწმენა გმირისა, რწმენა საკუთარი სულიერი ბუნების სიძლიერისა.

ჰაგიოგრაფიაში მნიშვნელოვანია აგრეთვე სიკვდილთან შერიგების იდეა.

სული და ხორცი ემიჯნება ერთმანეთს. სული თავისუფლდება ხორცისაგან. სული უყვდავია, ხორცი — მოკვდავი. და რადგანაც ბერ-მონაწონთა ცხოვრება სწორედ ხორცის დაგმობა და სულიერი ამაღლებულობაა, სულიერი განდიდება, ამიტომ, ცხადია, ისინი ყოველგვარი შიშის გარეშე ხვდებიან სიკვდილს. ამიტომ სიკვდილი მათთვის დამარცხება არაა, იმდენად რამდენადაც გმირის სული იმარჯვებს.

სული გადადის იმქვეყნიურ ცხოვრებაში და აგრძელებს არსებობას ძველის მსგავსად, მხოლოდ უფრო გათავისუფლებული და გაწმენდილი ხორცისაგან. ამიტომ ცხოვრება კი არ წყდება, არამედ გრძელდება უფრო საინტერესოდ, უფრო ამაღლებულად, რადგან მთავარი მიზანი — ხორცის დაგმობა და სულიერი განდიდება — აქ პოვებს საბოლოო განხორციელებას, საბოლოო სახეს. „ამ პრინციპთა კვალობაზე გმირთა მოვალეობის ეპიზოდები წარმოდგენილია, როგორც პარამონიული გადასვლა ერთი მდგომარეობიდან მეორეში“⁵¹.

აი, როგორაა გამოხატული სიკვდილთან შერიგების იდეა „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“. „თქუნენ, შეილნო ჩემნო, ნუ შესძრწუნდებით და ნუცა აღძშოთნებით, არამედ უფრომსლა განმტკიცდით და განძლიერდით და ცანთ ამაოებაჲ ესე საწუთომსა ამის დაუდგრომელისა, რამეთუ ყოველნივე წარმავალ ვართ წერილისაებრ და არა რომელი სოფლისა ამის მდგომად შერაცხილთაგანი დაადგრების; ხოლო სული, ვითარ უკუდავებისა მიმღებელი ღმრთისაგან, საუკუნოდ დაადგრების, და გუეგულვების მიღებაჲ კეთილთა გინათუ ბოროტთაჲ, რომელიცა რაჲვე ვიმოქმედეთ ცხოვრებასა ამას შინა“⁵².

ადამიანის იდეალის კვლევამ „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ მიგვიყვანა შემდეგ დასკვნამდე:

უძველესი ქართული ლიტერატურის ძეგლების მიხედვით ადამიანი იხატება არა ისეთი, როგორც იყო, არამედ როგორიც უნდა ყოფილიყო.

ეს პრინციპი საერთოა ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისათვის და ასეთივე პიროვნებად გვესახება დავით გარეჯელი. ცხოვრებაში ჩართული გაზღაპრებული ფაქტები მეტყველებენ იმაზე, რომ ავტორს გარკვეული ლიტერატურული მიზნები ამოძრავებს, როცა წარმოგვიდგენს დავითს როგორც გაზეჟაცებულ და ღვთიურ ძალამინიჭებულ პიროვნებას.

დავითი პოტენციაში არის ძე-ღმერთის სულიერი მადლის მონაწილე და ხალხის ღვთაებამდე ზეამყვანელი. სწორედ დავითია განსახიერება ღმერთისა და ხალხის კავშირისა. ამიტომ დავით გარეჯელი გარკვეული იერარქიის ცენტრალური ფიგურაა: ხალხი-დავითი-ღმერთი.

ასეკტიზმის იდეოლოგია თავისთავად ქმნის ხორცისა და სულის წინააღმდეგობების დაძლევის შესაძლებლობებს. ასეკტიობა სოფლიდან გაქცევის, თავის სულთან და შესაბამისად ღმერთთან მარტო ყოფნის იდეალური საშუალებაა.

ნაწარმოებში მნიშვნელოვანია დავითის ქვაბთან, ე. ი. ბუნებასთან კავშირი. როგორც უდაბნო, ისე ქვაბი, ადამიანის სულიერი, უტყვი საუბრის გან-

⁵¹ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

⁵² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 185.

საზორციელებელი იდეური გარემოა. აქ წინა პლანზე გამოდის დუმილი, როგორც სულიერი ურთიერთობის საშუალება.

ნაწარმოებიდან ყურადსაღებია: სიკვდილთან შერიგების უნარი, სულიერი სრულყოფა ადამიანისა, სულის უკვდავება, სულიერი ამაღლებულობა, სულიერი განდიდება.

კ. გ. გატრინდაშვილი

ИДЕАЛ ЧЕЛОВЕКА ПО «ЖИТИЮ ДАВИДА ГАРЕДЖЕЛИ»

Резюме

В древнейших грузинских литературных памятниках человек, следуя общему принципу агнографической литературы, изображался не таким, каким он был на самом деле, а таким, каким он должен был быть. Именно такой личностью предстает перед нами и Давид Гареджский.

Давид Гареджский олицетворяет собой идеализированного человека, подвижника, в котором были воплощены идеалы, характерные для тогдашней эпохи. Смыслом жизни для Давида Гареджского, как и для других монахов аскетов, является подавление в себе материального начала, умерщвление плоти с тем, чтобы развить в себе духовное начало и причаститься к божественному.

Для средневекового искусства человек является средоточием самых разнообразных форм проявлений материальной и духовной жизни, и, поскольку перед нами литературный образ, то следует его рассматривать вкуче с этическими, логическими и эстетическими проблемами.

В «Житии» встречается сказочный материал, что может свидетельствовать о том, что автором преследовались определенные литературные цели, когда он изображал Давида Гареджского сверхчеловеком, наделенным властью всевышнего.

Потенциально Давид является сподвижником сына божьего в духовных благодеяниях, способствующим вознесению народа к всевышнему. Именно Давид является связующим звеном между народом и божественным началом, в силу чего он (Давид) является в то же время и центральной фигурой в иерархии: народ—Давид—бог.

Идеология аскетизма сама собой создает предпосылки для преодоления противоречий между душой и плотью. Аскетическое затворничество даст человеческой душе реальную возможность уйти от всего земного и быть один на один со всевышним.

Примечательна в произведении взаимосвязь между Давидом и пещерой, т. е. с той же природой. Как пустыня, так и пещера являются идеальной средой для бессловесной беседы с человеческой душой. Здесь на передний план выдвигается молчание — как средство духовного обличения.

Интересен подход к таким философским проблемам, как способность примирения со смертью, бессмертие души, величие духа, совершенствование человеческой души. Душа переходит в потусторонний мир и продолжает существование, как и ранее, но более очищенной и более освобожденной; иначе говоря, жизнь не прекращается, а продолжается в более обогащенной, совершенной и возвышенной форме.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქველი
ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

რუსუდან ჩოლოყაშვილი

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟის ბაგამისათვის

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟი ძირითადად მითოლოგიური აზროვნების ნაყოფია. ის შეიქმნა პრეისტორიულ ეპოქაში, როცა ადამიანმა არ იცოდა მიწათმოქმედება და ნადირობას, ველური ნაყოფის შეგროვებას მისდევდა. მისი აზროვნება არსებითად განსხვავდებოდა ჩვენი აზროვნებისაგან, რაც, პირველ რიგში, ტოტემისტურ რწმენაში გამოიხატებოდა.

ტოტემიზმი არის პრიმიტიული წარმოდგენა უცვლელი ადამიანისა, რომელიც ბუნებასთან ერთად მთლიანობაში ხედავდა თავს თავს. ძირითადი ნიშანი ტოტემიზმისა იმაში მდგომარეობს, რომ ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის წინაპრად ითვლება ტოტემი და მისი თავყვანისმცემელი ჯგუფის ყოველი წევრი სისხლით ნათესავია ტოტემური კლასის ყოველი წარმომადგენლისა. ტოტემის როლში ყველაფერი შეიძლება შეგვხვდეს: ქარი, მზე, წყალი, რკინა და მრავალი სხვა, მაგრამ ყველაზე ხშირად ცხოველები და მცენარეები გვხვდება. ტოტემთან ნათესაობის რწმენა სიმბოლური არ არის, ის უშუალოდ ღონეზე რეალურია. ამ ჯგუფის წევრებს სჯერათ, რომ ყოველი მათგანი სიკვდილის შემდეგ გადაიქცევა თავის ტოტემად და ყოველი ტოტემური ცხოველი — გარდაცვლილი ნათესავია!

ტოტემიზმი არქაული საზოგადოების სტრუქტურით არის შექმნილი და მასში ასახულია ამ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიური საფუძვლები. ს. ტოკარევი თვლის, რომ ტოტემიზმი წინაგვაროვნულ საზოგადოებაში თავისებურ იდეოლოგიურ ზედნაშენს წარმოადგენს, რომლის დროსაც ადამიანს ბუნებაზე გადააქვს წარმოდგენა გვაროვნული სოციალური ორგანიზაციისა. ტოტემთან ურთიერთობა ისეთია, როგორც ურთიერთობა ახლო ნათესავთან, მას ეძახიან: მამას, პაპას, ძმას. სჯერათ თავიანთი გვარის ტოტემისაგან წარმოშობა. გარეგნული განსხვავება ცხოველსა და კაცს შორის მოჩვენებითია. თვით ადამიანებს შორის ურთიერთობა წარმოუდგენიათ, როგორც ურთიერთობა ადამიანისა ბუნებასთან. უფრო მეტიც, ადამიანები ენათესავებიან რა ტოტემურ არსებას, მათი სახელითაც კი იწოდებიან. სამხრეთის სლავები ბავშვის გაჩენისას ყვიროდნენ: ძე მგელმა ლეკვი გააჩინაო. ბავშვს მგლის ტყავში ახვევდნენ, მგლის თვალისა და გულის ნაგლეჯს კი პერანგში უკერებდნენ ან ყელზე ჰკიდებდნენ. მელანეზიაში გვაროვნული ჯგუფები ხშირად ტოტემურ სახელებს ატარებს.

დროთა განმავლობაში ადამიანმა შეიცნო განსხვავება თავის თავსა და დანარჩენ სამყაროს შორის და მას გამოეყო. შესაბამისად მეტ ინტერესს იჩენდა ადამიანი თავისი არსებობისა და ყოფის მიმართ. ბუნებასა და მის მოვლენებზე მეტად მას უკვე თავისი თავი, ადამიანური ურთიერთობანი აინტერესებდა.

სამყაროს განსხვავებული აღქმა და ინტერესები ფოლკლორში გამოვლინდა — მითოსის პარალელურად შეიქმნა ზღაპარი, სადაც მოქმედი გმირი თვითონ იყო და თავისავე ცხოვრებას გადმოგვცემდა.

ე. მელეტინსკი როდესაც მითის ზღაპრად ტრანსფორმირების ძირითად საფეხურებს ჩამოთვლის, დერიტუალიზაციის და დენაკრალიზაციის, მითურ

„მოვლენათა“ კემშარიტებაში მკაცრი რწმენის შესუსტების და სხვათა გვერდით, ერთ-ერთ საფეხურად მითური გმირის ჩვეულებრივი ადამიანებით შეცვლას ასახელებს⁸.

პირველი ხალხური ნაწარმოები, სადაც უძველესი ადამიანი, მითისაგან განსხვავებით, თავის ცხოვრებაზე მოგვითხრობს, ცხოველთა ზღაპარია. ამ ნაწარმოებში მოქმედებენ ადამიანები, რომლებიც იწოდებიან ცხოველებად ტრადიციული რწმენის შესაბამისად. ამ ვარაუდს ჩამორჩენილ ტომთა ფოლკლორული ნიმუშების განხილვაც უჭერს მხარს. იქ ისინი ცხოვრობენ ჩვეულებრივ კაცთა ცხოვრებით. მაგალითად, აფრიკელი ხალხების აკანისა და ევეს ზღაპართა უმრავლესობაში ცხოველთა სამყარო მთლიანად არის შერწყმული ადამიანთა სამყაროსთან. ცხოველებს აქვთ ოჯახი, ცხოვრობენ სახლებში, ეწევიან განსაზღვრულ საქმიანობას და მეტყველებენ. ამ პერსონაჟებში ვხვდებით ადამიანისათვის დამახასიათებელ ყველა გრძნობასა და სურვილს⁹.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟები ყოველთვის იწვევდა სპეციალისტთა ყურადღებას. ისინი ცხოველთა სახეში გრძნობდნენ გარკვეულ უხერხულობას და ცდილობდნენ მათი პოზიციის გამაგრებას. ქართული ფოლკლორისტიები იზიარებენ საბჭოთა ფოლკლორისტიკაში დამკვიდრებულ აზრს, რომ ცხოველ პერსონაჟებში, ყოველგვარი ალეგორიის გარეშე, პირდაპირ ცხოველები იგულისხმება.

ცნობილი ქართველი მწერალი ვ. ბარნოვი „ქართული სიტყვიერების ისტორიის გაკვეთილებში“ ცხოველთა ზღაპრის განხილვისას ამბობს, რომ „ეს ზღაპრები არ არის იგავ-არაკები, რომლებშიაც ნართული თქმა არის და პირუტყვთა სახით ადამიანები არიან გამოყვანილნი, არამედ პირდაპირა ჰხატავენ პირუტყვთა ცხოვრებას, სწორედ ისე, როგორც სჯეროდა მაშინ ხალხს“¹⁰.

„ცხოველთა ზღაპარმა იგავური გაგება კლასობრივ საზოგადოებაში შეიძინა. ამნაირად იგავარაყული თხრობის მანერა და ალეგორიულობა ცხოველთა ეპოსის განვითარების ეტაპისათვისაა დამახასიათებელი, — აღნიშნავს პროფ. მ. ჩიქოვანი და სამართლიანად დასძენს, — ეს კი ამ ქანრის თვითუარყოფას ნიშნავს“¹¹.

პროფ. ე. ვირსალაძე, აღნიშნავს იგავ-არაკსა და ცხოველთა ეპოსს შორის სხვაობას და წერს, რომ ცხოველთა ზღაპარში, იგავ-არაკისაგან განსხვავებით, ცხოველები არ წარმოადგენენ ადამიანის ალეგორიულ გამოსახულებას, არამედ მათი სახით ნამდვილი რეალური ცხოველები იგულისხმებო¹².

პროფ. ა. ცანავა, იხილავს რა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში სატირისა და იუმორის საკითხებს, ჩერდება ცხოველთა ზღაპარზე და ფიქრობს, რომ „ასეთ ზღაპრებში ცხოველთა ურთიერთდამოკიდებულება და ადამიანებთან კავშირი ასახული იყო პირდაპირი მნიშვნელობით. ალეგორიულ გაგებას ცხოველთა ზღაპარი იძენდა თანდათანობით, იმის შესაბამისად, თუ რამდენად ძლიერდებოდა ადამიანის ბატონობა ბუნების ძალებზე და ცხოველებზე“¹³.

როგორც ვხვდებით, თანდათანობით ცხოველთა ზღაპარმა, მსგავსად ფოლკლორის სხვა ქანრებისა, საკმაოდ იცვალა სახე. ეს, პირველ რიგში, მოხდა მასში მორალიზაციის ელემენტების შეჭრით, რაც უძველეს ზღაპარს არ ახასიათებდა.

უძველესი ზღაპრის გარკვეულ შესატყვისის წარმოადგენს ჩამორჩენილ ტომთა ფოლკლორის ნიმუშები. ისინი გამოირჩევიან არქაიკით, რისი მეშვეო-

ბითაც ვახერხებთ ერთგვარი წარმოდგენის შექმნას ჩვენი წინაპრების სიტყვიერ შემოქმედებაზე.

როგორც ვიცი, ფოლკლორი ინტერნაციონალური მოვლენა¹⁴ და ამდენად გამართლებულია აღნიშნული საკითხების გარკვევა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ხალხების ფოლკლორული ნიმუშების მეშვეობით. დღეს ევროპელ ხალხთა ცხოველთა ზღაპრის არსის გაგება შეუძლებელია აფრიკელ ხალხთა ცხოველთა ზღაპართან შედარება-შეპირისპირებითი განხილვის გარეშე. აფრიკულ ფოლკლორში ხომ ამ ზღაპრის კლასიკურ ფორმას ვხვდებით. აქ ცხოველთა ზღაპარი საკმარად არის დიფერენცირებული მითისაგან¹⁵. მას ძალიან დიდი ადგილი უჭირავს ამ ხალხის ფოლკლორში. ის, ჭადონსურ და საყოფაცხოვრებო ზღაპრებთან შედარებით, სრულიად განვითარებული, გაფორმებული და ჩამოყალიბებული ეხანია, მთელი ხასიათით და სიუჟეტთა წრით, მთავარი გმირის ტიპით და ა. შ.¹⁶. ცხოველთა ზღაპარი ყველაზე უფრო პოპულარულთაგანია აფრიკულ ფოლკლორში და აქვს მრავალი სიუჟეტი.

განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ხალხების ფოლკლორული მასალის გაცნობამდე უნდა გავითვალისწინოთ მათი აზროვნების თავისებურებანი. ამის შესახებ გ. პერმიაკოვი აფრიკული ზღაპრების ერთ-ერთი გამოცემის შესავალში წერს: „აქ საქმე არა გვაქვს ლოგიკის, ან ჭანსალი აზრის უქონლობასთან. უბრალოდ, ხაძაპების (აფრიკელი ხალხი. — რ. ჩ.) აზროვნება არსებითად განსხვავდება ჩვენი აზროვნებისაგან. ის, რაც ჩვენ გვეჩვენება ულოგიკო, უაზროც კი, მათთვის სრულიად ბუნებრივია და დამაჯერებელი. მხოლოდ ამ ხალხის აზროვნების ცნობილი არქაულობის გათვალისწინებით შეიძლება სწორად გავიგოთ ის „ბნელი“ ადგილები და წინააღმდეგობანი, რომელნიც გვხვდება მათ მითებსა და ზღაპრებში“¹⁷.

ვ. პროპი მიგვითითებს, რომ აუცილებელია პირველყოფილი აზროვნების და პირველყოფილი მსოფლმხედველობის მთელი სისტემის შესწავლა. სხვაგვარად ვერ გავიგებთ უძველესი ნაწარმოების ვერც კომპოზიციას, ვერც სიუჟეტებსა და ცალკეულ მოტივებს¹⁸.

როცა აზროვნების თავისებურებების გათვალისწინებით ჩამორჩენილ ტომთა ცხოველთა ზღაპრებს გავიხარებთ, უფრო ნათლად შევძლებთ ზღაპრის მთელი რიგი ბუნდოვანი ადგილების დანახვას.

ჩვენ, ამ თვალსაზრისით, განვიხილავთ აფრიკელი ხალხის — ხაძაპების ფოლკლორულ ნიმუშებს. ეს ის ხალხია, რომელმაც დღემდე, ჩვენი უძველესი წინაპრების მსგავსად, არ იცის არც მიწათმოქმედება და არც მესაქონლეობა და ნადირობით ირჩენს თავს.

ხაძაპების ცხოველთა ზღაპრებში პირველ რიგში, რაც თვალში მოგვხვდება, არის დიალოგებში ადამიანებისათვის დამახასიათებელი მიმართვების სიხშირე, მაშინ, როდესაც მოქმედი გმირები ცხოველები არიან. მაგალითად:

„— აქ მალე უნდა მოვიდეს ერთი კაცი...“

— ვინ?

— ქორი ც' უსუმუ!“¹⁹

ან კიდევ: „ლომმა დაიჭირა ანტილოპა. ის ატირდა:

— ჩემო მეგობარო, — უთხრა კურდღელს, — რატომ გამომიყვანე სახლიდან და ჩამაგდე ამ კაცის ხელში“²⁰.

ეს ცხოველები დიალოგის გარეშეც ხშირად იწოდებიან ადამიანებად. მაგალითად:

„პავიანმა ერთხელ კიდევ ყურადღებით შეხედა ლომს და გაიფიქრა: ასეთ დიდ კაცს მგონი მე ვერ მოვერევი“²¹.

„ეს ლომები ძალიან საშიში ხალხია“²².

„არწივები ნუ ფიქრობენ, რომ ყვევები სულელი ხალხია“²³.

„— მე საწყალი ქალი ვარ, — თქვა ძუ ლომმა“²⁴.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟები ხშირად ესე იწოდებიან: მამა სპილო, მამა ყარყატი, აფთარი ხალხი, აფთარი კაცები და სხვა მრავალი.

ჭერ კიდევ ცხოველთა მითში ადამიანად იცის, რომ ის ადამიანია, რომელიც ერთ დროს ცხოველი იყო. მაგალითად, მითში „როგორ წარმოიშვნენ ხაძაპები“ ესენი თავიანთ წარმოშობაზე ამბობენ:

„ბევლად ხაძაპები პავიანები იყვნენ. ერთხელ იშაკომ დაავალა პავიანებს, მისთვის წყლის ცხოველი მიემუხედა. მიემუხენი წავიდნენ მდინარეზე, მაგრამ მიადწიეს თუ არა ნაპირს, მათ თამაში გააჩაღეს. პავიანები ისე გაერთნენ, რომ დავალება სულ დაევიწყდათ.

დიდხანს უტყდა იშაკომ წყალს... როცა ნახა, რომ პავიანები თამაშობდნენ, ძალიან გაბრაზდა...“²⁵ და გაყო ისინი ორად. ნაწილი აქცია ხაძაპებად — ადამიანებად, მეორე ნაწილი კი პავიანებად დარჩა.

სხვა ტომების ხალხი კი, თუმცა ისევ ცხოველებად იწოდებიან, ადამიანური წარმოშობისანი არიან. მაგალითად, ამ ხალხის მითების უმეტესობა ასე იწყება: „ეს მოხდა უფელეს დროში, როცა აფთრები ჭერ კიდევ ადამიანები იყვნენ“, ან „თავიდან ჟირაფები ადამიანები იყვნენ, მერე იქცნენ ცხოველებად“²⁶, ან კიდევ: „მალლა მთაზე... ცხოვრობდა ერთი გველი (იმ დროს ისიც ადამიანი იყო)“²⁷.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟებს შორის ურთიერთობაც ადამიანურია: მათ აქვთ ოჯახი, ერთმანეთთან მეგობრობენ, ერთმანეთს ეჭიბრებიან და მტრობენ.

ჩამორჩენილ ტომთა ზღაპრებში ეს ურთიერთობანი, ევროპულისაგან განსხვავებით, ერთი სიტყვით არ გადმოიკემა. ხშირად ჩანს მათში მთელი რიტუალები, რომლებსაც ამა თუ იმ შემთხვევისას იმ ეპოქაში ასრულებდნენ ადამიანები.

როგორც ვიცი, ყველა ხალხის ცხოველთა ზღაპრები ორი ცხოველის მეგობრობის გამოცხადებით იწყება. ზღაპარში „კამეჩისა და გნუს მეგობრობა“²⁸ აფრიკელი ხალხის დამეგობრების მთელი რიტუალია მოთხრობილი:

„ერთხელ გნუ მივიდა კამეჩთან და უთხრა:

— ჩემო მეგობარო, მოდი დაემობილდეთ!

— კარგი, — უპასუხა კამეჩმა, — მე თანახმა ვარ! მხოლოდ ჭერ აქ დავუძახო ჩვენს მოხუცებს; მაშინ მეგობრობა გაცილებით უფრო მყარი იქნება.

— რაში გეჭირდება მოხუცების დაძახება?

— მომავალში, როცა რომელიმე ჩვენგანი თავისი მეგობრის გვარში მისვლას მოინდომებს, იქ რომ უკვე იცნობდნენ.

— ეს სწორეა. წადი დაუძახე მოხუცებს!“

როცა მოხუცები მოვიდნენ, მათ ორივეს პირობა ჩამოართვეს, რომ მართლა შესძლებდნენ ისეთ მეგობრობას, როგორიც წესია და თქვეს:

„აბა, თუ ორივენი მზადა ხართ ერთმანეთთან სამეგობროდ, დაე ქალებმა მოგიმზადონ საკმელი და თქვენც ის ერთად შეჭამეთ!

ქალები წაეიდნენ მდინარესთან და იქიდან მოიტანეს მწვანე ბალახი. კამეჩმა და გნუმ ის შეგობრულად შეჰკამა“.

ასევე მთელი რიტუალი უძღვის წინ შეჯიბრებას, რომელიც, როგორც ჩანს, არ ყოფილა უბრალო გართობა. ეს რიტუალი გვაქვს ზუნის ინდიელთა (ჩრდილო ამერიკა) ზღაპარში „როგორ შეეჯიბრა თრია კიაკიმელ მრბოლებებს“. ამ რიტუალური შეჯიბრისათვის სპეციალური მომზადება ყოფილა საჭირო და განსაკუთრებული პირობების დაცვით სრულდებოდა:

„მეთხე დღეს შეჯიბრებისათვის ყველაფერი მზად იყო. კიაკიმელი მობენლები, რომლებიც სირბილისთვის წმინდა ქოხებში მოემზადნენ, წინ გამოვიდნენ. ისინი გახდილები იყვნენ, როგორც არის სირბილის დროს მიღებული, ქაშრები ეკეთათ და ხელში სარბენი ჯოხები ეჭირათ. შივინელი ხალხიც მოგროვდა ვაკეზე და დაიწყეს ლოდინი... მოხუცი თრია მალე გამოჩნდა მათ შორის საროდან გამომხტარი. მას თავზე შეენოდა პატარა წითელი ბუმბული. მისთვის მომზადებული ჯოხი მან თავის წინ მიწაზე დადო ისე, რომ კბილებით აღება შესძლებოდა და თქვა: თქვენ, რასაკვირველია. მაპატიებთ, თუ ჯოხს სირბილის დროს არ ეისვრი ხოლმე, როგორც ეს მიღებულია“²⁹. იქ წარმატება, რასაკვირველია, საპატიო იქნებოდა და ალბათ ამიტომაც მასში გამარჯვებული ადამიანი ტოტემის სახელით იხსენიება.

ცხოველთა ზღაპარში ზუსტი აღწერილობით მოცემული ეს რიტუალები შემთხვევითი არ არის, ისინი ამ ხალხის ყოფის ამსახველი დეტალებია.

აფრიკული ფოლკლორის გამომცემელი აღნიშნავენ, რომ ზღაპრებში ხშირად ცხოველები ადამიანებად იწოდებიან. ეს თქმა არ უნდა იყოს ზუსტი. ტოტემური რწმენის ადამიანი ცხოველშიც შესაბამისად ხედავდა თავის თავს და ზღაპარში ცხოველ პერსონაჟში თავის მოძმეს გულისხმობდა. ამდენად უფრო მართებული იქნება გამოთქმა — „ადამიანები იწოდებიან ცხოველებად“.

ჩამორჩენილ (შესაბამისად უძველეს) ტომებს ნამდვილად სჯეროდათ სხვა არსებად გადაქცევის შესაძლებლობა. სწორედ ეს რწმენა ჩანს მითში, როცა განუწყვეტელი ცეკვით ცხოველად გადაქცევის საშიშროება იგრძნობა, მაგალითად ზღაპარში „სპილოს ცეკვა“³⁰:

„რახან ბავშვები დაუსრულებლად ასრულებდნენ სპილოს ცეკვას, მოხუცებმა ისინი გააფრთხილეს: „ბავშვებო, თქვენ ძალიან ხართ გატაცებულნი! ამ ცეკვით თქვენ თვითონ არ გადაიქცეით ცხოველებად“.

მართლაც, როცა ღვთაებებმა ნახეს მათი ცეკვა, თქვეს: „—ჩვენ მათ ველურ ცხოველებად გადავაქცევთ“ და ღვთაებამ ადამიანები გადააქცია იმ ცხოველად, რის ცეკვასაც ასრულებდნენ.

ბევრ ხალხს, რომლებიც კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე დგანან, სჯერათ, თითქოს რომელიმე ცხოველის მიბაძვამ ან მიმსგავსებამ შეიძლება მიიყვანოს ადამიანი იმ ცხოველად გადაქცევამდე³¹.

სხვა არსებად გადაქცევა ნამდვილად სჯეროდათ. მაგალითად: მელანეზიელები რიტუალური ცეკვის დროს ნიღბებს იკეთებენ. ამ ნიღბების გაკეთებისთანავე გარემომცველთა თვალში მოცეკვავე თითქოს თვითონ გადაიქცევა სულად ან წინაპრად, რომელსაც გამოსახავს ნიღაბი³². ზუსტად ასევე გადაიქცევა ავსტრალიელი ზებუნებრივ არსებად თავისი სხეულის საღებავებით მონატეით, ბუმბულით მორთვით და ა. შ.³³

თვით ხატვა, ცეკვის მსგავსად, შეიძლება გახდეს მაგიური აქტი. ერთი ლეგენდა მოგვითხრობს იმაზე, თუ კენგურუ-ადამიანმა და ძაღლმა-ადამიანმა როგორ გადააქციეს ერთმანეთი ნამდვილ კენგურულ და ძაღლად ერთმანეთის მოხატვით და ამ ცხოველებზე მიმსგავსებით³⁴.

ბეჩუანების ყოველ გვარს განსაკუთრებული ტოტემური ცეკვები ჰქონდა. ამიტომ ბუშმენებს თუ უნდათ გაიგონ, რომელ გვარს ეკუთვნის კაცი, ეკითხებიან: „შენ რას ცეკვავ?“³⁵

უძველესი ადამიანისათვის სხვა გვართან კეთილმეზობლური ურთიერთობა, ბუნებრივია, აუცილებელი იყო. ისინი სხვა გვარის წარმომადგენლებთან მეგობრობდნენ, ჭორწინდებოდნენ, რადგანაც ტოტემიზმისათვის ეგზოგამია იყო დამახასიათებელი. მაგრამ გარდა ჭორწინებისა და მეგობრობისა. მათ ერთმანეთთან შუღლი და მტრობაც ჰქონდათ. მტრობის მიზეზი არც ისე ცოტა ექნებოდათ — საკვების ან სასმელის განაწილება, საცოლის მოპოვებით გამოწვეული დაპირისპირება (რისი მაგალითებიც საკმაოდ არის ჩამორჩენილ-ხალხთა ფოლკლორში) და ალბათ სხვა მრავალი.

პირველყოფილი ტომები ერთობლივი ძალით აღწევდნენ წარმატებას არსებობისათვის ბრძოლაში, მაგრამ, როგორც ჩანს, საერთო ინტერესების მოგვარება ყოველთვის კეთილად არ მთავრდებოდა და ხშირად დაპირისპირებასა და მტრობასაც კი იწვევდა.

ჩამორჩენილ ხალხთა ფოლკლორში კარგად ჩანს ცხოვრებისეულა სიძნელების გადასალახად რამდენიმე ტომის საერთო ძალებით მოქმედების მაგალითები და ისიც, თანდათან როგორ ველარ რიგდებიან ამ ტომთა წარმომადგენლები და მტრობენ ერთმანეთს. ეს მტრობა, როგორც წესი, ერთი მხარის სრული გამარჯვებით მთავრდება, მეორე მხარე კი საბოლოოდ დაღუპული და განადგურებული რჩება.

ცხოველთა ზღაპარი პრეისტორიული საზოგადოების სიტყვიერი ხელოვნების ნიმუშია. მასში ადამიანები გადმოსცემენ თავიანთ ცხოვრებას, ყოფას, თვითონ კი ტოტემების სახელებით იწოდებიან, იმ ეპოქის რწმენის შესაბამისად. სხვანაირად შეუძლებელიც იყო — უძველესი ადამიანისათვის ხომ ხელოვნების ესა თუ ის ნიმუში მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მთელ თავიანთ სამყაროსთან. „ეკონომიკური, სოციალური, რელიგიური სფეროები და მათთან ერთად ხელოვნებაც, პირველყოფილ ხელოვნებაში გადახლართულია და ურთიერთპირობადებული გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე ეს დამახასიათებელია საზოგადოების განვითარების უფრო მაღალი დონისათვის... პირველყოფილი ხელოვნება ხომ სწორად შეიძლება იქნეს გაგებული მხოლოდ სოციალურ კონტექსტში, სოციალური ცხოვრების სხვა მხარეებთან კავშირში, აღებული ერთიან, მთლიან სისტემად“³⁶.

ჩვენი აზრით, ცხოველთა ზღაპარსა და იგავს შორის ის განსხვავებაა, რომ ცხოველთა ზღაპარში მოქმედებენ ცხოველებად წოდებული ადამიანები. იგავ-არაკში კი ცხოველ პერსონაჟებში ალეგორიულად იგულისხმებიან ადამიანები. ცხოველთა ზღაპრების შემქმნელი ხალხი ამა თუ იმ ტოტემური ცხოველის სახელს უწოდებს ამ გვარის ადამიანს, ამ შემთხვევაში ზღაპრის გმირს. იგავ-არაკში კი ესა თუ ის ცხოველი გამოყვანილია პერსონაჟად. რომელიც ალეგორიული სახეა ადამიანისა.

პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს გაუცნობიერებელ აღრევასთან, მეორე შემთხვევაში კი გაცნობიერებულად მხატვრული სახის შექმნასთან.

ცხოველთა ზღაპრებში მოქმედებენ ადამიანები, რომლებსაც ამა თუ იმ ცხოველების სახელები ჰქვიათ.

უძველეს ხალხთა ცხოველთა ზღაპრების სიუჟეტი ძირითადად მეტოქეობაზე, კიშობაზე, შეჯიბრზე, საკუთარი ძალის უპირატესობის დამტკიცებაზეა აგებული. იქ, სადაც ცხოველთა შეჯიბრია მოცემული, ალბათ, სხვადასხვა ტოტემის, გვარის ხალხი ეჯიბრება ერთმანეთს. ხშირი მეტოქეობა ზღაპარში არც უნდა იყოს გასაკვირი. მშვიდობიანი თანაარსებობის დროსაც კი არ შეიძლება ადგილი არ ჰქონოდა საკუთარი უპირატესობის დამტკიცებას მეზობელ ტომებს შორის. მით უმეტეს, რომ მათი ტოტემური წინაპარი სხვადასხვა იყო და ერთმანეთთან შეჯიბრით ისინი თავიანთ წინაპრებს, თავიანთ ტოტემებს აჯიბრებდნენ და ტომის წევრის სიძლიერეც ხომ ტოტემისგან მოდიოდა. ყოველი მათი დაპირისპირება ტოტემის სახელით და ტოტემისთვის ხდებოდა, ამიტომაც ისინი პირდაპირ ტოტემის სახელით იწოდებოდნენ.

ცხოველთა ზღაპრის შექმნა აზროვნების განვითარების იმ ეტაპს ეკუთვნის, როცა ადამიანს უკვე ჰქონდა გავლებული საზღვარი თავის თავსა და დანარჩენ სამყაროს შორის. ეს ის პერიოდია, როცა მას კარგად აქვს გაცნობიერებული, რომ ის ცხოველისაგან განსხვავებით ადამიანია. ზღაპრის უანრულ სახესხვაობათა (ცხოველთა, ჯადოსნური და საყოფაცხოვრებო ზღაპარი) მთავარი გამაერთიანებელი სწორედ ის არის, რომ ზღაპრის მთავარი პერსონაჟი ადამიანია.

შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ა

1. Л. Я. Штернберг, Первоытная религия в свете этнографии, Л., 1936, გვ. 198.
2. В. Р. Кабо, Синкретизм первобытного искусства (по материалам австралийского изобразительного искусства). Ранние формы искусства, М., 1972, გვ. 277.
3. С. А. Токарев, Религия в истории народов мира, М., 1976, გვ. 53.
4. Л. Я. Штернберг, დასახ. შრომა, გვ. 32.
5. Е. М. Мелетинский, Первоытные истоки словесного искусства. Ранние формы искусства, М., 1972, გვ. 161.
6. Л. Я. Штернберг, დასახ. შრომა, გვ. 198.
7. С. А. Токарев, დასახ. შრომა, გვ. 82.
8. Е. М. Мелетинский, Поэтика мифа, 1976, გვ. 264.
9. В. И. Вологдина, Фольклор народов акан и эве, (фольклор и литература народов Африки), М., 1970, გვ. 233.
10. ვ. ბ ა რ ნო ე ი, თხზულებათასრული კრებული, ტ. 10, თბ., 1964, გვ. 247.
11. მ. ჩ ი ქო ვ ა ნ ი, ქართული ფოლკლორი, თბ., 1946, გვ. 292.
12. ელ. ე ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, 1, თბ., გვ. 384.
13. აბ. ც ა ნ ვ ა ე, სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში, თბ., 1960, გვ. 21.
14. В. Я. Пропп, Исторические корни волшебной сказки, Л., 1946, გვ. 21.
15. Е. М. Мелетинский, Первоытные истоки..., გვ. 182.
16. Сказки народов Африки, предисловие Е. С. Котляра, 1976, გვ. 6.
17. Волшебный рог. Мифы, легенды и сказки бушменов хадзანი, собраны проф. Л. Коль-Ларсеном, перевод с нмецкого и предисловие Г. Пермякова, М., 1962, გვ. 9.
18. В. Я. Пропп, Специфика фольклора, в кн.: «Фольклор и действительность», М., 1976, გვ. 27.
19. Волшебный рог, გვ. 25.
20. იქვე, გვ. 102.
21. იქვე, გვ. 117.
22. იქვე, გვ. 118.
23. იქვე, გვ. 128.

24. იქვე, გვ. 101.
 25. იქვე, გვ. 37.
 26. იქვე, გვ. 49.
 27. იქვე, გვ. 36.
 28. იქვე, გვ. 109.
 29. Прделки хитрецов. Мифы, сказки, басни и анекдоты о прославленных хитрецах, мудрецах и шутниках мирового фольклора, состав., вступ. статья и редакция текстов Г. А. Пермякова, М., 1977, გვ. 45—46.
 30. Волшебный рог, გვ. 32.
 31. იქვე, გვ. 149.
 32. В. Р. Кабо, ღაბაზ. შრომა, გვ. 295.
 33. იქვე.
 34. А. Маршалл, Мы такие же люди, М., 1965, გვ. 178—179.
 35. Л. Я. Штернберг, ღაბაზ. შრომა, გვ. 198; С. А. Токарев, ღაბაზ. შრომა, გვ. 148.
 36. В. Р. Кабо, ღაბაზ. შრომა, გვ. 277.

Р. К. ЧОЛОҚАШВИЛИ

К ПОНЯТИЮ ПЕРСОНАЖА В СКАЗКАХ О ЖИВОТНЫХ

Резюме

Сказки о животных относятся к образцам устного творчества того этапа развития мышления, когда человек уже осознал свое отличие от животного мира.

В них действуют люди, которые, соответственно верованиям тех эпох, называются именами своих тотемов.

Различие между сказкой и басней заключается в том, что в сказках действуют люди под именами животных, а в баснях под персонажами-животными аллегорично подразумевается человек.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ლია კობახვილი

აღმოსავლური წარმოშობის ტერმინები ქართულ
ხალხურ ზღაპრებში

ქართულ ზღაპრებში გვხვდება აღმოსავლური ტერმინები, რომელთა ნაწილი ქართულში ადრე იყო შემოსული, ნაწილი — შედარებით გვიან. „როგორც ცნობილია, ესა თუ ის ტერმინი შეიძლება ირანული წარმოშობისა იყოს, მაგრამ მისი შინაარსი ადგილობრივ ვითარებას შეესაბამებოდეს“¹. ზოგი მათგანი დაკავშირებულია სარწმუნოებასთან, რელიგიასთან, ზოგი კი ეკონომიკურ ცხოვრებასთან, ვაჭრობა-ხელოსნობასთან. „მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან საქართველოს მკვიდრო ეკონომიური ურთიერთობანი თავის გამოვლინებას პოულობდა საშინაო ვაჭრობის ხასიათსა და სტრუქტურაშიც. ამას მოწმობენ ტერმინები: „რასტაზარი“, „ჩორსუ“, „დუქანი“, „ოსტატი“, „შეგირდი“ და სხვა“². ამჟერად შევეხებით ზოგ მათგანს. ესენია: უმაღლესი სოციალური ფენების აღმნიშვნელი, სამოხელეო და სოციალურ-ეკონომიკური, ქალაქის ვაჭრობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებულ, მუსლიმი სასულიერო პირებისა და ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინები.

I. უმაღლესი სოციალური ფენის აღმნიშვნელი ტერმინები:

1. ფადიშაჰი. „იყო ერთი ფადიშაჰი“ (ზ. თანდ. 1970, 159)³. „სავაჭროდ წავედი ერთ დიდ ფადიშახთან“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 52). „ჩვენ რომ სინათლე გავანთეთ, ფადიშაი, არ დაეთვალეთ“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 3).

ფადიშაჰი-ფადიშახი-ფადიშაი. სპ. **اشاره** (ფადეშაჰ) — მეფეთა მეფე ისლამურ ქვეყნებში.

2. შაჰ-ზადე. „ამ დროს შაჰ-ზადე ამზადებს ცხენსა“ (ჯ. ნოლ. I, 136, 19). „ამ ბიჭის დანახვაზე ქალმა იკითხა: სიდან და როგორ ჩამოვარდი აქ, შაჰ-ზადე?“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 12).

სპ. **شاهزاده** (შაჰ-ზადე) — მეფის შვილი

3. ხანი. „იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ხანი“ (ნ. ნოლ. 1959, 239). „ხანი სცარცვავს ღარიბებს, თვისიანებს ამდიდრებს. ხანი ხოცავს მართალ ხალხს, თვისიანებს ამდიდრებს (მ. ჩიქ. III, 1956, 176).

თ. **خان** (ხან) — აღმოსავლეთის ქვეყნებში: გამგებელი, მონარქი, მთავარი.

II. სახელმწიფო-ადმინისტრაციული ტერმინები:

ა) სამოხელეო ტერმინები:

1. ბეგი „ერთ დროს იყო ორი ბეგი“ (ჯ. ნოლ. II, 1972. 101). „ერთ

¹ ვ. გაბაშვილი, ირანული წარმოშობის სოციალ-ეკონომიური ტერმინოლოგია უძველეს ქართულ წყაროებში, კრ.: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ., 1966, გვ. 110.

² ვ. გაბაშვილი, კრ.: XVI—XVII სს. საქართველოს ქალაქები მახლობელი აღმოსავლეთის ურთიერთობის შუქზე, კრ.: „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, 1, თბ., 1966, გვ. 192; მისივე, მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქები IX-XIII სს. იქვე, გვ. 16.

³ იხ. ბოლოში დართული შემოკლებანი.

ბეგს ერთი ვირი ყოლია“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 104). „იმ სახლში მეგემ ერთი ბეგი იდგა. ამ რამდენიმე დღის უკან იმ ბეგს შვილი მოკვდომოდა და იმ ბეგის ცოლი გაცხარებული სტიროდა“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 87). „შეერთებ ბეგს დიდად უყვარდა ალი ალა“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 139). „ჩემი სახელია რუშტი ბეგი და მე უნდა წაგიყვანო ცოლი“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 62).

თ. بيگ || بيگ (ბეგ ბეგ) — ფეოდალური არისტოკრატიული ტიტული, ბატონი; მოსაუბრისადმი პატივისცემის გამომხატველი მიმართვის ფორმა.

2. ვეზირი. „მეფემ დაიბარა ნაზირ-ვეზირები და ოქრო ვერცხლით დააჯილდოვა“ (ალ. ლლონტი, 1956, 142). „მეფემ ამ შაჰ-ზადეს თან მისი დიდი ვეზირი იახლა და მისი ესკერი“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 75). „შეყარა ნაზირ-ვეზირები, თავისი ხალხი მთლად და მაიყვანა ქალი“ (ქართ. მთ. ზეპ. 1958, 376).. „იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ხელმწიფე და ჰყვანდა ერთი მოხუცი ვეზირი“ (ე. თაყ. II, 1918, 155). „მთავარ ვეზირს სამი ჯორ-აქლემი თვალ-მარგალიტით დატვირთული მიუძღვნა“ (ხალხ. სიბრძ. II, 1964, 208); (ალ. ლლონტი, 1956, 142).

„მე მოვხუცი და ჩქარა მოკვდები, ჩემი ტახტი ერთი დღითაც ცარიელი არ დატოვოთ, თორემ შავი ვეზირი გამეფდება და თქვენ სახლიდან გაგრეკავთ“ (ხალხ. სიბრძ. II, 1964, 142).

არ. رجز (ვაზირ) — ვეზირი, მეფის საბჭოს წევრი, მეფის მრჩეველი მინისტრი მუსლიმურ აღმოსავლეთში⁴.

3. მუხტარი. „სოფლის მუხტარმა ც დაიჭირა თვალი მაგაზე — ქალზე. მუხტარი, ხოჯა და ვაჟარი არ მაძლევენ მოსვენებასო“ (ნ. ნოლ. 1959, 229).

არ. مختار (მოქთარ) — მამასახლისი.

4. მუშრიბი. „ერთ ხელმწიფეს ერთი მუშერიბი ყავდა. იი მუშერიბი მოკვდა... დანიშნა თავ მუშერიბათ“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 123).

არ. مشرف (მოშრეფ) ზედამხედველი, სელჩუყთა ეპოქაში ვილაიეთის გამგებელი. 2. მბრძანებელი, 3. სასახლის მოხელე. მუშრიფი — აღმოსავლეთის ქალაქებში საერთოდ მეთვალ ყურე მოხელეს ეწოდებოდა. ვრც. იხ.⁵ მუშრიბი — ქალაქის საბაჟოში შემოსული საქონლის, აგრეთვე სასახლის ქონებისა და სასახლის კარის შეანახის ქონების აღმწერელი⁶.

5. სულთან. „ახმაღ ალას გუუხარდა — სულთანი მესტუმრაო“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 77). „მან მითხრა სულთან სულეიმანის მალარასანი“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 112). „იქ ყოფილა ერთი სულთან ფაშა ყვრიბმა მივიდა მასთან და თხუა სამუშაო ალაგი“ (ნ. ნოლ. 1959, 248).

⁴ ვაზირის შესახებ იხ.: იე. ჟაეა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 11. ნაკვეთი პირველი, ტფილისი, 1928, გვ. 116-124. იქვეა მოითხოვებული ლიტერატურა: ქ. კუცია, სეფ ანთი ირანის საქალაქო მუშრიბობა „თაშქირათ ალ-მულუქის“ მიხედვით, კრ.: „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, 1, თბ., 1966, გვ. 112.

⁵ ვ. გაბაშვილი, თბილისის მმართველობა X-XI საუკუნეებში, თსუ შრომები, ტ. 108, 1964, გვ. 344.

⁶ მ. ლორთქიფანიძე, ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 148-156.

არ. سلطان (სოლთან)—აქ ამ ტერმინში მონარქი არ იგულისხმება.

6. ფაშა. „ერთ ქალაქში ერთი ფაშა იყო“ (ელ. ვირს. 1958, 321). „ფაშას გუუხარდა ამოიღო და აღიადას საჩუქვარი მიცა ვორმოცი მანეთი (ქ. ნოდ. II, 140, 139). „ერთ ფაშას იქ ყოლია არაბეთიდან ჩამოყვანილი ცხენი“ (ქ. ნოდ. II, 1972, 103). „რუშტი ბეგმა ეს ლამაზი ქალი მუყყანა მამედ ფაშას და უთხრა ცოლად უნდა შევირთაო“ (ქ. ნოდ. II, 1940, 63).

სპ. ساش (ფაშა) — ისლამური აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კერძოდ თურქეთში, უმაღლესი სამხედრო და სამოქალაქო ტიტული.

7. ყავაზი. „მიორე დღეს გაგზავნა ყავაზი, მოაყვანია ი გოგეები მასთან სამნივე“ (ქ. ნოდ. I, 1936, 4). „ყავაზმა წააწყდა ამათ და უთხრა. ყავაზმა მოკიდა ხელი და წეიყვანა მეფესთან“ (ქ. ნოდ. I, 1936, 13).

არ. قهوه (ყავაზი)—მოხელე. თ. kavas—მოხელე.

ბ) სოციალურ-ეკონომიკური ტერმინები:

1. აღა. „ბიჭმა უთხრა აღას, აბა, რას მიბოძებო“ (პ. უ. III, 1964, 239). „გამოვიდა აღა და გაკვირვებულს თვალები დაქუცტილი დარჩა“ (ელ. ვირს. 1958, 300). „ერთი ამ სოფლის აღა იყო“ (ზ. თანდ. 1970, 163). „ასი წლის წინათ ამ ქობულეთის რაიონში ცხოვრობდა ერთი მდიდარი ოსმანაღა ჭაყელი (ქ. ნოდ. II, 1940, 57).

თ. آغا (აღა)—ბატონი, უფროსი, —ტიტული, რომელსაც ფლობდნენ მდიდარი თურქები. აქ პატივისცემის გამომხატველი მიმართვის ფორმაა. ბეგი, ფაშა, სულთანი და აღა ტერმინები გვხვდება ცალკე და საკუთარ სახელთანაც. საზოგადოებრივი მდგომარეობით აღა აზნაურულ წოდებას ეთანაბრებოდა.

2. ზანგი. „მართლაც მისცა წამალო ზანგმა და უთხრა“ (ელ. ვირს. 1949, 123).

სპ. زنگی (ზანგი) ზანგი, შავკანიანი, ეთნიკური ტერმინი, ნახმარია სოციალური მნიშვნელობით, იგი შესატყვისა შავი არაბისა, შავი მონისა ან უბრალოდ მონისა.

3. ხიზმეთქარი. „იყო ერთი ფადიშაჰი. იმას ყავდა გოგო შვილი სამიე ხიზმეთქარი ...ამ სამივე ხიზმეთქრებმა წევდენ სხვა ქვეყანაში“ (ქ. ნოდ. II, 140, 163). „მერმე თქვეს, რომ ჩვენ წევდეთ და ვინმესთან ხიზმეთქრათ დავდგნეთო“ (ქ. ნოდ. II, 1972, 101). „წავალ ერ წელიწად დევე ხიზმეთქარდები და ბელგინ ერთი ცალი ხარი კიდე ვიშვო პადმეო, მაშინ მოვალ და ცოტას წინ წევწევიო. ამდგარა და წასულა ეს კაცი სხუა ქვეყანაში ხიზმეთქრათ“ (ქ. ნოდ. II, 140, 86).

არ. სპ. خدمتکار (ხედმათქარ) მოსამსახურე, მოჯამაგირე. არ. خدمت (ხედმათ) მოსამსახური. სპ. خد (ქარ) საქმე. თ. hizmetkâr—მოსამსახურე.

4. ხოჯა. „მართლაც უყარაულე შუალამედე, მემრე გაიღო ფანჯარა და გაღმოიდა ხოჯა, რომელსაც ხელში ეჭირა წყებლა“ (ალ. ლლონტი, 1948, 134). „ხალხს ბრაზი მოსდის, მეტადრე აღიებს და ხოჯიებს, რომ ამ გლახამ რა გვიქნა, ეს რა გაუბედა ფაშის შვილსო“ (ქ. ნოდ. II, 1940, 69). „ერთიე ხელავს, რომ გეიხსნა დუშემე და ორი ხოჯა შემოვიდა“ (ქ. ნოდ. II, 1972, 108).

სპ. **خواجه** (ხეჯე)—ხოჯა, მოხუცი; პატრონი, ბატონი; ვაჭარი, დიდვაჭარი.

III. ქალაქის ვაჭრობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებული ტერმინები:

1. აეჯი, აეჯი ბაში, ბაშაეჯი. „ამ დროს ქალაქიდან წამოსულ აეჯის (მონადირე) ძაღლებს წააწყდა“ (გ. ნოლ. I, 1936, 22). „ამ დროს ბაშაეჯიმ თავისი დღიობის დღესასწაული მუაწყო... დიდმა აეჯიმ ყველა თავისი სტუმრები ინახულა...“

ეს ამბავი მოუვიდა აეჯი ბაშს“ (გ. ნოლ. I, 1936, 24).

თ. **avci bas**—მონადირეთუხუცესი.

თ. **avci** —მონადირე. თ. **bas**—თავი.

2. ბეზირგანი. „ამ დროს გამოიარეს ბეზირგნებმა და კითხულობდნენ კაცს, რომელიც თან წაუბოლათ (სავაჭროდ)“ (პ. უ. III, 1964, 264). „თქვი, რომ ჩემი ბაბაი დიდი ბეზირგანი კაცი იყო“ (გ. ნოლ. I, 1936, 105).

სპ. **بزرگ** (ბზარგან)—ვაჭარი, წერილი ვაჭარი, მედუქნე.

3. დალალი. „უსტაბაში გამხდარა ავთ და დალალეები ღვინოსა მსომენ“ (მარტირ. 1956, 140). „ერთ ფადიშაას მეგემ დაქარქვია ალთუნის დანა. თეღალი დაუძახნია“ (გ. ნოლ. I, 1936, 105).

არ. **دالال** (დალალ)—მაკლერი, დალალი.

4. დახლიდარი. „ჩემი პატრონი ბიჭსა და დახლიდარს მოუვიდათ ჩხუბი“ (მარტირ. 1956, 38).

არ. **دخالدار** (დახლდარ)— შემოსავლიანი, მომგებიანი, კომპანიო, თანამოსაქმე.

5. დურგალი. „ავინი ყოფილან: ერთი დურგალი, ერთი თერძი, ერთიც ხეინჯი“ (გ. ნოლ. I, 1936, 13).

სპ. **دورگه** (დორჟდგარ)—დურგალი.

6. დუქანი, დუქან-ბაზარი. „ნახა, ერთ ადგილას დიდი და მშვენიერი სასახლეა, წინ მიდგმულია დუქანი, სადაც ერთი ოქრომჭედელი მუშაობს“ (პ. უ. III, 1962, 279). „ერთ დღით ერთი სოცდაგარი მივიდა დუქანში, მოითხოვა სასმელ-საჭმელი. და ბიჭები, დუქანის ახლოს ჩამოხანდა ჯორ-აქლემიდან საპალნე. ბიჭები დაუყენა და თვითონ დუქანში შევიდა დასასვენებლად“ (ქს. სიხ. 1938, 177). „გამართული დუქან-ბაზარი, როგორც ვინმეს უგემნია, უჭამნია, უცხოვრია ეგრეა დაქვევებული ყველა“ (ქართ. მთ. ზეპ. 1958, 361). „ქალმა ფირუზას ვეზირობა უბოძა... ფირუზას შუამდგომლობით მინდორი შეისყიდა ხელმწიფისაგან, გააშენა ქალაქი, დაასახლეს ხალხი, გაჩაღდა დუქან-ბაზარი“ (ელ. ვირს. 1958, 143).

არ. **دکان** (დოქან)—დუქანი.

სპ. **بازار** (ბაზარ)—ბაზარი.

7. ზარაბი. „ეს ბეჭედი წაიღეო ზარაბთანაო და მიჰყიდეო“ (პ. უ. III, 1964, 264). „ზირაბმა გაჰყვირდა“ (გ. ნოლ. I, 1936, 51).

არ. **زارب** (ზარებ)—საფასურით ფულის გადამხურდავებელი, ფულის მომკრელი.⁷

⁷ ზარაფისა და ზარაბ-ხანის შესახებ იხ.: ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიწანი, წყაროები და მეთოდები წინათ დაეხლა, წ. 111, 1, ნაკვ. 111, ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგია, ტფილისი, 1925, გვ. 44.

8. მუშტარი. „დაეხვია დიდძალი მუშტარი. გაეარდა ხმა სამზღვარგარეთიდან დიდი ვაჭარი მოსულა და დიდი ძალი საქონელი მოუტანიაო“ (მ. ჩიქ. II, 1952, 46). „დაინახეს სხვა ვაჭრებმა, რომ იმათთან მუშტარი აღარავენ მოდის“ (მ. ჩიქ. III, 1956, 200).

არ. مشترى (მოშთარი)—მუშტარი, მყიდველი, გამსაღებელი.

9. ნოქარი. „აპკიდა ჭორ-აქლემს საქონელი. ერთ ნოქარს გაატანა და ეს სოვდაგრის შვილიც თან გააყოლა“ (ელ. ვირს. 1958, 340).

სპ. نوکر (ნოუქარ)—ნოქარი, მსახური.

10. ოსტატი. „გაუგია ოსტატს, რომ შეგირდს ჩემი ხელობა გაუტანიაო“ (თ. რაზ. I, 1951, 243). „მერე გზა დაულოცა ოსტატმა და გაისტუმრა“ (თ. რაზ. I, 1951, 242).

სპ. استاد (ოსთანდ)—ოსტატი, ხელოსანი.

11. სარქალი. „შვილი წავიდა, იარა და ერთ მდიდარ კაცს სარქლად დაუდგა“ (თ. რაზ. I, 1951, 81). „— გამარჯობა! — გაემარჯოს! — ალაღ, მგონი, თქვენ სარქალს ეძებთ და მე დაგიდგებითო. — მე ჩემო ძმაო, უთხრა ალამ, ისეთი სარქალი მინდა, რომ თავისი ხელით არაფერი დამაკლოს, ალაღად და მართლად მოიქცეს და ჭამავირს რასაც მთხოვს, მიცემო. — ძალიან კარგიო, უთხრა სარქალმა“ (თ. რაზ. 1909, 130).

სპ. سرکار (სარქარ) — ზედამხედველი, უფროსი, მმართველი, უფროსი მწყემსი. სარქლად ირჩევენ ერთ გამოცდილ, სიტყვა-პასუხიან მწყემსს, რომელსაც მთიდან ჩამოსვლამდე ემორჩილებიან.

12. სოვდაგარი. „ამ ქვეყანაში სოვდაგრები დადიოდნენ ხშირად ძვირფასი ნივთების საყიდლად“ (ჯ. ნოლ. 1957, 17). „შემოეხევივნენ გარშემო სოვდაგრები, დაუწყეს ვაჭრობა“ (მ. ჩიქ. III, 1956, 163). „ერთ ქალაქში გვერდის გვერდ ორი სოვდაგარი ვაჭრობდა“ (თ. რაზ. 1909, 119). „სად იყო და სად არა, ამ ხესთან დასასვენებლად გაჩერდა შორი მგზავრობიდან მომავალი სოვდაგარი“. (ალ. ლლონტი, 1956, 180). „როდესაც ქალაქს მიუახლოვდნენ, სოვდაგრებმა კაცები გაგზავნეს ქარვასლების დასაგირავებლად“ (თ. რაზ. II, 1952, 5). „რახან შენ ასეთი ღარიბი ხარო, სასოვდაგროთ მიედივარ და წამოდი ჩემთან მოჯამავირეთაო... წავიდნენ სასოვდაგროთ ჭორ-აქლემებით“ (ალ. ლლონტი, 1948, 99).

სპ. سوادگار (სოვდაგარ)—დიდვაჭარი, ბითუმად მოვაჭრე.

სოვდაგრები ეკონომიკური მდგომარეობით მაღლა იდგნენ ბაზარგანებთან შედარებით.

13. უსტაბაში. „უსტაბაში გამხდარა ავათ და დალაღები ღვინოსა მსომენ“ (მარტირ. 1956, 140).

უსტაბაში ამქრის ადმინისტრაციის უმაღლესი მოხელე იყო. მის ერთ-ერთ მთავარ მოვალეობას შეადგენდა ამქრის ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების დაცვა. მუსლიმური რიტუალის კვალობაზე ამქარში განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ზნეობრივ სიწმინდეს. მაგალითად, არ სევამდნენ ღვინოს, რაც აკრძალული იყო შარიათით⁸.

⁸ ჯ. კუციბა, სეფიანთა ირანის ქალაქები, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 76-79.

„მასპინძელმა სიხარულით მიიპატიჟა სტუმარი, რომელსაც ბაზრის უსტაბაშის ნიშანი ეკიდა“ (ელ. ვირს. 1958, 325).

თ. *ustabas* (უსთაბაშ) ხელოსანთა ამქრის უფროსი, უფროსი ოსტატი.

თ. *bas* — თავი. თ. *usta* ← استا (სპ.) (ოსტატი) შდრ. ოსტატი.

14. ქარაევანი. „ომოდენა ქარაევანს მოუყრია თავი, რომ ჰედვა აღარ არის“. (თ. რაზ. 1909, 177). „ყოველისფერს რომ მოგცემს და გაგზავნი, ქარაევანის უფროსს უთხარი, რომ სანამ შენ არ მიეწოდებ, არსად არ გააჩეროს ქარაევანი, სულ ერთავად იაროს“ (ელ. ვირს. 1958, 214).

სპ. *كراوان* (ქარ [რ]აევან) — საქმეზე მიმავალი (?).

15. ქეთხუდა. „ერთხელ წვეულებაში არიან. მასპინძელს ერთი ქეთხუდა სომეხიცა ჰყავს დაპატივებული“ (თ. რაზ. 1909, 131).

სპ. *کاخدا* (ქეთხუდა) — მამასახლისი.

„ამქრის ადმინისტრაციაში უსტაბაშის შემდეგ ყველაზე გავლენიანი პირები იყვნენ ამქრის უხუცესები — ქეთხუდები, რომელთა თანამდებობა არჩევითი იყო. ქეთხუდების ძირითადი მოვალეობა იყო ამქრის ფინანსიურ-ეკონომიური მხარე. აღსანიშნავია, რომ ირანულ სახელოსნოში რელიგიურ მომენტს უმთავრესი ადგილი ეკირა. ხელოსანს ევალებოდა კარგად სცოდნოდა ხელობის წარმოშობისა და განვითარების ისტორია, ლოცვები, რომლებსაც იგი წარმოსთქვამდა საწარმოო პროცესში“⁹.

„იყო ერთი მდიდარი ქეთხუდა ვაჭარი. საღამოზედ, შუადღისას და დილით თავისუფალ დროს ლოცვაში ატარებდა“¹⁰ (თ. რაზ. 1909, 20).

როგორც ცნობილია, აბბას 1 (1588—1629) და მისი მომდევნო შაჰების დროს პატივისცემითა და პრივილეგიებით სარგებლობდნენ სომეხი დიდვაჭრები, რომლებსაც დიდი ფინანსიური ძალა გააჩნდათ და სხვადასხვა ქვეყნებთან აწარმოებდნენ სავაჭრო ოპერაციებს¹¹. ქართულ ზღაპარშიც მოიხსენიება სომეხი ქეთხუდა.

16. ყასაბი. „სამი ყასაბი იყო და ამ ყასაბებს ერთი სომეხი ჰმეგობრობდა“. (თ. რაზ. 1909, 164).

არ. *قصاب* (ყასაბ) — ყასაბი.

17. შეგირდი. „წაიყვანა კაცმა ის ვაჟი საღმე ხელობაზე შეგირდათ მისაბარებლად“ (თ. რაზ. I, 1951, 241). „გაუგია ოსტატს, რომ შეგირდს ჩვენი ხელობა გაუტანიო“ (თ. რაზ. I, 1951, 243).

სპ. *شاگرد* (შავგერდ) — მოწაფე, ოსტატის (იხ.) მოწაფე.

18. ჩარჩი. „ერთ მშვენიერ დღეს ჩარჩმა ჩამოატარა ფარჩა და იძახის: ფარჩა, ქალებო, ფარჩა, ქალებო!“ (მ. ჩიქ. 1952, 223).

თ. *çerçi* — ქორვაჭარი, სპეაულანტი.

19. ჩალანდარი. „ერთი კაცი ქუთაისიდან ახალციხეს მიდიოდა და ხორავი ჰქონდა წასაღები. ამ დროს ერთი ჩალანდარი შემოეყარა“ (ბ. უ. IV, 1964, 101). „მოდიან ჩალვადრები გზაში“ (ბ. უ. III, 1964,

⁹ კ. კუცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80; ლ. შენგელია, ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს, თბ., 1973, გვ. 57.

¹⁰ დილით, შუადღისას და საღამოს ლოცვაში ნამაზი ნაგულსხმევი.

¹¹ კ. კუცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 82.

42). „შუალამემ რომ მოატანა, ამ ხის ძირზე მივიდნენ ჩაღანდრები“ (მ. ჩიქ. 1938, 149).

სპ. چارواڤار (ჩაღვადარ) — ოთხფეხის პატრონი. პირი, რომელიც ცხენებს ქირაზე ატარებდა, მღვეარი, გამყოლი.

20. ჩაფარი. „სოლომონ ბრძენმა იერუსალიმის ტაძარი რო ააშენა, გაგზავნა ჩაფრები მთელს ქვეყანაზედ, რომ ყველა მოსულიყო და დაეთასებინა რა ღირდა სოლომონისაგან აშენებული ტაძარი“ (თ. რაზ. 1909, 262).

თ. çapar—შიკრიკი. რევოლუციამდე დაბალი ჩინის პოლიციელი. კუთხ.: მცველი.

21. ჩობანი. „იყო ერთი ჩობანი, სულ უქანასკნელი ღარიბი“ (გ. ნოლ. II, 1972, 95) (ნ. ნოლ. 1959, 222). „იქ ბევრი საქონელი დეინახა, აძებდენ ჩობნები“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 97).

თ. چوبان || چوسان (ჩუბან, ჩუფან)—მწყემსი.

22. ხარაზი. „ერთ ხარაზს ათი თუმანი მისცა, წამოიყვანა თვალმბახვეული, შეაქერინა ერთი დიდი ტყავის პერანგი“ (თ. რაზ. I, 1951, 34). თ.-სპ چراز (ხარაზ) — ხარაზი.

23. ხეინჯი. „აგინი ყოფილან: ერთი ღურგალი, ერთი თერძი, ერთი ცხეინჯი“ (გ. ნოლ. I, 1936, 13). „გვედა ერთი თვე და იმ ერთი თვის განმავლობაში ხეინჯი აყეთებს ერთ ჰაუზს ოქროით და ძვირფასი ქვებით მოკაზმული“ (გ. ნოლ. I, 1936, 14, 15).

თ. кучумча—ოქრომჭედელი.

IV. მუსლიმი სასულიერო პირები:

1. დავრიში. „მე მივყავარ ბებერს, როცა გამოგვლიძოს, მანდვე ქვესკნელს დავრიშები არიან, მამაჩემის სულისათვის პარაკლისს იხდიან... ჩავიდა ქვესკნელს და ჰკითხა დავრიშებს“ (ელ. ვირს. 1949, 304, 5).

„ხელმწიფემ დავრიშის ტანისამოსი ჩაიყვა და წავიდა ფინაჩის სანახავად... დავრიში რომ დინახა ფინაჩმა, სიხარულით მიიპატიჟა, ხელგაშლილი მიეგება — მობრძანდი, ძია დავრიშ მობრძანდი. ერთი კარგი რამე დაუქარი! დავრიშის ტანისამოსში გადაცმულმა ხელმწიფემ დაუქრა“ (ალ. ლლონტი, 1956, 159). „იყო და არა იყო რა, ერთ ქვეყანაში ერთი ხელმწიფე იყო. რამდენი შვილიც გაუჩნდებოდა, დავრიშ ხელმწიფე უქამდა“ (ალ. ლლონტი. 1948. 147).

სპ. چويش (დარეშ) — მორწმუნე მუსლიმთა რომელიმე გაერთიანების (ორდენის) წევრი. დერეფითა ერთი ნაწილი მოხეტიალე ცხოვრებას ეწეოდა და მოწყალეების თხოვნით ირჩენდა თავს. ამიტომ დერეშში მათხოვარსაც ნიშნავს. ამ ზღაპრებში უფრო ხშირად წმინდანად გვევლინება.

2. მოლა. „ერთ მოლას სამი გოგო ყავდა“ (ნ. ნოლ. 1959, 266). „გოგომ უთხრა: — ნუსხაფების გამჩენმა, ხოჯის ტონი მიყვარხარო, მოლას გუხსარდა ძალუან და ალთუნის ბეჭედი აჩუქა“ (ნ. ნოლ. 1959, 267). „იყო ერთი მოლა, ჰყავდა სამი ვაჟი. მოლამ აიღო თავისი დოვლათი და რაც ჰქონდა, შვილებს გაუყო“. (პ. უ. IV, 1964, 89). „ქმარი მივიდა მოლასთან და უთხრა: — მე მივდივარ მოსაგებში და ჩემ ოჯახობას შენ მიხედეო“ (ნ. ნოლ. 1959, 229, 30). „სად იყო და სად არა, მოვიდა ერთი მდიდარი მოლა“ (შ. დიდ. 1959, 65). „ამის გავონებაზე გამოვარდა კარგი მღვეარი და ერთი მოლისას ძლივს შეასწრო შევარდნა სახლში. დევმა შესჩივლა

მოლას... მოლამ უთხრა: არაფერი შეუძლია იმ უბედურს, ტყვილა შეგ-
შინებიათ“ (ქს. სიხ. 1938, 146).

არ. **كَلِمٌ** (მოლან)—მუსლიმური სასულიერო პირი.

3. მუდერისი. „შუათანა იმამ ხუთი წლის განმავლობაში გახტა გელჩეე მუდერისი“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 166). „შუათანამ თქვა, რომ მე იმდენი უნდა ვისწავლო რომ მუდერისი უნდა გავხდეთ“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 165). „ამ კაცმა რომ ელიფი წეილო, იმ მუდერის ხოჯას, რამდენიმე წელიწადში რაც ისწავლა და რაც იცოდა, სულ დაეწედა, როგორც პირველად იყო, ისე გახდა“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 166, 7).

არ. **مدرس** (მოდარეს)—მუსლიმური უმაღლესი სასულიერო პირი. სასუ-
ლიერო განათლების მქონე; განსწავლული.

4. ყადი. „წამოდი, ჩვენს ყადთან ვიჩვილოთ. თუ ეგ თხა არ იყოს, ყადების ხელმწიფემ უთხრა“ (პ. უ. IV, 1964, 82). „ერთ კაცს ლამაზი ცოლი ჰყავდა. ეს ქალი სოფლის ყადის მოსწონდა“ (ზ. თანდ. 1970, 188). „კენისარმა, რომ თავისი ბელლის გატეხვა შეიტყო, ძლიერ ეწყინა და მაშინვე ყადთან გაეცა იმის შესატყობად, თუ ვინ გატეხა ბელელი, ყადმა უთხრა:“ (პ. უ. IV. 1964. 113). „ყადიმ დაიბარა ბიჭი და უთხრა“. (ზ. თანდ. 1970, 172). „მაშინ ამ კაცმა ყადთან წევიდა საჩივრებად. ყადმა გამეიბარა ორივე. მოლა დილით ადრე ადგა. ერთი მოზრდილი კოლოფი... ყადს წაუღო და უთხრა: ამას საჩუქრად გაძლევო“ (ნ. ნოლ. 1959. 260).

არ. **قاضی** (ყაზი)—მოსამართლე, მუსლიმური მაღალი თანამდებობის პირი. ყადი წყვეტდა სამოქალაქო და სასულიერო საკითხებს.

„ყადი სასულიერო მსაჯული იყო. მის მოვალეობას შეადგენდა მტკიცედ დაეცა „დიდებულ შარიათისა“ და „ბრწყინვალე სარწმუნოების“ წესები. ყადის თანამდებობის დანიშვნისას უპირატესობას აძლევდნენ იმ პირებს, რომლებიც სეიდების შთამომავლებად ითვლებოდნენ და ამიტომ კარგად ჰქონდათ შეთვისებული შარიათის ნორმები. ყადი ძირითადად ასამართლებდა იმ პირებს, ვინც სამოქალაქო და საოჯახო წესებს არღვევდა (სისხლის სამართლისაგან განსხვავებით)“¹². ბუნებრივია, რომ მორწმუნე და სამართლიანი ყადების გვერდით, როგორც ყველა მაშინდელ სახელმწიფო აპარატში, იყვნენ ცრუ და გაიძვერა მოსამართლენი. ეს ყველაფერი უხვადაა ასახული ქართულ ზღაპრებში.

5. შეიხი. „მე ამდენი ხანია, აქა ვარ, ეს ჩემი შეიხი იყო და მე ვერაფერი გაუგეო“ (ჯ. ნოლ. 1972, 149). „ერთი შეიხი დადის, როგორც შეიხი თესპა გადავიდებულ და იძახის აჰუ! აჰუ! გომა დიდი მართალი კაცი“ (ჯ. ნოლ. 1972, 148).

არ. **شيخ** (შეიხ)—მოხუცი; მოძღვარი, სწავლული, სასულიერო ორდენის წინამძღოლი.

6. ხოჯა. „მე შივიდვარ ხოჯიობაზე, მინდა მუდერისი გავხდეთ“ (ჯ. ნოლ. 1972, 165). „მარა იგი ჩააბარა მისი სოფლის ჯამის ხოჯას დიდი იმედით,

¹² კ. კოცია, სეფიანთა ირანის საქალაქო წყობილება „თაჯირათ-ალმულუქის“ მიხედვით, „ნარკვევები მაზლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 118.

რომ ხოჯა ნამ დევილი მუსლიმანი არისო“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 72). „მოიწვია იმ ღამეს იმ სოფლის ალიები, ბეგები და მინა ჯამის ხოჯაც“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 77). „არის ერთი ხოჯა, რომელიც აღის მზნარეზე, ეზანს დეიძანებს და ბოლოს მინარეიდან გადმოხტება“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 100).

„ხოჯა სოციალური ფენაა — მსხვილი დიდვაჯარი, რომელიც უმთავრესად საგარეო ვაჭრობასთან არის დაკავშირებული. აღსანიშნავია, რომ საგარეო ვაჭრობით დაკავებული მსხვილი დიდვაჯრები სპარსულ წყაროებში ტერმინ „ხოჯათი“ აღინიშნებოდნენ“¹³. აქ განვიხილავთ იმ მნიშვნელობებს, რომლებიც მუსლიმანურ სარწმუნოებასთანაა დაკავშირებული.

V. ნ ა გ ე ბ ო ბ ე ბ თ ა ნ და კ ა ვ შ ი რ ე ბ უ ლ ი ტ ე რ მ ი ნ ე ბ ი:

1. ა ხ ო რ ი. „წყევა ჰაჟი ახმედ აღას და დეიწყო ახორში სამსახური“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 77). „ერთხელ წენეთ ჩავიდა ახორში, თხა მოწველა, რძე ამოიტანა და თაროზე შემოდგა“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 25). „მელამ ცხვარი ახორში შეიყვანა და დაკლა... შევიდნენ ახორში და დაკლული რომ ნახეს, მელამ იყვირა“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 20).

სპ. أخور (ახორ)—ბოსელი, თავლა, ცხენის ბაჯ.

2. თ ე მ ბ ე ლ ხ ა ნ ა, „ხონდა გაკეთებული თემბელხანა ხელმწიფეს“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 57).

სპ. خان تيمبل (თემბელ—ხანე) ზარმაციების, უქნარების თავშესაყრელი ადგილი. სპ. تيمبل (თემბელ)—ზარმაცი, خان (ხანე)—სახლი.

3. დ ე ლ უ გ ი. იმიტომ გამოგალბა ხუნდის დელუგი“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 143).

თ. delik—ხერელი (შდრ. დილეგი).

4. დ უ ქ ა ნ ი — იხ: III — ქალაქის ვაჭრობა-ხელოანობასთან დაკავშირებული ტერმინები.

5. კ ო ლ ი ბ ა ი. „ერთ ყანაში ერთი კოლიბაი ნახეს“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 5).

თ. kulübe—ქობი, გომური.

6. კ ო შ კ ი. „იმ კოშკზე შემოხვეული იქნება ვეშაპი. ვეშაპი არავის არ უშეებს კოშკთან“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 49).

სპ. كوشك (კუშკი)—კოშკი, სასახლე.

7. მ ა ხ ა ნ ი. „არაბი შეიყვანეს მახანში და სცემეს მაგრათ“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 157).

ჯ. ნოლაიდელს ეს ტერმინი განმარტებული აქვს. როგორც „საწამებელი ოთახი“. ამის კვალობაზე:

არ. محنة (მიჰნათ)—წამება, ტანჯვა, უბედურება(?).

8. მ ე დ რ ე ს ე. „მესამე დილას მედრესაში წავიდა და ხოჯას უთხრა“. (ჯ. ნოდ. II, 1940, 119). „მოღის ლაღე ჩაფიქრებული, გეიარა მედრესეს ახლოს, როცა თალიები დასასვენებლად გამოუშვეს“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 170).

არ. مدرسه (მედრესე)—მაჰმადიანური სასულიერო სასწავლებელი.

¹³ კ. კუციია, სეფიანთა ირანის ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება, თბ., 1966, გვ. 57 (ამ მნიშვნელობით იხ. სოციალ-ეკონომიურ ტერმინებში).

9. მეზერო. „ამისათვის ვსტირი ამ მეზერზე (საფლავზე), შით იმყოფება ჩემი შემსიბანუ“ (ქ. ნოლ. I, 1936, 48).

არ. مزار (მაზარ)—აქლამა.

თ. mezar (مزار)—აქლამა.

10. მეზელუღო. „დედამისმა ამოსახა მეზელუღიდან“ (ქ. ნოლ. I, 1936, 36). „როცა მეზელუღზე მიგყავდა, ჩემმა ცოლმა დეიწყოსიცილი“ (ქ. ნოლ. II, 140, 103).

თ. mezarluk (مزارلق)—სასაფლაო.

11. მერეგი. „დედინაცვალმა ხენიფე დამალა მერეგში და ხელმწიფის შვილს აჩვენა მისი გოგო“ (ქართ. ზღ. (აქ.) 1973, 76).

თ. merek—საბჭელი.

12. მეჩითო. (ჯამე). „ამ მუშაობის დამთავრების შემდეგ გვიგო, რომ სხვა სახელმწიფოში დიდი ჯამე (მეჩითო) კეთდებოდა და გასწია და წვედა. ჯამის ქანდა მოზიღოს“ (ქ. ნოლ. II, 1940, 84). „მართლაც ამ მეფემ დეიკავა უსტიები, და დაწყებია ჯამეს კეთება. მეფემ მისცა ფული უსტიებს. თვითონ შევდა ჯამეში და ათვლიერებს“ (ქ. ნოლ. II, 1940, 8). „—რა ქენი და იმ ჯამეში შედი და ილოცე“ (ქართ. ზღ. (აქ.) 1973, 44). „ჩემმა სასახლოთ ერ მშენიერ ჯამეს ავაშენეფო“ (ქ. ნოლ. II, 1940, 8).

არ. مسجد (მასჯედ)—სამლოცველო.

არ. مسجد جامع (მასჯედ-ე-ჯამე')—საკრებულო მეჩეთი.

13. მინარეთი. „არის ერთი ხოჯა, რომელიც აღის მინარეზე, ეზანს დეიძახებს და ბოლოს მინარეიდან გადმოხტება“ (ქ. ნოლ. II, 1940, 100).

არ. مناره (მანარე)—მეჩეთზე მიშენებული კოშკი, საიდანაც მოეზინი (იხ.) მლოცველებს ლოცვად მოუხმობს.

14. მოედანი. „წავიდა, და ნახა, რომ ამოუღიათ ის ცარიელი ტანი კუბრიელთა, დაუქიდიათ მეიდანზე. დაუყენებიათ მცველები და უთქვამთ“ (პ. უ. IV, 1968, 107). „ერთი კაცი მყავს მოსაკლავი, მთელი საზოგადოება შეიკრიბა მოედანზე“ (ალ. ლლონტი, 1948, 163).

სპ. میدان (მადან)—მოედანი, ხალხთა თავყრილობის ადგილი, შენობებით შემოფარგლული.

15. სარაია. „თემბელ მემედაის საცოლეს გუუყვებია სარაია, ოქროს მერდენებით“ (ქ. ნოლ. I, 1936, 62). „მამაჩემს რუმ სარაია აქ გაკეთებული, ის ოსტატები უნდა მომიყვანო აქო“ (ქ. ნოლ. II, 1972, 143). „ინატრა ქალმა, ღმერთო ერთი სარაიები გააჩინეო და გაჩნდა მართლა კარგა სარაია“ (პ. უ. III, 1964, 200). „შენ მასეთი ჩიტი რუმ გყავს, შეგიძლიან, რომ ფილდისის სარაია აგოთ და შით იმცხოვროთ.

ფილდისის ძვალ ვინ მოიტანსო იმდონ რაოდენს, რომ სარაია ეგოსო“ (ქ. ნოლ. 1972, 127).

სპ. سراي (სარაი)—სასახლე, სახლი (შდრ. სრა).

16. ქარვასლა. „როდესაც ქალაქს მიუახლოვდნენ, სოვდაგრებმა კაცები გაგზავნეს ქარვასლების დასაქირავებლად. საწყალმა კაცმა გამოუგზავნა აღას კაცი და შემოუთვალა, რაც კარგი ქარვასლა არის ქა-

ლაქში, ის დაიჭირავეო“ (თ. რაზ. II, 1952, 5). „სწორედ ამ დროს ქ ა რ ვ ა ს -
ლ ა ს მოადგნენ აქლემებით დატვირთული ვაჭრები“ (ნ. ნაყ. 1935, 50). „დაი-
ჭირავა საწყალმა კაცის აღამ ერთი დიდი ქ ა რ ვ ა ს ლ ა და დაიწყო მო-
ლოდინი თავის მოვაჭრეს“ (თ. რაზ. 1909, 6).

სპ. ს. **كروان سرا** (ქარვან—სარა)—ფუნდუკი.

17. ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა. „კაცმა ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა შ ი შეიყვანა, მიართვა საკმელო და დაემშვიდობა. ბიჭი საკმელს მიეძალა, შემდეგ ყავაც მიართვეს“ (ზ. თანდ. 1970, 170). „სანამ მამა მხნედ იყო, შვილები ნებიერობდნენ, თავს არაფერზე იწუხებდნენ და მთელ დროს ყ ა ვ ა ხ ა ნ ე ბ შ ი ატარებდნენ“. „... შვილებ-
მა ყურად არ იღეს მამის ნათქვამი და ყ ა ვ ა ხ ა ნ ე ბ შ ი ხეტიალი მაინც არ მოიშალეს“ (ზ. თანდ. 1970, 135). „ორივე ძმა ერთხელ ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა შ ი სა-
ლალობოდ მისულიყვნენ“ (ელ. ვირს. 1958, 395).

არ. სპ. **خان ۱۹۴** (ყაპვე—ხანე)—საყავე.

18. ყ ა ს ა ბ ხ ა ნ ა. „ის უწყალო ღარიბი იყო და ყ ა ს ა ბ ხ ა ნ ა შ ი ეგდო ხოლმე“ (პ. უ. III, 1964, 264).

არ. სპ. **خان صاحب** (ყასაბ—ხანე)—საყასაბო, ხორცის საეპრო ღუქანი.

19. ჩ ა დ ი რ ი. „ერთი ოყა მატყლითაო იმფერ ჩ ა დ ი რ ს მოექსოვ, რო თავის ჭარებით რო შეეღენ, ჩ ა დ ი რ ი ნახევარი კიდევ ცარიელი დარ-
ჩებოა“ (ქართ. ზღ. (აქ.) 1973, 66).

თ. çadir←სპ. **چادر** (ჩადერ)—კარავი, ფარდული.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

- თ. რაზ. 1909 — ხალხურ ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზ. აკოპლის მიერ, ტფ., 1909.
ე. თაყ. 1918 — ხალხური სიტყვიერება, ზღაპრები, გურაში შეკრებულა კ. კალანდაძის მიერ,
ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის რედაქტორობით, წ. II. მოღებულა „ძველა საქართველოს“
I და IV ტ., ტფ., 1918.
ნ. ნაყ. 1935 — ნ. ნ ა კ ა შ ი ძ ე, ხალხურ ზღაპრები, ტფ., 1935.
ქ. ნოლ. 1. 1936 — ქ. ნ ო ლ ა ი დ ე ლ ი, აჰარის ხალხური სიტყვიერება, წ. I, ბათუმი, 1936.
ქს. სიხ. 1938 — ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ქართული საბავშვო ფოლკლორი, თბ., 1938.
მ. ჩიქ. 1938 — ქართული ხალხური ზღაპრები, მ. ჩ ი ქ ო ე ა ნ ის რედაქტორობით, კომენტარე-
ბით და ლექსიკონით, ტ. 1, 1938.
ქ. ნოლ. II, 1940 — ქ. ნ ო ლ ა ი დ ე ლ ი, აჰარის ხალხური სიტყვიერება, წ. II, ბათუმი, 1940.
ალ. ლლონტი 1948 — ალ. ლ ლ ო ნ ტ ი, ქართული ზღაპრები, თბ., 1948.
ელ. ვირს. 1949 — ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ქართული ხალხურ ზღაპრები, თბ., 1949.
თ. რაზ. II, 1952 — ქართული ხალხური ზღაპრები, შეკრებილი თ. რ ა ზ ი კ ა შ ვ ი ლ ის მიერ,
წ. II, თბ., 1952.
მ. ჩიქ. II, 1952 — ხალხური სიტყვიერება, II, ქართული ხალხური ზღაპრები, II, მ. ჩ ი ქ ო ე ა -
ნ ის რედაქციით, თბ., 1952.
მ. ჩიქ. III, 1956 — ხალხური სიტყვიერება V, ქართული ხალხური ზღაპრები III, მ. ჩ ი ქ ო ე ა -
ნ ის რედაქციით, თბ., 1956.
ალ. ლლონტი, 1956 — ალ. ლ ლ ო ნ ტ ი, ქართული ხალხური ნოველა, სტალინირი, 1956.
ა. მარტირ. — ა. მარტირისოვი და ი. იმანიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტა, თბილისი,
1956.
ქართ. მთ. ზეა. 1958 — ქართველ მთიელთა ზემირსიტყვიერება. მთიულეთ-გუდამაყარი, ტექსტუ-
რის მოშაღება, რედაქცია, გამოკლევა და შენიშვნები ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ი ს ა,
თბ., 1956.

- ნ. ნოლ. 1959 — აქარის ზეპირსიტყვიერება ჩაწერა, დაამუშავა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და ცალკეული სიტყვათა განმარტება დაურთო ნ. ნოლაიძელმა, ბათუმი, 1959.
- პ. უ. III, 1964 — პ. უმიაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, III, თბ., 1964.
- პ. უ. IV, 1964 — პ. უმიაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV, თბ., 1964.
- ხალხ. სიბრძნე II, 1964 — ხალხური სიბრძნე ხუთ ტომად, ქართული ზღაპრები, II, თბ., 1964.
- ზ. თანდ. 1970 — ზ. თანდილაძე, ლაზური ზღაპრები, თბ., 1970.
- ქ. ნოლ. II, 1972 — ქ. ნოლაიძელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, II, დიალექტოლოგიის საკითხები, ბათუმი, 1972.
- ქართ. ზღ. (აკ.) 1973 — ქართული ზღაპრები, აკარული, I, ტომის რედაქტორი ალ. მსხაღაძე, ნ. ნოლაიძელი, ბათუმი, 1973.

Л. Н. КОТАШВИЛИ

ТЕРМИНЫ ВОСТОЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ГРУЗИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Резюме

Грузия исторически была связана с Востоком. Территориальное расположение способствовало культурным взаимосвязям этих народов. Культура Востока, в частности Ирана, обогащала не только Грузию, но и проникала в Европу. Столь обильные восточные элементы-реалии отразились не только в литературе и живописи, но и в фольклоре.

В грузинских народных сказках находим термины восточного происхождения: 1. Термины, означающие высшие социальные сословия. 2. Государственно-административные термины: а) чиновничьи термины; б) социально-экономические термины. 3. Термины, связанные с городским ремеслом и торговлей. 4. Названия мусульманских духовных лиц. 5. Термины, связанные с городскими постройками.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. შერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ირანული ფილოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ლ. კოტაშვილმა

გულნარა ნინუა

ერთი ქართული ხელნაწერის ისტორია

XI საუკუნეში ეტრატზე ლამაზი ნუსხურით გადაწერილი ხელნაწერი. რომელიც დღეს დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში (ქუთ. 181), შეიცავს მაკარი მეგვიპტელის სახელით ცნობილ თხზულებათა კრებულს. კრებული ასეთი შედგენილობით წარმოგვიდგება: 1. მაკარის სწავლანი — 26 თავი (2v—249r), 2. მამა ესაიას თხრობა (249r—256v) და 3. ეპისტოლეები I და II (256v—312v). ხელნაწერი ბოლონაკლულია, II ეპისტოლეს სხვა ნუსხებთან შედარებით აკლია დაახლოებით ხუთი ფურცელი.

ნუსხას აქვს სხვადასხვა დროის მრავალი მინაწერი, რომლებიც გადმოგვცემენ ამ ხელნაწერი წიგნის საინტერესო თავგადასავალს.

უშუალოდ ეპისტოლეთა წინ, მამა ესაიას თხრობის და გადაწერის ანდერძის შემდეგ არის მინაწერი „ესენი ძველად თარგმნილნი არიან“. მინაწერი შესრულებულია მთავრულით, ტექსტის ხელით. ხელნაწერის გადაწერის თავის ანდერძში, რომელიც ამ მინაწერს უსწრებს წინ, 26 სწავლას და „მამა ესაიას თხრობას“ უწოდებს ასე: „ეპისტოლენი ახალთარგმნილნი“ (მინაწერის ტექსტი იხ. ქვემოთ). მთარგმნელის კინაობა არც ერთ მინაწერში არ არის მითითებული. ფსევდონიმაკარის თხზულებათა სხვა ნუსხის (Ath 21—1030 წ.) მიხედვით ვიცით, რომ 26 სწავლისაგან შემდგარი კრებული უთარგმნია ექვთიმე მთაწმიდელს, ხოლო ორი ეპისტოლე და „მამა ესაიას თხრობა“ ექვთიმეს თარგმნილი არ არის, ისინი ძველად უთარგმნია უცნობ მთარგმნელს¹.

ხელნაწერი გადაწერილია პალაერაში. მის მომგებელს გრიგორ ხარიტონ-ლაკრელს იგი შეუწირავს დერთუფის დედათა მონასტრისათვის. მისი ანდერძი მოთავსებულია 2r-ზე — „სახელთა ღმრთისადათა და მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობლისადათა და შეწევითა ყოველთა წმიდათა მისთადათა მე, გლახაკი სულითა და ფრიად ცოდვილი და ნარჩევი ყოველთა მოწესეთა გ რ ი გ ო ლ, ღირს ვიქმენ აღწერად წმიდისა მაკარის ეპისტოლეთა და სარწმუნოებით შევწირენ წმიდასა ეკლესიასა წმიდისა ღმრთისმშობლისასა და რ ს ა დ ე რ თ უ ფ ა ს ნიაფორობასა თებრონიამასა, ასულისა ვაჩე მხუელისასა (ადიდენ ღმერთმან წმიდაჲ და უბიწოჲ სული მათი აქა და უმეტეს საუკუნესა) სალოცველად და საკითხავად ყოველთა დათა ქართველთა, რომელნი მყოფ არიან ქრისტეს მსახურნი მას დარსა შინა მოსაჯენებლად სულისა ჩემისა ცოდვილისა, მშობელთა და ძმათა და ყოველთა თჳსთა ჩემთა და ყოველთა და მოწაფეთა და შეილთა ჩემთა სულიერთა. და აწ ცრემლითა გვედრებდი, წმიდანო ღმრთისანო, ვინცა იმსახურებდით წმიდათა ამით წიგნთა, წმიდათა ლოცვათა შინა თქუენთა მოგვჯესენით“².

¹ ფსევდონიმაკარის თხზულებათა ქართული ვერსია, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვეთა და ლექსიკონი დაურთო გ. ნინუამ, თბ., 1981.

² მინაწერი გამოქვეყნებულია: ქ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებო მახლობელ აღმოსავლეთში, ვენიკის მოამბე, XIII, თბ., 1942, გვ. 111 (აქ ამოკითხულია „ვაჩე მხუელისასა“. მინაწერში კი აშკარად იკითხება „მხუელისასა“, ჩვენ დატოვეთ ეს წაკითხვა, თუმცა სიტყვის მნიშვნელობა ჩვენთვის გაუგებარია); შ. ო ნ ი ა ნ ი, „ნიაფორ“ სიტყვა „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“, ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII—VIII, თბ., 1976, გვ. 20—21.

ე. მეტრეველის აზრით, ამ ანდერძში მოხსენიებული გრიგოლი და H 1662 ხელნაწერის მომგებელი გრიგოლ ხარიტონლავერელი ერთი და იგივე პიროვნებაა³. „გრიგოლ ხარიტონლავერელმა, — წერს ე. მეტრეველი, — პალაე-რაში მისივე ინიციატივით გადაწერილი ორი ხელნაწერი (იგულისხმება H 1662 და ქუთ. 181) შესწირა პალესტინის დედათა ორ მონასტერს, ქართველ დედათა სავეანებს — დერტავსა და დერთუფს“⁴.

ქუთ. 181-ის ტექსტის ხელის და გრიგოლ ხარიტონლავერელის ანდერძის ხელის შედარებამ მკვლევარს საშუალება მისცა დაესკვნა, რომ ქუთ. 181-ის გადამწერი გრიგოლი არ არის, როგორც ეს მითითებულია ქუთაისურ ხელნაწერთა აღწერილობაში⁵. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გრიგოლის ანდერძის მელნის ფერიც განსხვავდება ნუსხის ტექსტის მელნის ფერისაგან: ანდერძი მუქი, თითქმის შავი მელნითაა ნაწერი, ტექსტის მელანი კი მოყავისფროა.

ე. მეტრეველი ვარაუდობს, რომ ხელნაწერის 104V და 152V-ზე მთავრულით, ტექსტის ხელით შესრულებულ ორ მინაწერში მოხსენიებულ ორ პირთან — გიორგი და იოსებ — ერთ-ერთი უნდა იყოს ამ ნუსხის გადამწერი.

ე. მეტრეველის ეს ვარაუდი დასტურდება და ზუსტდება ქუთ. 181-ის გადამწერის ანდერძით, რომელიც მოთავსებულია ფსევდომთარგმანის სწავლთა 26 თავის (ექვთიმე მთაწმიდელის მიერ თარგმნილი კრებულის) მომდევნო 27-ე თავის (მამა ესაიას თხოობის) შემდეგ და წინ უსწრებლად ადრე თარგმნილ ორ ეპისტოლეს. ეს ანდერძი იწყება 156V-ს მეხუთე სტრიქონიდან, შესრულებულია ტექსტის ხელით და მელნით და იმდენად ერწყმის მის ზემოთ მოთავსებულ ტექსტს, რომ ძნელად გამოსარჩევია და გამოსაყოფი. მინაწერი, როგორც ვხედავთ, ისეთ ადგილზე არის ჩართული, რომ იგი აქ შეიძლება მოხვედრილიყო მხოლოდ ნუსხის გადაწერის პროცესში: „დიდებაჲ ღმერთსა, მიზეზსა და მომცემელსა ყოვლისა კეთილისასა. დაესრულა და დაიწერნეს ეპისტოლენი ახალთარგმნილნი წმიდისა მკარის მეგვპეტელისანი ქელთა უღირსისა გ[იორგ]ისითა⁶ ლავრასა წმიდისა მამისა ხარიტონისა, წმიდანო მამანო, რომელნი იკითხვიდეთ, ლოცვა ყავთ ჩემთვის. ნუსხის გადამწერი გიორგი ხარიტონის ლავრის მოღვაწე ყოფილა.“

მამასადამე, ხარიტონის ლავრაში გრიგოლის ხარჯითა და გიორგის ხელით გადაწერილი ნუსხა მისი მომგებლის გრიგოლის სურვილით მალე გამხდარა დერთუფის დედათა მონასტრის კუთვნილება.

ხელნაწერის შემდგომ ბედზე მიგვანიშნებს 1r-ზე მოთავსებული მხედრული მინაწერი. რომელიც ნუსხის მეორედ აკინძვის დროს საცავ ფურცლად გამოყენებული ეტრატის recto-ზე არის მხედრულით შესრულებული:

1. „ქ. ესე წიგნი დეტობნორი
- 2.მე, თეკლა ლაკლაკორ[ის]
3. ქალმან ამირთავა⁷ ვიკსენ

³ ე. მეტრეველი, „დერტავისა და დერთუფის ხელნაწერების ირგვლივ“. კრებულში „აღმოსავლური ფილოლოგია“, ტ. IV, თბ., 1976 გვ. 74—89.

⁴ იქვე, გვ. 81.

⁵ ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. 1, თბ., 1953, გვ. 334.

⁶ ანდერძში ეს სიტყვა დაქარაგმებულია: „ისითა, რაც უღირს „გიორგისითა“. სახელი გრიგოლ საერთოდ და ამ ხელნაწერშიც ქარაგმდება სხვაგვარად: გ'რგლ (იხ. ამ ნუსხის 2r).

⁷ დ. მეტრეველი ძე დავისილოვაძე, რომელთაც ვთხოვე წაეკითხათ ეს მინაწერი, აქ კითხულობენ „მირთავა“.

4. და თო ვინ ეკლესიაი დევ
5. თობნორი გააკაციელო
6. ს, მე ნუ მთობწ არ შემს
7. და ვე კულ.... ას წი
8. გ ნი და მომიჯსენებდი ვი
9. ნ ცა იკითხვიდეს დაშლი
10. ლი იყუ და მე ჩემითა შევაკ
11. აზმიე

ხელნაწერის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი ეს მინაწერი მეტად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს. მინაწერის ხელი საკმაოდ ძნელად გასარჩევია. ასოები არაა სიმეტრიული და ამის გამო ეტრატის გვერდიც საკმაოდ არაეკონომიურად არის გამოყენებული. ჩანს, მინაწერის ავტორი არ ყოფილა წერაში დიდად გავარჯიშებული.

წარწერა საკმაოდ ძველი ჩანს. როგორც ხელის მიხედვით, ისე სხვა მოსაზრებით მის ზემო თარიღად XIII საუკუნე შეიძლება ჩაითვალოს.

განსაკუთრებით ძნელად იკითხება მინაწერის მეხუთე და მეექვსე სტრიქონები. საკმაოდ კარგად იკითხება მესამე სტრიქონი, ოღონდ სადავოა მეორე სიტყვის წაკითხვა, რომლის მეორე ასო მოხაზულობით უფრო ჰგავს „შ-ს“, მაგრამ ჩვენ მაინც დავტოვეთ წაკითხვა „ამირთავა“, რადგან იმის მიუხედავად. რა სიტყვა ჩაქდება აქ, მაინც ჩანს, რომ ნუსხა ყოფილა დერთუფის მონასტრის კუთვნილება: „ესე წიგნი დევთობნორი“⁸. მინაწერის მომდევნო სტრიქონებიდან ირკვევა, რომ ნუსხა როგორღაც მოხვედრილა თეკლა ლაკლაკურის ქალის ხელში. თუ ჩვენი წაკითხვა სწორია, მას ხელნაწერი ტყვეობიდან გამოუხსნია.

კარგად იკითხება მეოთხე და მეხუთე სტრიქონები: „თუ ვინ ეკლესიაი დევთობნორი გააკაციელოს“.. როგორც ვხედავთ, აქ ნათქვამია, რომ იმ დროს, როცა ნუსხა თეკლა ლაკლაკურის ხელში მოხვდა, დერთუფის დედათა მონასტერი დაცარიელებული, უკაცრიელი ყოფილა (საინტერესოა თავისთავად კაციელ ფუძის ზმნური ფორმა — „გაკაციელოს“).

მინაწერის ბოლო სტრიქონები გვაძენობენ, რომ ნუსხა დაშლილი ყოფილა და თეკლას აუკინძვინებია: „მე ჩემითა შევაკაზმიე“, — წერს იგი. 3რ-ზე, არშიაზე არის სხვა მხედრული მინაწერი: „ლაკლაკურისა თამარის არის, სამარხველი არის ესე“. ამ მინაწერის (რომელიც წიგნის რაობასაც განსაზღვრავს) ხელი თეკლა ლაკლაკურის მინაწერის ხელისაგან განსხვავდება (ნაწერია ღამაზად, გაწაფული ხელით) ხელი თეკლას მინაწერთან შედარებით უფრო გვიანდელი ჩანს.

XIII საუკუნეში 1244 წელს აღმოსავლეთის მოთარეშე მუსულმანურმა

⁸ წარწერაში ორჯერ (1 და 4—5 სტრიქონებზე) არის მონასტრის სახელი დამახინჯებული ფორმა: — „დევთობნორი“. აქ ლაპარაკი არ არის ო/უ მონაცვლეობაზე. მით უფრო მოულოდნელია ამ სიტყვის ასეთი ფორმით ხმარება, რომ იქვე (2რ-ზე) მოთავსებულ ხელნაწერის მომგებლის გრიგოლ ხარბონლავერდის ანდერძში საესეებით გასარკვევი ღამაზი ნუსხურით წერია სწორი ფორმა — „დერთუფა“. ეს შეეძლო მკ ადასტურებს, რომ მინაწერის წიგნისმოყვარული ავტორი თვითონ მაინც დაშინჯე გაწაფული მწერალ-მწიგნობარი არ უნდა ყოფილიყო. მისი სმენით აღქმული და ქართულად გააზრებული გეოგრაფიული სახელი „დერთუფა“ იღებს ახალ ფორმას და ასე ყალიბდება ხალხური ეტიმოლოგიის საინტერესო ნიმუში — „დევთუბანი“.

ტომებმა, რომლებიც ისტორიულ წყაროებში ხეარაზმელებად იწოდებიან, დაარბიეს იერუსალიმი.

ეს შემოსევა არ გაგრძელებულა ისე დიდხანს, როგორც სალადინის ლაშქრობა (1187 წ.), მაგრამ საკმაო აღმოჩნდა იმ მიდამოებში არსებული ქრისტიანული კულტურის მრავალი კერის გასანადგურებლად. ცნობილია, რომ ამ დროს განადგურდა კაპათის ქართული მონასტრის ბიბლიოთეკა. ერთადერთი, იმ მიდამოებში არსებულ ქართულ სავეანეთაგან ნაკლებ დაზიანებულია ჯერის მონასტერი, რომლის ბიბლიოთეკა განადგურებას გადაურჩა და არ დაზიანებულა არც სალადინის ლაშქრობის დროს და არც ხეარაზმელთა შემოსევის შედეგად⁹.

ქუთ. 181-ის ზემოთ მოყვანილი მხედრული მინაწერის ტექსტი უნდა მიგვანიშნებდეს დერთუფის მონასტრის განადგურებასა და მისი ბიბლიოთეკის წიგნთა დაქსაქსავაზე.

ვინ უნდა ყოფილიყო თეკლა ლაკლაკურის ქალი?

ლაკლაკი ადამიანის სახელად დასტურდება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ტექსტში. ამ თხზულების მიხედვით სულა, ბეშქენ და ლაკლაკი იყვნენ დიდი მთავრის გიორგი ჩორჩანელის დისწულები. ვინაიდან გიორგი ჩორჩანელი უშვილოდ გარდასულა, თავისი ადგილ-მამული და უფლებანი დისა და დისწულებისათვის დაუტოვებია¹⁰. გიორგი ჩორჩანელის დას ლატავრი რქმევი (შემდეგ, ალბათ მონაზვნობაში — თეკლა). ლატავრი — ყოფილი თეკლა იყო „ცოლი დია დიდისა მთავრისა მირიანისი, ძისა ბეშქენ ბაჰლაუნდისაჲ, ძისა იოვანესი“¹¹.

მირიანისა და გიორგი ჩორჩანელის დის ლატავრის ერთ-ერთ ვაჟს ლაკლაკს სამემკვიდრეო ღავის დროს მოუკლავს თავისი დის ქმარი. სწორედ ამ ლაკლაკისაგან იღებს სათავეს სამხრეთ საქართველოს დიდგვაროვანთა ერთ-ერთი შტო — ლაკლაკისებთა გვარი¹².

ნ. ვაჩნაძის ცნობით, პროფ. ილია აბულაძეს მიაჩნდა, რომ ლაკლაკი არის ფრინველის სახელი, გამოყენებული ადამიანის სახელად¹³. ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ ერთეული — ლაკლაკი — ფიქსირებული არ არის. სულ ხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“ „ლაკლაკი“ გაიგივებულია „იშხვართან“ („ი შ ხ ი ვ ა რ თ ა ნ“), რაც, თავის მხრივ, განმარტებულია როგორც „ფრინველი, შავი ლაკლაკი“. ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში „ლაკლაკი“ არ არის გატანილი ლექსიკურ ერთეულად. არის „ი შ ხ ვ ა რ ი“, რომელიც განმარტებულია ასე: „შავი ლაკლაკი, ეროდიოს ასიდა (ნ ჰეაზმე — ყანჩა)“.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის მასალებში ჩვენ დაქვებნეთ ლექსიკური ერთეული ლაკლაკი. იქ დადასტურებულ ყველა კონტექსტში სიტყვა

⁹ ე. მ. ბ. ე. ე. ე. ლ., ჯერის მონასტრის სალაპე წიგნის უძველესი ფენის დათარიღებისათვის, „მაცნე“, 1964, № 5, გვ. 275.

¹⁰ აღრიწდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, II, ბასილი ზარზმელი, ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა, კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვეთით, თბ., 1935, გვ. 126.

¹¹ იქვე, გვ. 172.

¹² ნ. ვაჩნაძე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1975, გვ. 176.

¹³ იქვე, გვ. 108.

ხმარებულია მხოლოდ ფრინველის მნიშვნელობით, თანაც ყოველი კონტექსტი ამოწერილია გვიანდელი ხელნაწერებიდან: „კაცმან... დაიჭირა ლაკლაკი უთხრა ლაკლაკმან: ხმრთის გულისათვის, ნუ მომკლავო“ (მელის წიგნი 75,10). „მიუვლინა მათ მეფედ ლაკლაკი“ (ეზოპე 37,19). „ლაკლაკმან ტაბლასა მას ვერა რამსა ძალ-იდუა ქამა“ (ეზოპე 37,19). „მასვე დღესა ლაკლაკმანცა მოიწვია მელი ტაბლად“ (ეზოპე 42,11). „ლაკლაკმან არ უწინააღმდეგა“ (ეზოპე 41,32). „მელი იცინოდა ლაკლაკსა მას ზედა“ (ეზოპე 42,7). „კარი მარგებელი ლაკლაკისა ვორცთა და კვერცხთა“ (ყარაბ. 424, 31, 1950 წ.).

სიტყვა „ლაკლაკი“ არაბული წარმოშობისაა, არაბულიდან არის შესული სპარსულში.

სხვა წყაროებში ლაკლაკი როგორც საზოგადო სახელი ჩვენ არ შეგვხვედრია.

გარდა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ტექსტისა ლაკლაკი არ შეგვხვედრია არც ადამიანის სახელად არსად ჩვენთვის ცნობილ სხვა ხელნაწერსა თუ ისტორიულ საბუთში.

ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენელი მოხსენიებულნი არიან შემდეგ ისტორიულ საბუთებში: 1. X საუკუნის ლაკლაკისძეთა სამწერობლის წარწერაში ნახსენებია ივანე ლაკლაკი¹⁴. 2. ზარზმის ფერისცვალების ხატის წარწერაში (XI ს.) მოხსენიებულია ლაკლაკისძეთა საგვარეულო¹⁵. 3. ათონის ივერთა მონასტრის ალაპებში არის მიქელ ლაკლაკი. კ. კეკელიძე ამ ალაპს ათარილებს 1112—1118 წლებით¹⁶. 4. ლაკლაკთა ქალი ქრისტინა მოხსენიებულია ჯვრის მონასტრის ალაპებში¹⁷. დათარილებულია ეს ალაპი XIV—XV სს.¹⁸.

ლაკლაკისძეთა გვარის ისტორია, მკვლევართა აზრით, XII საუკუნეში გრძელდება. ეს დასაბუთებულია როგორც ნ. ვაჩნაძის ზემოთ მითითებულ შრომაში, ასევე დ. კლდიაშვილის მოხსენებაში „ჩაყელ-ციხისჯვარელთა ფეოდალური საგვარეულოს ისტორიისათვის“¹⁹.

ზემოთ განხილული ლიტერატურის მიხედვით, ყოველ შემთხვევაში XIV—XV საუკუნეებზე გვიან ლაკლაკისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელთა კვალი ხელნაწერ ძეგლებში არ ჩანს. დღემდე ცნობილ ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენლების ნუსხას უნდა დაემატოს ქუთ. 181-ის ზემოთ მოყვანილ წარწერაში მოხსენიებული ორი ქალის — თეკლასა და თამარის სახელები. ჩვენი აზრით, თეკლა და თამარი სხვადასხვა პიროვნებაა (და არა ერთი პიროვნების ორი სახელი — ერობისა და მონაზნობისა), რადგან მათი მინაწერები განსხვავდება ხელის მიხედვით: თამარის მინაწერი შედარებით ახალია, თეკლას მინაწერი კი უფრო ძველია.

¹⁴ ნ. ვაჩნაძე, დასახ. შრომა, გვ. 115.

¹⁵ იქვე, გვ. 116.

¹⁶ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, თბ., 1948, გვ. 231, 232.

¹⁷ ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 104.

¹⁸ იქვე, გვ. 174.

¹⁹ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის სესია. მიძღვნილი ინსტიტუტის დაარსების 20 წლისთავისადმი, თბ., 1978.

ეფიქრობთ, რომ თეკლა ლაკლაკურის წარწერა XIII საუკუნეზე გვიანდელი არ უნდა იყოს.

ლაკლაკ-ურ ფორმაში ჩანს ქალის გვარი მაწარმოებელი -ურ სუფიქსი, რომელიც ამავე ფუნქციით საკმაოდ ხშირად გვხვდება ისტორიულ საბუთებში. განსაკუთრებით ხშირია ამგვარად ნაწარმოები ქალის გვარები „ტბეთის სულთა მატიანეში“²⁰.

მაშასადამე, ქუთ. 181-ის გადამწერი არის გიორგი, ხარიტონის ლავრის მოღვაწე. გადამწერისთანავე გრიგოლ ხარიტონლავრელს, რომლის ინიციატივითა და ხარჯით გადაიწერა ეს ნუსხა, იგი შეუწირავს დერთუფის დედათა მონასტრისათვის. ნუსხის შექმნა და მისი დერთუფის მონასტრისათვის შეწირვა XI საუკუნის ამბავია.

ხვარაზმელთა დამრბვეი შემოსევის შემდეგ (1244 წ.) დარბეულა იმ მიდამოებში არსებული ყველა ქრისტიანული კერა (გარდა ჯვრის მონასტრისა). როგორც ჩანს, დაარბიეს დერთუფის დედათა მონასტერიც და მისი ბიბლიოთეკაც. დღეს ქუთ. 181 ნომრით ცნობილი „მაკარის წიგნის“ ნუსხაც დერთუფის დედათა მონასტრის სხვა ხელნაწერებთან ერთად მონასტრის დამრბვეთ ან სხვას ვისმე მათ ნარბევეზ მოსულს, როგორც ნადავლი, თან წაუღია. შემდეგ ხელნაწერი შეუსყიდია თეკლა ლაკლაკურის ქალს. ეს ვარაუდი მოულოდნელი და უცნაური არ არის, რადგან ჯერ სალადინის და შემდეგ ხვარაზმელთა ლაშქრობის შედეგად დარბეული და გაძარცვული მონასტრებიდან გატაცებული ქონება და მათ შორის ხელნაწერი წიგნები დიდხანს იყიდებოდა იერუსალიმის ბაზარზე და მის მიდამოებში. ამაზე სხვა ისტორიულ საბუთებთან ერთად მიგვანიშნებს ქართულ ხელნაწერებზე არსებული ზოგი მინაწერიც.

თეკლას შემდეგ ხელნაწერი ეკუთვნოდა თამარ ლაკლაკურს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ლაკლაკისძეთა ოჯახის წარმომადგენელი ეს ორი ქალი მოღვაწეობდა იერუსალიმის მიდამოებში არსებულ დედათა რომელიმე მონასტერში, მაგრამ არა დერთუფისაში, რადგან თეკლას მინაწერის მიხედვით მის დროს ეს მონასტერი უკვე უკაცრიელი ყოფილა.

რომ ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენელი ქალები საქართველოში არ მოღვაწეობდნენ, ამაზე მიუთითებს ის გარემოება, რომ XVII საუკუნეში (1699 წელს) ეს ნუსხა იერუსალიმში, ჯვრის მონასტერში უნახავს დომენტი ბატონიშვილს. დომენტის ხელით შესრულებული მინაწერი არის ხელნაწერის 180v—181r-ზე: „ქ. ყოვლად წმიდაო დედოფალო, შემიწყალე მე, ფრიად ცოდვილი ბატონიშვილი დომენტი, ოდეს მოველ აქ, ქალაქსა წმიდასა, მამა ტყვედ მყავს უსჯულოს ყენისაგან. შენ გვედრები, მე მაცხოვრე და მამა მშვიდობით მიჩვენე და გამოიხსენ. დაეასრულე წმიდანი ესე მაკარის წიგნი ორ დღეს 2(!), ფებერვალსა მეორესა, ქორონიკონს ტპჰ. მომიკსენე მე, უფალო, ოდეს მოხვდე სუფევეითა შენითა. ვინცა მიემთხვიოთ წმიდასა ამას წიგნს(!), მამანო და ძმანო, ღმრთისათვის შენდობა ყავთ, ღმერთმან თქუენცა შეგიწოდოს, ამინ“. ბოლოს ერთვის დომენტი ბატონიშვილის ხელისმოწერა.

მინაწერში ნახსენები „წმინდა ქალაქი“ იერუსალიმია, სადაც XVII საუკუნის ბოლოს ყოფილა სამოგზაუროდ ვახტანგ VI-ის ძმა, შემდგომში (1704 წლიდან) ქართლის კათალიკოსი დომენტი ბაგრატიონი.

დომენტის იერუსალიმში ყოფნის დროინდელი მინაწერები არის ჯვრის მონასტრის წიგნთსაცავის სხვა ხელნაწერებზეც. ჩვენთვის ცნობილია დომენ-

²⁰ ტბეთის სულთა მატიანე, გამოსაცემად მოამზადა თ. ენუქიძემ, თბ., 1977, გვ. 39—40.

ტის ხელით შესრულებული კიდევ ორი მინაწერი. Jer georg 1, 6r— „ქ. ეპა შენ, წმიდაო დავით წინასწარმეტყველო, შემწე მეყავ ტომსა შენსა ქართველთ ბატონიშვილს დომენტი, ყოფილს დამიანეს, ოდეს მოველ, თაყვანი ვეც მე, ცოდვილმა, წმიდას ქალაქს. მოიხსენე, უფალო, გამზრდელი ჩემი ბარბარა, ვინც შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგიწოდოს“ დომენტი (მონოგრამა).

Jer georg 8, წინა საცავი ფურცლის r— „ქ. ღმერთო და წმიდაო ღმრთის-მეტყველო, შეიწყალე ბატონიშვილი დომენტი ყოფილი დამიანე, აცხოვნე, უს-ჯულოს ხელისაგან მამა გამოუხსენ და დედა ჩემი, გურიელის ქალი თუთა, აც-ხოვნე. ვინცა შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგიწოდოს“ დომენტი (მონოგრამა).

როგორც ვხედავთ, ამ მინაწერებში მოთხრობილია ერთ-ერთი ტრაგიკული ეპიზოდი ბაგრატიონთა დინასტიის ისტორიიდან. საინტერესოა ქუთ. 181 დომენ-ტის ხელით შესრულებულ მინაწერის ცნობა ვახტანგ VI-ისა და დომენტი ათა-ლიკოსის მამის—ღევანის ყაენის კარზე ტყვეობის შესახებ.

Jer 1 და Jer 19-ის მინაწერში ნათქვამია, რომ დომენტი კათალიკოსს ორი სახელი ჰქონია: დამიანე, როგორც ჩანს, ერთბაშად სახელია (დომენტი, ყოფილსა დამიანეს). მაშასადამე, დომენტი კათალიკოსს 1699 წელს „მაკარის წიგნის“ ეს ნუსხა ისევ იერუსალიმში დახვდა.

არა ჩანს, თუ ვინ ან როდის ჩამოიტანა ხელნაწერი საქართველოში.

და ბოლოს საინტერესოა მხედრული მინაწერი 217r-ზე, რომელიც, რო-გორც ჩანს, ნუსხის საქართველოში ჩამოტანის შემდეგ არის შესრულებული: „ქართული სამარხო წერილი მრავალი წარმეკითხა, როს წიგნი დიდისა მაკა-რისა არცა კი უიცოდი, თუ იყო ქართულად. ორმოცდათეთომეტისა (!) წლისა ვარ, რომ წაუიკითხე. აწ ამის უტკბესი წიგნი არ წამიკითხავს. უითარ შევის-წირო, უსაზღვრო განგებავ, შენდამი ღირსი მადლობა, რომელმან ქართველნი ასე განაბრძუნენ: ესრეთთა წიგნთა ესეთი თარგმნა ძალ იღვეს. აწ მე რა უნ-და უყო, რომელსა არცა თარგმნა შემიძლიან და ვერცა წასაკითხავს წიგნებსაც ვერა უშოულობ, საბრალო ოქროპირ მღვდელი წერეთელი“.

ოქროპირ წერეთლის ამ მინაწერით ირკვევა, რომ იგი წიგნის დიდი მო-ყვარული ყოფილა. მისივე ხელით მინაწერი შემონახულია H 1721 ხელნა-წერზეც. ეს არის 1520 წელს გადაწერილი ოთხთავის ნუსხა, რომელიც ეკუთვნე-ნოდა სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიას (1v-ზე არის ჯრუჰის არქიმანდრი-ტის სვიმეონ ქვათარაძის მინაწერი, რომელიც აცხადებს, რომ ეს სახარება მან შესწირა სავანის ეკლესიას და მის იქიდან გამომტანს წყევლის). ოქროპირ წე-რეთლის ჩვენთვის საინტერესო მინაწერი 2r-ზეა მოთავსებული: „ეს სახარე-ბა, — წერს იგი, — სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიისა იყო და მე წამოუიღე და ამისა ნაცულად დავსდეთი იქ ამ ტანის სტანბის სახარება ვერცხლის კუ-ბოში ჩასუენებული. მაშა თავისუფალ უიქმენ მამა არხიმანდრიტის წყევლისა-გან. ოქროპირ მღვდელი წერეთელი“. ამ მინაწერს მოსდევს შენიშვნა სხვა ხელით და მელნით: „მამა ოქროპირ მღუდ. წერეთელი თავს იმართლებს, მაგ-რამ...“

ხელნაწერი წიგნის სხვა მინაწერებიდან ვგებულობთ, რომ სავანის სახა-რება დაკარგულად ითვლებოდა, ხოლო 1884 წელს იგი ჯრუჰის არქიმან-დრიტის სვიმეონ აფაქიძეს ამოუგია დიმიტრი ბაქრაძისაგან და დაუბრუნებია სავანის ეკლესიისათვის, საიდანაც ეს ნუსხა ექვთიმე თაყაიშვილმა წამოიღო 1919 წელს.

მამასადამე, ოქროპირ წერეთლის ხელით შესრულებული ორი მინაწერია ჩვენთვის ცნობილი: H 1721-სა სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიის ხელნაწერზე და ქუთ. 181 — იერუსალიმურ ხელნაწერზე. ქუთ. 181. — „მაკარის წიგნის“ ნუსხა ოქროპირ წერეთელმა, ჩვენი აზრით, ნაბა ჯრუჭის ეკლესიაში, სადაც დატული იყო იერუსალიმური წარმოშობის ხელნაწერთა მოზრდილი კოლექცია. თუ საიდან მოხვდა ჯრუჭში ეს კოლექცია, ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს, „მაკარის წიგნი“ ოქროპირ წერეთელმა ჯრუჭის იერუსალიმურ ხელნაწერთა შორის შეარჩია და გაიტანა იქიდან ისევე, როგორც სავანის ეკლესიიდან სახარება. ერთი სიტყვით, ოქროპირ წერეთლის ბიბლიოფილური მიდრეკილებების გამო „მაკარის წიგნი“ დასცილდა ჯრუჭის ეკლესიის სხვა ხელნაწერებს და ამიტომ ექვთიმე თაყაიშვილს იგი იქ აღარ დახვედრია. როგორც ცნობილია, ჯრუჭისა და სავანის ეკლესიებიდან ექვთიმე თაყაიშვილმა ჩამოიტანა და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდს გადასცა არა ერთი და ორი ძვირფასი ხელნაწერი. დღეს ხელნაწერთა ინსტიტუტის H (ყოფილი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების) ფონდში შედის ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ჯრუჭის ეკლესიიდან ჩამოტანილი 37 ხელნაწერი (H 1660—1697)²¹, მათ შორის არის H 1662 ნუსხაც, რომელიც ისევე, როგორც „მაკარის წიგნი“, ხარიტონის ლავრაში არის გადაწერილი. „მაკარის წიგნის“ ნუსხა თავისი წარმოშობით და ისტორიით მეტად მჭიდროდა დაკავშირებული ჯრუჭის იერუსალიმური წარმომავლობის სხვა ხელნაწერებთან და უმკველია, რომ თავის დროზე მათ შორის ინახებოდა.

„მაკარის წიგნის“ ხელნაწერი დღეს აკინძულია ორ წიგნად. ალაგ-ალაგ აღრეულია გვერდების მიმდევრობა, როგორც უკვე ითქვა, ბოლონაკლულია. 181 ნომრით აღნიშნული ეს ნუსხა ქუთაისის მუზეუმის ფონდში შესულია კირილე ლორთქიფანიძისაგან.

Г. А. НИНУА

ИСТОРИЯ ОДНОЙ ГРУЗИНСКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

Рукопись „Кутаисского государственного исторического музея — Kut georg 181, представляющая собой сборник произведений Псевдо-Макарія, имеет множество приписок разных времен, рассказывающих о трудной ее судьбе.

Созданная в XI веке в Палавре и принесенная в дар дертуфскому женскому монастырю, рукопись побывала в плену, была выкуплена и впоследствии хранилась в Крестовом монастыре в Иерусалиме (в XVII веке она еще была там).

В Грузию рукопись, по всей вероятности, была завезена вместе с той коллекцией иерусалимских рукописей, которая долгое время хранилась в книгохранилище Джручской церкви; видимо, она была отделена от этой коллекции неким Окропиром Церетели, священником.

В фонд Кутаисского музея рукопись попала благодаря Кириллу Лордкипанидзе.

²¹ ჯრუჭის კოლექცია აღწერა ე. მეტრეველმა, იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა H კოლექცია, ტ. IV, თბ., 1950.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

ნიო ჩიჟუა

სტატუს ლინგვისტისკისკატეგორიის ვ ექსტენსიონალე
ჟუდოჟესტვენნიი პროზი

ოპრედელენი სუბსტანსიის იბრაზი სვიაზანი ს კორენიი გნოსოლოგიესკიი პრობლემიი ოტრახენიი დეისტვისტელისტიის ვ სოზნანიი ჟლოვეკი. «ოცუენიი ილი პრედსტავლენიი ნე სიმბოლს, ა ობრაზს ილი კარტინის ვესტესტვენნიი მირი»¹. ტრაქტოვკა იბრაზი პო ლენინსკიი თეორიი ოტრახენიი ივლესიი ისხოდნიი დია სპეციფისკისკიი ფორმის ოსოენიი დეისტვისტელისტიის. იბრაზი ოტრახეს, ა ნე სიმბოლიზირეს (ნე ზამესეს) ობიექტს რეალისტიის.

იბრაზი ხარაქტერიზესიი ჟელისტიის, ჟუბსტვენნი-კონკრეტნიი ფორმიი რეპრესენტაციის პრი ნალისიი ივსტენნიი სტეპენიი ობობშენიი. ესლი იბრაზი ვოსპრინიმაესიი ნე თოლკო ვ კაქვეს ნეოპრედელენნიი კარტინის სდინიიჩნო გივლენიი, ა ვიდელესიი ი ზნაესიი კაქ დისკრეტნიი ობიექტი, ოი ოჟე ობობშეს. ობიექტს დეისტვისტელისტიის, ოტრახენნიე ვ სოზნანიი ჟლოვეკი (ვ ჟუბსტვენნიის ი მისლსიტელნიის კატეგორიის), ობიექტივირესიი ვ ივსკე ვ ლექსიისკისკი, გრამმეტიისკისკი ი სემანტიისკისკი კატეგორიის. სპეციფიკა სობსტვენნიი ივსკოვიი სემანტიკისკი ოპრედელესიი ტემ, ჟო ონა მატერიალიზესიი მისლსიტელნიე კატეგორიის ვ ობეს კონკრეტნიი ფორმე სოდეჟანიი. პონიიტიისკი კატეგორიის ივსკე სოდეჟეს ელემენტს ჟუბსტვენნიი სტეპენიი პოზნანიი, ჟუბსტვენნიე ი რაციონალნიე დოპოლნიეს დრუგ დრუგა, პრინიივსიი ვსე ივსკოვეს მისლსიტელნიე ფორმს².

ჟუდოჟესტვენნიი იბრაზი ივლესიი სპეციფისკისკიი ფორმიი ოტრახენიი დეისტვისტელისტიის*. ოპრედელენი ჟუდოჟესტვენნიი იბრაზისტიი გეგელემ კაქ «ივლენიი ნაშემო ვზორე ნე აბსტრაქტიი სუბსტანსიის, ა კონკრეტნიი სე დეისტვისტელისტიის»³ ივსკივსეს ნა სინთეზირესიი ხარაქტერი ჟუდოჟესტვენნიი მისლენიი პრი ნალისიი ვ ნემ ანალიტიისკისკო ნაჩალა⁴.

ესტეტიისკეი სუბსტანსიის ჟუდოჟესტვენნიი იბრაზი ოპრედელესიი ობიექტის სოდეჟანიი: ოტრახენიი სუბსტვენნიის ჟერტ დეისტვისტელისტიის, პრედსტავლენიი ჟლოვეკი ო მირე, ივრახენიი ემოციონალნიი ოტნოშენიი კ ობიექტუ ტვორჟესტვა, ვოპლოშენიი იდეალა⁵. ნალისიი ოთხი რაზნიი პლასტოვ გლუბინის იბრაზი ივსკივსეს ნა სპეციფისკისკიი ხარაქტერი ესტეტიისკო ოსოენიი დეისტვისტელისტიის. ესტეტიისკეი სოზნანიი ნოსიი ჟენნიოსტნიი ხარაქტერი, «ონი ოტრახესიი ფაქტს, სობიტიის, ივლენიი ნე სამი პო სებე, ა პოდ ოგლომ ვრენიი სუბიექტა. ჟენნიოსტნიე ოტნოშენიი კ ობიექტუ ოტლიჩესიი ოტ ჟისტო პოზნავატელნიი, ოდნაკო ონი ნე ლისენი პოზნავატელნიი ზნაჩისტიის, იმენნიი ზნანიე ივლესიი ვო მნოგიხ სლუჟაიხ ოსოენიიემ დია ოცენკის»⁶. ოცენკა ჟე პრიივოდიესიი ს პოზიიისკი ესტეტიისკო იდეალა. ხარაქტერი, ჟო ვ ლიტერატურე კრიზისნიი პერიოდი, კოგდა პრიიხოდესიი პერეოცენკა ჟენნიოსტეის, ოცენკა სობიტიის ჟატრუდნიესიი, ტაქ კაქ პრიიხოდესიი პონსკი სემო გიდეალა. ესე ნესტვენნიე, ტაქ კაქ იდეალს სუბს ოსოვეს იბრაზს დეისტვისტელისტიის, სპეციფისკისკი სე ოტრახეიიოსი⁷.

* კაქ ივსტენნიე, თეორიი გლობალნიი ზნაქოვისტიი პრიიპისვსესიი ზნაქოვისტი, სიმბოლისტიის ვსემ ივლენიიემ კულტურე. პრი ვსეი ნესოსტეისტიისტიის ესეი კონცეპციისიი ნესლესიი ოტრიცესიი ზნაქოვიი ხარაქტერი ნეკოტორიხ ჟაისნიი ივლენიი ვ ლიტერატურე ი ისკუსტვე. (სმ. ხრაპჩენკო მ. ბ., ჟუდოჟესტვენნიე ტვორჟესტო, დეისტვისტელისტიი, ჟლოვეკი, მ., 1976, ს. 262—293).

Как известно, в словесном искусстве художественный образ реализуется в слове, в словесном тексте. Первичный, объективированный в языке (в словесном знаке) образ реальных объектов — события, лица, действия, предмета — приобретает другой, более обобщенный смысл в структуре конкретного художественного произведения. Первичные образы, объективированные в языке, воплощают в себе образы художественные, которые соотносятся с авторским концептом. Следовательно, художественный образ является как бы образом образа, вторичным, творческим отображением действительности. Для раскрытия смысла образа необходимо осмысление единой структуры произведения, т. е. осмысление связей и отношений («сцепления», как говорил Л. Н. Толстой)⁸ между образами разного порядка, которые в совокупности создают систему образов. Однако значительную роль играет и тот общий фон, широкий контекст (социальный, культурный, исторический, мировоззренческий и т. д.), в котором обычно рассматривается и осмысливается произведение. Именно внутреннее «сцепление» образов (внутренняя структура) и соотношение последних с реальным широким контекстом обеспечивает проникновение в глубинные пласты образного содержания произведения. Этот общий контекст, как совокупность имплицитной информации, которая образует некий фон для произведения, в настоящее время часто обозначают термином «пресуппозиция»⁹.

На протяжении своей многовековой истории литература выработала различные способы художественного освоения действительности, различные типы художественного образа, которые представляют собой открытый, развивающийся ряд. Художественное осмысление явления «в форме самого реального явления»¹⁰ сохраняет более непосредственную связь с эмпирической стороной действительности, с «кажущимся», в которой тоже есть «одна из сторон объективного мира»¹¹. Такие типы образности, как метафора, гротеск, аллегория, параболы и другие предполагают большую долю условности. Как известно, тип образности как один из основных аспектов художественной формы обусловлен исторически и мировоззренчески, отмечен творческой индивидуальностью писателя. Правильно «прочитать» язык искусства можно, лишь учитывая его связь с развитием реальной действительности, «осмысляя язык художественной формы в ее контексте»¹². Любая художественная форма имеет свой внутренний смысл, следовательно, форма не является лишь «чистой» формой, приемом для оформления готового содержания.

Как было сказано выше, художественное произведение как интегрированная система образов разного порядка в словесном искусстве реализовано в вербальном тексте. Основной семантической категорией художественного текста рассматривается его специфическая информативность. И. Р. Гальперин описывает семантическую содержательность, информативность художественного текста как взаимодействие двух планов информации: фактуальной и контекстуальной¹³. Такая специфика информативности художественного текста обусловлена тем, что текст воплощает в себе систему образов разного порядка, которые раскрывают авторский концепт, концептуальную информацию. Эстетической сущностью двухплановой информативности художественного текста нам представляется взаимопроникновение и взаимообусловленность этих двух слоев информации, которые в совокупности создают единую сложную информацию. В дальнейшем для обозначения двух основных планов информации в художественном тексте мы будем пользоваться терминами — интенционал и экстенционал.

Экстенционал — это информация, которая непосредственно воспринимается, это конкретная информация, которая воплощает в себе

интенционал — такие глубинные пласты информации, как авторская концепция, оценка, эмоциональная насыщенность произведения, т. е. категориальные параметры интенционала. Интенционал раскрывается через экстенционал, как бы «просвечивает» через него. Оба эти плана текста представляют собой иерархически организованную систему.

Интенционал каждого конкретного произведения представляет индивидуальную структуру, в которой представлено организованное взаимоотношение концептов разного порядка. Эмоциональная тональность обычно находится в теснейшей связи с главным концептом¹⁴. Что же касается оценки, то она, как было сказано выше, может проявляться как непосредственно (положительная или отрицательная оценка), так и в более усложненных формах: например, в виде пародии, которая уже имплицитно определяет отрицательную оценку, однако не сводится к ней и сложно переплетается с концептуальной информацией. Интенционал пронизывает экстенционал, определяя функциональную значимость элементов экстенционала. Интенционал раскрывается через экстенционал, однако иногда интенционал оказывается более осязаемым — эксплицитно представленным в экстенционале¹⁵, что наиболее ощутимо в философском романе.

Экстенционал — это иерархическая структура, охватывающая образы разного порядка. В настоящее время некоторые ученые придерживаются мнения, что художественный образ и в целом художественное произведение являются многослойным объектом, допускающим уровневую репрезентацию¹⁶. Как нам представляется, для художественной прозы иерархия экстенционала должна быть представлена в виде трех взаимодействующих уровней: фабулы, сюжета¹⁷, текста.

В специальной литературе можно найти множество толкований термина «фабула». Под фабулой мы понимаем совокупность центральных образов произведения. Фабула в какой-то мере уже воплощает интенционал. Как указывает И. Савосгин¹⁸, часто фабула может представлять самостоятельный предмет эстетического восприятия. Фабула в некотором смысле может быть рассмотрена как начальный этап в движении авторской мысли от замысла к воплощению. Специфика литературного рода обычно типологически предопределяет некоторые существенные параметры произведения. В художественной прозе это проявляется в том, что определяющим фактором фабулы являются образы типа событий¹⁹ и героев²⁰, которые могут образовать разные соотношения. В некоторых случаях фабула строится в виде мотивов, то есть взаимосвязанных рядов героев и событий, или же может быть проще — представлять лишь один ряд центральных героев и событий. Выше сказанное не означает, что образы уровня фабулы приурочены и исчерпываются образами центральных героев и событий. Фабула наряду с ними может включать центральные образы иного типа (например, образное осмысление места действия, если оно принадлежит к числу центральных образов произведения). Центральные образы уровня фабулы обычно сохраняют некоторую степень сходства в отношении типа образности, однако известно, что образы уровня фабулы могут быть построены в соответствии с принципами различных типов образности.

Мы понимаем фабулу как совокупность центральных образов произведения, которая в конденсированной форме воплощает интенционал. Как было отмечено выше, разные аспекты интенционала (ряды концептов, оценка, эмоциональная насыщенность) постигаются через осмысление типа образности образов фабулы параллельно с ее конкретным, эксплицитным содержанием. На уровне фабулы образы представлены в функциональной перспективе, т. е. коррелируются с интенцио-

палом, в соответствии с взаимодействующими элементами последнего (например, в соответствии с противопоставленными концептами интенционала). Однако уровень фабулы не обеспечивает осуществления всего богатства содержания интенционала, который находит свое полное воплощение только в целостной иерархии образов разного порядка. Поэтому фабула нам представляется категорией, образующей некую координатную сетку для сюжета. Это подтверждается и с психологической точки зрения²¹.

Уровень сюжета имеет свои собственные параметры. Сюжет развертывает образы уровня фабулы, создавая при этом образы сюжетного порядка. Структура сюжета прозаического произведения усложняется, сюжет экстенсивнее фабулы. Фабульная форма репрезентации центральных образов может более или менее существенно изменяться на уровне сюжета. Чем больше различие, тем больше доля образности собственно сюжетного порядка (например, изобразительного характера). Образность сюжетного порядка проявляется в первую очередь по отношению к фабуле. Некоторые слои сюжетной информации могут более непосредственно соотноситься с интенционалом (детализация окружения, которая создает определенную эмоциональную тональность, т. е. определенный элемент интенционала). Однако в основном эмоциональная тональность целого произведения определяется уже на уровне фабулы — типом и соотношением центральных образов, мотивов.

В интенционале произведения наряду с некоторым центральным концептом могут присутствовать и такие обобщения, как особенности психологии, склада ума героя. Эти концепты интенционала, которые в конкретном произведении могут быть не центральными, свое образное воплощение часто находят на уровне сюжета при наличии таких параметров, как точка зрения, внутренний монолог и др. Следовательно, образ, который раскрывает свои разные стороны (в данном случае образ героя) обычно соотносится с несколькими концептами, а не только с основным концептом, он раскрывает разные стороны художественного обобщения, которые в самом образе представлены синтетически.

Сюжет сохраняет функциональную перспективу фабулы, развертывая центральные образы произведения. Однако сюжет надстраивает на эту фабульную функциональную перспективу другую структуру, собственно сюжетную. Это объясняется тем, что сюжет располагает своими собственными параметрами для создания образов. Образная структура сюжета более экстенсивная, детализованная и, следовательно, рыхлая, здесь выделяются функционально различные пласты образов. На уровне сюжета так же, как и на уровне фабулы, могут сосуществовать образы разного типа. Образы сюжетного порядка развертываются в фактуальную информацию, которая облекается в текст, в языковые формы. Особыми параметрами сюжета являются такие специфические категории, как временная перспектива²², точка зрения²³ повествования, выбор коммуникативных форм повествования (рассказ, диалог, размышление и т. д.).

Следовательно, фактуальная информация воплощает в себе образы и функциональную перспективу двух уровней — фабулы и сюжета.

Фактуальная информация облекается в языковые формы и воплощается в лингвистический текст. Однако, как известно, языковая форма не является инертной по отношению к выражаемой мысли (фактуальной информации)²⁴. В произведениях разных авторов проявляются различные потенции языка. Фактически категории каждого лингвистического уровня способны, воплощая факт (предикацию), передать

и другой слой информации, которая создана именно языковыми средствами.

Разные пласты образов сюжетного порядка в вербальном тексте могут быть представлены лишь как фактуальная информация²⁵, как совокупность фактов. Это особенность словесного искусства, специфика которого предполагает протяженность во времени. Вследствие этого каждый образ (если абстрагировать отдельный образ от других) может быть воплощен в словесный текст только в форме факта (предикации), даже если предикатом будет лишь знак экзистенции, как в однопосложных предложениях. В действительности же взаимоотношение образов на сюжетном уровне гораздо сложнее в том смысле, что образом является как субъект, так и предикат факта (предикации), или же несколько фактов в совокупности создают единый образ. Следовательно, факты, совокупность которых составляет фактуальную информацию, не совпадают с образами (сюжетного и фабульного порядка), а лишь реализуют их. С другой стороны, при синтаксическом оформлении каждый отдельный факт (с простым несобытийным субъектом и предикатом) не обязательно выражается отдельным предложением. Как известно, предикацию (пропозицию) могут выражать независимое предложение, придаточное предложение, словосочетание и даже отдельное слово²⁶. Следовательно, в грамматическую структуру одного предложения может быть включено несколько фактов (пропозиций) с различной функцией. Таким образом, фактуальная информация как бы является неким связывающим звеном между уровнем сюжета и текста.

Выражение «уровень текста» условное, так как к этому уровню мы относим все категории различного порядка языковой иерархии: фонетику, морфологию, синтаксис, лексику, семантику, стилистику, текст. Все эти уровни как сложный языковой механизм в первую очередь лингвистически оформляют фактуальную информацию и параметры сюжетного порядка (точка зрения, временная перспектива, функциональные формы речи). Это информация, которая воплощает в себе образы сюжетного порядка и через них — образы фабульного порядка. Однако в тексте каждый уровень языковой иерархии потенциально может обеспечить приращение смысла, т. е. создание дополнительного слоя образов, которые непосредственно опираются на лингвистические категории. Перечислим некоторые потенциальные возможности разных лингвистических уровней: хорошо известно значение таких параметров произведения, как рифма, ритм, аллитерация, ассонанс и др., которые создаются на базе фонетических параметров слова. Морфологический уровень допускает сложное образное переосмысление грамматических временно-видовых категорий глагола, грамматического значения частей речи и т. д. Синтаксис, как уже отмечалось выше, — один из важнейших компонентов при организации фактуальной информации. С одной стороны, синтаксическое оформление определяет взаимопроникновение образов, их конденсацию при сжатии некоторых фактов произведения в одну формальную структуру. С другой стороны, большой интерес представляет соотношение глубинной и поверхностных структур²⁷ с точки зрения образности различных трансформаций. Синтаксический уровень имеет, как известно, и ритмообразующий параметр (параллелизм конструкций и др.). С лексико-семантической точки зрения, кроме метонимического и метафорического переносов смысла, при помощи которых создаются словесные тропы, словесный образ может быть создан и при незначительных отклонениях от лексической и семантической валентности слов, при переосмыслении структуры лексико-семантических полей (контекстные синонимы, антонимы), одновременной реали-

зации нескольких значений слова²⁸. Что же касается стилистического аспекта языка, то здесь значимой является стилистическая стратификация как лексики, так и грамматики (в некоторых случаях и фонетики). В настоящее время интенсивно изучается сущность стилистического значения, которое противопоставляется референциальному значению и охватывает такие сферы лингвистического значения, как эмоциональный заряд, оценка и др. С другой стороны, изучаются такие параметры стилистического значения, как принадлежность к определенному (социальному, временному и т. д.) стилю речи. Изучается также взаимоотношение языкового и литературного стиля²⁹. Эти параметры, несомненно, являются весьма значительными с точки зрения создания словесного образа, т. е. образа уровня текста.

Как мы отмечали выше, уровень текста, выделенный нами как последний уровень реализации художественного произведения, охватывает совокупность всех категорий языковой иерархии. Последним уровнем этой иерархии в настоящий момент рассматривается уровень текста³⁰, выделяются разные категории текста как явления эмического порядка. В этом смысле мы считаем, что включение нами всей языковой иерархии в текст является оправданным, так как текст является как бы всей лингвистической системой в действии. Самые существенные категории собственно текстового порядка — информативность, интеграция, когезия (сцепление), пресуппозиция и др. Категориальным признаком текста является то, что, представляя собой и язык в действии, текст передает информацию³¹. Членение на фактуальную и концептуальную слои информации является спецификой художественного текста. Когезия — структурно-семантическая категория текста, которая обеспечивает связанность (формальную и семантическую) предложений и больших сегментов текста. Интеграция — также структурно-семантическая категория, которая обеспечивает глобальное осмысление текста³², выделение фокусов сообщения и их взаимодействия. Как нам представляется, в художественном произведении интеграция подразумевает осмысление функциональной перспективы произведения (осмысление соотношений образов разного порядка) и на этой основе постижение интенционала. Интеграция также касается пресуппозиционной информации. Последняя также интегрируется и участвует в раскрытии интенционала.

Понятие текстовой категории пресуппозиции весьма растяжимо. Оно применяется в лингвистическом описании³³. Однако при изучении художественного произведения пресуппозиция как термин стала обозначать совокупность всей информации, которая не присутствует в тексте эксплицитно, но имплицитно в нем. Следовательно, пресуппозиция — это некое «фоновое знание» индивидуума (знание теоретическое, практическое, житейский опыт и т. д.), которое актуализируется при соприкосновении с образами произведения и обеспечивает то, что образы эти не только осмысливаются, но и переживаются, обогащаются. В некотором смысле богатство пресуппозиционной информации («знаний») индивида обуславливает полноту постижения интенционала, осмысления многослойности образов³⁴. Наличие пресуппозиции указывает на то, что художественное произведение не создается и не воспринимается в вакууме, что для реального постижения всей полноты интенционала недостаточно осмысление только эксплицитного слоя содержания произведения.

Категории собственно текстового порядка при их особой реализации также могут обеспечить появление образов уровня текста. Потенциальные возможности языковой иерархии в каждом индивидуальном произведении используются в соответствии с творческим методом, ин-

дивидуальным стилем автора, в соответствии с жанром и конкретной художественной концепцией (интенционалом) произведения. Осмысление образов уровня текста происходит на фоне фактуальной информации и функциональной перспективы всего произведения.

Из вышесказанного следует, что изучение уровня текста является неотделимой частью изучения художественного произведения. Однако для соответствующего описания этого уровня необходимо осмыслить его статус в единой функциональной перспективе каждого конкретного произведения, изучить соотносительность параметров уровня текста с интенционалом, выявление тех слоев содержания интенционала, которые раскрываются средствами уровня текста.

Литература

1. В. И. Ленин о культуре и искусстве, 1938, с. 12.
2. Языковая номинация (Виды наименований), М., 1977, с. 16.
3. Гегель, Эстетика, т. 3, М., 1971, с. 384—385.
4. Храпченко М. Б., Горизонты художественного образа. «Вопросы литературы», 1980, № 12, с. 152—153.
5. Храпченко М. Б., там же, с. 147—148.
6. Андреев А. Л., Место искусства в познании мира, 1980, с. 81.
7. Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. I, с. 435.
8. Толстой Л. Н., Полн. собр. соч., т. 62, с. 269.
9. Майенова М., Теория текста и традиционные проблемы поэтики. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, с. 426—427, 430—431.
10. Гегель, Эстетика, т. 3, с. 359.
11. Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 29, с. 89.
12. Фридендер Г. М., О некоторых проблемах поэтики сегодня. Исследования по поэтике и стилистике, Л., 1972, с. 10.
13. Гальперин И. Р., Грамматические категории текста. Известия АН СССР, серия «Язык и литература», т. XXXVI, М., 1977.
14. Храпченко М. Б., Горизонты художественного образа..., с. 153—155, 158—159.
15. Бахтин М. М., Проблемы поэтики Достоевского, М., 1972, с. 138—141.
16. Барт Р., Лингвистика текста. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, с. 445—447; Ингарден И., Исследования по эстетике, М., 1962.
17. Как известно, сложная проблематика взаимоотношения разных уровней смысловой структуры текста интенсивно изучается в советской и зарубежной лингвистике. Для нас особый интерес представляет функция смыслового стержня, которую выполняет фабула по отношению к другим уровням. (См. «Вопросы сюжетосложения», вып. 5, «Зваигзне», Рига, 1978; Reimás, A. J., *Eléments pour une théorie de l'interprétation du récit mythique. Publié par le Centre d'Etudes des Communications de Misse*, 1953, № 8. Paris—Mesnil—Ivry, с. 29—32). Уровень текста может обеспечить приращение смысла за счет стилистически релевантных лингвистических параметров, появление которых одни связывают с нарушением языковой нормы (Riffaterre M., *Criteria for style Analysis*, «Essays on the Language of Literature», ed. by Seymour Chatman and Samuel Levin, Boston, New York, Atlanta, 1967), другие же — с выявлением выделенных вероятностных моделей выбора языковых средств (Хеллдей М. А. К., Лингвистическая функция и литературный стиль. «Новое в лингвистике», 1980, вып. 9). Различия в интерпретации стилистической релевантности, видимо, отражают сложность взаимодействия стили в языке и стили в речи.
18. Вайман С., Вокруг сюжета, «Вопросы литературы», 1980, № 2, с. 180.

19. «Событие — радикальный момент коллизии—разрешает, «снимает» прежнюю систему отношений и устанавливает новую и поэтому... не может быть истолковано как только поступок, только происшествие или «жест». Вайман С., там же, с. 119.
20. Высказываются разные соображения в связи с проблемой определения уровня репрезентации героя-персонажа в смысловой структуре текста. (Barthes R., Introduction à l'analyse structurale des récits. „Communications“, № 8, с. 15—18. Тодогов Т., Les catégories du récit littéraire., там же, с. 132—138).
21. Дресслер В., Синтаксис текста. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, М., 1978, с. 136.
22. Бахтин М. М., Вопросы литературы и эстетики, М., 1975, с. 134—408.
23. Friedman N., Point of view in Fiction. The Development of Critical Conception „Publications of the Modern Language Association of America“, vol. 70, 1955, №5; K. Smith, Point of View in Victorian Poetry. — „English Studies“, vol 38, 1957; Бахтин М. М., Проблемы поэтики Достоевского, с. 79—102; Успенский Б. А., Поэтика композиции, М., 1970; L. Huboek P. «The Craft of Fiction», Oden of Literature, М., 1979, с. 184—192.
24. См. Виноградов В. В. К спорам о слове и образе. «Вопросы литературы», 1953, № 8; Зарецкий В., Образ как информация. «Вопросы литературы», 1953, № 2; Фридлендер Г. М., О некоторых проблемах поэтики сегодня, с. 17; Fowler R., The Structure of Criticism and the Languages of Poetry, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 318—321.
25. См. Гальперин И. Р., Грамматические категории текста, с. 536—527.
26. Арутюнова Н. Д., Предложение и его смысл, М., 1976, с. 56—70, 142 — 147; Общее языкознание. АН СССР, М., 1972, с. 297—316.
27. Общее языкознание. АН СССР, М., 1972, с. 299—302; Лайонз Дж., Введение в теоретическую лингвистику, М., 1978, с. 263—263.
28. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. АН СССР, М., 1972, с. 417—444. Empron W. Seven Types of Ambiguity, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 230—233.
29. Гиро П., Разделы и направления стилистики и их проблематика. «Новое в зарубежной литературе», выпуск IX, М., 1980; Риффатер М., Критерии стилистического анализа, там же.
30. Шмидт З. И., «Текст» и «история» как базовые категории. «Новое в зарубежной лингвистике», выпуск VIII, 1978; Сгалл П., К программе лингвистики текста, там же.
31. Пфютце М., Грамматика и лингвистика текста, там же.
32. Гальперин И. Р., Интеграция и завершенность текста, Известия АН СССР, серия «Язык и литература», 1980, т. 39, № 6.
33. Кифер Ф., О пресуппозициях. «Новое в зарубежной лингвистике», выпуск VIII, 1978.
34. Richards I. A., Principles of Literary Criticism, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 226—229.

Кафедра английской филологии
Тбилисского государственного уни-
верситета

Представил Институт истории грузинской литературы им. Ш. Руставели АН Грузинской ССР

ა ლ ის ჰ ა რ ი ს ი

ვ ნ ე ბ ი თ ი ქ ა რ თ უ ლ შ ი

§ 1. შეუძლებელია მსჯელობა, არსებობს თუ არა ამა თუ იმ ენაში კერძო კონსტრუქცია, თუ არ გვექნება ზოგადი, ე. ი. უნივერსალური, წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ ზუსტად რა ქმნის ამ კონსტრუქციას. ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომ სხვადასხვა ენის კონსტრუქციების მიმართ ერთი და იმავე ტერმინის გამოყენებისათვის არაა საკმარისი მხოლოდ ის ფაქტორი, რომ ამ კონსტრუქციებთან დაკავშირებული მნიშვნელობანი მსგავსია და რომ ზოგჯერ ეს კონსტრუქციები ერთმანეთის სათარგმნელად იხმარება. უნივერსალური ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, ტერმინოლოგია შეიძლება ჩამოვყალიბოთ მხოლოდ სტრუქტურული კრიტერიუმების მიხედვით და ისიც ზოგჯერ მხოლოდ აბსტრაქტულ დონეზე.

ენებითი უნივერსალური განსაზღვრებისას ჩვენ უმეტესად ვემყარებით Postal-ისა და Perlmutter-ის Relational Grammar-ს. ჩემთვის პასივი იქნება ისეთი კონსტრუქცია, რომელიც თავისი ჩამოყალიბების პროცესში ორი თავისებურებით ხასიათდება:

1. ბაზისური ანუ ლოგიკური პირდაპირი დამატება იქცევა ზედაპირულ ანუ გრამატიკულ ქვემდებარედ პროდუქტიული სინტაქსური პროცესის საშუალებით.

2. ბაზისურ ქვემდებარეს გაწყვეტილი აქვს გრამატიკული მიმართება ზმნასთან.

პასივის ეს ორი თავისებურება აუცილებელი და საკმარისია ამ კონსტრუქციის განსაზღვრისათვის მსოფლიოს ენებში, მაგრამ მას აქვს სხვა თავისებურებებიც, რომლებიც აგრეთვე უნდა განვიხილოთ.

3. თუ ბაზისური ქვემდებარე ჩანს ზედაპირულ სტრუქტურაშ-ი. იგი იქნება უბრალო დამატება — თანდებულობანი ან უთანდებულო. ზოგ ენაში. რა თქმა უნდა, ენებითი შეიძლება გვექონდეს მხოლოდ მაშინ, თუ ქვემდებარე არ ჩანს ზედაპირზე. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს თავისებურება განსხვავდება ჩვენ მიერ მეორე პარაგრაფში აღნიშნული თავისებურებისაგან: ის ფაქტი, რომ არსებითი სახელი წარმოადგენს უბრალო დამატებას, აუცილებლად როდი ნიშნავს იმას, რომ მას არა აქვს გრამატიკული მიმართება ზმნასთან?.

4. მართალია, ენებითად ქცევის წესი შეიძლება მგრძნობიარე იყოს მმართველი ზმნის სემანტიკის მიმართ, მაგრამ ეს ზმნა ვერ გადაწყვეტს იმას, თუ როგორ გამოიყენება ეს წესი, არამედ მხოლოდ იმას — შეიძლება თუ არა ამ წესის გამოყენება. ამგვარად, ენებითად ქცევის წესი შეიძლება მიესადაგოს ან ვერ მიესადაგოს ამა თუ იმ კერძო ზმნის შემცველ წინადადებას: მაგრამ თუკი ეს წესი გამოიყენება, იგი ყოველთვის ერთნაირად გამოიყენება.

5. ენებითი ბრძანებითი ვერ დაისმის. პასიური კონსტრუქცია ხასიათდება იმ თავისებურებით, რომ მოქმედება სრულდება არა ზედაპირული ქვემდებარის მიერ, არამედ ქვემდებარის მიმართ. ბრძანებითი კონსტრუქცია კი იმ

თავისებურებით ხასიათდება, რომ თვითონ ზედაპირული ქვემდებარე ასრულებს მოქმედებას. ეს ორი მოვლენა, ცხადია, არაშეთავსებადი ფაქტებია.

ვნებითის ეს განსაზღვრა გამორიცხავს ზოგ კონსტრუქციას, რომლებსაც სხვადასხვა ენაში ვნებითს უწოდებენ ტრადიციულად¹. მართალია, არსებობს სტრუქტურები, რომლებიც სემანტიკურად ანდა ზედაპირული სტრუქტურით ვნებითს ჰგავს, მაგრამ მათ „პასივი“ მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ შეიძლება ვუწოდოთ, თუ ისინი აკმაყოფილებენ ზემოთ წარმოდგენილ ზუსტ სინტაქსურ განსაზღვრას. თუ ტერმინს „პასივი“ ნებისმიერად გამოვიყენებთ იმ კონსტრუქციების მიმართაც, რომლებიც არ აკმაყოფილებენ ზუსტ განსაზღვრას, ეს ტერმინი დაკარგავს თავის მნიშვნელობას შედარებითი მიზნებისათვის.

§ 2. ქართული ენის ტრადიციულ აღწერაში იხმარება ტერმინი „ვნებითი“ იმ ზმნური ფორმებისათვის, რომლებიც აღინიშნება ერთ-ერთი ამ კონფიქსტაგანით: ი-ება (ე-ება), ღ-დება, ღ-ება. მართალია, ამ ჩგუფს უწოდებენ ხოლმე ამ ტერმინს, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ტერმინოლოგია მეტად პრობლემატურია. ყველაზე მეტი პრობლემა ამ ტერმინის გამოყენებისას ზმნათა აღნიშნული ჩგუფისადმი დაკავშირებულია იმ ფაქტთან, რომ შეუძლებელია მთლიანად ვიწინასწარმეტყველოთ ზედაპირული კონსტრუქცია ტრადიციული გრამატიკული აღწერის მიერ შემოთავაზებული ლოგიკური სტრუქტურიდან; ე. ი. ამ ჩგუფის ზმნისათვის ყოველთვის არაა შესაძლებელი დავუკავშიროთ ბაზისური პირდაპირი ობიექტი ზედაპირულ ქვემდებარეს.

როგორც ვხედავთ, ეს პრობლემები დაკავშირებულია მხოლოდ იმ ვნებითთან, რომელიც აღინიშნება ამ კონფიქსტებით. აღწერითი ვნებითი კი მთლიანად წესიერია (რეგულარულია) ამ თვალსაზრისით. მაშასადამე, ყოველთვის შეიძლება ვაწარმოოთ აღწერითი ვნებითი აქტიური გარდამავალი ზმნისაგან. მე მიიდა იმ აზრის დასაბუთება, რომ ე. წ. აღწერითი ვნებითი ნამდვილი 'პასივი' უნივერსალური განსაზღვრის მიხედვით, ხოლო კონფიქსიანი ვნებითი არ არის 'პასივი'.

ამის შემდეგ ტერმინ „პასივს“ უნივერსალური ცნებისათვის ვიხმაროთ, ხოლო იმ კონსტრუქციებს, რომლებსაც ქართული ენის ტრადიციული გრამატიკული აღწერა „ვნებითს“ უწოდებს, ჩვენც ასევე ვუწოდებთ.

2.1. მართალია, ქართული კონფიქსიანი ვნებითი ზმნების უმრავლესობას აქვს ქვემდებარე, რომელიც შეესაბამება აქტივის პირდაპირ დამატებას, მაგრამ მაინც არის ბევრი ისეთი ზმნა, რომელთა ვნებითური სუბიექტი შეესაბამება აქტივის სუბიექტს. მაგალითად, ვნებითი ი გ ი ნ ე ბ ა შეესაბამება აქტივის ა გ ი ნ ე ბ ს. ასეთი მაგალითები ძალიან ბევრია. აქ აქტივის და პასივის ქვემდებარე ერთი და იგივეა იმ მხრივ, რომ ორივეს აკმაყოფილებს ერთი და იგივე არჩევითი შეზღუდვები¹. ამ შემთხვევაში, ორივე უნდა იყოს ადამიანი. ეს ნიშნავს, რომ ი გ ი ნ ე ბ ა ზმნას ა გ ი ნ ე ბ ს ზმნასთან ვერ დავაკავშირებთ ერთი წესით, რომელიც ამ უკანასკნელის (ა გ ი ნ ე ბ ს) პირდაპირ ობიექტს ვნებითის ქვემდებარედ აქცევს. მაშასადამე, ეს კონსტრუქცია არ აკმაყოფილებს პასივის ზემოთ მოყვანილ უნივერსალურ განსაზღვრას.

მაგრამ ამავე ზმნებს მაინც აქვთ ნამდვილი პასივი, რომლის ზედაპირული ქვემდებარე შეესაბამება ბაზისურ პირდაპირ დამატებას:

1. (a) ძალმა დაკბინა ადამიანი.
- (b) ძალი იკბინება.
- (c) ადამიანი დაკბენილია (ძალის მიერ).

- 2. (a) ის ლანძღავს შვილს.
- (b) რას ილანძღობ?
- (c) ის გალანძღულია.

ეს კონსტრუქცია (c) კი აკმაყოფილებს ზემოთ მოცემულ განსაზღვრას.

2.2. არის ზმნები, რომლებსაც აქვთ სპეციალური არჩევითი შეზღუდვები: კონფიქსიანი ენებითის ქვემდებარისათვის, მაგრამ არა აქტივის ობიექტისათვის. მაგალითად, აქტიური ზმნა მ ა ლ ა ვ ს მოითხოვს, რომ პირდაპირი დამატება იყოს კონკრეტული, მაგრამ არ აზუსტებს — სულიერია, უსულოა, თუ სხვა. მაგრამ შესაბამისი კონფიქსიანი ენებითი ი მ ა ლ ე ბ ა ირჩევს მხოლოდ სულიერ ქვემდებარეებს:

- 3. (a) დაეძალე გასაღები.
- (b) * გასაღები დაიშალა.
- (c) ბავშვი დაიშალა.

ეს არ არის წმინდა გამონაკლისი, ე. ი. ისეთი ზმნა, რომელსაც არ შეიძლება ჰქონდეს პასივი, არამედ უფრო ისეთი ზმნაა, რომლის აქტივი არ შეესაბამება კონფიქსიან ენებითს ზემოთ მოცემული განსაზღვრელი თავისებურების მიხედვით.

მაგრამ თუ განვიხილავთ აღწერით ენებითს, დავინახავთ, რომ მის ქვემდებარეზე არ ვრცელდება ასეთი შეზღუდვა; მისი ქვემდებარე შეიძლება უსულო იყოს:

- (a) გასაღები დამალულია.
- (e) ბავშვი დამალულია.

2.3. ქართულში არის ძალიან ბევრი ისეთი ენებითი, რომელთაც არ აქვთ შესაბამისი აქტივი. მოსალოდნელია, რომ ზოგ ენაში შეიძლება იყოს ერთი ან ორი ასეთი გამონაკლისი. მაგრამ ქართულში უაქტივო პასივების მაგალითების რაოდენობა ისე დიდია, რომ ეს არ შეიძლება იყოს გამონაკლისი, არამედ იგი რეგულარული ნაწილია ენისა. აქ გვულისხმობთ ისეთ ზმნებს, როგორცაა: რჩება, შვრება, ეფერება, იღრუბლება და ა. შ.⁶ რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, ქართულ ენაში არ არსებობს ნამდვილი, ე. ი. აღწერითი პასივი, რომელიც არ შეესაბამებოდეს აქტივ ზმნას. ეს არის მესამე მიზეზი იმისა, რომ ჩვენი განსაზღვრის მიხედვით შეგვიძლია ვაწარმოთ აღწერითი ენებითა, მაგრამ არ შეგვიძლია ვაწარმოთ კონფიქსური ენებითი აქტივისაგან.

2.4. კონფიქსიანი ენებითის მნიშვნელობას ერთნაირად ვერ ვაკავშირებთ შესაბამისი აქტივის მნიშვნელობასთან. კ. ჩხენკელის გრამატიკა პასიური მნიშვნელობის გარდა გვაძლევს კონფიქსიანი ენებითის შემდეგ მნიშვნელობებს:

- A. რეფლექსური: ეძალე, ეიძალე.
- B. შესაძლებლობა: ის სვამს წყალს.
ეს წყალი ისმება.
- C. სამუალო ანუ გარდაუვალი: ვაშრობ, ვშრები.
- D. ხოლმეობითი: ვწევ, ვეწევი, ვხედავ, ვიხედები.
- E. ისეთი მოქმედება, რომელშიც შედის პირდაპირი დამატება: წერს (წერილს). იწერება (წერილი).

მნიშვნელობათა ასეთი რაოდენობა არ არსებობს აღწერითი ენებითისათვის. როგორც ზემოთ მოყვანილი, ასევე სხვა ზმნებისათვის აღწერითი ენებითი შეესაბამება აქტივს როგორც სინტაქსურად, ისე სემანტიკურად.

2.5. არის ისეთი აქტიური გარდამავალი ზმნები, რომლებსაც არ გააჩნიათ

კონფიქსიანი ვნებითი. მაგრამ აქეთ აღწერითი ვნებითი. ასეთებია, მაგალითად, ზმნები წ ა ყ ვ ა ნ ა და ჩ ა ბ ა რ ე ბ ა:

4. (a) * ბავშვი წაიყვანა სახლში.
 (b) ბავშვი წაყვანილი იყო სახლში.
 5. (a) * გამოცდა ჩაიბარა.
 (b) გამოცდა ჩაბარებულია.

ვინაიდან ამ ზმნებს აქეთ აღწერითი ვნებითი, ამით ვგვებულობთ, რომ სემანტიკა ხელს არ უშლის პასივიზაციას. კონფიქსიანი ვნებითი რომ პასივი იყოს. ამ ფაქტს ახსნა დასკირდებოდა.

2.6. თუმცა 'დონიანი ვნებითის' ზმნების ქვემდებარე შეესაბამება ა—ებ აქტიური გარდამავალი ზმნის პირდაპირ ობიექტს, მართლოდენ ეს არ ცხადყოფს, რომ ა—ებ ზმნა დონიანი ვნებითის ბაზისურ სტრუქტურაშია. პირიქით, დ. პოლისკი ამტკიცებს, რომ დონიანი ზმნები საპირობებენ წინადადებისაგან შედგენილ ქვემდებარესა და ლოგიკური შემასმენლის გახდომა—ს შემცველ კომპლექსურ ბაზისურ სტრუქტურას. მაგალითად, არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ლამაზდება ნაწარმოებია ალამაზების—აგან. პირიქით, ბაზისურ სტრუქტურაში ორივე შეიცავს ელემენტს ლამაზი.

2.7. კიდევ ერთი მთლიანობა აკლია პასივის კონსტრუქციას: ყველა ვნებითს არ შეიძლება ჰქონდეს მიერ თანდებულიანი ფრაზა. მე არ ვამბობ, რომ მიერ პასივის აუცილებელი თავისებურებაა. მაგრამ, თუკი ეს ფორმები სინქრონულად უნდა იყოს დაკავშირებული შესატყვის აქტივებთან, უნდა შეიძლებოდეს წინასწარმეტყველება, გამოიყენება თუ არა მიერ ფრაზა. ფაქტიურად, მიერ ფრაზები ხელოვნურია ყველა ვნებითთან, მაგრამ მაინც დიდი განსხვავებაა კონფიქსიან და აღწერით ტიპებს შორის:

6. (a) * ბავშვი დაიძალა დედის მიერ.
 (b) ბავშვი დაძალდა დედის მიერ.
 7. (a) * სარეცხი შევროდა ოჭახის მიერ.
 (b) სარეცხი შევროვებულია ოჭახის მიერ.

მიერ ფრაზა არაბუნებრივია პასივთანაც, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში მისი წინასწარმეტყველება მაინც შეიძლება.

2.8. ზოგი ვნებითი ერთი შეხედვით, სამპირიანია (ეუბნება, ეკითხება, უყვება, ეხვეწება)⁸ და ასევე: შეუძლებელია არსებობდეს ოთხპირიანი ზმნა, ამიტომ აღარ არის საფუძველი პასივის წარმოებისათვის. გარდა ამისა, არ არსებობს საფუძველი სინტაქსური ან სემანტიკური ვარაუდისათვის, რომ ამ ზმნების მესამე პირი მეორეულად ნაწარმოებია სხვა წესით.

2.9. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პასივი ბრძანებითში ვერ იქნება:

8. * Be elected!
 * Wurde gewählt!

მაგრამ ზოგი ქართული კონფიქსიანი ვნებითისაგან იწარმოება ბრძანებითი:

9. დაიძალე!
 გაიზარდე!

მაგრამ ამავე ზმნების აღწერითი ვნებითი ბრძანებითში ვერ დაისმის:

10. * დამაღლე იყავი!
 * გაზრდილი იყავი!

2.10. ზემოთ მოცემული ცხრა პუნქტი წარმოადგენს სათანადო საბუთებს ორი ფაქტისთვის: 1. ე. წ. კონფიქსიანი ვნებითი და აღწერითი ვნებითი განსხვავდება ერთმანეთისაგან; 2. კონფიქსიანი ვნებითს ვერ დავაკავშირებთ აქ-

16. „Dafür spielten ihrer drei, zwei **Musickstücke** im Hof und wenn irgendwer eine runde Bier spendierte, auch drei“³⁴.

16. „სამაგიეროდ ტრიო ორ მუსიკალურ ნაწარმოებს შეასრულებდა ხოლმე ეზოში, მაგრამ თუ ვინმე თითო ტოლჩა ლუდით გაუმასპინძლებოდა, მესამესაც დაუკრავდნენ“³⁵.

17. „Kein Hahn gekräht, und er ist gleich auf einmal die Bunde losgeworden, die ihn zu allen möglichen Experimenten, zu untragbaren **Kunststücken** verführen wollte“³⁶.

17. „მამალმა დაყვილება ვერ მოასწრო, რომ მან ხელის ერთი დაკვირით თავიდან მოიცილა მთელი ხროვა, ვინც სასიფათო ექსპერიმენტებისა და ოინებისაკენ უბიძგებდა“³⁷.

18. „Christian war auf das **Kunststück** stolz“³⁸.

18. „ქრისტიანი ამაცობდა ამ ოინით“³⁹.

19. „Das armselige **Ackerstück**, das ihm daheim sein Brunder Christian nicht hatte gönnen wollen, war ja nur ein Batzen Sand mit dem weizen des eroberten Landes verglichen“⁴⁰.

19. „მიწის ის უბადრუკი ნაგლეჯი, რომელსაც ნადლერს ქრისტიანი სახლში არ უთმობდა, დაპყრობილი ქვეყნის ყანებთან შედარებით უბრალო ქვიშის გროვას წარმოადგენდა“⁴¹.

20. „Es gebe doch ein Hütte auf dem Seegrundstück, die sei mal als **Boothütte** geplant worden“⁴².

20. „ტბის ნაპირას ნაგების შესანახი პატარა ადგილია“⁴³.

21. „Das peinlichste ist: er hatte ein Paar **Schriftstücken** mitgehen lassen, die ich auf meinem Schreibtisch geordnet hat“⁴⁴.

21. „მაგრამ ყველაზე საშინელი ისაა, რომ მან რამდენიმე დოკუმენტი, რომლებიც მაგიდაზე მელაგა, თან წაიღო“⁴⁵.

22. „Er machte sich am darauffolgenden nachmittag frei, um sein **Erbstück** vom Venusberg holen zu können“⁴⁶.

³⁴ W. Bredel, Verwandte und Bekannte, გვ. 72.

³⁵ ვ. ბ რ ე დ ე ლ ი, ნათესავეები და ნაცნობები, გვ. 223.

³⁶ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 337.

³⁷ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 330.

³⁸ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 461.

³⁹ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 428.

⁴⁰ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 389.

⁴¹ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 358.

⁴² A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 145.

⁴³ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 123.

⁴⁴ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 301.

⁴⁵ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 265.

⁴⁶ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 160.

22. „მეორე დღეს ნაშუადღევს თავი გაინთავისუფლა, რომ ვენუსბერგიდან თავისი მემკვიდრეობა გადმოეტანა“⁴⁷.

ყოველივე ზემოთქმული იმაზე მიგვიჩივებს, რომ იმ ენობრივ საშუალება-თა შორის, რომლის საფუძველზე ენის შემსწავლელს შეუძლია თავისი სიტყვათ-მარაგი გაამდიდროს, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რთული სიტყვაა. როდესაც ლაპარაკია უცხოური ენის სწავლებაში მიხვედრილობის გამომუშავებაზე, ეს მეტად საპირობა რთული სიტყვების სწავლების სფეროში. თუ ენის შემსწავლელს აუფხნით, გაეგებინებთ, ვაეარჩიებთ და ამის შედეგად დაეუფლება აღნიშნულ მოვლენას, ე. ი. რთული სიტყვის სემანტიზაციის პრინციპებს, მიხვედრილობის საფუძველზე იგი შეძლებს ისეთი კომპოზიტის მნიშვნელობის გაგებასაც, რომელიც არ შეხვედრია, მაგრამ რომლის კომპონენტების მნიშვნელობა იცის. ეს კი მეტად წინ წასწევს მის ცოდნას უცხოურ ენაში. მაგრამ თუ ისეთ რთულ სიტყვასთან გვექნება საქმე, სადაც კომპოზიტის მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების ჯამს, ეს წესი ამ შემთხვევაში არ გამოგვადგება. ასეთ შემთხვევაში, როგორც ზევითაც იყო ნათქვამი, ის შერწყმული კომპოზიტები, რომლებიც მეტად ხშირად გამოიყენება, უნდა დავსწავლოთ როგორც ერთი, განუყოფელი ლექსიკური ერთეული. ამგვარი მეთოდით თავიდან იქნება აცილებული კუროზული შეც-დომები შერწყმული კომპოზიტის სემანტიზაციაში. სპეციალურ დასწავლას მოითხოვს შემდეგი ტიპის კომპოზიტების მნიშვნელობები: *Kunststück*, *n. Musikstück*, *n. Schriftstück*, *n. Frühstück*, *n.* და სხვ.

რათა უფრო ნათელი გახდეს ჩვენი მსჯელობა ცხრილის სახით ვიძლევიტ კომპონენტებისა და კომპოზიტების მნიშვნელობებს ქართულსა და გერმანულ ენებში.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, საკმაოდ ხშირად განსხვავდება ერთმანეთი-საგან სასწავლო და მხატვრული თარგმანი. სწავლების პროცესში ამ უკანასკ-ნელს უნდა მიექცეს ყურადღება, მაგრამ ვარჯიშის პროცესში უნდა ვეცადოთ სასწავლო თარგმანი თანდათან მიუუახლოოთ მხატვრულ თარგმანს, ამ სიტ-ყვის სწორი გაგებით. ამ მიზნობებით ქართული ენა აზრის ერთი კნიდან მეო-რეზე გადატანის შემდეგ შეინარჩუნებს თავის იერსა და თავისებურებას.

ამავე ცხრილში თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი კომპონენტების და კომ-პოზიტის მნიშვნელობათა შედარება-შეპირისპირება და ჩანს, თუ სად უდრის და სად სცილდება ისინი ერთმანეთს.

ჩვენ მიერ განხილული მაგალითებიდან ჩანს (იხ. ცხრილი), თუ როგორ იცვლიან კომპონენტები მნიშვნელობას ან მნიშვნელობათა ნიუანსებს კომპო-ზიტის შემადგენლობაში. მაგრამ ერთი კი ფაქტია, რომ კომპონენტების მნი-შვნელობათა ცოდნა მეტად უწყობს ხელს კომპოზიტის მნიშვნელობის გამო-ცნობასა და დადგენას, რაც არ უნდა დასცილდეს ჯამის მნიშვნელობა შემად-გენელი ნაწილების მნიშვნელობებს.

⁴⁷ ა. ზ ე გ ე რ ს ი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 207.

ცხრილი

კომპოზიციისა და მათი კომპონენტების შესრულების შემთხვევებში კომპონენტებსა და ქართულ ენებში

№	გერმანული კომპოზიტი	ქართული შესატყვისი მხატვრული ტერმინის მიხედვით	ქართული სასწავლო თარგმანი	პირველი კომპოზიტი	კომპოზიტი	I კომპოზიტის მნიშვნელობა	მეორე კომპოზიტი	II კომპოზიტის მნიშვნელობა (სალექსიკონო)
1	Geldstück, n	ფული	მონეტა	Geld, n	ფული	ფული	Stück, n	ნაჭერი, ცალი, ვაჭმელარი, თაფი (რაოდენის აღნიშვნის), სული (პარუტევის რაოდენობის აღნიშვნის), ქვეჭი, ქეჭა
2	Früstück, n	საუზმე	საუზმე	früh	ადრე	ადრე		
3	Kunststück, n	სასწავლო ტკის ნაკვეთი	ფიქსი, ტრიუკი	Kunst, f	ხელოვნება	ხელოვნება		
4	Waldstück, n	ტკის ნაკვეთი	ტკის ნაკვეთი	Wald, m	ფსკერი, გრუნტი, საფუძველი, მიწები	ფსკერი, გრუნტი, საფუძველი, მიწები		
5	Grundstück, n	სახლი	მიწის ნაკვეთი	Grund, m	ფუძვლი, მიწები	ფუძვლი, მიწები		
6	Erbstück, n	მემკვიდრეობა	მემკვიდრეობით მიღებული საგანი	Erbe, f	მრგვალი	მრგვალი		
6	Rundstück, n	ფუნთუშა	ფუნთუშა	rund	50 ფინიგი	50 ფინიგი		
7	Fünzigpfennigstück, n	ხუთმარტიანი მონეტა	ხუთმარტიანი მონეტა	Pfennig, f	ტანსაცმელი	ტანსაცმელი		
8	Kleiderstück, n	ტანსაცმელი	ტანსაცმლის ნაჭერი	Kleid, n	ოქრო	ოქრო		
9	Goldstück, n	ოქროს ფული	ოქროს ფული	Gold, n	საფიქსი, მუდრე	საფიქსი, მუდრე		
10	Schriftstück, n	ქაღალდი	საფიქსი, მუდრე	Schrift, f	ოქრო	ოქრო		
11	Nickelstück, f	ქროში	ოქროს ქაღალდი	Nickel, f	ქროში	ქროში		
12	Markstück, n	მარკა (ფულ. ერთ.)	მარკა (ფინიგი)	Mark, f	მარკა, მონ.	მარკა, მონ.		
13	Musikstück, n	მუსიკ. ნაწარმი	მუსიკის ნაწარმი	Musik, f	მუსიკა	მუსიკა		
14	Ackerstück, n	მიწის ნაკვეთი	მიწის ნაკვეთი	Acker, m	მიწის ნაკვეთი	მიწის ნაკვეთი		
15	See- und Stück, n	ტბის ნაპირი	მიწის ნაკვეთი ტბის ნაპირზე	See- und Stück, m	მიწის ნაკვეთი	მიწის ნაკვეთი		
16	Bruchstück, n	ნაწილი	ნაწილი	Bruch, m	მიწის ნაკვეთი	მიწის ნაკვეთი		

Ц. Н. БИЧИНАШВИЛИ

НЕМЕЦКИЕ СЛОЖНЫЕ СЛОВА И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В ГРУЗИНСКОМ

Резюме

Были проведены наблюдения над выяснением особенностей немецких сложных слов в сопоставлении с грузинскими с целью использования их в учебных и художественных переводах.

В немецком языке широко распространены сложные слова с композитом *stück*, п. Конкретной целью являлось показать, как переводятся слова такого типа на грузинский язык, напр., *Erbstück*, п—მემკვიდრეობა—наследство, *Grundstück*, п—მიწა—земля, *Markstück*, п—მარკა—марка (монета).

Произведена также дифференциация учебного и художественного переводов предложений, содержащих данные сложные слова. Указаны пути приближения учебного перевода к художественному. Установлено, что немецкие сложные слова с композитом *stück* обычно выражают только часть предмета, который приводится в том слове; в то время как их грузинские эквиваленты указывают на целый предмет.

შრომის წითელი ღრობის ორდენისანი თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო ინსტიტუტის უცხოური ენების კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

МАДОННА МЕГРЕЛИШВИЛИ

ФУНКЦИИ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ИНДИКАТИВА
В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

(на материале английского и грузинского языков)

В советском и зарубежном языкознании за последние 10—15 лет было опубликовано значительное количество работ, посвященных глаголу, и, в частности, глаголу в английском языке, особенностям его семантики и его функционированию в высказывании. Это не означает, что глагольная система английского языка не изучена достаточно полно в традиционной лингвистике. Обращение лингвистов к данной проблеме не случайно. В последние годы в связи с бурным развитием самой науки и различных методов лингвистического анализа в новом свете предстают многие проблемы, считавшиеся ранее решенными.

Одним из центральных звеньев грамматической системы глагола является категория времени. Проблематика, связанная с учением об этой категории, давно привлекала внимание лингвистов (см.: О. Есперсен, Г. Керм, Е. Крейзинга, Г. Пальмер, Ф. Пальмер, Г. Поутсма, Г. Свит, М. Джуз, У. Дайвер, А. И. Смирницкий, Г. Н. Воронцова, И. П. Иванова, Л. С. Бархударов, В. Н. Ярцева, М. В. Янкошвили, З. Я. Тураева и другие). Однако, несмотря на такое обилие разноплановых и разнохарактерных работ, посвященных категории времени, следует заметить, что ни в отечественном, ни в зарубежном языкознании еще не нашла своего отражения проблема, составляющая сущность нашего исследования, — последовательное сопоставление выражения временных отношений в английском и грузинском языках, особенно функционирования их в речи.

В данной статье будет дан типологический анализ выражения временных отношений настоящего времени изъявительного наклонения в английском и грузинском языках.

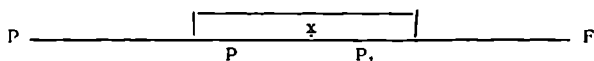
Одной из основных задач современной лингвистики является установление структурного изоморфизма языков, т. е. исследование общих принципов, лежащих в основе языковых структур. «Типологические штудии призваны выявить этот изоморфизм, найти инвариантные характеристики языков и установить лингвистические универсалии на различных уровнях языковой структуры» (5, 211). Исходя из этого, мы на основе сопоставления попытались установить, что является общим для временных систем двух разносистемных языков (одного синтетического, другого аналитического) в плане содержания, т. е. каковы универсалии (изоморфизмы) и какова специфика каждого из языков (алломорфизмы).

Все отечественные и зарубежные лингвисты, исследующие вопрос о глагольных временах, считают, что настоящее время (презент) по своей структуре и функциям занимает центральное место в предлах изъявительного наклонения.

Прежде чем перейти к рассмотрению грамматических значений форм настоящего времени и разнообразия их функционирования, необходимо остановиться на понятиях «объективное время» и «грамматическое время».

Общезвестно, что все процессы во Вселенной протекают в четырехмерном пространстве, где время является четвертым измерением,

состоящий из определенного промежутка времени, предшествующего x . Знак x обозначает момент речи и промежутка времени, который следует за x . Только этим можно объяснить видовое значение длительности и незавершенности действия, которым обладает настоящее время. Таким образом, получается линия времени PF (P —прошедшее время, F —будущее время), где x —обозначает момент речи, отмеченный точкой, pp_1 —протяженность настоящего, которая состоит из двух частей: px и xp_1 (px —заклюает в себе некоторый отрезок прошлого, xp_1 —некоторый отрезок будущего):

Как видим, настоящее время теперь рассматривается исследователями гораздо шире: оно может включать в себя или момент речи как точку на временной оси, или же определенные отрезки времени. Настоящее может выступать как известный факт, идущий из ближайшего прошлого, целиком охватывать момент речи и направляться в ближайшее будущее, а может только начаться в момент речи и устремиться в будущее. В большинстве случаев момент речи входит в настоящее время, составляя какой-то его отрезок и только частично совпадая с ним.

Момент речи является самым объективным и основным критерием для определения *и н в а р и а н т н о г о*¹ значения настоящего времени.

Инвариа́нтное значение настоящего времени (*Present*) в английском языке перекрещивается с инвариантным значением категории вида и временной отнесенности, и при перекрещивании этих значений создается одна из *видо-временных* форм — *в а р и а н т*², совместно реализующий инвариантные значения времени, вида и временной отнесенности. Такими вариантными *видо-временными* формами настоящего времени в английском языке являются: *Present Indefinite*, *Present Continuous*, *Present Perfect*, *Present Perfect Continuous*.

До последнего времени *и н в а р и а н т н о е* значение *видо-временной* формы настоящего в грузинском языке как таковом не зафиксировано ни в теоретических исследованиях, ни в практических грамматиках грузинского языка. В грузинском языке, как и в английском, *видо-временная* форма настоящего обозначает действия, одновременные с моментом речи, и действия длительные, т. е. переходящие уже во всевременные. Можно считать, что инвариантное значение, выделенное для настоящего времени английского глагола, свойственно и грузинскому глаголу. Вариантное значение настоящего времени в грузинском языке передается формой настоящего несовершенного (აწდაჟი).

Как видим, в английском языке имеется четыре формы *временного* плана *Present*. В этих четырех формах категориальная форма настоящего

¹ Инвариант понимается нами как идеальный абстрактный объект, как некое общее свойство единиц определенного класса.

² Вариант — это физическая реализация инварианта.

времени тесно переплетена с другими категориальными формами. Следовательно, форма настоящего времени (в рамках изъявительного наклонения) указывает не только на время действия, но и на характер его протекания, на соотносительность его с каким-либо последующим моментом времени или другим действием.

Время в глагольной форме никогда не выступает в чистом виде, оно всегда тесно переплетается с видом и временной отнесенностью. Но эта связь не означает, что они представляют единую грамматическую категорию. Время, вид и временная отнесенность, с одной стороны, самостоятельные, с другой — тесно связанные между собой категории, имеющие разные значения и разные средства выражения. В языке все они функционируют как единый грамматический механизм. Ведущей среди них является категория времени, так как распределение временных форм в ткани языка реализуется только во временной рамке (11, 11).

Детальный анализ вида и временной отнесенности в английском языке в нашу задачу не входит. В данной статье они затрагиваются лишь потому, что такое сопоставление дает возможность более четко выявить качественную характеристику временной формы настоящего, поскольку в каждой видо-временной форме совмещены значения именно этих категорий.

У грамматических форм (у временных с их морфологической выраженностью) различаются основные (инвариантные) и частные (вариантные) значения³.

Основное значение устанавливается на базе системы оппозиций по дифференциальным семантическим признакам внутри данной грамматической категории. Оно выявляется в «нейтральном контексте», в котором грамматическая форма не испытывает влияния речевых условий и выступает в своем собственном значении, без всяких наслоений (10).

Наблюдения показывают, что у некоторых глагольных форм (например, у формы настоящего времени) основные значения могут быть разного вида. Виды основных значений уточняются с помощью контекста, причем такого, который практически не должен влиять на системное значение временной формы.

Основному значению формы противопоставляются ее частные (вариантные) значения. Они представляют собой контекстуально обусловленные варианты основного значения формы, «являющиеся результатом взаимодействия грамматической формы и контекста» (3, 8).

Анализ форм настоящего времени выявил, что кроме основных и частных значений форма настоящего времени имеет также переносные значения.

Контрастное расхождение между инвариантным значением настоящего времени и темпоральностью контекста является обязательным условием переносного употребления (транспозиции) формы. В данной статье транспозиция рассматривается как способность отдельной временной формы в определенных условиях выражать «несвоевременные» при ее прямом употреблении значения.

Поскольку потенциальная многозначность формы обусловлена функционированием этой формы в речи, то анализ временных

³ В работе мы использовали принцип двучленного противопоставления основного (инвариантного) и частного (вариантного) значений (см.: Е. Курилович, Е. Кржижкова, Е. И. Шендельс, М. Докулина).

значений не может быть дан в изолированной форме, а требует привлечения всего текста. Таким образом, функциональный анализ грамматической формы времени бессмыслен без изучения контекста. Под контекстом имеется в виду «совокупность формально фиксированных условий, при которых однозначно выявляется содержание какой-либо языковой единицы» (6, 47).

При определении контекста различаются три его типа: микроконтекст (в рамках одного предложения), макроконтекст (в рамках группы предложений), ситуационный контекст (извлекаемый из всего содержания текста или высказывания — ситуация речи) (6).

Основным элементом контекста, расширяющим или ограничивающим значение формы настоящего, является лексическое значение слова, составной частью которого является грамматическая форма, а также лексические значения других слов, сочетающихся с данной формой. В некоторых случаях иногда действуют оба фактора. Таким образом, лексическая обусловленность частных значений грамматических форм может быть трех видов: 1. внутрениая лексическая обусловленность (влияние лексического материала, заполняющего грамматическую форму); 2. внешняя лексическая обусловленность (влияние на грамматическую форму лексического окружения); 3. синкретическая лексическая обусловленность (влияние лексического наполнения грамматической формы и ее лексического окружения)⁴.

Рассмотрим вариантыные значения конкретных видо-временных форм английского глагола с их функциональными эквивалентами грузинского глагола (см. табл. № 1, 2, 3, 4).

Описание семантической модели английского настоящего времени⁵ мы начинаем с формы Present Indefinite, учитывая ее количественную частотность среди всех форм настоящего.

Таблица 1

Семантический потенциал формы Present Indefinite и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Квалитативное, основное, неактуальное	Soames has such good taste (JC) I'm quite illiterate but I read a lot (JS)	სომეს სი კარგი გემუვნება აქვს. ღიღადი განათლებული არ გახლავალი. მაგრამ ბევრს ვკითხულობ.	
Узусьное, основное, неактуальное	She doesn't enjoy herself much when she goes out (ibid.). Usually I drink some orange juice (ibid.).	მანცდამიანსეუბ ერთობა, როცა სტუმრად დადის. ჩვეულებრივ, მარტო ფრთხილს წყენს ვხვამ ხოლმე.	Настоящее несовершенное აწმკოს მწკრივი
Собщешное, основное, неактуальное	The earth moves round its axis He travels the fastest who travels alone (JL)	დედამიწა თავის ღერძის ირგვლო ბრუნავს. სწრადალ რ დგამს ნაბაქს, ვიხვ მარტო დადის.	
Конкретное, частное, актуальное	... I smoke now (ibid)	მე ხომ ახლა ვეწევი.	

⁴ Ср. с точкой зрения Е. И. Шендельс (11).

⁵ Придерживаясь классификации значений настоящего времени, разработанной А. В. Бондарко (3) для русского глагола, Е. И. Шендельс (9) для немецкого, мы пытались применить ее к семантике английского и грузинского презенса, внося при этом свои коррективы и дополнения.

Продолжение

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Расширенное, частное, актуальное	Are you in love with him still? (SM) What d' you do with yourself all day? (JG)	იხე გიყვარს? რას აკეთებთ მთელი დღე შინ?	Настоящее несовершенное აწმოს მწკრივი
Постоянно-непрерывное, частное, актуальное	In case you dont live in New York, the Wiker Bar is in this sort of swanky hotel, the Seton Hotel. (JS)	ნიუ-იორკში თუ არ გიცხვებიან, არ გეცოდინებათ, რომ უიკერ ბარი სასტუმრო „სეტონ ოტელშია“ მოთავსებული.	
Перфективное частное, актуальное	He says old Mrs Herbert's a marvellous cook. (AC)	მან თქვა, ბებერი მისის ჰერბერტი კარგი მხარეთუღაო.	Прошедшее совершенное წყვეტილი
„Историческое“, переносное	It was all about this English guy; Alic something, that was in the war and loses his memory in the hospital and all. He comes out of the hospital carrying a cane and limping all over the place, all over London. not knowing who the hell he is He is really a duke, but he doesn't know it! (JS)	ერთი ინგლისელია, ალივი ჰქვია, გვარი არ მახსოვს, ომში წავა და ჰოსპიტალში მეხსიერებას დაკარგავს. გამოდის ჰოსპიტლიდან. ხელში ჯიბი უჭირავს, საცოდავად მოხლავუნებს, მთელს ლონდონს შემოიღოს, მაგრამ თავის ვინაობა არ იცის! სინამდვილეში ჰერცოგია, მაგრამ აო ახსოვს და რა ქნას.	Настоящее несовершенное აწმოს მწკრივი
Футуральное, переносное	... and tomorrow I start to work (JL) „I'll go with you if I lose“ (idid)	ხვალ კი ვიწყებ მუშაობას. წამოვალ, თუ წავაგებ.	Будущее совершенное მოთადის მწკრივი

Т а б л и ц а 2

Семантический потенциал формы Present Continuous и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Конкретное, основное, актуальное	She's waiting in the Annex (JS) He is painting the wall of the house now (SM)	ახლა შემოსასვლელში მელივდება. ახლა კედლებზე ხატავს.	
Расширенное, основное, актуальное	You are still bleeding ... (JS) What are you doing all this time (SM)	სისხლი იხე გდის... რას აკეთებთ აქ ამდენ ხანს?	Настоящее несовершенное აწმოს მწკრივი
Узусьное, частное, неактуальное	He is sending four letters every month (AC)	თვეში ოთხჯერ მანის მგზავნის წერილს.	
Квалитативное частное, неактуальное	He's always following me (JS)	ხულ კედში დამდევს.	

Продолжение 2

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
„Историческое“, переносное	... the hall is emptying, the dancing is beginning (JS)	ღარბაზი იცლება, იწყება ცეცხა ...	
Футуральное, переносное	I'm starting tomorrow (SM)	ხვალ მივინებავარები.	Настоящее несовершенное აწყობის მწყობი
	... next time I'm going to take a hand myself (JL) Are you coming to it? (JS)	შემდეგში მე თვით მივღებ მონაწილეობას. მობვალ?	Будущее совершенное მკეთადის მწყობი

Таблица 3

Семантический потенциал формы Present Perfect и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Завершенное действие в момент речи, основное	I have come to see Strickland (SM)	მე სტრიკლენდის გასასინჯად მოვედი.	Прощ. соверш. წაყვებო
	My Cod, he's grown another twenty inches (JS)	ღმერთო ჩემო, ხუთი გოჯით კიდევ განაღლებულა.	I результативное I თურმეობითი
Завершенное действие до момента речи, частное	I've always thought it would be jolly ... (SM) Hitherto you have lived solely your own (JL)	უთქვამდნი, უფრო ხალისიანად ვიქნებოდით ... ღღემღე თქვენ მხოლოდ საკუთარი თავისთვის ცხოვრობდით.	Прошедшее несовершенное უწყვეტელო
	But she hasn't seen it, I suppose? (JG)	თუმცა, მგონი, ჯერ არც მას უნახავს, არა?	I результативное I თურმეობითი
Расширенное, частное	I've lived in New York all my life ... (JS) I have known him for two years (JL)	რაც დავიბადე, ხელ ნუიორკში ვცხოვრობ ორ წელზე მეტია ვიცნობ მას.	Настоящее несовершенное აწყობ
„Историческое“, переносное	It has achieved its reason for existence ... (ibid.)	ამან შეასრულა თავისი დაბნელება ცხოვრებაში ...	Прошедшее совершенное წაყვებო
Футуральное, переносное	You wait, till I've finished (AC)	დაიცა, ვიდრე ამას მოვათავებ.	Будущее совершенное მკეთად

Таблица 4

Семантический потенциал формы Present Perfect Continuous и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Протекающее действие до момента речи, основное	Ann has been asking for you. You haven't been near us for an age! (JG) I' e just been waiting on a suitable appointment — such as this (AC) ... and I haven't been writing ; at least not for publication (JL)	ენა უკითხულობდა. რამდენი ხანია ჩვენს ახა უთოილობარ! შესადერ სამსააერს ევლოლი, სჭორედ აეთს. და არ ვწერდი, უოველ შემთხვევაში: პოეტისათვის მაინც.	Прошедшее несовершенное უწმუბებლა
Расширенное, частное	Have you been waiting long? (JS) He's just been keeping company with me (JL)	დიდი ხანია მულოდები? —მე ახლა მათთან ვხებირობ.	Настоящее несовершенное აწმუცო
„Историческое“, переносное	He has been talking to Ruth about it during the afternoon (JL) He apparently has been asking for Ruth (JL)	დღეს ის რაღაცა ელაპარაკებოდა ამის შესახებ ის, ალბათ, რაღვის ელოდებოდა.	Прошедшее несовершенное უწმუბებლა

Анализ семантических значений формы настоящего времени английского и грузинского глаголов и исследование фактического материала привели нас к следующим выводам:

настоящее время в системе как английского, так и грузинского глагола по своему значению не однородно; применение функционального подхода, связанного с компонентно-смысловым методом при анализе грамматического значения формы настоящего времени, способствует выявлению многозначности данной формы в обоих языках;

инвариантными значениями форм настоящего в обоих исследуемых языках является обозначение действия, происходящего в определенный отрезок времени, включающего и момент речи. Понятие «настоящее время» по объему шире понятия «момент речи», но обязательно включает в себя последнее;

в английском языке имеется четыре формы временного плана Present. С этими четырьмя грамматическими формами (Present Indefinite, Present, Continuous, Present Perfect, Pr. Perfect Cont) категориальная форма настоящего тесно переплетена и указывает не только на время действия, но и на характер протекания этого действия (аспект), а также соотносимость действия с каким-либо последующим моментом времени или другим действием (временная отнесенность);

форма настоящего времени грузинского глагола представлена одной категориальной формой настоящего несовершенного (აწმუცო მწერივი), не имеющей видового коррелята. Сказанное не означает, что семантическая структура настоящего времени грузинского глагола бедна, наоборот, она чрезвычайно разнообразна и связана с контекстом, окружением формы;

анализ семантики настоящего времени показывает, что в обоих языках оно обладает высоким семантическим потенциалом: выражает действия, временная длительность которых может быть сведена к нулю и расширена до бесконечности. Форма настоящего времени в английском языке, так же как и в грузинском, может передавать весь комплекс темпоральных отношений;

определив семантическое значение настоящего времени в исследуемых языках и наложив одну модель на другую, мы отмечаем точки совпадения и несовпадения, т. е. определяем их общие и специфические черты. Общие черты свидетельствуют об изоморфизме моделей, специфические — об их алломорфизме, который проявляется в наличии перфектного настоящего в английском языке, выражающего действие, завершённое в момент речи, к моменту речи, а также действие, протекающее до момента речи;

сопоставительный анализ семантики настоящего времени в английском и грузинском языках позволяет сделать вывод об общности функций настоящего в этих двух разносистемных языках. Эта общность функций отражает близость семантического потенциала настоящего в обоих языках и свидетельствует об универсальных свойствах настоящего времени:

общие и специфические черты в плане содержания видо-временных форм глаголов в исследуемых языках дают возможность предположить интерферирующее и положительное влияние родного языка при изучении иностранного.

Ссылки на литературу

1. Ленин В. И., Материализм и эмпириокритицизм, М., 1969.
2. Бархударов Л. С., Очерки по морфологии современного английского языка, М., 1975.
3. Бондарко А. В., Вид и время русского глагола, М., 1971.
4. Бондарко А. В., Грамматическая категория и контекст, Л., 1971.
5. Гамкрелидзе Т. В., Картвельский и индоевропейский: типология реконструированных языковых систем, в кн.: Проблемы языкознания, М., 1967.
6. Колшанский Г. В., О природе контекста, М., ВЯ, 1959, № 4.
7. Курс марксистско-ленинской философии, под ред. Хоменко Е. А., Ясюкова М. И., М., 1968.
8. Шанидзе А. Г., Основы грузинской грамматики, том I, Тбилиси, 1953 (на грузинском языке).
9. Шендельс Е. И., Многозначность и синонимия в грамматике, М., 1970.
10. Шендельс Е. И., Взаимодействие между лексическими и грамматическими значениями, ИЯШ, 1962, № 4.
11. Янкошвили М. В., Изоморфизм временных кругов в системе глагола, ФН, 1936, № 2.
12. Jespersen O., A Modern English Grammar on Historical Principles, pt. IV, Syntax, vol. 3. Time and Tense, Heidelberg, 1931.
13. Kruisinga E., A Handbook of Present Day English, pt. II. Accidence and syntax, Groningen, 1926.

Использованная художественная литература и сокращения

1. AC—Cronin A., The Citadel, M., 1966.
 2. JG—Galsworthy J., The Man of Property, M., 1964.
 3. JL—London J., Martin Eden, M., 1960.
 4. SM—Maugham S., The Moon and Sixpence, M., 1972.
 5. JS—Salinger I., The Catcher in the Rye, M., 1978.
 6. გოლსუორთი ჯ., მესაქუთრე, თარგმნა ე. მალრაქემი, თბილისი, 1965.
 7. კრონინი ა., ციტადელი, თარგმნა ა. გახუკაიებმა, თბილისი, 1973.
 8. ლონდონი ჯ., მარტინ იდენი, თარგმნა ს. თავაქემი, სოსუმი, 1960.
 9. მოეში ს., მთვარე ექვსპენიანი, თარგმნა ა. კვიცილაძე, თბილისი, 1972.
 10. სელინჯერი ჯ., თამაში ჭვავის ყანაში, თარგმნა ე. კელიძემ, თბილისი, 1969.
- Кафедра иностранных языков Кутаисского государственного педагогического института им. А. Цулукидзе
Представил академик АН Грузинской ССР Ш. В. Дзидзигури

თეიშურაჲ გვანცეალაჲ

უარყოფის არატიპური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში

აფხაზურსა და აბაზურ ენებში უარყოფა მ ფორმანტის ზმნის ფუძეში აფიქსაციით გამოიხატება¹. მ აფიქს-ნაწილაკი ზოგ ზმნურ ფორმაში პრეფიქსია, ზოგში — სუფიქსი. პრეფიქსად გვევლინება იგი დინამიკურ ზმნათა ფინიტური წარმოების აორისტში, ნამყო განუსაზღვრელში (ნაწილობრივ). ნამყო უკვეობითსა და ნამყო უკვეობით წინარე წარსულში, ინფინიტური წარმოების ყველა დროის ფორმაში, აგრეთვე ბრძანებით, კითხვით, პირობით, მიზან-პირობით, კავშირებით და ნატვრით კილოებში, იმავე დინამიკურ ზმნათა მოჩვენებითის, კონიუნქტივისა და თურმეობითის ფორმებში² (ამ ფორმებს პირობით დრო-კილოთა I ჯგუფს ვუწოდებთ).

უარყოფის -მ სუფიქსადაა სტატიკურ ზმნათა ყველა ფორმაში³, აგრეთვე ნასახელარ დინამიკურ ზმნათა აორისტში, ნ. განუს., ნ. უკვეობითსა და ნ. უკვეობით წინარე წარსულში, აგრეთვე ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ნამდვილ (პირველად) დინამიკურ ზმნებში უარყოფა პრეფიქსაციითაა გამოხატული.

მ- ფორმანტი პრეფიქსად რჩება დინამიკურ ზმნათა სხვადასხვა ზმნურ კატეგორიაში. მაგალითად: კაუზატივის, პოტენციალისის, ქცევის, უნებურობის, საურთიერთო, სათანაო და სხვა კატეგორიებში, ასევე დინამიკურ ზმნათა აბსოლუტივის ფორმებშიც.

დადგენილია მ- პრეფიქსის ადგილი ზმნურ ფუძეში: იგი ჩვეულებრივ ძირის წინ დგას ხოლმე სუბიექტის პირისა და კლასის ნიშნების შემდეგ და ერთმანეთს ამორებს მათ I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში⁴. მისი ადგილმდებარეობით შესაძლებელი ხდება ზმნის ძირის დადგენა ხშირ შემთხვევაში. სუბიექტის ნიშნის ადგილი კი აფხაზურ-აბაზურ ზმნაში დამოკიდებულია ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობაზე. თუ ზმნა გარდამავალია და თანაც რთულ-ფუძიანი, სუბიექტის ნიშანი ამ შემთხვევაში ძირის წინ დგება, მაშინ როცა გარდაუვალ ზმნაში ასეთი რამ არ ხდება: რაც უნდა რთული აგებულების იყოს გარდაუვალი ზმნა, სუბიექტის ნიშანი არავითარ შემთხვევაში არ ჩაირთვის რთული ფუძის შემადგენლობაში — ი გ ი მ უ დ ა მ მ თ ე ლ ი რ თ უ-

¹ G. R o s e n, Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische Suanische und Abchasische, Berlin, 1846, გვ. 81; П. К. У с л а р, Этнография Кавказа, Языкознание, I, Абхазский язык, Тифлис, 1887, გვ. 37—38; G. D u m é z i l, Études comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest (Morphologie), Paris, 1932, გვ. 189; ქ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოება აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში, იკვ. ტ. V, თბილისი, 1953, გვ. 203—207; А. Н. Г е п к о, Абазинский язык. Грамматический очерк наречия Тапанта, М., 1955, გვ. 157—159; Грамматика абхазского языка. Фонетика и морфология. Сухуми, 1968, გვ. 124—128; Н. Т. Т а б у л о в а, Грамматика абазинского языка, Фонетика и морфология, Черкесск, 1976, გვ. 152—154.

² ქ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომ., გვ. 203—207; შ. ა რ ის თ ა ე ა, ლ. ქ კ ა დ უ ა, აფხაზური ენის გრამატიკა (ფონეტიკა და მორფოლოგია), სოხუმი, 1966 (აფხაზურ ენაზე), გვ. 156-159.

³ ქ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 211.

⁴ G. D u m é z i l, დასახ. ნაშრომი, გვ. 189; ქ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 205.

ლი ფუძის წინ დაისმის⁵. ამ წესს კი დიდი მნიშვნელობა აქვს უარყოფის ზოგი თავისებური ფორმის ასახსნელად.

აფხაზურსა და აბაზურ ენებში ზმნის რთულ ფუძეს ქმნიან ე. წ. ძირ-სუფიქსები და ფუძე-წინდებულები. ძირ-სუფიქსები ასრულებენ სხვა ენათა ძირების როლს, ხოლო ფუძე-წინდებულები სხვადასხვა პრევერბის ფუნქციებს კისრულობენ და გადმოსცემენ მიმართულებას ან მიუთითებენ რაიმე ლოკალურ ერთეულზე, სადაც ან საიდანაც მოქმედება ხდება. ფუძე-წინდებულები წარმოშობით სახელებია და ხშირად დამოუკიდებლადაც გვხვდება⁶.

მაგალითად, რომელიმე რთულფუძიან გარდამავალ ა-თა-თა-რა—„რამეში ჩასხმა“ (ძირია-თა-რა)—ზმნაში სუბიექტის ნიშანი ძირის წინ, რთულ ფუძეშია დასმული—ი-თა-ს-თ-ე-ჯტ „(რალა) ჩავასხი“. შესაბამისი უარყოფითი ფორმა იქნება ი-თა-ს-გ-მ-თ-ე-ჯტ „(რალა) არ ჩავასხი“. მაგრამ ასევე რთულფუძიან გარდაუვალ ა-ც-ა-ე-რა „ლაპარაკ“ ზმნაში როგორც სუბიექტის, ისე უარყოფის აფიქსები მთელი რთული ფუძის წინ დაისმის: დ-ჯ-მ-ც-ა-ე-ე-ჯტ „მან (აღამ.) არ ილაპარაკა“. თუმცა გარდაუვალ ზმნათა უმრავლესობაში უარყოფისა და სუბიექტის ფორმანტები ცალ-ცალკეა ხოლმე წარმოდგენილი I ჯგუფის დრო-კილოებში: სუბიექტის ნიშანი მთელი ფუძის წინ დგას, ხოლო უარყოფისა—რთულ ფუძეშია ჩართული. მაგალითად: ი-ყა-მ-ლე-ჯტ „(რალა) არ მოხდა“, ჟა-ხ-ჯ-მ ჩაა-ნ! „შენ (მამა.) (რალა) ნუ დასცინებ!“ და სხვ.

ამრიგად, აფხაზურსა და აბაზურ ენებში უარყოფის წარმოების მხრივ სურათი თითქოს ნათელია: დინამიკურ ზმნათა I ჯგუფის დრო-კილოებში უარყოფა პრეფიქსაციით გამოიხატება (აქვე შემოღის ნასახელარი დინამიკური ზმნები, რომლებშიც უარყოფის -მ- ზმნური წარმოშობის მადინამიკურებელ ელემენტებს უძღვის წინ და „სუფიქსად“ გვევლინება). თუ გავითვალისწინებთ, რომ უარყოფის სუფიქსაცია დინამიკურ ზმნებში მხოლოდ აწმყოს ჯგუფის დროებში ხდება და ნაკეთუელთა ეს წყება შედარებით ახალი წარმონაქმნია, სავარაუდებელია, რომ აორისტიისა და I ჯგუფის სხვა ფორმათა ჩვენება უფრო ძველ ვითარებას ასახავს, ე. ი. უარყოფის პრეფიქსაცია წინ უსწრებდა სუფიქსაციას⁷. ეს დებულება თანაბრად უნდა გავრცელდეს როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებზე მიუხედავად მათი ფუძის აგებულებისა.

ქ. ლომთათიძე უარყოფის წარმოებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ წერილში აღნიშნავს, რომ უარყოფის აფიქსაციის მხრივ „არის თითო-ორილა გამონაკლისიც, როცა ბნელდება ზმნის ფუძეთა აღნაგობა, შესაძლებელი ხდება მ-ს წინდებულის წინ გადმონაცვლება“⁸ და ამის მაგალითად მოჰყავს აა-ა-რა←ჟა-ა-რა „მოსვლა“ ზმნა. ამ ზმნაში დღესდღეობით ძირეულ ელემენტად სონანტი ა გვევლინება, ხოლო აა- || ←ჟა-სააქეთო მიმართულების პრევერბია. უარყოფის დროს აფხაზურში აორისტის ფორმაში მ აფიქსი მთელი ფუძის წინ დაისმის: ს-გ-შ-აა-ა-ტ „მე არ მოვედი“, აბაზური ენის ტაანთურ დიალექტში კი დაცულია ამოსავალი ს გ ო-ჟ-ა-მ-ი-დ ფორმა.

⁵ ქ. ლომთათიძე, გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში, ენ-მკვ-ს მონაშე, ტ. XI, თბილისი, 1942, გვ. 11.

⁶ ქ. ლომთათიძე, რთულფუძიან ზმნათა აგებულება აფხაზურში, ივე, ტ. IV, თბილისი, 1953, გვ. 83—85.

⁷ ქ. ლომთათიძე, ზმნის უარყოფით ფორმათა..., ივე, ტ. V, თბილისი, 1953, გვ. 209.

⁸ იქვე, გვ. 210.

ამ ზმნის ფუძის სირთულის გაგების დაჩრდილვას ხელს ის გარემოებაც უწყობდა, რომ აფხაზურში \mathfrak{z} ძირეული ელემენტი ხშირად გაუჩინარებულია და ძირის ფუნქციას აა-პრევერბი კისრულობს. შდრ. მაგალითად: დ-აა-ძო-მ, დ-აა-ჟა-მ „იგი (აღამ.) არ მოღის“, ჟ-აა! „შენ (მამაკ.) მოდი!“ და დ-აა-ძო-მ, დ-აა-ჟა-მ, ჟ-აა-ჟ!

მ. ციკლიაც აღნიშნავს, რომ აფხაზური ენის აბეუურ დიალექტში ზმნებში იშვიათად შევხვდებით უარყოფითობის აფიქსის გადანაცვლებას შემთხვევებს და ასახელებს ღგზც⁹-მ-ფხა-შო-ზ ← ღგზც⁹-უ-ფხა-მ-შო-ზ „ვისიც არ რცხვენოდა“ მაგალითს, რაც ფონეტიკურ პროცესად მიაჩნია¹⁰.

ამ შემთხვევაში თუ უარყოფის მეორეული ფორმა მხოლოდ აფხაზურში დასტურდება, გვაქვს ბევრი ისეთი ზმნაც, რომლებშიც უარყოფის აგრეთვე მეორეულ ფაქტებთან გვაქვს საქმე და მეტ-ნაკლები სიხშირით გვხვდება ყველა დიალექტში. ამ ზმნებში უარყოფის არატიპური ფორმები აორისტის ჯგუფის დრო-კილოებში იჩენს თავს, ე. ი. მაშინ, როცა უარყოფის მ ფორმანტი პრეფიქსი უნდა იყოს და ძირის წინ იდგეს. ამის ნაცვლად ამ მეორეულ ფორმებში უარყოფის მ- მთელი ფუძის წინ დგას.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ უარყოფის ამოსავალი ფორმები შეიძლება დადასტურდეს ერთსა და იმავე ან სხვა რომელიმე დიალექტში. ამ მხრივ განსაკუთრებით ტაპანთური დიალექტი გამოირჩევა, რომელშიც ყველაზე ხშირადაა შემორჩენილი ამოსავალი ვარიანტები, რაც იმას არ ნიშნავს, რომ ტაპანთურისთვის უცხო იყოს უარყოფის თავისებური წარმოება.

რომელ ზმნებში გვაქვს უარყოფის მეორეული ვარიანტები? რა იწვევს ვადახრას საერთო წესიდან?

სათანადო ენობრივი ფაქტების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ უარყოფის არატიპური წარმოების შემთხვევები ყველაზე ხშირად გარდაუვალი რთული ფუძის ზმნებში გვაქვს. როგორც ზემოთაც ითქვა, რთულფუძიან გარდაუვალი ზმნებში უარყოფისა და სუბიექტის აფიქსები ცალ-ცალკე უნდა მდგარიყვნენ: სუბიექტის ნიშანი მთელი ფუძის წინ, უარყოფისა—ძირის წინ. ეს ასეცაა რთულფუძიან გარდაუვალი ზმნათა უმრავლესობაში. მაგალითად: ი-ყა-მ-ლე-მტ „(რალა) არ მოხდა“, დ-თა-მ-ლე-მტ „იგი (აღ.) (რალა)ში, სალლა) არ შევიდა“, ღგ-ს-გ⁹-ლა-მ-შ⁹-მტ „იგი (აღამ.) არ გამახსენდა“, ღი-გ⁹-მ-ფხე-მტ „მას (მამაკ.) იგი (აღ.) არ მოეწონა“ და სხვა.

1. აფხაზურსა და აბაზურში გამოიყოფა გარდაუვალი რთულფუძიან ზმნათა დიდი ჯგუფი, რომლებშიც უარყოფის მ აფიქსი მთელი რთული ფუძის წინაა გადასმული ძირისწინა პოზიციიდან. ამ ჯგუფში შედის სხვადასხვა სემანტიკის მქონე ზმნები (მოდრაობისა, გრძნობა-აქქმისა და სხვ.), მაგრამ მათ ის აერთიანებს, რომ I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში მ ფორმანტი მიმართულების ან ლოკალური პრევერბის წინ დგას. ამოსავალი ფორმები კი, როგორც აღვნიშნეთ, შეიძლება დადასტურდეს ერთსა და იმავე ან სხვა დიალექტში. მაგალითად:

⁹ იქვე, გვ. 210;

¹⁰ მ. ციკლია, ფონეტიკური პროცესები აფხაზური ენის აბეუურ დიალექტში, დ. გულიას სახ. აფხაზურის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXVII, სოხუმი, 1956, გვ. 240.

იგ²-მ-ნნტ. ეეგ-მ-ნნზ უტი აზგ-ჰა ისშგმტ... (ქ. ლ., აშხ. ტ., 21, 36) „ისინი არ მივიდნენ. რომ არ მივიდნენ, ამიტომ მოვეკალი (დაეხოცე)“. შდრ. იხგ²-თ-გ²ნ²ა²გ² შარდნ ი-ნა-მ-ი-ხ²ა იპლ²ახატ (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 2, 5) „მისი სამივე ცოლაც დიდი ხნის გაუ²ვლელად (დიდი ხანი არ მიდის რა) დაორსულდა“ (ძირია მ);

აჯ²ჰე დნამიეიტ, აუ ღე-მ-ლა-ყ²-იტ (დ. გულია, რეიზგა, № 189, გვ. 22) „დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა, მაღალი არ დაიხარა“. შდრ. იგივე ანდაზა: აუ ღე-ლა-მ-ყ²-მტ, აჯ²ჰე ღენამქმტ (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 219) „მაღალი არ დაიხარა, დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა“ (ყ² ძირი);

...ალაშაგბეგ იხაროპ-ჰა უ-მ-აა-გელა-ნ!... (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 239) „ძალის ყეფის ხმა შორსააო (შორიდან ისმისო), შენ (მამაკ.) ნუ შედგები“; შდრ. უ-აა-ნგ-მ-გელა-ჰა ჰა აუბ იუჰო (პუშოქ., გვ. 27) „შენ (მამაკ.) შეუჩერებლივ ამბობ (რალაცას)“: შეეგ მ-შა-მ-გელ-თა აფს²ა დრგლარფხ²ამიტ (ვ. ტუგოვი, გვ. 148) „ვინც დილით არ დგება (ადრე). მკვდრებს ათელიან“ (გელა ძირი);

...აც²გ²ა მ-აა-ფშეგ-რც ზალშომმ... (ალაშაბა, გვ. 9) „ცუდი რამ (სიაცე) რომ არ გამოაშკარავდეს, არ შეიძლება“: იჯ² აა მ-აა-ფშეგ-ა-ნ², აძგ ღეთაგ-გლონ (ქ. ლ., აშხ. ტ., ფსხუ, 9, 84) „მისი (მამაკ.) თავის მეტი არ ჩანდა რა, იგი (ადამ.) წყალში დგებოდა“. შდრ. უზენაღლაკგ² ზაკე თა-მ-ფშეგ-ნ... (ნართგ²მა, გვ. 173) „რასაც კი შეხვდები, არაფერს (რამეს) არ შეხედო შენ (მამაკ.)!“ (ფშე ძირი);

სხგ ლარყ²ნგ სზგ-მ-ლა-ძე-მტ (ს. ბლაბ.) „თავი დავხარე რა, (რალაცას) ვერ მიეწვდი“; ...სტ:სთა²ა რყენა სზგ-მ-ნა-ჰა-ძე-მტ... (ს. ზუხ., აფს. ლაკ., გვ. 202) „იქმს ოსტატებამდე ვერ მივალწვი“. შდრ. აუ ღლაყ²მტ, აჯ²ჰე ღ-ნა-მ-ძე-მტ (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 219) „მაღალი არ დაიხარა, დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა“: ჰარგ² ჰქ²აზუ გ²-მა-მ-თა-სტ... (ნართგ²მა, გვ. 69) „ჩვენს რიგს (ჭერს) ჭერ არ მოუღწევია“ (ძა ძირი);

ამავე ძა||ზა ძირისაგან იწარმოება ააძარა||შაძარა||შაზარა, რ²ა²ნაძარა „ზრდა, მიღწევა“ ზმნები:

აფშეჰა ი-მ-აა-ძა-შა აგარა დაქუამ (დ. გულია, რეიზგა, № 188, გვ. 22) „ჩვილს, რომელიც არ უნდა გაიზარდოს (არგასაზრდელს). აკვანი ვერ (არ) დაიტევს (არ იჭერს)“: სზაზრითა სგზგ-მ-შა-ზა-ხგზ, საბა! (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 37, 80) „მამაჩემო, ვინც მე დამბადე (დამბადა რა), ვინც მე არ გამზარდე (არ გამზარდა)“. შდრ. ... ახ²ქე ი-ნა-მ-ძა-შა აგარა დაქუამ (დ. გულია, კამაქ., გვ. 217) „არგასაზრდელ ბავშვს (პატარას) აკვანი არ დაიტევს“: ნა-მ-ძა-მ-ძა-ძა კ²ართა ამაქიტ (ნ. თაბ., აფორ., № 1766, გვ. 113) „უზრდელი („მიუზრდელ-მოუზრდელი“) დსაჟლომ (ადგილზე) დაეობს“: უფსრაზგ ზბარც სთახგტპ, ჰარა აა-მ-ძა-ხ²!... (ნ. ღუმბაძე, გვ. 28) „შენი (მამაკ.) სიკვდილი რომ ენახო. (ეს) მინდა, შე არგასაზრდელი!“

აქ ანგარიშგასაწევია ის ფაქტი, რომ ზოგ ზმნაში პრევერბის ხმარებით სრულიად ახალ სემანტიკასთან გვაქვს საქმე (შდრ. მაგ.: ა-გელა-რა „დგომა“, „ადგომა“, მაგრამ აა-გელა-რა „გაჩერება“, „დადგომა“. ასეთივე სურათია ზმნებში: აა-ფშე-რა, აა-ძა-რა||ა-ნა-ძა-რა...). ამდენად ზმნა დაუშლელ ერთეულად გაიგება და მ-ც ამიტომ დაისმის პრევერბის წინ.

სარა სგ-მ-გ²-რუა-რ ჰუჰა იგ²ერუგ²რდა?... (ს. ჭანაშია, აძე. ტ., გვ. 212)
:0. მ აც ნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

„მე რომ არ ვიღარდო, ვინ იღარდებს სხვა (მეტად)?“ აჭრ იჯანლა ბე-მ-გ-გ-რ-შ-ა-ნ... (ქ. ლ., აშხ. ტ., 37, 61) „იმის გამო (იმიტომ) შენ (ქ.) ნუ იღარდებ!“ შდრ. შაპკემ უტთა, უგ-ე უ-შ-გ-რ-შ-ა-ნ... (ჩოზეკა, შაპკემ..., გვ. 31) „შენ (მამაკ.) შაპკემ გაჰყევი და ნუ იღარდებ!“

ამ შემთხვევაში აბაზური ფორმის საფუძველზე შესაძლებელია აფხაზური ა-გ-გ-რ-ვ-არა გავიგოთ როგორც „გულის ხმობინება, გახმობა“, სადაც ვა-შ-ა „ხმობა“ ზმნის ძირია, გ-გ „გულ“ სიტყვისა, ხოლო რ-კაუზატივის პრეფიქსია, რომელიც იწვევს უარყოფის მ ფორმანტის დამაგრებას თავის გვერდით¹¹, ხოლო აფხაზურში კაუზატივის პრეფიქსის ძალა შესუსტებულია ზმნის ფუძის აგებულების დაბნელების გამო. ამდენად ეს ზმნა აფხაზურისათვის შეიძლება გარდაუვალად ჩათვალოს პირობით (შდრ. ქვემოთ, კაუზატივისა და უარყოფის აფიქსთა ურთიერთობა).

ანალოგიურია ვითარება უარყოფის მხრივ შემდეგ ზმნებში: ა-ლა-კ-ჯ-ს-რა „(რამით) შეხება“, ა-ფხა-შ-არა „სირცხვილი, რცხვენა“, აა-ნ-ჰ-ა-ს-რა||შ-ა-ჰ-ა-ს-რა „შედგომა, შეჩერება“, ა-ხ-გ-ნ-ჰ-რა ||კ-გ-ნ-ჰ-რა „დაბარუნება“, აა-ჰ-რა||შ-ა-ჰ-რა „მობარუნება; ცეკვა“ (აბაზ.), ა-ჩ-გ-ე-ლ-არა „ცხენზე ამხედრება“, ა-კ-ა-ჰ-რა „დაცემა, წაქცევა“, ა-გ-ა-ლა-შ-არა „გახსენება“, ა-ც-ხ-გ-რა-რა||ც-კ-რ-გ-შ-არა „დახმარება“, ა-ლ-ბ-ა-რა „ძირს, დაბლა ჩამოსვლა“, ა-კ-ა-შ-არა „ცეკვა“, ა-თ-ა-ლა-რა „(რამეში) შესვლა“, ა-ქ-გ-ფ-გ-ჩ-ჰ-არა „ამოოხვრა“, ა-ნ-ე-ყ-არა „მოგზაურობა, მგზავრობა“, ა-ხ-წ-ა-ლა-რა „ზევიდან მოყრნა“, ა-ფ-ხ-გ-ჰ-არა „გაოფლიანება“, ა-გ-ა-ფ-ხ-არა „მოწონება“, ა-ხ-გ-ჩ-არა||კ-გ-ჩ-არა „დაცინვა“ და სხვა.

არატიპურია უარყოფის აფიქსაცია აგრეთვე ზოგ აბაზურ ნასახელარ დინამიკურ ზმნაში, რომლებიც ნაწარმოებია გარდაქცევითობის -ხა ელემენტის დართვით სახელის ფუძეზე. ამ გზით ნაწარმოები ზმნები გარდაუვალებია და აღნიშნავენ რამედ გადაქცევას, გახლომას¹².

მაგალითად: აფხ. ა-ხაწა, აბაზ. კაწა „მამაკაცი; ქმარი“ — სტატკ. ზმნა: აფხ. ღ-ხაწოჰჰ, აბაზ. ღ-კაწბ „იგი მამაკაცია“, დინამიკ. ზმნა: აფხ. ღ-ხაწა-ხე-მტ, აბაზ. ღ-კაწა-ხა-ტ „იგი მამაკაცად იქცა“; უარყ.: აფხ. ღ-ხაწა-მ-ხე-მტ, აბაზ. ღ-გ-კაწა-მ-ხა-ტ „იგი მამაკაცად არ იქცა“.

აბაზურში ამ ზმნათა აორისტსა და დრო-კილოთა I ჯგუფის სხვა ფორმებში უარყოფის მ ხშირად მთელი ფუძის წინ დგას, მაშინ როცა აფხაზურში ე ფორმანტი გარდაქცევითობის -ხა ელემენტს უძღვის წინ. თუმცა აბაზურშივე გვაქვს აფხაზურის მსგავსი ფორმებიც პარალელურად. მაგალითად:

მაჟა ს-მარაჩახატ. ს-გ-მ-ჩ-გ-ნ-ხა-ნ (თათარს., გვ. 72) „რა იყო, რა მოხდა? ნუ გაბავშვდებით!“ შდრ. აფხ. შ-გ-ჰ-გ-ნ-გ-მ-ხა-ნ! „ნუ გაბავშვდებით!“ (ჩ-გ-ნ ||ა-ჰ-გ-ნ „ბავშვი: პატარა“):

სარა უ-ზ-გ-გ-ს-გ-მ-და-გ-ხა-სტ (ცეკა, გვ. 107) „მე ახლაც (ჭერაც) არ დავერუებულვარ“. შდრ. აფხ. ს-და-გ-ა-მ-ხა-ცტ „მე ჭერაც არ დავერუებულ-

¹¹ G. Dumézil, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

¹² ქ. ლ. მ. თ. თ. ი. ძ. ე, სტატკური და დინამიკური ზმნები აფხაზურში (აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა მიხედვით), იყ, ტ. VI, თბილისი, 1954, გ. 260; ქ. ლ. მ. თ. თ. ი. ძ. ე, გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში, იყ, ტ. VIII, თბილისი, 1956, გვ. 203. გ. ს. ე. რ. დ. ი. უ. ე. ე. კ. მ. ამ ტიპის ზმნებს აწვდითი გვარის ზმნებად მიიჩნევენ, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი, იხ. Г. П. Сердюченко, Переходные и непереходные глаголы в абазинском языке. «Язык и мышление», т. XI, М.-Л., 1948, გვ. 263.

ვარ“. ს. პაზოვის ცნობით, აბაზურშივე გვაქვს ამოსავალი სგ^გ-დაგ^გ-მ-ხა-სტ ფორმა (დაგ^გ||ა-დაგ^გ „ყრუ“);

...აზჷა გ^გ-მ-ბზი-ხა-ხჷაზტ (ცეყა, გვ. 86) „სენი არ რჩებოდა (არ კარგდებოდა)“. შდრ. აფხ. ი-ბზია-ხო-მგ-ზტ „იგი (რალა) კარგი არ ხდებოდა“;

მაჷა, ნართგრა, ზნგ ი-მ-გ^გბზგლა-ხა-ზ... (ნართგრა, გვ. 178) „რა მოხდა, ნართებო, ვინც ერთხელ (არასდროს) არ ჰკვიანდებოდი“. შდრ. აბაზ. ი-გ^გბზგლა-მ-ხა-ზ „ვინც აღერსიანი არ ხდებოდა“ (აფხაზურსა და აბაზურ ფორმებს შორის სემანტიკური სხვაობა გვაქვს: აფხ. ა-გ^გბზგლა „აღერსიანი“, აბაზ. გ^გბზგ-ლა „ჰკვიანი“) (აბაზური პარალელური ფორმები ყველგან მოგვეყავს ს. პაზოვის ზეპირი ცნობების მიხედვით):

იგ^გ-მ-პაზგრა-ხა-დ (ნართგრა, გვ. 142) „იგი (რალა) არ მომზადა“, შდრ. აბაზ. იგ^გ-პაზგრა-მ-ხა-დ (პაზგრა „მზა“);

აჷსა ალა დგ^გ-მ-თენჩ-ხუზტ (ჩ^ჩზგ^გა, რგზნა..., გვ. 81) „მაგრამ (ასე) მტერი არ მშვიდდებოდა“, შდრ. აბაზურშივე დგ^გ-თენჩგ-მ-ხუზტ, აფხ. დ-თენჩ-ხო-მგ-ზტ—დ-თენჩ-ხა-ჷა-მგ-ზტ „არ მშვიდდებოდა“ (ათგნჩ „მშვიდი, წყნარი, დინჯი“).

ასეთივე მდგომარეობაა ზმნებში: ზარარხარა „დაზარალება, ზარალად ქცევა“, წაზგრაგხარა „მართლად, სიმართლედ ქცევა“, მაჩანხარა „გაცელება“, გ^გმხახარა „გატულება“, ჩმაზამ^ახარა „ავად გახლომა“, ლახხარა „ამსუბუქება, ამჩატება“ და სხვ.

აფხაზურში დეკლინაციური თარიღე მაგალითი ისეთი ნასახლარი დინამიკური ზმნებისა, რომლებშიც უარყოფის არატიპურ წარმოებასთან გვაქვს საქმე:

უბრი ეაფჷმ ადოგორ ანხაჯე დაქ^ქშაჷათხოჷ, დაქ^ქ-მ-შაჷათ-ხა-ჷოჷ ეაღკანგ ჷაა... (ს. ზუხ., აფხ. ლაკ., გვ. 154) „ასეთ პირობას გლეხი დათანხმდება (დაემოწმება), თუ არ დათანხმდება (არ დაემოწმება), შენ (მამაკ.) გაიგე და მოდი!“ (ა-შაჷათ „მოწმე“);

მაბა-მ-წაა-ხო ჷახ^ა?! (ს. მუგუძ.) „იქით (იქ) როგორ არ გაიყინება (ყინვა როგორ არ განდება)?!“ (ა-წაა „ყინვა“).

ამ ტიპის სხვა ფორმათა დადასტურება არ მოხერხდა გამოქვეყნებულ ტაპანთურ და აშხარულ ტექსტებში, არ გვხვდება არც აფხაზურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში. თუმცა საველე მუშაობის დროს აფხაზური ენის აბეკურ და ბზიფურ დიალექტთა წარმომადგენლები გვიდასტურებდნენ აბაზურის მსგავს უარყოფით ფორმებს. ოღონდ ისინი ტექსტებში (გაბმულ მეტყველებაში) აღარ იჩენდნენ ხოლმე თავს.

მართებული ჩანს ა. გენკოს ვარაუდი, რომ გარდაქცევითობის -ხა ელემენტი ხარა „ქმნა“ ზმნის ძირია¹³. სწორედ ამით უნდა აიხსნას უარყოფის მ ფორმანტის მის წინ დასმა I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში. მნიშვნელობა აქვს პირველად დინამიკურ ზმნებთან ანალოგიასაც, რომლებშიც უარყოფა პრეფიქსაციით აღინიშნება I ჯგუფის დრო-კილოებში.

2. აფხაზურსა და აბაზურში გვაქვს ისეთი ზმნები, რომლებშიც უარყოფის აფიქსსა და ზმნის ძირს ან ფუძეს შორის ჩნდება სამიმართებო აა||ა-||ა-

¹³ А. Н. Генко, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76; ი. შ ა დ რ ი. გარდამავალი ზმნის პრეფიქსულ მორფემათა დისტრიბუციული რანგები აფხაზურში; „მაენე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 1, გვ. 108.

||—გ— პრეფიქსი. ამ ზმნათაგან ზოგი რთულფუძიანია, ზოგი — მარტივფუძიანი, ნაწილი გარდამავალია, ნაწილი — გარდაუვალი. როცა სამიმართებო ელემენტი არ არის ზმნაში, მასში უარყოფა ჩვეულებრივ იწარმოება. მაგალითად:

ათვა იშაიქვსლგზ ჟი-მ-ა-ჯ-ჩჩა-ნ (ნ. თაბ. აფორ., № 700, გვ. 50) „ვინც უწინ წაიქცა (წაიფორხილა), შენ (მამაჯ.) მას (მამაჯ.) ნუ დასცინებ“. შდრ. ამათ ითოჟ უბანაძა ჟა-ზ-მ-ჩჩა-ნ (ხ. ბლაჟ., გვ. 363) „გულაში რაც დევს, სანამ არ ნახავ, მას (ნ.) ნუ დასცინებ“:

...იძას-მ-ო-ჟ-პა-ზთენ, ავთაა ნასახთა სგუზნეფაშთო... (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 73, 136) „შენ (მამაჯ.) (რალაცას) თუ არ მეტყვი, ხმალს ავიღებ რა მოგივალ“:

...ანტრგმპა დღფეფტ ადაჟტ, ახა ეგჯ-მ-ჯ-მ-ჯ-მ-ტ (მ. ციკოლ., გვ. 82) „დღევი უცებ გადახტა, მაგრამ არაფერი დაემართა“;

...აბჯარ რგ-მ-გ-მ-თე-მტ (მ. ციკოლ., გვ. 65) „მან (მამაჯ.) მათ იარალი არ მისცა“;

სარა ისემამ ალა უსგ-მ-ჯ-სგ-ნ... (მ. ციკოლ., გვ. 64) „მე რაც არა მაქვს, იმით შენ (მამაჯ.) ნუ შემებრძოლები“:

ჟი-მ-ა-სგ-ნ! (ს. ოთპარა) „შენ (მამაჯ.) (რალაცას) არ დაარტყა!“ შდრ. ზან ტანისრა, მან ჟი-მ-ს-ხგ-ნ (ქ. ლ., ტაბ. დილა., გვ. 110) „შენ (მამაჯ.) როცა ერთხელ დაარტყამ, მეორეჯერ არ დაარტყა (რალაცას)“:

...ათაშთაჰ შთაქუ სოგ-ჯ-სოგ-მ-რ-ა-შთოგლგ-ნ... (ჩოზგა, რგზნა..., გვ. 56) „იგი ხელმწიფე რომ არის, არ დაივიწყო!“ შდრ. აცორთე აქჩგა უ-ქ-ჯ-ქ-მ-გ-რ-შთოლო-ნგ იუტვა... (ქ. ლ., აშხ. ტ., ფსხუ, 7, 80) „შენ (მამაჯ.) საწოლი და ბალიში არ დაივიწყო რა თან წაიღე!“...

...აძე ჟაჟწას და-მ-ა-ც-ა-ე-ე-მტ... (დ. გულია, კამპ., გვ. 240) „ადამიანურად არაეინ (ეინმე) არ დაგველაპარაკა“, ჯანთაგა ლაბკანო დგ-ი-მ-ა-ჩა-ზ-უ-ზტ (ჩოზგა, რგზნა..., გვ. 25) „ჯანთაგვა თავის ბებერ მაჰამათილს არ ელაპარაკებოდა“. შდრ. ... ითაწა ბეჟა რსეფტ, ახა დგ-მ-ც-ა-ე-ა-ე-მტ (მ. ციკოლ., გვ. 8) „მას ნახევარი უღელაში მოპარსეს, მაგრამ არ დაილაპარაკა“;

...დი-მ-ა-ზ-წა-ა-ქანგ აიოჟ აძე დენაქტარ... (ს. ბლაბ.) „მის (მამაჯ.) უკითხვად ეინმე ცხენზე თუ შეგდებდა...“ შდრ. დაჟუ ჟა-ზ-მ-წა-ტათა ჟა-ცა-ფათა ლასგთა უცახ... (ნართგრა, გვ. 79) „რაც არის, (რაც მოხდა) შენ (მამაჯ.) მის უკითხვად (არ იკითხო რა) მიბრუნდი და ჩქარა წადი!“

...არი აყარა იფშოჟ შთანაუ-მ-ა-ხ-რა... (ნართგრა, გვ. 174) „ასე (ამდენად) ლამაზ (რალაცას) შენ (მამაჯ.) როგორ არ აიღებ...“ შდრ. ...უნაპელა დაჟუ-მ-ზ-ნგ... (ქ. ლ., აშხ. ტ., 35, 54) „შენი (მამაჯ.) ხელით არ აიღო რა...“ და სხვა.

ყველა ამ ზმნაში, როგორც აღვნიშნეთ, გამოიყოფა სამიმართებო ა-მ-||—ა-||-||—გ— პრეფიქსი. საინტერესოა, რომ იწასმოჟპაზოჯნ, ეგჯმგ-მ-მტ, რგმმთეფტ, უსგმსჯნ ფორმებში პირ-კლასის ნიშნებიცაა ძირსა და უარყოფის მ-ფორმანტს შორის მოქცეული (ჟ-, მ-).

იგივე ა- პრეფიქსი გვაქვს ზმნებში: აფეარა „მოტყუება“, აფგარა ||აფგძარა „დაზოგვა, დანანება“, აფგორძარა „შეხარება“, ალაპარა „მოწონება“, ადამარა||ამამარა „მორევა, დაჯაბნა“, აქანგამშარა „მოთათბირება“, ახსრა „სროლა“, აქფთარა „ვიდობა, კიდილი“, აფგლარა „დაიმიედება“, აფზარა „შეკრება“, აფაჟარა „მოლაპარაკება“, ამსარა „ცხვირის დაცემინება“ და სხვა. ამ ზმნათაგან ზოგში კირს გარკვევა, ა- პრეფიქსის რა ფუნქცია ჰქონდა: ირიბი მიმართების გამოხატვისა თუ საურთიერთო შინაარსის

გადმოცემისა. ამაჲარაჲ||—ამჲჲარა „მორევა, დაჯახნა“, აჲქანჯ აჲშორა „მო-
თათბირება“, ახსრა „სროლა“, აჲქჲფარა „ჭილაობა, კილილი“, აჲზარა „შეკ-
რება“, აჲცჲჲჲარა „მოლაპარაკება“ ზმნებში აჲ- პრეფიქსში შერწყმული უნ-
და იყოს ორი აჲ-—“აჲ-: ერთი სამიმართებო და მეორე საუროთიერთო კატე-
გორიის პრეფიქსი“¹⁴.

ყველა ჩამოთვლილ ზმნაში უარყოფის მ ფორმანტი წინ უძღვის აჲ- პრე-
ფიქსს. აღნიშნულ ზმნათა უმრავლესობა უამპრეფიქსოდაც იხმარება და უარ-
ყოფა მათში ისევე გამოიხატება, როგორც დინამიურ ზმნათა უმეტესობაში,
იმაზე დამოკიდებულებით, გარდამავალია ზმნა თუ გარდაუვალი.

3. გარდაუვალ ზმნათა გვერდით აფხაზურსა და აბაზურში უარყოფის წარ-
მოების თვალსაზრისით თავისებურებას ზოგი გარდამავალი რთულ-
ფუძიანი ზმნაც ავლენს კაუზატივის კატეგორიაში. აქაც, ისევე როგორც
ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევებში, თავისებური ფორმები I ჯგუფის დრო-კი-
ლოთა ფორმებში დასტურდება.

ქ. დ ი უ მ ე ზ ი ლ მ ა დაადგინა, რომ აფხაზურში (ასევე აბაზურშიც)
კაუზატივის მაწარმოებელს წინ უძღვის ხოლმე უარყოფის მ- მისი პრეფიქს-
ციის დროს¹⁵. ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ი ს დაკვირვებით აფხაზურში ზოგი რთულ-
ფუძიანი ზმნა კაუზატივის კატეგორიაში თავისებურად იქცევა: აჲაწარა „კე-
თება“, ალაწარა „რამეში შეყვანა, თესვა“ ზმნებში კაუზატივის რ- პრეფიქსი
მთელი ფუძის წინაა გადასმული, მაშინ როცა აშხარულ დიალექტში შენარ-
ჩუნებულა ამოსავალი ფორმები (აფხ. ა-რ-ყ-ა-წ-არა||აშხ. ა-ყ-არ-წ-არა „კე-
თება“, აფხ. ა-რ-ლა-წ-არა||აშხ. ა-ლა-რ-წ-არა „რამეში შეყვანა; თესვა“).
აფხაზურში ამ ზმნებში კაუზატივის მაწარმოებლის გავლენით სუბიექტის ნი-
შანიც გადმოსმის ხოლმე რთული ფუძიდან და წინ უძღვის რ- პრეფიქსს¹⁶.

ამ ზმნებში უარყოფითი ფორმებიც თავისებურად იწარმოება I ჯგუფის
დრო-კილოებში. კაუზატივის პრეფიქსის გავლენით უარყოფის მაწარმოებ-
ელიც გადმოსმის ამ ზმნათა მთელი ფუძის წინ¹⁷. მაგალითად:

...ადღაბ იყალწაქო ლუ-მგ-რ-ყ-ა-წ-ან (დ. გულია, კამაქ., გვ. 234) „ქალი-
შვილი რაებასაც აკეთებს, შენ (მამაკ.) მას (ქ.) ნუ გააკეთებინებ!“ შდრ. არაკაუ-
ზატიური ი-ყ-ა-უ-მ-წ-ან-ი „შენ (მამაკ.) რაღაც არ გააკეთო!“ საღაც სუბიექტისა
და უარყოფის ფორმანტები ძირის წინ დგანან.

თავისებურად იწარმოება უარყოფა ზოგ სხვა რთულფუძიან ზმნათა კაუ-
ზატივის კატეგორიაშიც:

ამც ზნგმზარ ზნგ უჲჯ და-მგ-რ-ფხა-შა-რ ზყალომ (დ. გულია, რეიზგა,
№ 867, გვ. 56) „ტყუილმა ადამიანი ერთხელაც რომ არ შეარცხვინოს, არ შეიძ-
ლება“, შდრ. ა-ფხა-მ-შა-რა „ურცხვობა“ (რუს.-აფხ. ლექს., გვ. 49);

...აჲა ღანფსგ ინარკნგ ჴაჰა ინაჰგ ნაჲ-მგ-რ-ქ-გ-ს-ცგზტ (ნ. თარ-ფჰა, გვ.
107) „მამამისი რომ მოკვდა, (იქედან) მოყოლებული მას (მამაკ.) მისთვის

¹⁴ ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შეღარებითი ანალიზი,
I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი, 1976 (ყდაზე-1977), გვ. 88.

¹⁵ G. Dumézil, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

¹⁶ ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, კაუზატივის კატეგორია აფხაზურში, სჰამ, VI, № 1, თბილისი, 1945,
გვ. 92; მ ი ს ი ე ვ ე, აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა
შორის, თბილისი, 1954, გვ. 96.

¹⁷ ი. შ ა დ ლ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

(ნ.) მეტად ხელი არ მიეკარებინა“. შღრ. საგა-კ-გ-მ-ს-ტ (ქ. ლ., აშხ. ტ., 4, 8) „მე (რალაც) არ შეეხებ“;

... უპა იუგზ-მგ-რ-ხენ-პ-უა ნაძაძა იშოდასგზ დანახზ⁹ცლაყ... (ყაზბ., გვ. 39) „იგი (ად.) როგორც კი დაფიქრდება (იმაზე), რასაც შენ (მამაკ.) მეტად ვეღარ დააბრუნებ, რაც სამუდამოდ გარდასულა...“ შღრ. ... აქვთ ღვგ¹⁰მა-ქნგ-მ-პ-გ-ხტ (ეყუა, გვ. 6) „იგი (ად.) სოფელში კვლავ არ დაბრუნდა“;

... აჩი იგ¹¹ ბმგრკოვლ¹²ნ, ღვ¹³ბგ-მ-რგ-მლა-შგ-უგ-ნ... (ნართგრმა, გვ. 141) „შენ (ქ.) ეგ (მამაკ.) არ მოაწყინო, არ დაამშოი!“ შღრ. ა-მლა „შიმშილი“, მლა-ში „შიშიერი“, უგ კი-აუგრა „ქმნა“ ზმნის ძირია;

... ქარაგ¹⁴ სვტგ-მ-რგ-მშა-მსგ-ნ (ნართგრმა, გვ. 150) „შენ (მამაკ.) შორ-საც ნუ მატარებ!“ მშა „გზა“, აა-სრა „გავლა“;

... უოგ¹⁵ ღვგ-მგ-რგ-სას-ხა-ნგ (ქ. ლ., აშხ. ტ. 22, 38) „მან (მამაკ.) იგი (ად.) ერთ ღამეს არ ისტუმრა (სტუმრად არ აქცია) რა“; სას „სტუმარი“ + გარდაქცეულობის -ხა ელემენტი (შღრ. ზემოთ, აბაზური ნასახელარი ზმნები); აგ¹⁶უ ამ¹⁷ მალ-მგ-რ-ქოგ-ხა-ნ, აქვრკაწა ღუ-მგ-რ-გ¹⁸გ-ზ¹⁹-კგ-ნ (ნ. თაბ. აფორ., № 1686, გვ. 107) „შენ (მამაკ.) მძინარე დათვის ნუ გააღვიძებ, ვაყკაცს ნუ გააბრაზებ“ და სხვ.

რა იწვევს ზემოთ განხილულ შემთხვევებში უარყოფის აფიქსის ადგილ-მონაცვლეობას?

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, თითქმის ყველა შემთხვევაში (გარდა აა-პრეფიქსიანი ზმნებისა) უარყოფის მ ფორმანტი ადგილის ცვლის შედეგად სუბიექტის ნიშნის მომდევნო პოზიციას იკავებს. ამის გამო უსაფუძვლო არ უნდა იყოს ვიფიქროთ, რომ უარყოფის ფორმანტის მოძრაობაზე გავლენას სწორედ სუბიექტის ნიშანი ახდენს. გარდა ამისა, მნიშვნელობა აქვს ზოგ სხვა ფაქტორსაც: მარტიფუქიან ზმნათა ანალოგიის გარდა, რომლებშიც უარყოფისა და სუბიექტის ნიშნები გვერდიგვერდაა განლაგებული, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ იჩრდილება ზმნის აგებულების სირთულის გაგება და ენა „ცდილობს“ უარყოფის ფორმანტი არ დაამოროს სუბიექტის ნიშანს, ეინაიდან უარყოფის კატეგორიაში სწორედ სუბიექტის მოქმედების ან მდგომარეობის ნეგაცია ხდება. სუბიექტის ნიშნის მოძრაობა კი, თავის მხრივ, შეიძლება გაწოწვეული იყოს ზოგი კატეგორიის მაწარმოებლის ზეგავლენით (შღრ. მაგალითად, კაუზატივის რ-პრეფიქსისა და სუბიექტის ნიშნის ურთიერთგანლაგება, როცა კაუზატივის აფიქსის დართვა იწვევს სუბიექტის ნიშნის მოძრაობას ზოგ ზმნაში: ი-ყა-ს-წე-მტ „მე (რალაც) გავაკეთე“, მაგრამ იღხგ-რ-ყა-წე-მტ „მე მათ (რალაც) გავაკეთებინე“)¹⁸.

ამრიგად, ზემოთ განხილულ ზმნებში ჭერ სუბიექტის ნიშანმა იცვალა ადგილი და შემდეგ მისი გავლენით უარყოფის ფორმანტიც იქვე გადაისვა. ამ მოსაზრებას მხარს პოტენციალისის კატეგორიის მონაცემებიც უჭერს, სადაც პოტენციალისის ზ-ა-ზ-პრეფიქსი იწვევს სუბიექტის ნიშნის რთული ფუძიდან გაღმოსმას, მაგრამ უარყოფის აფიქსი თავის ადგილას — ძირის წინ რჩება. შღრ. ი-ყა-ს-წე-მტ „მე (რალაც) გავაკეთე“, მაგრამ ისზგ-ყა-მ-წე-მტ (რალაც) ვერ გავაკეთე“. ეს მოვლენა ინვერსიითაა გამოწვეული, რის გამოც გარდამავალი ზმნა გარდაუვალი ხდება¹⁹. მაგალითად:

¹⁸ ქ. ლომთათიძე, კაუზატივის კატეგორია აფხაზურში, სმამ, ტ. VI, № 1, გვ. 92.

¹⁹ К. В. Ломтатиძე, Категория потенциалиса (возможности) в картвельских и абхазско-адыгских языках, ЕИКЯ, т. III, Тбилиси, 1976, გვ. 105.

...ურთ უ-ზ-რგ-მგ-წგ-მ-წგ-რგ² ყალაპ (პუშქ., გვ. 123) „შენ (მამაკ.) მათ შეიძლება ხელიდან ვერ დაუძვრე“; აბორა თეზპ³უზ, მკშვკლანწაკ იგ²რ-ზგ-თგ-მ-პ³ა-დ... (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 23, 60) „ვინც ბოსელს წმენდა, მთელ ღღეს საღამომდე ვერ გამოწმინდეს“; ... აჟთ მანსგ-ზ-შა-მ-ც-რა... (ქ. ლ., ტაბ-ტ., 56, 106) „ამათ როცა ვერ მოვრეკავ...“ და სხვ.

ამრიგად, პოტენციალისის კატეგორია გარდამავალ საფეხურს გვიჩვენებს უარყოფის აფიქსაციის თვალსაზრისით: აქ სუბიექტის ნიშნის მოძრაობა დასრულებულია (შესაძლოა იგი იმათივე არც ჩაისმოდა რთულ ფუძეში პოტენციალისის კატეგორიაში, ვინაიდან ამ წარმოებაში ზმნა ინვერსიულ-გარდაუვალი ხდება. გარდაუვალი ზმნებში კი, როგორც აღინიშნა, სუბიექტის ნიშანი არასდროს არ ჩაირთვის რთულ ფუძეში), ხოლო უარყოფის მ ფორმანტი ძველ ადგილზეა, მაშინ როცა ზოგ კაუზატიურ ზმნაში პროცესი დასრულებულია და უარყოფისა და სუბიექტის აფიქსები მთელი ფუძის წინაა გადასმული.

ამასთან დაკავშირებით ჩნდება ზოგი ზმნის უარყოფით ფორმათა მეორეულობის საკითხი: ბევრი აფხაზურ-აბაზური გარდაუვალი ზმნა აშკარად რთული აგებულებისაა, მაგრამ უარყოფის აფიქსაციის მხრივ თავისებურებას ამჟღავნებენ — მათ მხოლოდ უარყოფის მეორეული ფორმები მოეპოვებათ. ასეთებია: ა-ც³ა-ე³ა-რა „ლაპარაკი“, ა-ქ³გ-ხა-რა „გაღვიძება“, ა-წგ-ს-რა „განძრევა“, ა-გ³-აა-რა „გულის მოსვლა, გაბრაზება“, ა-გაჩამ-კ-რა „შეერთება“, ა-გარგაჩხო-რა „ბარბაცი“, ა-გ³ა-ყ-რა „ტანჯვა“... აგრეთვე ისეთი ზმნები, რომელთა ფუძე რა ელემენტით იწყება: ა-რა-პა-რა „ტყეპნა“, ა-რა-ტ-რა „მუცელში გახსნა, გაფლარათიანება“, ა-რა-ლა-რა „გამომეჩხრევა“, ა-რა-შა-რა „მარგვლა“²⁰ და სხვ. ყველა მათგანში უარყოფის მ I ჯგუფის დრო-კილოებში მუდამ მთელი ფუძის წინ დაისმის. ვეარაუდობთ, რომ ამ ზმნებსაც ისევე ეწარმოებოდა უარყოფითი ფორმები, როგორც აყალაჩა ტიპის ზმნებს, ე. ი. უარყოფის მ აფიქსი რთულ ფუძეში იყო ჩართული, მაგრამ ზემოთ განხილულ ფორმათა მსგავსად მათში უარყოფის ფორმანტმა უფრო წინ გადმოინაცვლა სუბიექტის ნიშნის ზეგავლენით.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

1. აღმზარა-ქურნალი დაღმზარა, № 8, აყ³, 1977.
2. ს. ბლაბ., ს. მეგუძ., ს. ოთპარა—გუდაუთის რაიონის სოფლებში ბლაბურხეასა, მეგუძირხეასა და ოთპარაში ჩვენ მიერ 1978—80 წლებში ჩაწერილი აფხაზური ტექსტები (ხელნაწერი).
3. ს. ბლაბ.—Х. С. Б р а ж б а, Бзыбский диалект абхазского языка (исследование II тексты), Тбилиси, 1964.
4. დ. გულია, კამაქკ.—დ. გულია, კამაქკკ. მაკააბ, აყ³, 1973.
5. დ. გულია, რეაზგა—დ. გულია, აფსუა ე³აფყაქ³ეა, ატუფარაქ³ეა, აქ³არცყაქ³ეა, აომონიქ³ეა, აომოვარაქ³ეა, ე³ლარ ამშვ³გ³ა ეღკაჟას ირჟოტი, ამც ზაწარაქ³ეა, ათ³აქ³ეა რეაზგა, აყ³, 1939.
6. დუშბაქე—ნ. დუშბაქე, სარეა, სანდეა, ილიკოა, ილარიონი, იზბოატ სარა ამრა (არომანქ³ა), აყ³, 1974.
7. ნ. თაბ.—Н. Т. Табулова, Афористическая поэзия абазин (пословицы, поговорки, приметы и крылатые выражения), Черкесск, 1977.

²⁰ კ. შ ა ყ რ ი ლ ი ა-რამშარა მმარგვლა ზმნის თავსართულ რ-ს წარმოშობით კაუზატივის პრეფიქსად მიიჩნეეს. ეს შესაძლოა მართლაც ასე იყოს, მაგრამ ასახსნელი რჩება მისი მომდევნო ა ხმოვნის რაობა. იხ. К. С. Шакрыл, Афиксация в абхазском языке, Сухуми, 1961, გვ. 55.

8. თათარს.—ჩ. თ ა თ ა რ ს ა ჯ ა , ქვეყანა (ახაბარში ამპანხრაქი), ჩერქესსკ, 1975.
9. ს. ზუბ., აფს. ლაქ.—აფსუა ლაქქა, იანიწადტ, აუს აღილეადტ, აფაქქა აზგოთაქქა იკიტ ს. ზ გ ხ ბ ბ ა , აყა, 1976.
10. ს. თ ა რ - ფჰა—ნ. თ ა რ - ფ ჰ ა , ბზფტრი აპოვესტ, აყა. 1961.
11. ქ. ლ., აზხ. ტ.—ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე , აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის (ტექსტებიოთურთ), თბილისი, 1954.
12. ქ. ლ., ტაპ. ტ.—ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე , აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი (ტექსტებიოთურთ), თბილისი, 1944.
13. ნართგჰა—ნართგჰა, აბაზა ჭაბა რეფოს, ჩერქესსკ. 1975.
14. პუშკ.—ა. პ ე შ ე კ ი ნ , აკაპიტან იფა, აყა, 1936.
15. ვ. ტუგოვი-Абазинско-русский словарь (под редакцией Т у г о в а В. Б.), с приложением краткого грамматического очерка абазинского языка, М., 1967.
16. ყაზბ.—ალ. ყ ა ზ ბ ე გ ი . ელგჯა, აყა, 1958.
17. ჩუგჯა, რუნა...—შ. ჩუგჯა, რუნა მქა, ჩერქესსკ, 1973.
18. ჩუგჯა, შაპკმ, —შ. ჩუგჯა. შაპკმ ითმარა, ჩერქესსკ, 1977.
19. ცეყა—ფ. ც ე ყ ა , აშქარქთ აშახახრა, იფაზახა აჯჯ, ჩერქესსკ, 1978.
20. შ. ციკოლ.—შ. ც ი კ ო ლ ი ა , აფხაზური ენის აბეურტი დიალექტი, თბილისი, 1969.
21. ს. ჭანაშია, ანდ.—ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა , აფხაზური ანდაზები, შრომები, ტ. IV, თბილისი, 1968.
22. ს. ჭანაშია, აძვ. ტ.—ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა , აძვიბეური ტექსტები, შრომები, ტ. IV, თბილისი, 1968.

Т. И. ГВАНЦЕЛАДЗЕ

НЕТИПИЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ОТРИЦАНИЯ В АБХАЗСКО-АБАЗИНСКИХ ГЛАГОЛАХ

Резюме

В формах некоторых времен и наклоений динамических глаголов абхазского и абазинского языков наблюдается своеобразное образование отрицания: вместо ожидаемой предкорневой позиции формант отрицания *m-* занимает позицию перед целой глагольной основой (глагольной основой мы считаем сочетание преверб + корень). Подобные и их исходные формы можно встретить в одном и том же диалекте.

Стало возможным выделение нескольких групп нетипичных отрицательных форм:

1. Непереходные глаголы, в которых формант *m-* ставится перед локальными или направительными превербами. Например: *d-la-m-q^o-jṭ* «он (чел.) не нагнулся» ср. *də-m-la-q^o-jṭ...* Сюда же входят и такие непереходные глаголы, в которых превербы меняют семантику глаголов. Например: *a-gəla-ga* «стоять», но *aa-¹n¹-gəla-ga* «остановиться». Отсюда можно заключить, что перестановка форманта *m-* перед целой глагольной основой вызвана изменением семантики глагола, когда форма с превербом уже понимается как неделимая единица.: Ср. *u-m-gəla-n!* «ты (м.) не становись!» и *u-m-aa-gəla-n!* «ты (м.) не останавливайся!»

В некоторых абазинских отыменных динамических непереходных глаголах, образованных с помощью элемента *-ха* формант отрицания не ставится перед элементом *-ха*, как это бывает в абхазском, а перед целой отыменной основой: *s^o-m-ṭk^o-əp-xa-n!* «вы не ребячьтесь!» ср. абх. *ṣ^o-ṭk^o-əp-əṣ-xa-n!*...

2. В ряде случаев в абхазско-абазинских глаголах формант *m*- ставится между классно-личными показателями и корнем или же целой основой, осложненной элементом косвенного отношения *aj*-→*a*- || *j*- || *a*-: *wi-m-aj-qa-čča-p* «ты (м.) не смейся над ним (м.)!», *daḥ-m-a-s^oa-ž^oe-jt* «с нами он (чел.) не поговорил»..., ср. без элемента косвенного отношения: *wa-qa-m-čča-p* «ты (м.) не смейся над ним (в.)», *də-m-s^oa-ž^oa-je-jt* «он (чел.) не заговорил»...

3. В нескольких случаях в сложносоставных переходных глаголах формант *m*- вместе с показателем каузатива *g*- занимает позицию перед целой основой, а не перед корнем, как это ожидалось. Например: *lu-mə-g-qa-ča-p* «ты (м.) не давай ей делать то», ср. некаузативный: *i-qa-u-m-ča-p*! «ты (м.) то не делай!»...

В статье делается вывод, что во всех перечисленных нетипичных отрицательных формах перестановка форманта отрицания *m*- вызвана: непереходностью глаголов (I случай), местонахождением показателя субъекта (почти во всех случаях), влиянием некоторых глагольных аффиксов (*aj*-,*g*-) на формант отрицания, затемнением сложносоставности глаголов. Из них решающим фактором считается местонахождение показателя субъекта и переходность—непереходность.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ქ. ლომთათიძემ

ედიშარ სარიშვილი

-gil, -gilän, -ginän ფორმათა შესახებ აზერბაიჯანულში

თანამედროვე სალიტერატურო აზერბაიჯანულ ენაში ბრძანებითი კილოს II პირის მხოლოდითი რიცხვი ძირითადად ზმნის ფუძის სახით არის წარმოდგენილი.

სამწერლობო ენაში იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება — ginän ფორმის ხმარების ცალკეული შემთხვევები. საშაგიეროდ, აზერბაიჯანული ენის ბევრ დიალექტში იგი საკმაოდ პროდუქტიულია და, შესაბამისად, ძალზე გავრცელებული ([1], 198).

თურქოლოგიურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრების თანახმად, აღნიშნული აფიქსი (-gil, -gilän, -ginän) kilmak ზმნის ფუძიდან მომდინარეობს ([2], 91).

ამ რამდენიმე წლის წინათ გამოქვეყნდა თურქი ენათმეცნიერის, პროფ. ა. ჯაფეროღლუს წერილი -gil ბრძანებითი კილოს II პ. მხ. რიცხვის მაწარმოებელი აფიქსის შესახებ ([3], 1—10), სადაც ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს აღნიშნული აფიქსის შესახებ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურას და გამოთქვამს ორიგინალურ მოსაზრებებს მის შესახებ.

უპირველესად ყოვლისა, იგი ეპყვევშ აყენებს და მოძველებულად მიიჩნევს ვ. რადლოვის მოსაზრებას ამ აფიქსის წარმომავლობის თაობაზე, ხოლო შემდგომ, მოყოლებული არხონისა და ენისეის ძეგლებიდან, ვიდრე თანამედროვე ცოცხალ თურქულ ენებამდე და მათ დიალექტებამდე, დაწვრილებით განიხილავს აღნიშნული მაწარმოებლის პროდუქტულობასა და მის სემანტიკურ ღირებულებას: იქვე აღნიშნავს, რომ გავრცელების ყველაზე დიდი ასპარეზი ამ აფიქსმა აზერბაიჯანულ სამწერლობო ენაში (განსაკუთრებით XIX საუკუნემდე) და აზერბაიჯანული ენის დიალექტებსა და კილოკაეებში პოვადღეს იგი ფართოდ იხმარება -ginän ვარიანტის სახით როგორც აზერბაიჯანულის მთელ რიგ დიალექტებში, ასევე ანატოლიის აღმოსავლურ დიალექტებშიც ([3], 10).

ამ აფიქსის თავდაპირველი ვარიანტი, რომელიც ძველ წერილობით ძეგლებშიც გვხვდება, არის -gil. მოგვიანებით, უკვე XVII საუკუნეში, აზერბაიჯანულში დასტურდება მისი -än საერთოებთან ერთად ხმარება -gilän სახით ([1], 198). ჩვენს ხელთ არსებული ვრცელი აზერბაიჯანულენოვანი ხელნაწერი დასთან „ქორ-ოღლისა“ (რომლის მიხედვითაც სპეციალურად შევისწავლეთ ბრძანებითი კილოს წარმოება ძეგლის ენაში) ამ ფონეტიკურ ვარიანტს უქერს მხარს. ამას გარდა ის სხვა თურქულ წერილობით ძეგლებშიც არის ფიქსირებული.

პროფ. ა. ჯაფეროღლუ შენიშნავს, რომ ფორმა -ginän-ში ბოლოკიდურა -n საერთოებს წარმოადგენს, იგი ეპენთეტიკურია, შემდგომში დაერთო ბრძანებითობის აფიქს -gil-ს და, ამდენად, უფუნქციოა ([3], 10).

უნდა შევნიშნოთ, რომ -gil აფიქსზე დართულ ეგრეთ წოდებულ „უფუნქციო“ -än საერთოებს თავის დროზე უთუოდ უნდა ჰქონოდა გარკვეული ფუნქცია. ამასთან დაკავშირებით გვინდა გავიხსენოთ აღმოსავლეთ ანატოლიის ზო-

¹ ხელნაწერი დატულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში Turk—140 შიფრით.

გიერთ დიალექტში დადასტურებული ბრძანებითი კილოს I პირის მრავლობით რიცხვში საერცობიან ფორმანტა არსებობა, რომლებიც ფუნქციონალურად უპირისპირდებიან უამაფიქსო ფორმანტებს ინკლუზიურ-ექსკლუზიური შინა-არსით ([4], 831—832).

მართალია, ღღეს უკვე ვეღარ ხერხდება ადრინდელ -gil და შემდგომინდელ -gilän>ginän ფორმანტათა ურთიერთ სემანტიკურ-ფუნქციონალური გამოიჯნა, მაგრამ მაინც მიგვაჩნია, რომ მათი ერთ სიბრტყეზე განხილვა, ე. ი. თავ-დაპირველ ფუნქციათა სხვაობის უგულვებელყოფა არ უნდა იყოს მიზანშეწონილი. ჩვენი აზრით, ამ უკანასკნელში მკრთალად, მაგრამ მაინც შეიგრძნობა თავაზიანობისა და კრძალვის ნიუანსი. მაგალითად:

باشون کونور بر یوخاری باخکلان
کوز یاشی تک قباقمه اخلکلن
თავი ასწიე და ამომხედე,
კრემლიეთ დაედინე ჩემს წინ

1973 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში მ. შირალიევი შენიშნავს ა. ჯაფერო-ღღეს მოსაზრებათა მცდარობას და დასძენს, რომ ე. წ. ეპენტეტიკური -äin უნდა იწლებოდეს -äi და -in ფორმანტებად, სადაც ეს უკანასკნელი 11 პირის მხოლოდითი რიცხვის მაჩვენებელი უნდა იყოსო ([5], 47—48). გამოთქმული მოსაზრება საინტერესო ჩანს, თუმცა აკლია სათანადო დასაბუთება და, ამდენად, საეჭვოდ მიგვაჩნია.

როგორც აღვნიშნეთ, თანამედროვე აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში მისი გავრცელების არე ძალზე დიდია ([1], 198). იქვე აფიქსი -ginän ფორმით დასტურდება. მულანის ჯგუფის დიალექტებში მისი ხმარება შეზღუდულია და მხოლოდ წინარიგისმიერი ხმოვნების შემკველ ზნებთან გვხვდება. უნდა შეე-ნიშნოთ, რომ ჩვენს ხელნაწერში, ისევე როგორც აღმოსავლური ჯგუფის—კუ-ბის, ბაქოსა და შემახის დიალექტებში, ამ აფიქსის ხმარება ამ მხრივ არ არის შეზღუდული.

ყურადღებას ის გარემოება იქცევს, რომ ჩვენი ძეგლის ენაში დადასტურებული -gilän ფონეტიკური ვარიანტი არ გვხვდება აზერბაიჯანული ენის არც ერთ ღღეს შესწავლალ დიალექტში. ასევე არ დასტურდება თანამედროვე სალიტერატურო აზერბაიჯანულსა და მის დიალექტებში აღნიშნული აფიქსის -gil || -gīl ფონეტიკური ვარიანტი, რომლის შესახებაც მუჰარემ ერგინი თავის შრომაში ხაზგასმით ჩერდება ([6], 464).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩვენი ძეგლის ენაში დადასტურებული აფიქსის ფონეტიკური ვარიანტი (-gilän) მიგვანიშნებს ხელნაწერის ენობრივ სიძველეზე ([7], 112). იგი უნდა განეკუთვნებოდეს იმ პერიოდს, როდესაც დიალექტებში ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული რეგრესული ასიმილაციის სრული პროცესი, გამოწვეული -gil აფიქსზე -äin საერცობი ფორმანტის დართვით: gil+äin >gilän>ginän (-gil აფიქსის -äin საერცობთან ერთად ხმარება კი დადასტურებულია XVII საუკუნის ლიტერატურული ძეგლებიდან).

რაც შეეხება აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში ღღეს გავრცელებულ ამ ფორმანტა შინაარსობლივ ნიუანსს, შენიშნავს ა. ჯაფეროღღე, იგი კატეგორიულობას, მოქმედების დაბეჭითებით შესრულებას გულისხმობსო ([3], 8).

აზერბაიჯანულ დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში ამ აფიქსის სემანტიკურ ღირებულებაზე არაფერია ნათქვამი. ჩვენი აზრით, აღნიშნულ აფიქსს კატეგორიულობისა და მოქმედების დაბეჭითებითი შესრულების სემანტიკური ელფერი არ ახლავს თანამედროვე აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში.

რაც შეეხება ჩვენი ხელნაწერის ენას, არც აქა აქვს ამ აფიქსს რეალურად გამოხატული სემანტიკური ნიუანსი. ფრაზას, რომელშიც -gilān ფორმანტიანი ბრძანებითია, ენის არქაულობის სტილისტური ელფერი დაკრავს და, ამასთან, კრძალვის მკრთალი ნიუანსი ახლავს; მაგრამ იმდენად სუსტია ეს უკანასკნელი, რომ აფიქსი -gilān ფრაზის სტილისტური ღირებულების დონეზე უნდა იქნეს განხილულა და არა სემანტიკურისაზე. მაგალითად:

کور اوغلنون ایشت کلن سوز لرین
اید لرون قویما یولدا کوزلرین
کزمه کلن شام و حلعب دوز لرین (49^v.11)

შეისმინე ქორ-ოღლის სიტყვა,
ჩაგითვის გზაზე თვალი არ მოაცილო,
ნუ დასერილობ სირიისა და ალექსის ველებზე.

საერთოდ, აფიქსი -gilān ძეგლის ენაში არ არის აბსოლუტური ფორმა ბრძანებითი კილოს II პირის მხ. რიცხვისა; როგორც ადრე აღვნიშნეთ კიდევ, ის პარალელურად იხმარება ზმნის ფუძისეულ ფორმასთან ერთად (išit ~ išitgilān)².

ამგვარად, -gilān მაწარმოებელი აზერბაიჯანული ენისთვის ბუნებრივი და ცოცხალ მეტყველებაში (დიალექტებში) ერთობ აქტიური ფორმაა ბრძანებითი კილოს II პ. მხ. რიცხვისათვის (პარალელურად ზმნის ფუძისეული ფორმისა).

² უნდა შევნიშნოთ, რომ პარალელური ფორმები ჩვენა ხელნაწერის ენაში სხვა პირშიც შეინიშნება; კერძოდ. ბრძანებითი კილოს I პირის მრავლობითი რიცხვი ძეგლის ენაში ორგვარი მაწარმოებელი არის წარმოდგენილი: -(j)ax, -(j)āk/(j)alim, -(j)ālim. ეს უკანასკნელი თურქული სალიტერატურო ენისა და მისი დიალექტების კუთვნილებაა, თუმცა აზერბაიჯანულ ხელნაწერებშიც დასტურდება ის XIX საუკუნის ბოლომდე. ამის საფუძველზე ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია კიდევ, რომ იგი აზერბაიჯანულისთვისაც ბუნებრივი და დამახასიათებელი ფორმაა, მაინც მოუღებელია ასეთი დაშვება.

უმთავრეს საფუძველი ამისა არის ის, რომ აღნიშნული აფიქსი დღეს არც სალიტერატურო აზერბაიჯანულშია და არც მისმა დიალექტებმა არ იციან, ე. ი. მისთვის იგი არ არის და არც ყოფილა ორგანული.

აფიქსი -(j)alim-(j)ālim, გარკვეული მოსაზრებებით ჩართული ტექსტში, ნასესხები მორფოლოგიურ ელემენტა აზერბაიჯანულ წერილობითს ძეგლებში, მსგავსად თენდაც სპარსული იზაფთისა და სხვ., რომლებსაც ხშირად მიმართავენ ნაოსის ჩამწერნი ამ უკანასკნელისთვის მძალადი რანგის ლიტერატურული სტილისა ილუზიის შესაქმნელად, რისთვისაც სწორედ ოსმალური თურქული (ასევე სპარსული და არაბული) იყო საწინაშე და პრესტიჟის ენა. სწორედ ამითაც აიხსნება აღნიშნული აფიქსის დღეს ასე უკვალოდ გაქრობა აზერბაიჯანულ ენიდან. იგი მწიგნობრულ დონეზე ხელოვნურად ნახმარი, აზერბაიჯანულისთვის არაბუნებრივი ფორმაა.

ასე რომ, ძეგლის ენაში პარალელურად თანაარსებობს ოსმალური თურქულიათვის და აზერბაიჯანული ენისათვის ნიშანდობლივი ორი მორფემა-სინონიმი: -(i)ax, -(i)āk || (i)alim=(i)ālim. ეს უკანასკნელი, აზერბაიჯანული ენისთვის ადრეულ წერილობით ძეგლებში დადასტურებული, ოსმალურიდან ნასესხები არაბუნებრივი ფორმაა.

ლიტერატურა

1. М. Ш. Ширәлијев, Азәрбајҹан диалектологјасынын әсәсләри. Бақы. 1962.
 2. W. Radloff. Die Alltürkischen Inschriften der Mongolei, Nene Folge, SPb, 1897.
 3. A. Саferoğlu, Türkemizdeki-gil,-gil emir eki, Türk Dili Arastirmalari Yiligi, Belleten, Ankara Universitesi Basimevi, 1971.
 4. ს. ჟიქია, ბრძანებითი კლას წარმოება აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქულ დიალექტებში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 8, თბილისი, 1944.
 5. М. Ш. Ширәлијев, Об этимологии императивной формы второго лица ед. числа -ginän-ginän (на материале диалектов и говоров азербайджанского языка). «Советская тюркология», 1973, № 3.
 6. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı. II, ТТКВ, Ankara, 1963.
 7. М. Ш. Рагимова. Рецензия Г. Савдакасов. Язык уйгуров ферганской долины, «Светская тюркология». 1971, № 1.

Э. Р. САРИШВИЛИ

О ФОРМАХ -gil, -gilän, -ginän В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе вкратце рассматриваются вопросы распространения и семантико-стилистические особенности аффиксов повелительного наклонения II л. ед. числа -gil, -gilän, -ginän как в раннем, так и современном азербайджанском языке.

Отмечается, что подтвержденный в современном азербайджанском языке -ginän—аффикс семантический—равен форме повелительного наклонения, выраженной основой глагола.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თურქოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჟიქიამ

ЛАЛИ ЦОЦХАДЗЕ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДЕРИВАЦИОННЫХ ПОЛЕЙ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОСТИ И ЛОКАТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ СЕМИТСКИХ ЯЗЫКАХ

(на материале арабского литературного и еврейского языков)

В настоящей статье на основе результатов, достигнутых теорией и практикой словообразования и руководствуясь достижениями сопоставительно-контрастивной лингвистики, исследуются деривационные поля инструментальности и локативности при помощи функционирующих в них словообразовательных моделей в современном арабском литературном и еврейском языках. Полевой подход к анализу языкового материала обеспечивает системный характер исследования¹.

Словообразование является, как известно, многоаспектной и многослойной подсистемой языка, поэтому при сравнительном изучении плана содержания словообразовательных единиц мы ограничиваемся рассмотрением двух ее сегментов: деривационных полей *po men instrumenti* и *po men loci*.

Словообразовательное поле мы определяем как совокупность деривационных средств, выражающих единое обобщенное (словообразовательно-категориальное) значение. Словообразовательные поля выделяются на основе лексико-грамматического значения словообразовательных моделей.

Словообразовательные модели, репрезентирующие основные конститuentы деривационных полей инструмента и локативности, являются синтаксическими (транспонирующими) дериватами, образованными способом транспозиции, т. е. в результате перехода глагола в имя существительное. Вследствие этой транспозиции в смысловой структуре отглагольного имени существительного происходит семантический сдвиг, который заключается в замене или изменении категориальной семы производящей основы — семы высшей степени обобщенности. Перемещение категориальной семы с высшей степени обобщенности на более низкую степень влечет за собой дальнейшую перестройку в иерархии сем. Некоторые семы производящей основы, потенциальные семы² сохраняются или модифицируются в семантической структуре производной основы, другие же исчезают. Например, в арабском и еврейском языках структурно-семантический признак глагола переходность/непереходность и «процессуальность» ослабевает в семан-

¹ См., например, Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс, Грамматико-лексические поля в современном немецком языке, М., 1969; Т. С. Щур, Теория поля в лингвистике, М.-Л., 1974; О новом и старом в лингвистике, сб. ст., уч. зап. ЯПИ, вып. 73, «Романо-германские языки», Ярославль, 1970; А. В. Бондарко, Теория поля в грамматике, залог и залоговость, ВЯ, 1972, № 3; Р. Э. Мурясов, Структура словообразовательных полей лица и инструмента в современном немецком языке, ВЯ, 1972, № 4.

² О потенциальных и актуализирующих семмах, см. М. Д. Степанова, О компонентном анализе в словообразовании, в сб. «Лингвистика и методика в высшей школе», вып. 6, 1974, ИЛЯЗ им. Мориса Тореза.

тической структуре производных имен, образующих деривационные поля инструмента и места и времени. Категориальная сема глагола заменяется категориальной семой имени существительного, в случае имен орудия — семантическим признаком «инструмент, средство осуществления данного действия», а в случае имен места — «место протекания действия». Так, например: *daḥasa* — «толкать», «отталкивать» > *midḥac* — «то, чем отталкивают», вследствие семантического переосмысления — «пушка», «артиллерийское орудие» (араб. яз.) *dālaq* — «гореть» > *madlāq* — «зажигалка» (евр. яз.)

ṭaʿama — «кушать» > *maṭʿam* — «место, где едят», «столовая», «ресторан» (араб. яз.) *kābas* — «стирать» > *mikbāsā* — «прачечная» (евр. яз.) Категориальная сема преобладает в семантической структуре производного слова и определяет новые направления его развития; таким образом, возникают новые «мысловые компоненты производного слова, которые не были представлены в смысловой структуре производящей основы.

Важную роль в развитии семантики производного слова играет процесс семантического переосмысления, который является одним из способов обогащения языка неологизмами.

В современном арабском литературном и еврейском языках деривационное поле инструмента конструируется следующими словообразовательными средствами:

Арабский язык

1. *qitāl, gātūl*
2. *qattāl, qātil*

безаффиксальная деривация

аффиксальная деривация

1. *qattālat, qātilat*
2. преф. *mī-* в соединении с правильной глагольной основой в словообразовательной модели *miqtal*
3. причастия от расширенных глагольных основ
4. суфф. *-iyūat*

Еврейский язык

1. *qōtēl/et, qātōl*
2. *qaṭāl*

1. преф. *ma-* в соединении с правильной глагольной основой в словообразовательной модели *maqṭēl*
2. суфф. *-ān*
3. причастия от интенсивного глагола
4. суфф. *-iyūah*
5. заимствованная лексика

Ввиду того, что на современном этапе расширения словарного фонда рассматриваемых нами семитских языков наряду с внутренней флексией все большую важность приобретает аффиксальная деривация (в особенности в пополнении лексики языка неологизмами), то в нашем исследовании основное внимание уделяется словообразовательным моделям префиксального и суффиксального типа.

В современном арабском языке основными поставщиками лексики деривационного поля инструмента является префиксальная словообразовательная модель *miqtal* с позиционно обусловленными вариантами *miqtal* и *miqtalat*. Например, *miṭṭaq* — «молоток», *miḥṭāt* — «плуг», *miṣṣaḥat* — «тряпка».

Что касается современного еврейского языка, то несмотря на множество словообразовательных моделей с префф. *mō -mivC₁C₂C₃*, по причине пози-

ционных условий гласного элемента префикса, граница между именем орудия и именем места обозначена недостаточно четко³. Однако, невзирая на это обстоятельство, среди многочисленных имен названий инструмента действия, объединенных единым семантическим признаком, в плане выражения выделяется определенная деривационная модель, охватывающая наибольшее количество имен орудия. Это — модель *maqṭel* с вариантами *maqṭelā* и *maqṭelet*, например: *makbēd* — «метла», *maharēšā* «плуг», *maḡdelet* — «лупа».

Для более полного выявления семантических потенций деривационных моделей на словообразовательном уровне целесообразно применить анализ по семым — компонентный анализ с установленным иерархией сем, т. е. наличия сем различной степени обобщенности. Так, в деривационном поле имен орудий семой наивысшей степени обобщенности является сема «инструмент, средство осуществления данного действия». Эта сема представляет собой семантический «стержень» имен существительных, обозначающих инструменты, орудия труда и т. п. Например, в арабском языке: *miṭqab*, *miṭqāb* — «дрель», *miṣraṭ*, *miṣrāt* — «скальпель», *miknasat* — «метла». В еврейском языке: *maḡhes* — «утюг», *maḡrēʿā* — «сеялка», *maḡmēgā* — «садовые ножницы».

К следующей степени обобщенности относится сема «предметность», которая вытекает из предыдущей семы и сосуществует с ней. К группе слов, объединенных этой семой, принадлежат имена, обозначающие предметы домашнего обихода, утвари, одежды и т. п. Например, в арабском языке: *miḡraṣ* — «скатерть», *miḡaʿat* — «зеркало», *miṣwāt* — «сковорода», *miḡafat* — «одеяло», «плащ». В еврейском языке: *maḡlēg* — «вилка», *maḡʿā* — «зеркало», *makbēg* — «одеяло», *maṣaṭṭāh* — «плащ», «покрывало».

І. В современном арабском литературном языке кроме префиксальных словообразовательных моделей данным семантическим признаком объединяются суффиксальные деривационные модели, *qattālat*. Геминация второго согласного в структуре этой модели выражает интенсивность, частую повторяемость действия. Поэтому в смысловой структуре модели к названным семам добавляется и семантический признак «интенсивность», например: *qaddāḡat* — «зажигалка», < V. *qadaḡa* — «высекать огонь», *samṡaʿat* — «телефонная трубка» < *samṡaʿa* — «слушать», *qattārat* — «пипетка» < *qatara* — «накапывать (лекарство)», *massaḡat* — «резинка» < *masaḡa* — «стирать». Кроме названий простых инструментов, словообразовательная модель *qattālat* обозначает и наименования сложных механизмов и машин.

На более низкой степени семного анализа можно выделить семантические разряды слов словообразовательных моделей, словообразовательное значение которых совпадает с семой І степени обобщенности. Эти словообразовательные модели группируются в отдельные микрополя, для которых сема І степени представляет семантическую базу.

³ В. П. Старинин, Структура семитского слова, М., 1963, с. 55.

В современном арабском и еврейском языках в поле *poen instrumenti* выделяются микрополя, обозначающие названия машин, приборов и аппаратов.

В арабском языке к микрополю названий машин относятся имена существительные, образованные по деривационным моделям *miqtal/at*, *qattalat* и *qātilat*. Суффиксальная словообразовательная модель *qātilat* является результатом семантического переосмысления причастной формы трехслогового глагола, где суфф. *-at* несет функцию усиленности, постоянства действия⁴. То же самое относится и к суфф. *-at* в деривационной модели *qattalat*. Например: *miqtal/at*: *mikbas*—«пресс» < *kabasa*—«прессовать», *miḥraṭat*—«токарный станок» < *ḥaraṭa*—«вытачивать», *miṭba'at*—«печатная машина» < *ṭabac'a*—«печатать», *miṭfa'at*—«пожарная машина» < *tafa'a*—«тушить».

qattalat: *ḡarrārat*—«трактор» < *ḡarra*—«тащить», «тянуть», *ṭallāḡat*—«холодильник» < *ṭalaḡa*—«замораживать», *ḡawwāsat*—«подводная лодка» < *ḡāsa*—«держаться под водой», *raffāfat*—«реактивный самолет» < *rafaṭa*—«выделять», «извергать».

qātilat: *ḥādilat*—«бульдозер» < *ḥadala*—«укатывать», *ṭā'irat*—«самолет» < *ṭāra*—«летать», *bāhirat*—«пароход» < *bahara*—«испаряться», *qāṭifat*—«уборочная машина» < *qaṭafa*—«собирать».

В современном еврейском языке микрополе наименований машин формирует словообразовательная модель *maqṭelā*. Например: *maḡḡēs*—«компрессор» < *dāḡas*—«прессовать», *makbeš*—«пресс» < *kābaš*—«прессовать», *maḥārēta*—«токарный станок» < *ḥaraṭ*—«вытачивать».

Примечание. Лишь отчасти отметить, что в арабском языке в ряде имен инструментов суфф. *-at* отделяет названия крупных приспособлений, машин от более простых орудий труда, например: *mibrad*—«напильник», *mibradat*—«токарный станок», *miṭqab*—«сверло», *miṭqabat*—«сверлильный станок». Можно предполагать, что в деривационном поле имен инструмента в арабском языке суфф. *-at* выполняет увеличительную функцию по аналогии с некоторыми другими словообразовательными моделями⁵.

Микрополе имен приборов и аппаратов в арабском языке оформляется словообразовательными моделями *miqtāl*, *miqtalat* и participiальными формами расширенных глагольных пород, среди которых производные от II породы глагола составляют наибольшее количество новообразований. Например: *miqtāl/at*:

miṭṭar—«телескоп» < *paṭara*—«смотреть», *miḡḡar*—«громкоговоритель» < *ḡaharaḡ*—«говорить громко», *miṭwahaṭ*—«пропеллер» < «вер», «вентилятор».

muqattil: *muḡarrik*—«двигатель» < *ḡarraka*—«двигать», *muwallid*—«генератор» < *wallada*—«генерировать» (эл.)

⁴ см. В. М. Белкин, Арабская лексикология, М., 1975, с. 87; Н. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, Beirut, 1956, с. 462; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Beirut, 1974, с. 139.

⁵ Н. Fleisch, *Traité de philologie arabe...*, с. 462—463.

muqātil: mufa'īl—«реактор», uqātilat—«самолет-истребитель».
 muqattalat: mulawwaḥat—«семафор» < lawwaḥa—«сигнализировать».
 muqtilat: mubriqat—«телеграфный аппарат» < 'abraqa—«телеграфировать», mursilat—«радиопередатчик» < 'arsala—«передавать в эфир».
 Суффиксальные словообразовательные модели весьма редки, например: dawwāsāt—«педаль» < dāsa—«давить», gāhira t—«микроскоп».

Таким образом, в арабском языке деривационная модель miqtāl и партиципальные модели с преф. mu- обнаруживают активность в образовании неологизмов.

Что касается еврейского языка, то среди префиксальных моделей в микрополе наименований аппаратов новообразования по деривационной модели maqtēl/ā немногочисленны, например: mašreḥ—«компас» < hišreḥ—«поворачивать на север», mašlēma—«фотоаппарат» < šillem—«фотографировать», madhēf—«пропеллер» < dāhar—«толкать».

Большой частотностью характеризуются причастные формы глагола, мотивированные преимущественно интенсивным глаголом, как: māšōp—«напилник» < šwr: šāp—«соскресть», mḥūgā—«циркуль» < hwg: hāg—«чертить круг», m'auyed—«карб.оператор» < 'idda—«испарять», myassēb—«стабилизатор» < iśšēb—«устанавливать», m'abēh—«конденсатор» < ibbēh—«сгущать».

Суффиксальные модели с суфф. -āp весьма редки. Например: t-a'arīkān—«нумератор» (обозначающий даты) < ta'arīk—«дата», taḥšibān—«калькулятор». Можно допустить, что причиной непродуктивности названных словобразовательных моделей является наличие в современном еврейском языке специального преф. mad-, призванного обозначать измерительные приборы⁶, например: madkobēd—«барометр» < kobēd—«тяжесть», madhōm—«термометр» < hōm—«температура», madhašmal—«счетчик» < hašmal—«электричество».

В современном еврейском языке в деривационном поле инструмента выделяется отдельное микрополе наименований аппаратов и приборов. В отличие от других представителей микрополей, конститuentами микрополя имен приборов и аппаратов являются отыменные дериваты, образованные от имен существительных префиксом mad-.

В арабском и еврейском языках в создании деноминальных дериватов участвует и суфф. -īyyat. Например: 'ozniyyā—«телефонная трубка», «наушник» 'ōzēl—«ухо» (евр. яз.), zaradiyyat— < zarad. Этот суффикс непродуктивен в словопроизводстве имен инструмента как в арабском, так и в еврейском языке.

В конструировании деривационного поля инструмента в современном еврейском языке наряду с исконно семитскими морфологословообразовательными средствами определенное место занимает заимствованная лексика. К заимствованиям (в основном из европейских языков) в этой

⁶ Этот префикс произошел от глагола mēdad—«измерять», см. D. Cohen, H. Zafarani, Grammaire de l'hebreu vivant, Paris, 1968, с. 149.

области относятся названия инструментов, приборов, механизмов, машин и т. п., появление которых связано с экстралингвистическими факторами. Например: *generāṭōr*, *traqṭōr*, *ṭaṭṭ* и т. д.

В еврейском языке структурная дифференциация имен инструментов, образованных при помощи преф. *та-* в соединении с основой правильного глагола, выражена не так четко, как в арабском. Хотя преф. *та-* можно считать основным в формировании деривационных моделей, обозначающих имена орудий, в некоторых случаях встречаются производные и с преф. *ти-* (основной деривационный формант при образовании имен места). Например: *miš'eret*—«щетка» < *hiš'ir*—«покрываться волосами», *miḵbar*—«сито» < *kaḅar*, *miṭraḥā*—«платок» < *ṭaraḥ*—«опухать». Эти дериваты находятся на периферии деривационного поля инструмента, на месте пересечения с полем локативности.

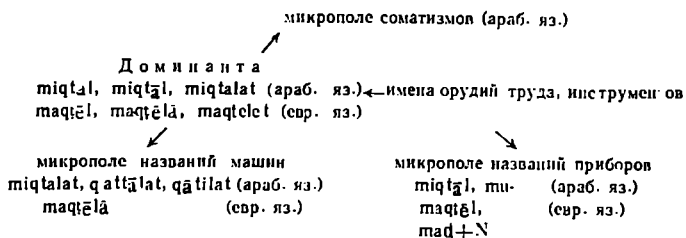
В арабском языке в деривационном поле инструментальности кроме микрополя имен приборов можно выделить и микрополе соматизмов, так как некоторые части тела арабами воспринимаются как орудия, например: *mišmaʿ*—«ухо, орудие слуха», *mišamṭ*—«нос, орган обоняния», *miṭṭaḳ*—«локоть», *miṇḳāḡ*—«клюв», *miḥlab*—«лапа с когтями», «коготь». Относительно еврейского языка, в поле инструмента подобное членение не наблюдается.

Учитывая результаты компонентного анализа словсобразовательного поля инструмента и выделение в нем микрополей в современном арабском литературном и еврейском языках, необходимо отметить, что деривационная модель *miḳtal* со своими вариантами обладает неодинаковым набором сем. Максимальное количество сем представлено в модели *miḳtal* в арабском и *maḳtēl* в еврейском языке. Словообразовательные модели *miḳtalaṭ* и *maḳtēlā* употребляются преимущественно для обозначения названий машин. В современном арабском языке в образовании неологизмов поля *poŋen instrumenti* кроме префиксальных дериватов весьма продуктивны словообразовательные модели *qāttālat* и *qātilat*, а также партиципальные формы с преф. *ти-* (главным образом от II глагольной породы). В этих случаях активно действует процесс семантической переориентации значения. В современном еврейском языке последний способ деривации имен орудий (семантический сдвиг в смысловой структуре причастий интенсивного глагола) не продуктивен. К префиксальным и партиципальным дериватам, функционирующим в поле инструмента в еврейском языке присоединяются производные с преф. *таḳ-*, которые широко используются для обозначения названий измерительных приборов. Кроме этого, число новообразований пополняется за счет заимствованной лексики.

Относительно плана выражения словообразовательных моделей, составляющих деривационное поле инструмента, следует отметить, что в арабском языке основным деривационным формантом в образовании имен орудий является преф. *ти-*, сочетаясь с основами трехсогласного глагола

(miqtal, miqtāl, miqtalat). Что касается еврейского языка, то здесь преобладает префикс ma-. Таким образом, в арабском и еврейском языках создается оппозиция структурных типов miqtāl/maqṭel и miqtalat/maqṭelā. Причиной тому—огласовка префиксной части словообразовательных моделей при их одинаковой семантической функции.

Обобщая изложенные факты, деривационное поле инструментальности в современных арабском и еврейском языках можно представить в виде следующей схемы:

Деривационное поле инструментальности имеет определенные точки соприкосновения с деривационным полем места и времени.

11. В современном арабском языке деривационное поле локативности, в отличие от еврейского языка, выделяется довольно четко. Активным источником пополнения данного поля является словообразовательная модель maqtīl/qṭal, в которой варьирование гласного в основной части слова зависит от имперфектной формы производящего глагола⁷. В еврейском языке же в формировании имен места деривационную функцию выполняет словообразовательная модель miqtāl⁸.

Категориальной семей деривационного поля локативности является сема «место осуществления деятельности», находящая свое выражение в словообразовательной модели maqtal/maqtil в арабском и miqtāl в еврейском языке. Например, в арабском: maḥaḡḡ—«место паломничества» <ḥaḡḡa—«совершать паломничество», ma'ab—«стадион», «поле» <la'iba—«играть», ma'mal—«завод», «фабрика» <'amila—«работать»: maskin—«жилище», «квартира» <sakana—«жить», ma'riḏ—«выставка» <arada—«выставлять», «демонстрировать».

В еврейском языке: miškān—«жилище» <šakān—«жить», miṭbah—«кухня» <ṭbah—«готовить», miḡlāšā—«каток» <gālaš—«скользнить», «кататься на коньках», midrākā—«тротуар» <dāraḡ—«ступать».

В арабском языке II степень обобщенности выражена семей «деятельность + место осуществления данной деятельности», например: maḥlab—

⁷ Б. М. Гранде, Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, М., 1963, с. 254; W. Wright, A Grammar of the Arabic Language, с. 131.

⁸ Лексическая заполняемость этой модели не ограничивается семантикой локативности, образуя также имена существительные со словообразовательным значением абстрактности/конкретности.

«место доения», <ḥalaba—«донть», maḥʿal—«пастбище» <gaʿā—«пасти», maḥzaʿat—«пашня», «ферма» <zaḥaʿa—«сеять», maḥzaḥ—«скотобойня» <ḡa-zaḡa—«резать скот».

В семной иерархии словообразовательного поля локативности как в арабском, так и в еврейском языке наибольшая комбинация сем характерна для семы III степени общности: «вид ремесла+ деятельность+ место протекания данной деятельности». Следует отметить, что в еврейском языке производные, принадлежащие к этой группе, образуются по словообразовательной модели miqṭāla. В арабском яз.: maḥsal—«прачечная» <ḡasala—«стирать», maḥraḥ—«токарная мастерская» <ḥaḡaḡa—«вытачивать», maḥbaʿ—«типография» <ṭabaʿa—«печатать», maḥraḡat—«хирургический кабинет» ḡaḡaha—«ранить».

В еврейском языке: miṭraḡā—«швейная мастерская» ṭarḡ—«шить», miḥbā—«кирпичный завод» labān—«изготавливать кирпичи», miḡrāʿā—«лечебница» ḡarā—«лечить», miḡlālā—«университет» kālal—«общать»⁹.

В современном арабском языке к области инноваций, к именам с коннотацией локативности принадлежат пассивные причастные формы с преф. mi- от производных глагольных основ, например: miḥraḡ—«амфитеатр», «аудитория», miḥtabar, miḥbar—«лаборатория», miḥraḡat—«место сжигания», miṭaḥazzah—1. «площадка для игр», «место для гуляния», 2. «проспект».

Из форм пассивного причастия VIII глагольная порода составляет наибольшее количество новобразований, значение которых конкретизируется в определенном контексте. Этот вопрос уже относится к лингвистике текста¹⁰. Например: miḥtafal—«место собрания», miḡtālā—«поле боя», miṣtakann—«гнездо», miḥtafā—«мастерская», «студия (художника)», miḡtamaʿ—«общество» «место собрания», miṣlawwān—«урусень», «стандарт»—«место достижения, уравнивания».

Арабские грамматики объединяют имена места и времени в один структурно-семантический разряд под общим названием aṣṭān-ṭarf. Следуя установившимся в арабском языкознании традициям, в словообразовательном поле локативности мы выделяем микрополе имен времени. Например: maḥaʿat—«время, место отправления» <ḥaʿaʿt—«отправлять», maḡdan—«утреннее время» ḡāda—«отправляться утром», maḥʿid—«срок», «время» waʿada—«обещать».

Среди имен места и времени в арабском и еврейском языках имеется несколько производных с первым корневым w/y, которые образуются по

⁹ Шапoch Irene причисляет это имя к разряду имен существительных, подверженных ипользичному влиянию. Основы таких имен часто модифицируются, невзирая на этимологию иностранного слова, по образцу которого оно произведено. Fremdsprachliche Einflüsse im modernen Hebräisch, Berlin, 1930, с. 44.

¹⁰ См. J. Stekewych, The modern arabic literary language Lexical and stylistic development, Chicago-London, 1970, с. 24.

типу имен орудий, например: *mi'ad*—«определенный срок», *milad*—«время рождения», *miqat*—«назначенное время». Соответственно в еврейском языке: *mō'ed*, *mōlād*. Являясь конституентами микрополя имен времени, имена существительные, произведенные по словообразовательной модели $miC_2\bar{a}C_3$, и $mōC_2\bar{e}C_3\bar{a}C_3$, в то же самое время находятся на месте пересечения деривационных полей инструмента и локативности.

В арабском языке в некоторых случаях наблюдается параллельное образование имен орудия с преф. *mi-* и преф. *ma-*, например: *miṣṭarat*, *maṣṭarat*—«линейка», *saṭara*—«проводить линии», *miḳwāt*, *maḳwan*—«утюг» *kāwā*—«утюжить», *miṣḡaḡ*, *maṣḡaḡ*—«рубанок» *saḡaḡa*—«строгать», *miqbaḍ*, *maqbid*—«рукоятка» *qabada*—«хватать».

В последнем примере семантика словообразовательной модели может быть рассмотрена и как локативность. Подобная специфичность семантики—сочетание обоих смысловых признаков, инструментальности и локативности, характерна для плана содержания некоторых дериватов, образованных по типу имен орудия, например: *miṭḥan/at*—«мельница», *ṭahana*—«молоть», *midfa'at*—«печь», «камин» *ḍaffa'a*—«согреть».

Словообразовательное значение производных имен, объединенных комбинацией сем «место протекания действия» и «средство осуществления данного действия» иногда выражается формальными средствами имен орудия и имен места одновременно, например: *marfiq*—по типу имен места: *mirfaq*—«по типу имен орудия». *Mirfaq/marfiq*—«локоть», одновременно и место, где связывается плечо с предплечьем, и средство, при помощи которого это соединение происходит¹¹. Также—*miḥfaza't*—«портфель», «папка», *mi'lafa't*—«ясли», «кормушка»: *miḥfas*—«инкубатор». Аналогичное явление наблюдается и в еврейском языке, например: *maḳmōr*, *miḳmār*—«сеть», «ловушка», *miššoṭ*, *maššoṭ*—«весло», *miqla'c*, *maqla'c*—«автоматическое ружье», *marḡeṭ*—«локоть», *madḡerā*—«инкубатор».

В арабском и еврейском языках среди имен места встречаются параллельные производные модели с преф. *ma-* и преф. *mi-*, например: *marḡaḥ*, *mirḡaḥ*—«1. арена», «2. инподрум» (араб. яз.), *mirba'c*, *marbe'c*—«логовище».

В арабском и еврейском языках выделяются производные имена существительные, обладающие формальными и семантическими характеристиками как имен инструментов, так и имен места. Такие дериваты, мотивированные правильным глаголом, образованы: 1. словообразовательными средствами имен орудия и имен места одновременно (префиксом *mi-* и префиксом *ma-* (с семантикой *a*) инструментальности (*mi/ma-starat*, *miḳwāt/maḳwan*: *miqla'c/maqla'c* б) инструментальности и локативности (*miqbaḍ/maqbid*, *mirfaq/marfiq*: *maḳmōr/miḳmār*), в) локативности (*marḡaḥ*) *mirḡaḥ*: *mirba'c/marbe'c*); 2. деривационными средствами имен инструмента с семантикой места и инструмента (*miṭḥan*: *madḡerā*); 3. деривационными средствами локативности с семантикой инструментальности (*miššo'ereṭ*, *miḳbār*). Следовательно, такие имена находятся на месте пересечения

¹¹ В. П. Старицин. Структура семитского слова... с. 54, 55.

деривационных полей инструмента и места, создавая общий сегмент этих двух полей.

III. Определенное ответвление деривационного поля места и времени представляет собой образование поля имен сосудов.

Характерной особенностью словообразовательного поля сосудов является взаимосвязь семантических компонентов. Данное поле образует качественно иное деривационное поле, относимое к вторичным полям¹².

В арабском языке словообразовательное поле названий сосудов оформляют деривационные средства поля инструментов, т. е. преф. *mi-*. Производными основами имен сосудов могут быть как имена существительные, так и глаголы. Традиционно считается, что мотивирующими основами имен сосудов являются имена существительные, но в некоторых случаях бывает трудно установить, какая основа производящая—основа имени, или же глагола. Причина этого—переплетение значений имен орудий и сосуда, например: *miḥlab*—«подойник» *ḥalīb*—«молоко», *ḥalaba*—«донть», *miṣḡabat*—«чаша», *ṣuḡb*—«палиток», *ṣaḡiba*—«пить».

Семантическая специфика поля сосудов (как и других вторичных полей) заключается в том, что оно не имеет автономной (потенциальной) семы «сосудность». Семантический признак, характеризующий имена сосудов, базируется на другой семе, а именно, категориальной семе поля локативности: «место, где происходит действие». Но эта категориальная сема не актуальна для производных имен сосудов. В данном случае наблюдается насланивание сем: 1. место, 2. предметность, 3. инструментальность, 4. собирательность, 5. результат действия. Например: *mi'barat*—«игольник» <*'ibrat*—«игла» (1,2,4), *miṣlaḡat*—«солонка» *miḥ*—«соль» (1,2,3,4), *miṣḡamat*—«масленка» *ṣaḡm*—«жир» (1,2,4), *miqlafat*—«плевательница» <*qafal*—«плевок», *qafala*—«плевать» (1,2,3,4,5).

Иногда словообразовательное значение имен сосудов выражено словообразовательной моделью *miqtul/at*, например: *mudhun*—«сосуд для мази», *mikhulat*—«сосуд для сурьмы».

Для обобщения семантической структуры имен сосудов их следует объединить семой «место, сосуд для какого-либо предмета или вещества». Данный семантический признак находит конкретное воплощение в именах сосуда, образованных суффиксом *-iyuat* от именной основы. Например: *sukkarīyuat*—«сахарница» <*sukkar*—«сахар», *zahriyyat*—«ваза» <*zahr*—«цветы». Этот тип деривации непродуктивен.

В еврейском языке насчитывается всего несколько подобных соответствий, поэтому выделение вторичного поля здесь невозможно. Производные имена существительные, образованные от именных основ по деривационной модели инструментов, *maqtēlā*, объединяются в микрополе имен сосудов, являясь составной частью деривационного поля локативности.

¹² Вторичные словообразовательные поля не обладают самостоятельным статусом и конструируются путем образования общего сегмента с первичными деривационными полями. Последние же характеризуются последовательной системой деривационных моделей.

Примеры: me'ārēā—«пепельница» 'āreḡ—«пепел», maḥāmē'ā—«масленка» hem'ā—«масло», tamlehā—«солонка» < mēleh—«соль».

Таким образом, в арабском языке вторичное деривационное поле сосудов возникло вследствие образования общего сегмента с деривационным полем места, как результат семантической производности отдельных лексем. Об этом свидетельствует и наличие многослойности сем в смысловой структуре вторичного поля сосудов. Ввиду малой частотности образований этого типа в еврейском языке имена сосудов вычлениются в деривационном поле локативности в качестве микрополя.

Подводя итог сопоставительно-контрастивного синхронного анализа деривационных полей инструмента и места и времени по микрополям и семантической членимости в современном арабском литературном и еврейском языках, следует отметить, что эти два словообразовательных поля в рассматриваемых языках имеют типологическое сходство как в плане выражения, так и в плане содержания.

Как уже было отмечено, в формировании деривационного поля *potep instrumenti* в арабском языке главную роль играет деривационный преф. *mī-* а в еврейском языке—преф. *ma-*, создавая противоположные типы словообразовательных моделей. Аналогичное явление наблюдается и в конструировании деривационного поля локативности. В современном арабском языке главным поставщиком словообразовательных моделей поля локативности является деривационный формант *ma-*, а в современном еврейском языке—деривационный формант *mī-* (в соединении с глагольной основой). Так же, как и в поле инструмента, в поле места и времени создается структурная оппозиция словообразовательных моделей, функционирующих в этом поле. Исходя из этого, формальные средства, оформляющие деривационную структуру словообразовательного поля инструмента в арабском языке, в еврейском языке используются для конструирования структуры поля места и времени, и наоборот. В плане содержания в обоих языках как в поле инструмента, так и в поле места и времени наблюдается одинаковая иерархия семантических признаков с выделением микрополей.

С точки зрения диахронии интерес представляет явление словообразования в других семитских языках.

В сирийском языке имена орудий, места и времени образуются при помощи словообразовательного преф. *ma-*, реже *me-*, например: *massāḡā* «пила», *masuḡā*—«гресбень», *medyaḡā*—«жилище»¹³ и т. д.

Как в сирийском, так и в эфиопском языке для обозначения имен места и инструмента употребляется одна общая словообразовательная модель. В эфиопском языке эта модель *meqtāl*. (*mebrāq*—«восток», *mesṭāy*—«водопой»)¹⁴.

В аккадском языке обнаруживается сходство с арабским: для имен орудия здесь применяется преф. *ma-*, а также и *mī-*, а для имен мест преф.

¹³ К. Г. Церетели. Сирийский язык, М., 1978, с. 45; К. Brockelmann, Syrische Grammatik, Leipzig, 1960, с. 72; J. Barth, Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen, с. 249.

¹⁴ К. Brockelmann, Grundriss der Vergleichende Grammatik den semitischen Sprachen, Berlin, 1907, с. 380.

ma-(pamsaru—«меч», mi-p-tā-u—«ключ», manāhtu—«место отдыха», paqbaḡu—«могила»)¹⁶.

Таким образом, в южносемитских языках (арабском и эфиопском) для имен орудия преобладает словообразовательный формант mi-. Однако в эфиопском языке из-за отсутствия дифференциации между именами инструмента и места, этот префикс обслуживает и имена локативности, в отличие от арабского языка, где с данной функцией употребляется преф. ma-.

В противоположность этому, в еврейском и сирийском (северо-западно-семитских языках) преф. ma-формирует имена орудия, а в еврейском языке преф. mi-—имена места. В сирийском языке, наподобие эфиопского, структурное различие между именами места и инструмента не наблюдается.

Относительно восточносемитского—аккадского языка—здесь преф. ma-объединяет как имена орудия, так и имена места. Для последних также применяется преф. mi-.

Определенный интерес представляют существительные, образованные формальными средствами имен инструмента для выражения семантики локативности и наоборот (см. с. 8, 12, 13), а также имена, объединенные семантикой инструментальности и локативности одновременно, как miḡ-ḡaḡ, maḡḡaḡ и т. п.

Учитывая компаративный анализ деривационных явлений в различных семитских языках, мы приходим к выводу, что имена орудия, места и времени, а также имена сосудов в плане диахронии можно рассматривать как одно обширное деривационное поле. Вероятно, что в этом деривационном поле словособразовательные модели miḡtal, maḡtəl: maḡtal, miḡtəl с другими вариантами, т. е. имена существительные с преф. ma- и mi- существовали в виде вариантов¹⁶, дифференцировавшихся в дальнейшем на отдельные поля инструмента и места. Возвести эти модели к отдельному прототипу не представляется возможным¹⁷.

По сравнению с арабским языком, где дифференциация имен по словообразовательным полям выражена довольно четко, в еврейском языке структурные границы между именами орудия и места, именами абстрактными и конкретными не обозначены так очевидно. О незавершенности этой дифференциации свидетельствуют имена места, образованные по структурному типу имен орудия, и наоборот.

Взаимосвязь деривационного поля инструментальности с полем локативности выявляется в наличии общих сегментов, возникших на периферии этих двух полей, а также в образовании вторичного деривационного поля сосудов в арабском языке.

¹⁶ J. V a r t h, Die Nominalbildung..., с. 377.

¹⁶ Переход гласного элемента префикса a в i имеет фонетические причины в различных семитских языках, см. К. В г о с к е л т а н н, Grundriss.... с. 375.

¹⁷ J. V a r t h, Die Nominalbildung..., с. 235—237; В. П. С т а р и н и н, Структура семитского слова..., с. 55.

გაცნობის იუბილე

კალისტრატე სალია 80 წლისაა

მიმდინარე წლის 23 აგვისტოს 80 წელი შეუსრულდა ჩვენს უცხოელ თანამემამულეს, ცნობილ ქართველოლოგსა და საერთოდ ქართული კულტურის წინაშე დიდად დამსახურებულ ადამიანს პროფესორ კალისტრატე (კალე) სალიას, რომლის სახელი კარგადაა ცნობილი არა მარტო ჩვენი სამეცნიერო წრეებში, არამედ ფართო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ბ-ნი კალისტრატე ზისიძის ძე სალია დაიბადა 1901 წ. 28 აგვისტოს ქუთაისის გუბერნიის ზუგდიდის მაზრის სოფელ ჭაღაში (ახლა წალენჯიხის რაიონის სოფ. ლარა-შედანი). კალემ დაამთავრა ჭაღაის ოკლასიანი სასწავლებელი, შემდეგ ზუგდიდის უმაღლესი დაწესებულების სასწავლებელი, ხოლო 1916 წ. შევიდა ხაშურის გიმნაზიაში, რომელიც დაამთავრა 1919 წ. ამავე წელს მან დაიწყო მასწავლებლად მუშაობა ჭაღაის შეიღვასიან სასწავლებელში. საზოგადოებრივი საქმიანობისადმი მიდრეკილება ბ-ნმა კალისტრატემ ძალიან ადრე გამოამჟღავნა: სულ ცხრამეტი წლის ასაკიდან დააარსა დაწესებულებითი სკოლა მედანის უბანში.

1920 წ. ბ-ნი კალისტრატე შევიდა თბილისის უნივერსიტეტში სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, მაგრამ 1921 წ. ბოლოს მოხდა უცხოეთში. ბ-ნმა კალისტრატემ ჭრა დაამთავრა ბერლინის უნივერსიტეტთან არსებული გერმანული ენისა და ლიტერატურის ორწლიანი ინსტიტუტი (საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ინსტიტუტში შესულ 90 უცხოელ სტუდენტთან ერთად დაამთავრა მხოლოდ ხუთმა, რომელთა შორისაც იყო ბ-ნი კალე). ამის შემდეგ ბ-ნი კალე შევიდა პალე ან დერ ზალეს უნივერსიტეტის იურიდიულ და ეკონომიკურ ფაკულტეტზე, მაგრამ უსახსრობის გამო იძულებული გახდა მიეტოვებინა იგი. 1924 წ. კალისტრატე სალია გადავიდა პარიზში. 1927 წ. დაამთავრა სორბონის უნივერსიტეტის ისტორია-ლიტერატურის ფაკულტეტი და დაიწყო ბაკალავრის დიპლომი.

როგორც სწავლის დროს, ისე სწავლის დამთავრების შემდეგაც ბ-ნმა კალისტრატემ უამრავი გაქირებვა გადაიტანა. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად მას მრავალი პროფესიის გამოცემა მოუხდა. ადვილი წარმოსადგენია რა მძიმე მდგომარეობაში იქნებოდა უცხოელი (სხვათა შორის ბ-ნი კალეს უცხოური ქვეშევრდომობა მიღებული ახლაც არა აქვს) ახალგაზრდა პირველი მსოფლიო ომით გაჩანაგებულ ევროპაში. ცხადია, მხოლოდ და მხოლოდ სწავლის უდიდესმა სურვილმა და სულიერმა სიმტკიცემ შეაძლებინა მას მიეღწია თავისი მიზნისათვის.

არც მეორე მსოფლიო ომის წლები იყო ადვილი გადასატანი გერმანელების მიერ ოკუპირებულ საფრანგეთში. ბ-ნი კალისტრატეს რამდენიმე თვის განმავლობაში გერმანელების პატივობამაც კი მოუწია.

1948 წ. ქ-ნი ნინო ქერციკაშვილის (შემდგომში ბ-ნი კალისტრატე სალიას მეუღლის — ნინო სალიას) ინიციატივითა და სახსარით დაარსდა ეურნალი „ბედი ქართლისა, რევიუ დე ქართველოლოგი“. ეურნალის რედაქტორობა იყისრა ბ-ნმა კალისტრატემ. ქ-ნი ნინო სალია ეურნალის დამუშავანსებელია. თავდაპირველად ეურნალი გამოდიოდა მხოლოდ ქართულად და მკირ მოცულობისა იყო. 1957 წლიდან ეურნალი გამოდის („ახალი სერია“) ევროპულ ენებზე, ძირითადად — ფრანგულზე. ამ დროიდან ეურნალმა მიიღო წმინდა მეცნიერული პარტიკულიოლოგიური და კავასიოლოგიური ეურნალის სახე და თანდათან უფროდაუფრო გაიზარდა.

ბ-ნი კალისტრატე სალიას ძირითადი სამეცნიერო მუშაობა დაკავშირებულია სწორედ ამ ეურნალთან. მან, როგორც მეცნიერმა-რედაქტორმა, მიმართულა მისცა ეურნალს, რომელმაც ძალზედ დიდი როლი შეასრულა უცხოეთში ქართველოლოგიის განვითარების საქმეში. ეურნალის ირგვლივ შემოიკრიბა ყველა უცხოელი ქართველოლოგი, რომლებიც თავის გამოკვლევებს ამ ორგანოში აქვეყნებს. ამავე დროს ეურნალმა დაიწყო გამოჩენილი საბჭოთა მეცნიერების (ქართველოლოგიისა და საერთოდ კავასიოლოგიის) ნაშრომების ბეჭდვა. ამასთან ერთად, ეურნალი აცნობს უცხოელ მკითხველებს საქართველოს კულტურული ცხოვრების ყველა უმთავრეს მოვლენას. საერთოდ არ შეიძლება არ გაგანციფროთ იმან, თუ რაოდენ დეტალურად იცნობენ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალე საქართველოს სამეცნიერო და კულტურულ ცხოვრებას, რასაც ისინი აწევენ იმ უამრავი ეურნალ-გაზეთებითა თუ სხვა გამოცემებით, რომლებსაც ისინი იღებენ აქედან.

აი, როგორ შეფასებას აძლევენ ეურნალს გამოჩენილი უცხოელი ქართველოლოგები: „არცთუ დიდი ხნის წინათ ქართველოლოგიით სერიოზულად დაინტერესებულთა რიცხვი საზღვარგარეთ უმნიშვნელო იყო. როგორც ცნობილია, საქართველო არ იყო წარმოდგენილი

მსოფლიოში ისე, როგორც შეეფერება მის ისტორიასა თუ თანამედროვეობის კულტურულ სიმდიდრეს.

დღეს მდგომარეობა ძირფესვიანად შეიცვალა. რაც დრო გადის, მით უფრო მეტი ევროპელი და ამერიკელი მეცნიერი სწავლობს საქართველოსა და კავკასიის ხალხების ენას, ლიტერატურას, ისტორიასა და ხელოვნებას. ქართული ენა და ლიტერატურა ისწავლება მრავალ უნივერსიტეტში. მეცნიერული კვლევა-ძიება კავკასიური ენების დარგში უველგან ვითარდება. „მედი ქართლისას“ დირექტორმა (კალისტრატე სალიამ, ავტ.); რომელიც უველგან ვითარდება თავისი დაბადების 70 წლისთავს, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ამ განვითარებაში. თხუთმეტი წლის წინათ ამ ეურნალის დაარსებით მან შეძლო მის ირგვლივ შემოეყრიბა ყველა ქართველოლოგი და კავკასოლოგი, დაეყარებინა აუცილებელი და მანამდე თითქმის არარსებელი კავშირი საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეშე წარმოებულ კვლევა-ძიებას შორის და გაედღევიებინა მეცნიერული ინტერესი ამ ლეგენდარული და მომხიბლავი მხარის სკილიზაციის ყველა ასპექტის შესწავლისადმი.

კ. სალია თანდათან ზრდიდა ეურნალის მოცულობას და ამდღებდა ამ ორგანოს მეცნიერულ დონეს. მან თავდაპირველი პატარა 64 გვერდიანი ეურნალი გადააქცია საერთაშორისო ავტორიტეტის შქონე დიდ სამეცნიერო ორგანოდ, რომელიც აღიარებულია მეცნიერულ სამყაროში, როგორც საზღვარგარეთის ქართველოლოგიისა და კავკასიოლოგიის აუცილებელი ბეჭდვითი ორგანო.

წერილს ხელს აწერენ ისეთი ცნობილი მეცნიერები, როგორებიც არიან ი. ასფლაგი, ე. გარიტი, ფ. გრაფენი, დ. ლანგი, პ. ფოგტი, რ. ლაფონი, ი. მელიქოვი, შ. მერსიე, ე. მოლიტორი, კ. შმიტი, გ. პეჩი. წერილი დაიწერა ათი წლის წინათ, კ. სალიას დაბადებიდან 70 წლისთავთან დაკავშირებით.

მომდევნო ათი წლის განმავლობაში ეურნალის ავტორიტეტიცა და როლიც კიდევ უფრო გაიზარდა. მოიმატა მისმა მოცულობამაც. ასე რომ, ცხადია, შესაბამისად გაიზარდა მისი რედაქტორის დამსახურებაც.

ამჟამად ეურნალის მოცულობამ 400 გვერდს მიაღწია. მისი ტირაჟი თითქმის 1.500 ცალს აღწევს. რაც, გასაგებია, მეტად დიდია ასეთი ხასიათის ეურნალისათვის. ეურნალი გამოწერილი აქვს მრავალ სამეცნიერო დაწესებულებასა და ბიბლიოთეკას. მის მალად მეცნიერულ ავტორიტეტზე შეტყუებებს ისიც, რომ იგი გამოდის საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის გრიფით.

აღსანიშნავია, რომ საფრანგეთში მიღებული წესის თანახმად, ეურნალის ყოველ ნომერს იხილავს 21 კაცისაგან შემდგარი სააკადემიო კომისია და ჯერ არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ამ კომისიას ეურნალში დაბეჭდილი რომელიმე მასალა დაეწუნებინოს. უკვე გამოვიდა ეურნალის 39 წიგნი.

ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ეურნალის გამოცემასთან დაკავშირებულ მთელ უზარმაზარ საქმიანობას მხოლოდ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე ეწევიან. კერძოდ, ბ-ნი კალისტრატე აწარმოებს მიწერ-მოწერას ავტორებთან, აგროვებს მასალებს. ამზადებს მათ დასაბეჭდად როგორც რედაქტორი. თვითონვე დააქვს მასალები სტამბაში (ეურნალი იბეჭდება ლუვენში, ბელგიაში), აყეთებს კორექტურას და თვითვე ავზავნის ასეულობით ნომერს აღრესატებთან. ქემშარილი დიდად დასთვასებელი შრომაა, მით უმეტეს, თუ გვეცოდინება, რომ ბ-ნი კალეს გალატანილი აქვს გულის მძიმე დაეაღება.

მიუხედავად ასეთი დიდი საქმიანობისა, ბ-ნი კალისტრატე ასწრებს თვითონაც აწარმოოს სამეცნიერო მუშაობა. მას რამდენიმე ათეული შრომა აქვს გამოქვეყნებული საქართველოს და ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხებზე. მთავან გამოყოფთ მხოლოდ რამდენიმე: „ქართული ბერები და ქართული მონასტრები უცხოეთში“ („ბედი ქართლისა“, 1960, № 8—9); „ტოპო-გრაფიკული და მისი მონასტრები“ („ბ. ქ.“, 1961, № 11—12); „მაგრატიონთა ღინასტის წარმოშობა“ („ბ. ქ.“, 1962, № 13—14); „შენიშვნა ქართული ანბანის წარმოშობისა და ხანის შესახებ“ („ბ. ქ.“, 1963, № 15—16); „ქართული ლიტერატურა“ („ბ. ქ.“, 1964, № 17—18; 1965, № 19—20; 1966, № 21—22; 1967, № 23—24; 1968, № 25; 1969, № 26); „საქართველოს ისტორიის რამდენიმე ფურცელი“ („ბ. ქ.“, 1970, № 27; 1971, № 28; 1976, № 34; 1977, № 35; 1978, № 36). ბ-ნი კალისტრატე თანავეტრონია (ქ-ნ ე. სალიას. ავად. ე. ბერიძის, ი. გრიშოსა და გ. ჩხიუძესთან ერთად) ნაშრომისა: „საქართველო“ („ბ. ქ.“, 1972, № 29—30; გამოვიდა ცალკე წიგნებად ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე); „სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო“ („ბ. ქ.“, 1973, № 31); „ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობათა მოკლე მიმოხილვა“ („ბ. ქ.“, 1975, № 33); „ქართველ ტომთა წარმოშობა იბერიულ-ხეთურ ერთობაში“

(„ბ. ქ.“. 1979, № 37) და სხვ. მართალია, ამ წერილში საშუალება არა გვაქვს კ. სალიას შრომების დაწვრილებით განხილვისა, მაგრამ თვით სათაურებიც გააცნობს მკითხველს ავტორის სამეცნიერო ინტერესებს.

ცალკე უნდა ითქვას კ. სალიას უკანასკნელ ნაშრომზე, რომელიც დაიბეჭდა 1980 წ. ესაა „ქართული ვრის ისტორია“, მშვენივრად გამოცემული და ილუსტრირებული დიდი წიგნი (550 გვ.), რომელიც, შეიძლება ითქვას, აჯამებს ავტორის მრავალწლიან შრომას. წიგნი მოიცავს ქართველი ხალხის ისტორიის უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. წიგნს დართული აქვს ავტორისეული ქართული ლიტერატურის მიმოხილვა, აკად. ვ. ბერიძის ნარკვევი ქართულ ხელოვნებაზე, ო. გრიშოსა და გ. ჩხიკვაძის ნარკვევები ქართულ მუსიკაზე. ამრიგად, წიგნი ევროპულ მკითხველს აწვდის ყველა ძირითად ცნობას ქართულ კულტურაზე. წიგნის ერთ-ერთ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ისიც, რომ ავტორი ფართოდ იყენებს სამკობლო მეცნიერებებს მიღწევებს. წიგნის წინასიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ წიგნი ეყრდნობა ო. ჭავჭავაძის, ნ. ბერძენიშვილისა და ს. ჯანაშიას შრომებს (განსაკუთრებით მათა ავტორობით გამოსულ სახელმძღვანელოს).

უეჭველია, წიგნის მეცნიერულ ავტორიტეტს ადასტურებს ის მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ ნაშრომმა დაიმსახურა საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის პრემია.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ისიც, რომ კალისტრატე სალია, ქ-ნ ნინოსთან ერთად, ფხიზლად ადევნებს თვალყურს ყოველგვარ უცხოურ პუბლიკაციას საქართველოს შესახებ, იქნება ეს ბეჭდური, სატელევიზიო თუ რადიო გადაცემები. თუ ამ პუბლიკაციებში დაშვებულია რაიმე შეცდომა, ბ-ნი კალე აუცილებლად მიმართავს ხოლმე შესაბამის ავტორებსა და დაწესებულებებს. სხვათა შორის, მისი ზემოხსენებული წიგნის ერთ-ერთი მიზანიც სწორედ ისაა, რომ გასწორდეს ამგვარი შეცდომები და ენციკლოპედიებსა თუ ცნობარების შემდგენლებს ზუსტი ცნობები მიაწოდოს.

თვით კ. სალია არაერთი სტატიის ავტორია საქართველოზე უცხოურ ენციკლოპედიებში. კალისტრატე სალიაზე ლაბარაკისას შეუძლებელია სავანგებოდ არ შეეჩერდეთ მის მეუღლეზე, ქ-ნ ნინო სალიაზე, მით უმეტეს, ასეთი ღირსშესანიშნავი თარიღის აღნიშვნისას. ზევით ჩვენ ვნახეთ, რომ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე უახლოესი თანამშრომლები არიან. ისინი მართლაც რომ მეუღლენი არიან საზოგადოებრივ საქმიანობაშიც და ერთად ეწევიან საქართველოსა და ქართული კულტურის სამსახურის მძიმე ჰაანას უცხოებაში. ქ-ნი ნინო თვითონ არის ავტორი არაერთი ნაშრომისა საქართველოს ისტორიასა და ქართულ კულტურაზე. სწორედ ქ-ნი ნინოს საოცარი ნებისყოფისა და მიზანდასახულობის შედეგია ამ ორი ღრმად პატივცემული ადამიანის მრავალი წამოწყება. როგორც ითქვა, თვით „ბედი ქართლისას“ გამოცემის ინიციატორიც ქ-ნი ნინოა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ როგორც „ბედი ქართლისას“, ისე ამ პირების ავტორობით გაოსული სხვა ნაშრომების ბეჭდვა ქ-ნ ნინო სალიას სასტრატეგიაზე ხდება. ასევე ნინო სალიას ჩანაფიქრითა და სახსარებით განსწორდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტისათვის იმ უძვირფასესი სამეცნიერო ბიბლიოთეკის გადარევა, რომელზედაც არაერთხელ იყო ნათქვამი ჩვენს პრესაში. ამ ბიბლიოთეკის დაკომპლექტებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბ-ნ კალისტრატეს.

სხვათა შორის, ამ ბიბლიოთეკის („ნინო სალიას ფონდის“) შევსება კიდევ გრძელდება. წიგნების რიცხვმა 3000-ს მიაღწია.

მეტად მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ქ-ნ ნინოსა და ბ-ნ კალისტრატეს დახმარებით ხელნაწერთა ინსტიტუტმა მიიღო საფრანგეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმები, რის შედეგადაც ამჟამად ინსტიტუტში ეს კოლექცია სრულადაა წარმოდგენილი. ახლა ისინი ცდილობენ ინსტიტუტისთვის გაამზადონ ვატკანის არქივის ქართული ხელნაწერების მიკროფილმები.

ფასდაუდებელია ის დახმარება, რასაც უწევენ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე უცხოურ ქართველოლოგებს, განსაკუთრებით დამწყებთ, სპეციალური ლიტერატურით, რჩევით, წახალისებითა თუ გეზის მიცემით, ქართველ მეცნიერებთან კავშირის დამყარებით.

ზევით ჩვენ დაეიმოწმეთ გამოჩენილი უცხოელი ქართველოლოგების პატივისცემით აღსავსე სიტყვები ბატონ კალისტრატე სალიაზე. ბ-ნ კალისტრატეს დიდ ავტორიტეტზე ლაბარაკობს ისიც, რომ იგი არის საპატიო პროფესორი პარიზის კათოლიკური ინსტიტუტის, ლუვენის, ოსლოს, ბორდოს და ბამბერგის უნივერსიტეტებისა, პარიზის სააზიო, ლინგვისტიკური, ისტორიკოსთა საერთაშორისო, ზნელთაშეზღვევის აკადემიის წევრი. კარგა ხანია უცვლელი ეიცოდება პრეზიდენტი სამეცნიერო ეურნალისტების საერთაშორისო ასოციაციისა.

1977 წ. ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე სალიები არჩეულ იქნენ საქართველოს საისტორიო საზოგადოების საპატიო წევრებად.

როგორც ვხედავთ, ბ-ნი კალისტრატეს დამსახურება ქართული მეცნიერებისა და საერთოდ ქართული კულტურის წინაშე შეტად დიდია. იგი ახლაც დაუღალავად განაგრძობს შრომას, რისი კიდევ ერთი ნიმუშია „ბედი ქართლისას“ XXXIX ტომი, რომელიც სულ ახლახან მივიღეთ საფრანგეთიდან. ამიტომაც, რომ ქართველი მეცნიერები მთელ ქართველ საზოგადოებასთან ერთად მხურვალედ მიესალმებიან პროფესორ კალისტრატე სალიას მისი დაბადების მე-80-ე წლისთავზე, ულოცავენ ამ თარიღს და გულითადად უსურვებენ მას კიდევ მრავალი წლის სიცოცხლეს, სიმხნესა და მშობლიური ერისა და კულტურის სამსახურს.

იმედია, რომ ქ-ნი ნინოსა და ბ-ნი კალისტრატე სალიების პატარა სახლი პარიზში (ბერლიოზის ქ. № 2-ში) კიდევ დიდხანს მიიზიდავს სხვადასხვა ქვეყნის ქართველოლოგებს, ჩვეულებრივ მასწავლებლებს მძილეს მათ და კვლავაც დაეხმარება, როგორც ეს არაერთხელ მომხდარა აქამდის.

ალექსანდრა ბარამიძე
ელენე გმბრამელი
ნიკოლოზ ჯანაშია

სადოქტორო თეზისების დამტკიცება

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ლიტერატურათმცოდნეობის რესპუბლიკურმა საკოორდინაციო საბჭომ თავის 1981 წლის 30 ივნისის სხდომაზე სადოქტორო თეზისები დაუმტკიცა:

რ. გ. ბერიძეს — „თანამედროვე ქართული ლექსი“.

რ. ჯ. ჩხარტიშვილს — „30-იანი წლების ლიტერატურული პერიოდიკის როლი ქართული საბჭოთა ლიტერატურის განვითარებაში“.

გ. ე. აბაშიძეს — „ქართული რომანტიზმი და XIX საუკუნის ქართული სალიტერატურო კრიტიკა“.

მ. პ. კაკაბაძეს — „ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლები“.

მ. ი. კარბელაშვილს — „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის პრობლემა (სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური კვლევის ასპექტები)“.

ჩ. ე. აფციანურს — „იღვერი ბრძოლის მხატვრული ასახვა ქართულ ჰაგიოგრაფიაში“ (V—XI სს.)“.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭომ თავის 1981 წლის 1 ოქტომბრის სხდომაზე სადოქტორო დისერტაციები დაუმტკიცა:

ქ. ვ. ბარდაჯელიძეს — „ქართული ხალხური ლექსის განვითარების ძირითადი ეტაპები“.

ა. ლ. სპარსიაშვილს — „დავთ გურამიშვილი და ხალხური შემოქმედება“.

ს. ლ. ზუბბას — „ახეზური ხალხური პროზის ტიპოლოგია“.

პ რ ი ტ ი კ ა დ ა ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

П. М. МУРАДЯН

К КРИТИКЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ГРУЗИНСКОЙ ЭПИГРАФИКИ АРМЕНИИ

Составление свода эпиграфических памятников и одновременное их монографическое исследование в источниковедческом аспекте — задача сложная и трудоемкая. Судя по опубликованным в печати рецензиям и откликам¹, основная цель моего издания «Грузинская эпиграфика Армении» (Ереван, 1977) достигнута, ибо даже при самой придирчивой критике монография называется «значительным приобретением грузинского и армянского исторического источниковедения».

Определяя географические и хронологические рамки исследования, его автор исходил из того, что «предлагаемая книга претендует на полный свод грузинской эпиграфики Армении со дня их появления вплоть до первых десятилетий XIX века включительно» (с. 31, 291). Этой задачей продиктованы поиски снимков, копий или свидетельств в разных архивах и музеях страны. Но было бы наивно полагать, что мне удалось выявить буквально все, что могло иметь отношение к материалам книги. Осознав такое положение вещей и заставило оговориться в книге: «Мы не склонны полагать, что приведенными надписями исчерпываются существовавшие в Ани грузинские лапидарные и нанесенные краской памятные записи...» (с. 62). Неуверенность в полноте лапидарных текстов сопровождала автора книги и при исследовании надписей Карса и его окрестностей. В частности, констатировалось, что «по сведениям Д. Бакрадзе, ему были известны обломки стروений в лесах района Карса с фрагментами грузинских надписей. В действительности не известно, о каких фрагментах идет речь» (с. 86). К числу известных и реально существующих грузинских надписей Армении принадлежат самадинская — из Ани и стронительная — из Кармир-ванка (Кизилкиса), что недалеко от Карса, которые описаны в книге по существующей литературе (с. 47—50, 85—86), но сами тексты не представлены, ибо «наши усилия по выявлению перетушированной фотокопии [самадинской надписи], к сожалению, не дали результата, поэтому мы предпочли воздержаться от сложного ее чтения, хотя отдельные слова удалось восстановить. Не смогли также раздобыть достоверную справку о том, по каким соображениям акад. И. А. Джавахишвили воздержался от публикации, или даже — попытался он ее дешифровать? Нам ничего другого не остается, кроме того, как довольствоваться воспроизведением напечатанной в книге Н. Я. Марра фотокопии» (с. 48). Относительно кармирванкской надписи я и не надеялся найти что-либо более значительное, чем описание Г. Авалишвили от 1820 г. (с. 85).

В силу всего сказанного в моей книге отмечено, что она претендует на полный свод, а не «является полным сводом».

Эта предусмотрительность и оговорки оказались вполне уместными: на днях и получил две статьи В. Н. Силогана — «Грузинская надпись Карсской крепости»² и «Об

¹ Газ. «Коммунист» (Ереван), 1978, 23 августа; «კომუნისტ» (თბ.) 1979, 5 აგვისტო; «საშობლო», 1979, ოქტომბერი (№ 22); «Պատմա-հայտնական հանդես», 1979, № 2, էջ 256—259; «Bede Karthlisa» (Revue de Kartvélologie), vol. XXXVII (1980), с. 295—309.

² ვალერი სილოგავა, ყარსის ციხის ერთ-ქართული წარწერა, «მაცნე», ისტ. არქ., თბ. და ხელ. ისტ. სერია, 1980, № 1, გვ. 161—174.

издании грузинских эпиграфических памятников Армении³, в которых из архивов и фототек Тбилиси выявлены и опубликованы тексты или фотокопии тех надписей, о которых выше шла речь. Несмотря на свое решительное несогласие со многими замечаниями, поправками и дополнениями, датировками и интерпретациями В. И. Силогата, о части которых будет сказано ниже, я горячо приветствую эти публикации, считая их и важными, и пугными, и своевременными (своевременными потому, что ныне готовится к печати русская редакция моей книги). Ради большей четкости и ясности считаю нужным привести все вновь опубликованные тексты:

Из А н и:

1. Надпись Самадина (по фотонегативу фототеки Ист. музея Грузии № 11653/1804; по переписным Н. Я. Марром двум и одному автографу И. А. Джавахишвили из архива последнего)⁴.

[...][...] მათ რა I [...][...] სამადინ I [...][...] პატრონს I [...][...] ხირობებ (?) I [...][...] ყო(ველ)იფერი ე I [...][...] სა კრე [...][...] იყო მ(ა)ს უკან I [...][...] დიდს უღმრთოთა კ(ა)ცთავ(ა)ნ ქ[...]ნდს [...] [...] აწყენდეს და მ [...]სრ დაემქორბოს] [...] მარკრებელთა; ესე მქე, სამადინმ(ა)ნ I [...] ელ- [...] [...] [...] და ჩიქუენს [...] [...] [...] დაუშტოქიციეთ [...] I [...] I [...] I [...] ანისთ, ანუ [...] [...] ანუ თალარი, ანუ ყაფჩ (ერი), ანუ მალი, ანუ იამი, [...] [...] ანუ ნამარი და რაჲცა [...] რაჲ თქნიერ [...]სა)ყ(ოველ)ი ფერი ბავ-ტამლისავან მიეცემოდეს; და ჩ(უე) იწვ(ა)-ნ პატრონთა, არცა ტამლანთა ქ(ა)ლ(ა)ქ(ი)-სა სესხად თეთრი არ ითხოონ და ტამლა ამოკვლონ; I წიქლიწ(ა)დის თანსა პატრონი ნახონ, ეთა წ(ე)სი(ა) მქ(ი)ეცეს.

ვიც(ა)ც ეს შეცქესლოს კრ(უ)ლია სახ(ელი)თა ლ(მრთისა)თა და მ(ი)სთა I წ(მ)ილათა მად-ლითა.

ქრ(ონ)ც(ი)კ(ო)ნსა ფშ. (с. 149—150).

2. Надпись из церкви Тиграиа Онеца — «На западном фасаде, под углом фронтона на камне крест, выветрившийся. Сохранилась лишь одна форма его» — Д. З. Бакрадзе (по «Дневнику» Д. З. Бакрадзе, Ин-тут рук. АН Груз. ССР, фонд личного архива Д. З. Бакрадзе, № 32, 79 v—80 r):

ძლევის ძალის მომცემ(ე)ლი.

მეფშ ბ(ა)გრ(ა)ტ, ლ(ი)პ(არი)ტ I მწედ ტ(ი)გრან მ(ე)ფისა.

ქრ(ონიკ)ნი ხი (990 წ.). (с. 151)

3. Та же церковь, «Южный фасад. Фальшивые ипши в арках. Поля последних трех ипш с армянскими надписями, и с краю» — Д. З. Бакрадзе (по той же архивной единице):

ქრ(ა)თელს შეუნდვენ ლ(მერთმა)ნ! (там же)

4. Та же церковь, «Внутри; на могиле» — Д. З. Бакрадзе (по той же архивной единице):

ესე საფლავი შანშენ ამირ(ა)ხ(ო)რის, ათ(ა)ბ(ავი)სი;

შ(უ)ნდვენ ლ(მერთმა)ნ! (там же)⁵

Из Кареской области:

5. «Надпись на косяках Кизилкилисийской мечети (от разоренной Кизилкилисийской церкви). Кроме настоящей надписи, есть на косяках дверей и окнах такие же надписи, но буквы «биты и трудно списать» — И. А. Комаров (по прорисовке И. А. Комарова из архива Д. З. Бакрадзе, № 32, 84 r):

³ ვალერი სილოგავა, სომხეთის ქართული ეპიგრაფიკის ძეგლების გამოცემის შესახებ, „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1980, № 2, გვ. 142—181.

Считаю своим приятным долгом поблагодарить Институт рукописей им. К. С. Келелидзе АН Грузинской ССР за присылку этих статей и особенно за отличную фотокопию грузинской надписи Самадина, которую я искал годами.

⁴ Институт рукописей, фонд личного архива И. А. Джавахишвили, № 606, лл. 26—28, 30.

⁵ Существование этой надписи отмечено акад. И. А. Орбели: «На одной из могил, находящихся перед алтарным возвышением, имеется грузинская инициальная надпись с именем Амилхори» (см. «Избр. тр.» Ереван, 1963, с. 126).

[...]საბჯ და სავ.რ.—

ად წ(ბოღა)ა მ(ო)ჯ(ავ)ლ ვპრ<...>... (там же)

6. «Надпись карниза разоренной Сурп-хачской церкви в Соганлутском лесу, на вершине Сурп-хач-дага» — П. А. Комаров (по переписанному И. А. Комаровым тексту из архива Д. З. Бакрадзе. № 32, 82 г);

წ(ბოღა)ა მ(ო)ჯ(ავ)ლ ვპრ<...> (с. 158).

Вот все те лапидарные надписи, которые представлены в публикации В. И. Силогана и тексты которых отсутствуют в моей монографии. Относительно двух из них (№ 1, 5), как уже было отмечено, мною сказано то, что можно было извлечь из имеющейся литературы по предмету, о существовании третьей же (№ 4) я знал по справке П. А. Орбели, об остальных трех (№ 2, 3, 6) узнаю впервые по названной публикации.

Этот несколько арифметического характера разбор нужен еще и потому, что в статье В. И. Силогана фигурируют поразительно большие цифры. Так, по его двукратному заимлению, «вопреки неодинократному заверению автора, ... около 40 древнегрузинских надписей Армении [...] из них около 10 лапидарных надписей, преимущественно из Ани, Кизилклинсий [1] и др. им пропущены» (с. 145, 177). Насколько правомерно говорить о «пропуске» специально и неоднократно оговоренных в книге надписей — затрудняюсь сказать, но откуда взяты эти цифры — 10 и 40? Видимо, В. И. Силогана считает лапидарной и часть тех нанесенных на фресках красками пояснительных пометок, которые он почему-то решил нужным приводить по записям Д. З. Бакрадзе. Сохранились отличные фотокопии этих фресок с пометками, к тому же он, очевидно, не знаком с публикацией Д. П. Гордеева «Отчет о поездке в Ахалцихский уезд в 1917 г. (росписи в Чуле, Сапаре и Зарэме)», в которой представлены около тридцати пояснительных записей на фресках церкви Оненца в Ани⁶. В рецензируемой им книге эта публикация названа, и вот в связи с чем: на самом титульном листе моей книги определено ее назначение — «Источниковедческое исследование», в тексте же неоднократно сказано, что: «Выборочно представлены только пояснительные записи к фрескам, в которых приведены разные цитаты из библейских книг, либо названы по-грузински сцены и иконы. Но в принципе их наличие отмечено без исключения в каждой обители, если там таковые имеются, и приводится один—два характерных примера (Плиндзаханк, Ахпат, Кобайр, Ани) (с. 31). Очень возможно, что рецензент не обратил внимания на это предупреждение, но нечто аналогичное он мог читать и на других страницах книги. Могу точно сказать, что В. И. Силогана читал или смотрел страницу 61, ибо в своей рецензии он ее указывает (приводится текст библейского изречения из церкви Оненца в Ани)⁷, а там, на этой странице, слово в слово сказано: «Значительная часть описанных Н. Марром фресок с грузинскими записями ныне опубликована (следует соответствующая ссылка. — П. М.), а основная ценность записей, кроме названия сцен, заключается в том, что они указывают на халкедонитскую принадлежность церкви, что и так ясно. В источниковедческом аспекте эти записи интереса не представляют, поэтому они, как и таковые из Плиндзаханка, в данную работу не включаются»⁸. (с. 61). Их наличие констатировано как в главе о Кобайре (с. 175) с приведенным «одного—двух примеров», так и при исследовании надписей Ахталы (Плиндзаханка) (с. 214—215). В последнем случае даже сказано, что «из фресок данного порядка специального внимания заслуживают изображения двух святых грузинской национальной церкви на западной стене — Евфимия и Георгия Святогорцев» (с. 215). Допустим, что все эти пассажи ускользнули от внимания В. И. Силогана, либо остались недоступными, но ведь и на русском языке сказано: «Представлены выборочно, а зачастую лишь упомянуты, грузинские надписи на стеновых росписях средневековых храмов, нанесенные краской и

⁶ «Известия» КИАН, т. I, с. 5—11.

⁷ ვ. ს ი ლ ო გ ა ვ ა, ს ო მ ე ნ ც ა ს... გვ. 151, ვ. 26.

⁸ Следует соответствующая ссылка.

поясняющие названия изображенных сцен, имена библейских персонажей, святых и т. д. Мы приводим лишь несколько примеров, констатируя их наличие (Плиндзахик, Ахпат, Кобайр, Ани, Киранц)...» (с. 292). Что же получается, можно игнорировать неоднократно упоминаемый факт, дабы реализовать свои домыслы и упрекнуть автора книги в «пропуске»?! Этот упрек не только вытекает из цифры 40 «пропусков», но и сделан буквально по поводу грузинской пояснительной записки на фреске Св. Григория. Более того, В. И. Силогава обвиняет меня в «тенденциозности выбора» из 30 ахтальских, кобайрских и других пояснительных надписей (тут-то ясно: $30+10=40$), ибо в книге «ничего не сказано о редких надписях, представленных в ахтальских росписях портретов национальных святых грузинской церкви св. Инно и св. Иларiona Грузина» (с. 174). Тут же, в одном и том же абзаце, второй раз говорится об отсутствии пометки того же Иларiona Грузина. Но как же велик мой грех тогда, ведь я не упоминаю ни о фресках многих пророков, ни святых вселенской церкви, ни даже просветителя армян Григория, так щедро представленного в этих церквах?!

Арифметика, нужно сказать, крайне подводит рецензента: мною пропущено не 30 или 40, а свыше 100 пометок на фресках, которые я и не намеревался включать в свою работу, хотя, кстати сказать, переписал и собрал их.

Итак, В. И. Силогава опубликовал шесть новых текстов, из коих о существовании трех я не знал. Это немало и делает честь рецензенту. Иное дело, что он их издал без малейшей критики, без попытки разобраться в их сообщениях. В самом деле, нелегко себе представить, как в возведенной в 1215 г. церкви Оленца имелась надпись от 990 г., согласно которой на помощь армянскому царю Тиграну (очевидно, Великому, I в. до н. э.) выступают враждующие между собой царь Баграт (видимо, III, конец X в.) и князь Липарит. При издании трафаретной эпитафии из церкви того же Оленца слова *ამირაჰორის და ათაბაგის* — разделены запятой, вследствие чего неоскушенный читатель может понять так, что под одной плитой покоятся двое — Амирахори и Атабаги, специалисту же трудно будет разобраться, кто тут похоронен — Амирахори или Атабаги? В действительности же усопшего называли Атабаги/Атабаг, и он являлся амирахором дома Шанше (это вполне заслуживающий внимания факт). Кармирванскую (кизилкилисскую) надпись В. И. Силогава «по палеографическим признакам» датирует X—XI вв. (с. 158), вовсе не считаясь с исторической действительностью. Естественно полагать, что грузинская надпись (видимо, строительная) недалеко от Карса высекалась в период, когда этим городом и краем владели грузинские цари, тем более, что о них упоминается в самой надписи. В 961 г. Ашот Милостивый перенес столицу из Карса в Ани. Мушег Багратид в 963 г. провозгласил образование Карского армянского царства, которое просуществовало до 1064 г. В следующем, 1065 г., Гагик Карсский передал свои владения императору Константину X Дуке, включившему этот край в фему Иверия. Карс, Карин и Олти перешли в руки грузинского царя Георгия II только в 1073/1074 гг., но всего лишь на несколько месяцев или один год, после чего край был захвачен тюрками-сельджуками⁹. Освобождение Карса и его окрестностей имело место при царице Тамар под предводительством Давида Сослана и братьев Захария и Иване. Таким образом, указанная грузинская надпись может быть датирована либо 1206/7 гг., когда одновременно грузинскими царями можно было называть Тamar и Сослана, либо после царицы Русудан, при Давидах. Если даже допустить возможность публикации грузинской надписи за короткий срок овладения краем Георгием II, то опять-таки датировать нашу надпись XI в. нельзя, ибо история не знает сопратителя Георгия. Одних «палеографических признаков» недостаточно, чтобы пересматривать исторические реалии, поэтому нужно дать предпочтение сообщению Г. Авалишвили, согласно которому местные армяне возводят строительство Кармирванской (Кизилкилисской) церкви к эпохе Тamar.

⁹ Обстоятельно о первоисточниках и специальной литературе по вопросу см. С. Т. Еремян, Присоединение Северо-Западных областей Армении к Византии в XI веке, «Вестник общ. наук» АН Арм. ССР, 1971, № 3, с. 4—15.

Как бы то ни было, хорошо, что теперь эти надписи изданы. Их изучением займутся специалисты, и многое будет установлено и уточнено.

Теперь несколько слов о других принципиально важных замечаниях. Согласно определению В. И. Силогава, «умножение грузинских надписей на территории Армении автор объясняет преимущественно конфессиональными соображениями. Автор забывает главный — политический мотив распространения грузинской эпиграфики на территории Армении...» (с. 144). Столь существенное и серьезное замечание должно быть продиктовано обстоятельным знакомством с книгой. Однако и тут замечание не согласовано с рецензируемым текстом-исследованием. В самом «Введении» книги, при определении географического ареала грузинской эпиграфики сказано, что «следует обращаться к первоисточникам, рассказывающим о военных действиях Захаридов», затем перечисляются освобожденные или включенные в состав грузинского государства города и области Армении (с. 19—20). Тут же, выясняя причины появления надписей Ванана-ванка, Шахназара и Куртана в XI в., сказано следующее: «Это обстоятельство обусловлено тем, что некоторые районы царства Кюрикидов Лорэ еще до воцарения Баграта IV были включены в сферу политического влияния грузин, а затем были присоединены к юго-восточным областям вступившего на путь централизации грузинского государства, либо к владениям Липаритидов, враждующих с центральным государством. Нужно заметить, что и при царице Тамар некоторые пограничные с Грузией области были преобразованы в новые административные единицы — порубежные эриставства (საზღვრის სავსტავთა), которые играли значи-

тельную роль в военной жизни страны, как и в политических отношениях. По свидетельству историка царицы Тамар, таковыми были эриставства Гага, Ташир-Дзорагета, Карса. Как видим, появление грузинских надписей в Армении фактически следует за переходом той или другой области в пределы грузинского владительства» (с. 20—21). Несколькими строками ниже говорится, что высечение грузинской надписи в Хиеванке вполне естественно, «ибо область при Давиде Строителе была включена в состав Грузии и предоставлена роду Орбели в качестве вотчины» (с. 21). В том же «Введении» с полным одобрением цитируется Е. С. Такайшвили, по определению которого «армяне-халкедониты с еще большей уверенностью приступили к грузинскому богослужению и высечению надписей после того, когда их области вошли в пределы Грузии, а грузинские цари стали их покровителями...» (с. 23). К тому же, из армянских, грузинских, персидских источников мною приводится немало примеров того, как грузинские цари именовались и царями армян, города Лни и Двин локализовались в пределах политической Грузии, а Дурбук владетеля Ани Шахнашаха (Шанше) называл «влиятельным грузинским князем», конечно же, «прежде всего имел в виду его деятельность в рамках грузинского государства» (с. 17). Допустим, что все это осталось незамеченным рецензентом, либо он их не считает «политическим мотивом», но ведь об этих фактах детально говорится при исследовании надписей из Ани (с. 63—64), Чаглы (с. 75—80), Коша (с. 103—107), Тежаруйка (с. 119—120, 123—131), Хиеванка (с. 141—144), Шахназара (с. 154—160), Ванана-ванка (с. 186—189), Плиндзаханка (с. 203—210), Бараны (с. 229—237) и т. д. По-видимому, мы здесь имеем дело с забывчивостью не столько автора монографии, сколько самого рецензента.

К числу так называемых принципиальных замечаний следует отнести и вопрос чтения и интерпретации небольшой грузинской надписи из Антиохии. Этой надписью я специально не занимался, ибо она высечена за пределами исторической Армении, а всего лишь пользовался существующим в литературе текстом (Р. Блэйк, П. Пестерс), представленным в солидной монографии Ж. Мессерьяна¹⁰. В опубликованной Ж. Мессерьяном фотокопии (Pl. L XXXIV, 244—245) читается $\text{კეკეღის[...]} \text{ ს}^{\text{ვ}} \text{ბ}^{\text{რ}} \text{თ}$. Я вполне согласен, что $\text{ს}^{\text{ვ}} \text{ბ}^{\text{რ}} \text{თ}$ скорее можно понять как $\text{ს}^{\text{ვ}}(\text{მ})\text{ბ}^{\text{რ}}(\text{თ})$, чем $\text{ს}^{\text{ვ}}(\text{თ})\text{ბ}^{\text{რ}}(\text{ვ})$ или $\text{ს}^{\text{ვ}}(\text{მ})\text{ბ}^{\text{რ}} \text{თ}$, но как быть с первым словом — კეკეღის[...] ? В. И. Силогава уверяет, что «единственно правильным чтением» явля-

¹⁰ В книге: Jean M é e r i a n, Expédition archéologique dans l'Antiochène Occidentale, Beyrouth, 1964, с. 111—112. Работу Джобадзе мне читать не приходилось, да и составление полной библиографии по этой надписи не входило в мою задачу.

ется ქვლეი ა ში, с чем ни один уважающий нормы древнегрузинского языка специалист не согласится; странно полагать, что в XI в. кто-то мог пользоваться новогрузинским литературным языком. И фотокопия не дает оснований для подобного рода упреждений. Видимо, тут не все ясно.

В рецензии В. И. Силогава предпринята попытка передатировать отдельные надписи, но, к сожалению, без достаточного на то основания. Так, он предлагает отнести кошскую надпись к 1270—1285 гг., а автором ее считать Ивана II. Но известны ли относительно какие-либо источники, где жена Ивана II именовалась Сы Хоша, а ведь так названа жена Ивана в самой надписи? Едва ли должность мандатуртухуцеса после смерти Захарии могла оставаться вакантной. Кто же ее занимал во второй декаде XIII в.? Если полагать, что представители какого-то нового княжеского рода, то кем, когда и как затем вновь она была возвращена потомкам Захарии? Все эти немаловажные вопросы должны были сопутствовать В. И. Силогаву, когда он брался предложить новую дату. Именно эти обстоятельства привели А. Г. Шанидзе, Ш. А. Месхиа и П. М. Мурадяна к заключению, что кошская надпись опубликована при Иване I, им и его женой Хоша. К тому же полномочие владетелей Арагацотна к 70-м гг. XIII в. значительно сократилось, и в эти «трудные времена» едва ли они могли пойти на сокращение или освобождение от названных в надписи повинностей. То же самое нужно сказать о дате шахназарской надписи. В ней сообщается, что церковь построена «в царствование Абаза и патриаршество Дмитрия», а датирована 225-м годом хроникона (= 1035 г.). Допустим, что В. И. Силогава прав, и термин მღვდლთმობლურობა можно отнести к архиепископу Хневанка (хотя в древнегрузинском переводе «Мученичества патриархов Аристакеза, Вртанеса...» термин წაყრაცის (патриарх) армянского оригинала переведен словом მღვდლთმობლურობი), но как быть с царем Абазом/Абасом? Рецензент находит выход — обходит этот факт молчанием, как и умалчивает о предупреждении, сделанном в моей книге, а именно: «Быть может, подобное толкование (т. е. графика следует за произношением даты — 200+40+10+5) было бы остроумным, однако в 225 г. хроникона (= 1035) сын Сумбата I Абас был давно умершим (954 г.), как и сын Мущег карский царь Абас (1029 г.), сын же Гагика I Абас не был царем. Вспомним также, что в те годы грузинским царем являлся Баграт IV (1027—1072), а католикосом — Мелиседек, или Иоанис» (с. 157). Это и заставило нас предположить, что резником на графической почве перепутаны асомтаврულიные буквы შ и ტ, т. е. вместо ქრონიკონი ს მ ი ე იუმ следует читать ქრონიკონი შ ი ე იუმ. В. И. Силогава напрасно сокрушается о нормах грузинского языка, ибо они тут абсолютно не нарушаются. Если же возвратиться к историческим реалиям, то надпись высечена недалеко от резиденции царства Кюрикидов, и Абаза следует искать в этой ветви армянских Багратидов. Им является сын Кюрике Абас, заменивший отца после 1083/89 гг. (дата смерти Кюрике не установлена). Обо всем этом подробно говорится в моей книге (с. 158—159), но В. И. Силогава игнорирует эти сведения, дабы предложить «новую» дату.

Как бы остроумны ни были предположения рецензента относительно дат чаглынской и второй шахназарской надписей, приводимые им мотивировки нуждаются в доказательстве. Частые упоминания о палеографии не внушают доверия, ибо одним и тем же периодом рецензентом датируются такие надписи, между которыми нет ничего палеографически общего. На мой взгляд, палеография — наука конкретная, и ею следует заниматься столь же конкретно, а не довольствоваться словесными заявлениями.

В предлагаемых В. И. Силогава чтениях и интерпретациях отдельных слов и выражений есть немало полезного, и они будут учтены. Но вместе с тем немало и нереальных, привнесенных в текст коррективов и предложений, порой искажающих содержание надписей. Так, начальную часть надписи из Тежаруйка он предлагает читать ქ(უ)როს ქ(როსტ)ენოს, ცხ(ო)ქ(ე)ლს-მეც(ო)ფ(ე)ლ(ი), რ(თმ)ელი... абсолютно не считаясь с пространством, куда следует вставить восстанавливаемые буквы и слова. После слова ქუროს отсутствует одна плита (один камень), на которой помещены были часть буквы ო и еще 4 других (ср. предыдущие и последующие плиты того же ряда), по варианту же В. И. Силогава тут мы должны были иметь 6 полных букв (ქსო ო ს) и еще части предыдущего ო и последующего ვ. При

всем желании вместили их в плиту пельзы, поэтому конструкция читаемого предложения не правомерна. К тому же между буквами ს и მ (სივრცულ-მეოფელო) оставлено свободное пространство, хотя там прослеживается след буквы ა. Между словами მეოფელო, რომელი имелась целая плита, на которой были высечены часть буквы ლ и еще несколько других, рецензент же довольствуется одной буквой ო. Следовательно, вопреки проявленной В. И. Силогава уверенности, его чтение не соответствует действительности. Желая как-то оправдать свои «коррективы», он вносит в текст несуществующее и не высеченное на месте слово <ღაკვეთარებ>, якобы «забытое» резчиком. Если в рамках одной строки снабдить эпиграфиста правом столь существенных и свободных упражнений, то можно читать что угодно, но тогда придется отказаться от эпиграфических памятников как источников истории.

В надписи перечисляются освобожденные полководцем географические пункты, локализация части которых следует заняться специально. В. И. Силогава это делает с удивительной и ничем не оправданной легкостью. «Шарш — это географическое название», — гласит он, а откуда он его знает, как и где его локализовать — не сказано. «Вагедзор — тот же Ваедзор» — продолжает рецензент, не заботясь даже о том, что локализуемый Вагедзор (?) находился на пути маршрута Иване с севера или северо-востока Армении к месту высечения надписи, Ваедзор же (тот же Вайоц-дзор) находится южнее Севана и никак не вписывается в маршрут Иване. Рецензент ищет местонахождение Нор-Берда и высказывает ряд предположений, тогда как этот географический пункт хорошо известен и в локализации не нуждается (см. карту в моей книге). Предельно оригинально в надписи, высеченной в самой «стране кечарийцев» (от Кечаруйка до Тежаруйка 3—4 км) вместо კეჩ(ა)-რ(ე)ლთ [ქ(უე)ნე(ა)მდის] читать კეჩრ(ლ)თ [ქუენამდის], не считая не только с местонахождением надписи, но даже с элементарной грамматикой грузинского языка (კეჩრლთ [ქუენამდის?!]). Город Кечрор/Кечрол армяно-грузинских источников находился в области Габелсанк вблизи монастыря Царакар и ничего общего не имеет с Кечаруйком нашей надписи. К тому же не только к концу XII в., но и в начале XIII в. он еще находился в руках иноверцев.

Беда не в том, что налицо столько несуразностей в чтении и интерпретации одной надписи, а в том, что, по мнению В. И. Силогава, до него эта надпись «не была подобающим образом издана», хотя и «впяляется драгоценным историческим источником» (с. 163) и что, очевидно, он склонен полагать, что сам осуществляет это «подобающее издание».

Стремление быть оригинальным и вольность при чтении надписей ощутимы на всех страницах рецензии. Во всех приведенных и исследованных акад. И. А. Орбели четырех надписях Карса башни именуются რარგ-ами (бурдж, ბურჯი)¹¹, следовательно, жители этого города их так и называли, а вот В. И. Силогава решил в них уста вложить новое слово — კომკი (хотя и знал о существовании чтения ბურჯი по рецензируемой книге). В той же каресской надписи — в чтении рецензента — имя амиры города представлено в трех вариантах — Раамала, Размала и Раммала, одинаково загадочных для армянской и грузинской ономастики. Но вот в армянской надписи от 1236 г. тот же амира назван Авраамом (Աբր[հ]մայ), что, несомненно, следовало учесть (и учтено в моей книге, с. 84—85). Читая дату той же надписи, наш автор в качестве единичного числа выставляет букву Յ (9000), что никак не согласуется с нашими представлениями о числовом значении грузинского алфавита. Тут ссылка на надпись Етифания неуместна, ибо, как установлено автором рецензируемой книги (с. 40—41), там эта ошибка возникла при транслитерации знаменательного мхедрульного текста (Յ-ձ) и из одной ошибки нельзя выводить новую теорию о порядковом значении грузинских букв.

Какой бы палеографической особенностью ни отличалась каресская грузинская надпись, ее дату следует читать ՅԿ, т. е. 1237 г., как это предложено Е. С. Такайшвили и П. М. Мурадяном. Если угодно, гораздо легче допустить, что резчик перепутал асомтавурылице буквы ლ и Յ, чем придумывать новую дату и новую теорию. Если это так, то В. И. Силогава неправильно воссоставляет и последнюю часть надписи, ибо в 1237 г. исполнил-

¹¹ См. «Избранные труды», с. 469—470.

ся 15-й год царствования Русудан, а не 16-й. Кстати, в армянской надписи из Карса от 1236 г., имеющей аналогичную с грузинской конструкцию предложения и даже одинаковое содержание, сказано «այսմ ամին [Եղի ժԴ տարի րմ] զաւորաբնից իւր», т. е. «в это лето исполнился 14-й год ее царствования», В. И. Силогава же предпочитает множественное число — «их (ձեռն)» царствования», чтобы отличаться от предыдущих исследователей.

Рецензент, опять-таки почему-то, не считается с фонетическими и графическими особенностями рассматриваемых надписей. В шахназарской надписи четырех братьев графема *ა* встречается трижды — *წახაგა... ძეგლას* и ни разу не чередуется с буквой *ო* (имеется *სლას, შეწეხთა, მასთა, ღორს* и т. д.). Следовательно, у меня не было(и теперь нет) основания полагать, что в буквосочетании *წახაგა* *ა* употребляется в значении *ო* (*წ(ბილ)ას გ(ორ-ვის)ას(თა)*), тем более, что открытие титла *წა* общеизвестно, а в слове *ძეგლას* резчик отлично знает применение *ა* после гласной *ო*. В силу этих обстоятельств, при чтении имени святого я исходил из фонетических норм самой надписи и предложил читать буквосочетание *წახაგა* как *წ(ბილ)ას სპ(ა)ს(ი)*. Вначале я тоже был уверен, что в данном сочетании палицо *გ*, а не *ბ*, но внимательное изучение показало, что зубчик графемы соединяется с основным стержнем тонким полукругом (это осталось незамеченным исполнителем прориси надписи в моей книге). Все это и дало основание вместо предлагаемого проф. Л. Меликсет-Беком **Геоργია** читать **Савва**. Названные «подробности» не интересуют нашего рецензента, ему важно найти повод для замечаний.

Руководствуясь какими-то неизвестными палеографическими правилами, он сокращает под титлом последнюю гласную букву слова надписей — *მ(ე)ხ(ე)ბ(ი)თ(ა)* (с. 165), *წ(ბი)-ღ(ი)ს(ა)* (с. 166) и т. д. Насколько резонно тексты надписей приводить в согласие с литературным представлением истории языка — затрудняюсь сказать. Лично я это считаю недопустимым.

В. И. Силогава до того решителен в своих чтениях и интерпретациях, что даже камешные обрамления не в силах приостановить его. И это говорится не ради образного выражения, а в буквальном смысле. Куртанская надпись XI в. четко обрамлена со всех четырех сторон, а это значит, что она и завершается в этих рамках. Наш рецензент так искал конечную часть надписи, что ему пришлось придумывать несуществующую концовку — *ვიწყე შენებად წმინდა ამის ეკლესიას... или აღუშენე წმიდა ენე ეკლესიას* (с. 165). Но, во-первых, куда ее поместить, пусть даже мысленно, и, во-вторых, если в надписи говорится *რომლის სახელსა ზედა დაეშენა წმიდა ენე ეკლესიას*, то какая логика могла заставить автора надписи повторить то, что уже сказано? Заблуждение рецензента началось с того, что собственное имя *გ...მ(ა)ნ*, т. е. *გ(ორგი)მ(ა)ნ* (Георгий), восстановленное мною в исследовании и в переводе, воспринял как *გლახაკან* (убогий). Это и заставило вместо сказуемого *ღ(ა)მ(ი)წ(ე)რ(ი)* (писал я, написал мною), прочесть имя *ღ(ე)მ(ე)ტრ(ი)* (Дмитрий). Он не обратил внимания на абсолютную идентичность сохранившейся части буквы *წ* с имеющейся в предыдущих строках. Все это привело к тому, что цельная и замечательная надпись XI в. оказалась фрагментарной, а ее автор (он же строитель церкви) Георгий, сын марзбана Дмитрия, превратился в нового и неизвестного по источникам архиепископа Дмитрия. И это дается во имя того, чтобы «исправить» «неисправности и лягусы издания П. М. Мурадяна» (с. 164). Так можно «исправлять» любой текст и в любых обрамлениях.

У меня много возражений по поводу остальных замечаний В. И. Силогава, но в рамках этой небольшой ответной статьи нет возможности их изложить, да и необходимости в этом я не вижу, ибо то, что неприемлемо, и не будет учтено в русской редакции книги. Непонятно лишь одно — можно ли рецензировать книгу на армянском языке, прочитав в основном ее грузинские куски? Если такое практикуется, то насколько уместно рецензировать то, что показалось неприемлемым для рецензента, а об остальном либо не говорить, либо пересказывать так, будто этот вопрос исследуется им.

Как бы то ни было, я рад появлению этой рецензии, ибо в ней опубликованы три неизвестные автору книги надписи и приобщены тексты трех других, фотокопиями или текстами которых я не располагал.

ქრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

**В. Т. Джангидзе, «Ингилойский диалект в Азербайджане»
(вопросы грамматической и лексической интерференции).
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 1978, 175 с.**

Язык как общественное явление всегда находится в движении и развитии, которые зависят от сдвигов, происходящих в жизни. Бурное развитие современного общества предъявляет к языку каждой национальности повышенные требования. Если данный язык не может полностью удовлетворять эти требования, его носители полностью или частично прибегают к помощи другого языка, имеющего более широкие функции. В результате этого у народов разных национальностей, живущих по соседству, возникает необходимость в овладении языком соседнего народа. Таким путем возникает общее контактирование языков. Языковые контакты представляют собой всеобщее явление, характерное для современного мира, оно обусловлено развитием общества.

Проблема языковых контактов, а также типологическое исследование контактирующих языков, принадлежащих к разным языковым семьям с различной морфологической структурой, стояли в центре внимания лингвистической науки и по сей день являются одной из актуальных проблем современного языкознания.

Данная монография посвящена историко-лингвистическому исследованию грузинско-азербайджанских языковых контактов на уровне ингилойского и хакского диалектов, генетически «чуждых» и в корне отличающихся друг от друга по морфологической и материнской структуре. В результате анализа связей между этими диалектами выявлены фонетические, морфологические и синтаксические особенности языковых интерференций в ингилойском, исследованы самые главные экстра- и интралингвистические факторы в сфере межязыковых и междиалектных контактов, а также выделены те диалектологические особенности, которые являются результатом контактирования ингилойского диалекта с говорами азербайджанского языка.

Проанализировав различные теоретические спорные, а порою и противоречивые взгляды и суждения на решение тех или иных вопросов проблемы языковых контактов, высказанные в советской и зарубежной лингвистической литературе, автор приходит к правильному выводу, что «определенная ситуация контактирования языков или языковых единиц (диалектов, говоров) порождает определенный вид двуязычия, что двуязычие есть продукт языкового контакта» (с. 12).

Широкий лингвистический, а также историко-социологический диапазон, масштабные диахронические перспективы монографии определяют и ее научно-теоретическую актуальность. Она представляет собой важный опыт историко-лингвистического исследования междиалектных контактов грузинского и азербайджанского языков, изучение которых может содействовать решению одной из актуальных и недостаточно изученных до сих пор проблем общего языкознания.

Автор монографии очень основательно разрабатывает совершенно новую проблематику и дает как для общего языкознания, так и для аллолоттологии (лингвистическая интерференция) ценные исторические и лингвистические материалы. Дифференцированное исследование на фонетическом, морфологическом и лексико-семантическом уровнях по формам и путям языковых изменений дает целый ряд новых положений. Многие еще неразрешенные, может быть, даже неразрешимые проблемы очень смело дискутируются и побуждают к дальнейшим исследованиям. Сжатые, конкретные и убедительные обобщения автора по исследуемому вопросу, его научно-логические выводы дают основание утверждать, что данная монография вышла из-под пера человека, обладающего прекрасными исследовательскими способностями.

Б. С. ГАСАНОВ

Доцент кафедры романо-германской филологии
АПИИЯ им. 50-летия СССР (г. Баку)

„მეფსნიტჰაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1978 წ. 8 ოქტომბერი (გაგრძელება)

1004 ფრიდონ თქენა ესე სიტყუანი მოთქმითა შტეინიერთა;
სული დილეს, დაღუმდეს, მივლენ არ თურე მღერითა.
ათანდილ მჭურეტთა აშტენებს ტურფითა აერ-ფერითა,
და მელნისა ტბათა მიჰარეთი ჰბურაეს გიშრისა ჰერითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 997) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა თქვა ეს სიტყვები მშვენიერი მიტქმით; გაუმდნენ, დაღუმდნენ, სიღერით არ მიდიან. ათანდილი მჭურეტელებს აშვენებს ტურფა აერთ, მელნის ტბებს (=თვლებს) მიჰრით (მჭიდროდ) ფარაეს გიშრის ლატენებით (=წამწამებით).

1005 ქალაქს შევიდეს, მუნ დახტდა სრა მოკაზმული სრულითა,
საქელწიფითა ყოელითა გასაგებლითა სრულითა;
მონანი ტურფად მოსილი წესითა იყენეს რულითა!
და შეჰფრფინიდიან ათანდილს გულითა სულწასრულითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 998) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გიგინიშვილის აზრით, მეორე ტაუპის შიგნით (ეუზურასთან) მძიმე უნდა დაისვას. პროექტი უცვლელად იქნა მიღებული.
სტროფის შინაარსი: ქალაქში შევიდნენ, იქ დახვდათ სასახლე, მოკაზმული სასახლის შესაფერისად, სრული მეფური წესად; ტურფად შემოსილი მონები როგორი წესით იყენენ! შესაროდნენ ათანდილს მოუთმენელი გულით.

1978 წ. 18 ოქტომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ე. შერტაველი, ს. ციციშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1006; 1007; 1008; 1009; 1009,1; 1010; 1011 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1006 შევიდეს და დიდი შექმნეს ჭალაბობა, არ ხალვათი:
იქით-აქათ დიდებულნი წარიგებით ათქერ ათი;
თქით ორნივე ერთგან დასხდეს; ვითა ვინ თქუას ქება მათი!
და ბროლ-ბალახსა აშტენებდა ზოგან შინა, ზოგან სათი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 999) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციის აზრით, **ჭ ა ლ ა ბ ო ბ ა** ამ კონტექსტში შეკრებილობას ნიშნავს.
ი. გიგინიშვილი: პირველი ტაუპის აზრი მე ასე მესმის: შექმნეს დიდი და არა ხალვათი ჭალაბობა. ტაუპში დიდი და ხალვათი უპირისპირდებიან ერთმანეთს.
გ. კარტოზია: „ეუფხისტყვიოსანში“ ხალვათი მსაზღვრელ სიტყვად არ იხმარება. ხალვათი ამ ტაუპშიც სუბსტანტივია და უპირისპირდება **ჭ ა ლ ა ბ ო ბ ა**-ს: შექმნეს დიდი ჭალაბობა და არა ხალვათი (=ხალვათობა).

სტროფის შინაარსი: შევიდნენ და შექმნეს დიდი შეკრებილობა, არ განმარტობულან: იქით-აქეთ ასი (ბეგრით) დიდებული რიგის მიხედვით დაქდა; თვითონ ორივენი ერთად დასხდნენ; ვინ ან როგორ თქვას მათი ქება! ბროლ-ბალახს (სახეს) აშვენებდა ზოგან შინაწარა (სითეთრე), ზოგან — გიშერი (სიშავე).

1007 დასხდეს, შეიქმნა პურობა, გაამრავლებდეს მახალსა,
უმასპინძლებდეს ათანდილს, ვითა მზახალი მზახალსა,

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მ ა ც ე ნ ი, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3,1; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3, 4; 1977, №№ 3, 4; 1978, №№ 1, 2, 3, 4; 1979, №№ 1, 2, 3, 4, 1980, № 4.

მოიღებლიან ჭურჭელსა ტურფასა, ახალ-ახალსა,
და მაგრა მის ყმისა მჭურეტელთა გული შიეცა, გლახ, აღსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1000) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დასხდნენ, შეიქნა პურობა, გაამრავლეს სასმისები, აეთანდღის მას-პინძლობდნენ, როგორც მძახალი მძახალს, მოჰქონდათ ახალ-ახალი ლაშაში ჭურჭელი, ზაგრამ იმ მოყმის (აეთანდღის) მჭურეტელთა გული აღმა მოიცივა.

1008 მას ღლე სჭეს, ჰამეს, გარდაქდა ნაღიმი მსმელთა დასისა.
გათენდა, ბანეს აეთანდილ, რიცხუი ძეს მუნ ატლასისა,
შესამოსელი შემოსეს დრაჰკინისა ბეკრათასისა,
და შეარტყეს წელთა სარტყელი, დაუღებელი ფასისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1001) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ ღლეს სვეს, ჰამეს, დამთავრდა მსმელთა ნაღიმი. გათენდა, აეთანდილი დაბანეს, იქ უმარავი ატლასი (ატლასის ტანსაცმელი) ღლეს, მრავალ ათას დრაჰკანად ღირებული ტანსაცმლით შემოსეს, წელზე ფასდაუღებელი სარტყელი შეარტყეს.

1009 ყმაჲან დაყენა ღლენი რამე, თუცა ყოვნას ვერა სთმობდა,
ფრიღონს თანა ნაღირობას გაეღის და თამაშობდა,
სწორად ჰყოცდა შორს და ახლოს, თუ რას კელსა მიაპყრობდა,
და მისი სროლა მშვილდოსანსა ყუელაქასა აწილობდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1002) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნაღირობას (ნაღირობად), ჰყოცდა (ხოცდა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოყემ (იქ) დაყო რამდენიმე ღლე, თუმცა დაყოვნებას ვერ ითმენდა, ფრიღონთან (ერთად) სანაღიროდ გადიოდა და ერთობოდა, ერთნაირად ხოცავდა შორს და ახლოს, თუ რამეზე ხელს აღმართავდა, მისი სროლა ყველა მშვილდოსანს აწილობდა.

1009,1 ქალაქს შევიღეს, კმა გაქდა, მუნ ზათწინ იქნებოლიან:
ქალი და ყმანი დაჭარეთ მისად საქჭრეტლად რბოლიან;
იგი ნახიან, დაბნდიან, ცნობასა მიჰქლებოლიან;
და ახლოს შეყრისა უღირსთა რამცა ქნეს, იჭრებოლიან.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1198) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაქლა (გაჰხდა), იქნებოლიან (იქებოლიან), ცნობასა (კეუსას), იჭრებოლიან (ისეებოლიან).

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეპში უფრო მართებული ჩანს ზოგი ხელნაწერის (A²A⁴A⁸) წაკითხვა: ახლოს შეყრისა უღირსნი, რამცა ქნეს, იჭრებოლიან (=ახლოს შეყრის უღირსნი იჭრებოდნენ, რომ რამე ექნათ, რამე ეღონათ).

რედაქციამ უცვლელად მიიღო პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: ქალაქში შევიდნენ, ხმა გაეარდა, იქ ღიღი ხმაური შეიქნა; ქალი და კაცი მის საჭურეტლად ჩაგუფ-ჩაგუფად მობობდა; მას რომ ნახავდნენ, იბნდებოდნენ, გონებას კარგავდნენ; ახლოს შეყრის ღირსი ვინც ვერ გახდა, რა ექნათ, ერთმანეთს ეხლებოდნენ.

1010 ყმა ფრიღონს ეტყუის: „გესმოდეს ჩემი აწ მონაქსენები:
მე შენი გაყრა სიჭრეტლად მიჩნს და მით თავსა ვევენები,
მაგრა არა მცალს დღეკრულსა, ცეცხლი მწუავს მოთმებენბა,
და გზა გრძელი, საქმე სასწრაფო მიც, ღია დუვევენები.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 103) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მიჩნს (მიჩნ).

რედაქციის წევრებმა უარადლება მიაქციეს იმას, რომ მეორე ტაეპში ირღვევა იღნტუ-რი რითმა, ხოლო მეოთხე ტაეპის სართომო სიტყვა (დავეყენები) 1-ის კონიექტურაა. რადგანაც არსებული ხელნაწერები არ იძლევიან ტექსტის უკეთ გამართვის საშუალებას, რედაქციამ უცვლელად მიიღო წარმოდგენილი პროექტი.

სტროფის შინაარსი: მოყმე (აეთანდლილ) ფრიდონს ეუბნება: „გესმოდეს ახლა ჩემი ნათქვამი: მე შენთან გაყარა სიკვდილად მიმანია და ამით ჩემს თავს ვენება ვაყენებ, მაგრამ დღე-კრულს არა მცალია, გაუძლები ცეცხლი მწევას, გრძელი გზა, სასწრაფო საქმე მაქვს, დიდად ვეოვნდები.“

1011 მართალა, შენი გამყრელი თვალი თუ ცრემლსა ლწირიდესა,
 დღეს წაუვალი ვერა ვარ, მით ცეცხლი სხტაჲა მწუოდესა;
 დგომა მგზავრისა ცთომაა, კარგსა იქს, თავსა სწურადიდესა;
 და სადა გინახავს იგი მზე, წამომყევ ზღუისა კიდესა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1004) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: იქს (იქმს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მართალი იქნება, შენთან გაშორებული თვალი თუ ცრემლს დაღვრის, დღეს წაუსვლელი ვერ დაერჩები, ამიტომ სხვა ცეცხლიც დამწვავს; მგზავრის დადგომა (გაჩერება) მოცდენაა, კარგს იზამს, თავს რომ შეაგონებდეს; წამომყევი ზღუის ნაპირას, სადაც გინახავს ის მზე (ნესტანი).

1078 წ. 20 ოქტომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1012; 1013; 1014; 1015; 1015,1; 1015,2 (პროექტი მოამზადეს: ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1012 ფრიდონ უთხრა: „დასაშლელი ჩემგან არა არ გეთხრობის;
 ვიცი, რომე აღარა გცალს, შენ ლახტარს სხტა გესობის:
 წადი, ღმერთი გიწინამძღვრებს, შენი მტერი დაემხობის,
 და მაგრა თქუი, თუ უშენობა ჩემგან ვითა დაითმობის?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1005) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეოთხე ტაეის ბოლოს კითხვითის ნაცვლად დაისვა ძახილის ნიშანი.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა უთხრა: „(წასვლი!) დასაშლელს ევარადერს გეტყვი; ვეცი, რომ აღარ გცალია, შენ სხვა ლახვარი გესობა; წადი, ღმერთი გიწინამძღვრებს, შენი მტერი დაემხობა, მაგრამ ესა თქვი, თუ უშენოდ მე როვორ გაეძლებ!“

1013 ამას გვადრებ, არ ეგების მარტოსაგან წასლვა შენი;
 თანა ემათა წამოგატან, იმსახურენ, იახლენი,
 აბჯარი და საგებელი, ერთი ჭორი, ერთი ცხენი.
 და არ წაიტან, გაირჩები ღაწუი-ვარდი, ცრემლთა მდენი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1006) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ე. მეტრეველი: მესამე ტაეპში ზმნა-შემასმენელი არა გვაქვს. თუ მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმეს მოვშლით, იახლენი დაუკავშირდება ამ ტაეპის სახელებს (იახლენ აბჯარი, საგებელი, ჭორი, ცხენი).

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაეპი უზმნო წინადადებას წარმოადგენს. არ არის საჭირო მისი დაკავშირება წინა ტაეპის ზმნასთან. მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილი დავსვათ, მესამის ბოლოს კი ძახილის ნიშანი.

ა. ბარამიძეს, გ. კარტოზიას, ც. კიკვიძეს მიანჩიათ, რომ მესამე ტაეპი აზრობრივად დაკავშირებულია მეორესთან და პუნქტუაციური ცვლილებები საჭირო არ არის.

ს. ცაიშვილი და შ. ძიძიგურის აზრით, მესამე ტაეპი ტირებებით უნდა გამოიყოს მეზობელი ტაეპებისაგან.

დაადგინეს: მეორე და მესამე ტაეპების ბოლოს დაისვას ტირები; მესამე ტაეპში, ტირეს წინ, მძიმის ნაცვლად დაისვას ძახილის ნიშანი.

მეოთხე ტაეპში ღაწუი ვარდი დაიწერა ცალ-ცალკე, ორ სიტყვად.
 სტროფის შინაარსი: ამას მოგახსენებ, არასგზით არ შეიძლება შენი მარტო წასვლა; თან

უმებს წაგაყოლებ, იმსახურე, (თან) იახლე, — აბჯარი და საგებელი, ერთი ჯორი (და) ერთი ცხენი (წაიყოლე)! — არ წაიყოლებ და გაირჩები ზენ, ვარდევით ლაწვი, ცრემლების მღენელი“.

1014 მოასხნა ოთხნი მონანი, მისანდობელნი გულითა,
სრული აბჯარი საკაყო ქაფითა, საბარკულითა,
სამოცი ლიტრა წითელი აწონით, არნაკულითა,
და ერთი ტაივი უებრო მით უნაგრითა სრულითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1007) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგინიშვილი: მეოთხე ტაეპში მით უნაგრითა-ს ნაცელად ზოგი ხელნაწერი (A3 A4 A5) კითხულობს: უნაგრიოთა (შდრ. აგრ. A13C6-ის მით უნაგრიოთა), რაც უფრო სწორი წაკითხვაა: ქართულში ი ხმოვნის რედუქცია არ ხდება. ამიტომ უნაგრი-დუძის შეკუმშვა არ იყო მოსალოდნელი. ამ ფუძის შეკუმშული ფორმების ამოსავლად უნა-გ-რ-ფუძე უნდა მივიჩნიოთ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მით უნაგრიოთა-ში მით ნა-წევარი უფუნქციო გამოდის.

უნაგრიოთა ფორმის მიღებას მხარს უჭერს ე. მეტრეველი. რედაქციის დანარჩენ-წევრებმა აღნიშნეს, რომ უნაგრი-სახელის შეკუმშული ფორმების ხმარება ძველ ქარ-ოულშივე დასტურდება. მით ნაწერის ამგვარი (უფუნქციო) ხმარება „ვეფხისტყაოსანში“ სჯეაგანაც დასტურდება. ანგარიში უნდა გაეწიოს პოემის ხელნაწერებისა და გამოცემების ტრადიციას და დარჩეს მით უნაგრიოთა.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა მით უნაგრიოთა (წინააღმდეგნი — ი. გვიგინიშვილი, ე. მეტრეველი).

სტროფის შინაარსი: მოიყვანა გულით მისანდო ოთხი ყმა, (მოიტანა) კაცის შესა-კლარი სრული აბჯარი სამხრითა და საბარკულით, სამოცი ლიტრა ოქრო აწონით, უკლებად, ერთი საუკეთესო ცხენი უნაგირის სრული გაწყობილობით.

1015 ერთსა ჯორსა წუიემაგარსა საგებელი აუცილა;
წავილა და ფრიღონ შეჭლა, მასთანავე გამოვილა,
აწ გაყრისა მომლოდნესა ეღებოლა ცეცხლი, სწუილა,
და მოსოქუამს: «თუმცა მზე გტეახლა, ჩქენ ზამთარი ვერ დაგუზრვილა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1008) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთ წუიემაგარ ჯორს მისი საგებელი აკილა; ფრიღონი წავილა და ცხენზე შეჭლა, მასთან (ავთანდილთან) ერთად გამოვილა, ახლა გაყრის მომლოდინეს ცეცხლი ეღებოლა, წავილა, მოსოქუამს: „მზე (ავთანდილი) რომ ჩვენთან უფილიყო, ზამთარი ვერ გაგყინვიდა“.

1015,1 ფრიღონ მიუძღვა მას გორსა, ახლოს წამდგომსა ზღვისასა,
„მე აქათ ვნახე, რომლისა შუქნი არ ჰგვანან სხვისასა“.
მეარსა აჩვენებს, ანიშნებს, წასტლასა ქაჭთა გზისასა,
და ეტყუის, თუ: „რად არ დამქოლავ მნახავსა იმა დღისასა?“

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1204¹) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ეტ-ყუის, თუ (ეტყვის თუ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიღონმა მოიყვანა იმ გორასთან, ახლოს რომ გადისდგომოდა ზღვას, „მე აქედან დავინახე (ნესტანი), რომლის შუქი სხვისას არ ჰგავს“. ქაჭეთის გზის მუ-მართულებას აჩვენებს, ანიშნებს, ეუბნება: „რატომ არ დამქოლავ იმ დღის მომწერეს?“

1015,2 ავთანდილ უთხრა: „ნაღველი არ გმართებს შენ ეგზომია,
რას ძნელად გიჩანს დაცოცა და იმა ქაჭთა ომია?
ეგე არ არის, უქრმ[ლ]ობა განგებით არ მოგჯლომია,
და აროდეს ქნილა საქნელი, რაც არა ღმერთსა ნღომია.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1204?) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ხელნაწერთა ჩვენების საფუძველზე მესამე ტაეპში უკრმლობა შეიცვალა უკმრობა ფორმით.

სტროფის შინაარსი: აეთანდლიმა უთხრა: „შენ მაღენი ნაღველი არ გმართებს, რა სძნელოდ მიგაჩნია იმ ქაქებთან ომი და (მათი) დახოცვა? ასე არ არის, უმოქმედობა განგებით არ გარგებია (წილად), არასოდეს მომხდარა ის, რაც ღმერთს არ უნდოდა.“

1978 წ. 3 ნომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გივინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1016; 1017 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კობერაშვილმა, ნ. ციტიშვილმა); 1018; 1019; 1019,1; 1020 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკვიძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1016 ზარი მის ყმისა წასლებისა გაქდა, მიეცნეს წუხილსა.

მოატყდეს მოქალაქენი, ლარსა ვინ ჰყილდა თუ სილსა;

ქმა ზახილისა მათისა ჰგეანდა აერთა ქუხილსა,

და იტყოდეს: „მზესა მოეშორდით, მო, თჳალნი მიეცნეთ წუხილსა!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1009) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მოყმის (ეთანდლის) წასვლის ზარი (მწუხარების ხმა) გაისმა, წუხილს მიეცნენ. უამრავი მოქალაქე მოაწყდა, ხილსა თუ ძვირფას ქსოვილებს რომ ყიდა; მათი ყვირილის ხმა ცის ქუხილს ჰგავდა, ამბობდნენ: „მზეს (ეთანდლის) მოეშორდით, მო, თვალები დაივისოთ!“

1017 ქალაქი გავლეს, მივიდეს პირსა დიდისა ზღუისასა,

მაშინ ფრიდონის ნახულსა, ნასაჭლომევსა მზისასა,

მუნ დაადენდეს ნაკადსა სისხლისა ცრემლთა ტბისასა,

და ფრიდონ უამბობს ამბავსა მის მნათობისა ტუჭისასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1010) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეოთხე ტაეპის ბოლოს ორწერტილის ნაცვლად დასმულია წერტილი. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ქალაქი გაიარეს, მივიდნენ დიდი ზღვის ნაპირას, მაშინ ფრიდონმა რომ ნახა, სადაც მზე (ნესტანი) იჯდა, იქ სისხლის ცრემლებით იტირეს, ფრიდონი უამბობს ტყვე მნათობის (ნესტანის) ამბავს.

1018 „აჲ მათ ზანგთა მონათა მზე მოიყვანეს ნავითა,

კბილთეთრი, ბაგებალახში, სახედავითა შავითა;

ცხენი ჯაქუხსლე, გავაგე წაგჭრა ქრმლითა და მკლავითა,

და შორს მნახეს, აღრე გამექცეს, ნავი მფრინველი ჩნდა ვითა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1011) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მფრინველი (მფრინვალე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აჲ იმ ზანგმა მონებმა მოიყვანეს ნავით მზე (=ნესტანი). კბილთეთრი, ძოწისფერბაგეებიანი, შავი თვალებით; ცხენი გაქუხსლე, გადაწყვიტე ძალით (ხმლით და მკლავით) წართმევა, (მაგრამ) შორს დამინახეს, სწრაფად გამექცნენ, ნავი ფრინველივით ჩანდა.

1019 მოეხტივენეს ერთმანერთსა, გამარავლნეს ცრემლთა ღჭრანი,

აყოცეს და გაუახლდეს მათ ორთავე მათნი წყნანი,

გაიყარნეს გაუყრელნი მძაღფიცი და ვითა ძმანი,
და ფრიდონ დაღვა, ყმა წაეიდა, შემხედველთა მკლელი ტანი.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1012) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთმანეთს მოეხვიენენ, ბევრი ცრემლი დაღვარეს, (ერთმანეთს) აკოცა და ორჯულ თაჲ-თაჲის ტყვილი გაუახლდა, გაიყარნენ როგორც გაუყრელი ძმან-ფიცი და მძებ, ფრიდონი დარჩა, მოყმე, შემხედველთა მკლელი ტანი (= აეთანდილი), წავიდა.

1019,1 გამოესალმნეს, აკოცეს, ორთავე ცრემლი სდიოდა;
ყმამან გაქუსლა, მართ ოდენ საქმესა ისწრაფიოდა;
ფრიდონ სიციოცხლეს იგმობდა, სიყტილისა არად ჩიოდა,
და ტარიელ-ეთანდილისა გაყრილსა გული სტიოდა.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1208¹) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაყრილსა (გაყრისა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: (ერთმანეთს) გამოეთხოვნენ, აკოცეს, ორივეს ცრემლი სდიოდა; მოყმემ (ეთანდილმა) გაქუსლა, მხოლოდ საქმეზე ჩქარობდა; ფრიდონი თავის სიციოცხლეს იგმობდა (სიციოცხლეს იწყველიდა), სიყვილის არაფრად თვლიდა, ტარიელთან და ეთანდილთან გაყრილს გული სტიოდა.

1020 ყმა მიმავალი მიუზნობს, მსგავსი მთუარისა სრულისა.
არს თინათინის გონება მისად საღებულად გულისა;
იტყუბის: „მოგშორდი, სიცრუე, ვაჰ, საწუთროსა კრულისა!
და შენ გაქუს წამალი ჩემისა მამრთელბეგლი წყლულისა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1013) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაჰ (ვა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სავსე მთვარის მსგავსი მიმავალი მოყმე (ეთანდილი) მილაპარაკობს. თინათინზე ფიქრი არის მისი გულის გამზარებელი; ამბობს: „მოგშორდი, ვაი, წყვეული წუთისოფლის სიცრუე! შენ გაქუს ჩემი წყლულის გამქურნებელი წამალი.

1978 წ. 10 ნომებერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1021; 1022; 1023; 1024; 1025; 1026 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1021 რად სიციე გულსა ნიადაგ მწუთავს გმირსა სამს აღებისა?
რად გული კლდისა ტინისა შემქმნია სამ საღებისა?
არ შუეუძლია ლახტარისა დაჩენა სამსა აღებისა,
და შენ ხარ მიზეზი სოფლისა ასრე გასამსალებისა“.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1014) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. რედაქციის წევრებმა აღნიშნეს, რომ პირველ ტაუპში წაყიოხვა სამს აღებისა (=სამი აღის) გრამატიკულად გაუპართავია. ი. გიგინეიშვილის წინადადებით სარიტორი სიტყვად მიღებულ იქნა სამსაღებისა. მართალია, მეოთხე ტაუპშიც ამავე სამსაღა ფუძის შემცველი სიტყვაა რითმად, მაგრამ სრულ ტაუტოლოგიას მაინც არა აქვს ადგილი: I ტაუპში სახელია, II-ში — ნაზმნარის სახელი. ი. გიგინეიშვილისავე წინადადებით მეორე ტაუპში საღებისა ფორმისათვის ამოსავლად მიიჩნეულა საღა (სათამაშო ქვა) და არა საღი. ასეთი გაგება ნათეს ზღის ტაუპის აზრს: ერთმანეთს უპირისპირდება ტინის კლდე და საღა (მცირე სათამაშო ქვა).

პირველი ტაუპის ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად დაისვა მძიმე.

პროექტი ამ ცვლილებებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მუდამ რატომ მიწავს გმირს გულს სამსაღები (საწამაღები)? ტინი კლდის გული რატომ გადაატყვევია საღად (მცირე სათამაშო ქვად)? (=ტინის გული რად გა-

მიეცდა?) სამ ლახვარს არ შეუძლია ლების (ცემით დაღურჩებულო აღგილი) დაჩენა; შენ (თინათინი) ხარ წუთისოფლის ატე გამწარების (სამსალად გადატყეფს) მიზეზი.

1022 ავთანდილ მარტო ზღუტის პირსა მივა ოთხითა მონითა,
წამალსა ტარიელისსა ეძებს ყოელითა ღონითა,
ღღისით და ღამით მტირალი იღუბრების ცრემლთა ფონითა,
და ჩალად უჩნს ყოელი ქუეყანა, მისევე ჩალისა წონითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1015) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უჩნს (უჩს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ავთანდილი ოთხი მონით (მსახურით) მარტო მიღის ზღვის ნაპირას, ყველა საშუალებით ეძებს ტარიელის წამალს, ღღისით და ღამით მტირალი ცრემლების ნაკადად იღვრება, მთელი ქუეყანა ჩალად, ჩალის წონისად მიაჩნია.

1023 სადაცა ნახნის, ეუბნის, მგზავრნი ზღუტის პირსა რებულნი,
ჰითხის მის მზისა ამბავი; დღენი ელნა გაასებულნი.
ქედსა გარდადგა, აქლემნი აუჩნდეს ლარკიდებულნი.
და მოქარავენნი ზღუტის პირსა დაყრით დგეს, დაყმუნებულნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1016) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გარდადგა (გარდადგეს), დაყმუნებულნი (შევირეებულნი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სადაც ნახავდა ზღვის პირას მავალ მგზავრებს, გამოელაპარაკებოდა, ჰითხავდა იმ მზის (ნესტანის) ამბავს; ასი დღე იარა. ქედზე გადადგა, დაინახა ლარაკიდებელი (ძვირფასი ქსოვილებით დატვირთული) აქლემები. მექარავენები ზღვის პირას იდგნენ შეწუხებულები, გახუმებულები.

1024 მუნ ქარავენი ურიცხუი იდგა მის ზღუტისა კიდესა.
შევირეებდეს, კმუნეიდეს, ვერცა დგეს, ვერცა ელიდესა.
ყმაჲნ სალაში უბრძანა, ქებასა შეასხმიდესა,
და ჰკითხა, თუ: „ეინ ხართ, ვაჰარნო?“ — მათ საუბარი ჰკედესა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1017) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იქ, იმ ზღვის ნაპირას, მრავალრიცხოვანი ქარავენი იდგა. წუხდნენ, ცარლობდნენ, ვერც იდგნენ, ვერც მიდიოდნენ. მოყმე მიესალმა, (მექარავენებმა) ქება შეასხეს, (ავთანდილმა) ჰკითხა: „ეინ ხართ, ვაჰარნო?“ — მათ საუბარი გაუბეს.

1025 უსამ იყო ქარავნისა უბუცესი, კაცი ბრძენი.
მოაკუნა ხობტა სრული, დალოცა და უქნა ზენი.
ჰკადრეს: „მზეო, სიცოცხლე და შენ ამოჰქე ჩუენი მლხენი,
და ჩამოყე და მოგაკუნეთ ამბავი და საქმე ჩუენი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1018) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ამოჰქე (ამოხე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უსამი იყო ქარავნის უფროსი, ბრძენი კაცი. ღირსეული (შესაფერი-სი) ხობტა შეასხა, დალოცა და ზენე (ქცევა) შეუქო. (მექარავენებმა) მოახსენეს: „მზეო, შენ ამოხვედი ჩუენი სიცოცხლე და გამხარებელი, ჩამობრძანდი (ცხენიდან) და მოგახსენებთ ჩვენს ამბავსა და საქმეს.“

1026 გარდაქდა. ჰკადრეს: „ჩუენ ვართო მობალადენი ვაჰარნი,
მაჰმადის სჭულის მკირაენი, აროდეს გუისმან მაჰარნი,
ზღუტათა მეფისა ქალაქსა სავაჰროდ გამონაჰარნი,
და საქონელსრულნი, მდიდარნი, არ ლარნი გუქონან ნაჰარნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1019) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გამონაჰარნი (გარდმონაჰარნი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩამოქვეითდა. მოახსენეს: „ჩვენ ვართო ბალდაღელი ვაჰარები, მაჰმადის რჭულის აღმსარებლები, არასდროს გვისევამს მაჰარი, ზღუტათა მეფის ქალაქში სავაჰ-“

როდ წამოსულები (გამოკრილები), ბერი საქონლის მქონენი, მდიდრები, ლარი (ძვირფასი ქსოვილები) ნატაყები როდი გვაქვს.

1878 წ. 17 ნომბერი

სხომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გივინიშვილი, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1027, 1028; 1029 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 1030; 1031; 1032; 1033 (პროექტი მოამზადეს ც. ყიციქიმმა, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობერიშვილმა, ნ. ციტიშვილმა).

1027 ჩვენ აქა ვპოვეთ ზღუთის პირსა კაცი უსულოდ მდებარე,
უშუელეთ, ენა მოეცა სიტყუისა გამომგებარე;
ვკითხეთ, თუ: „ვინ ხარ, ღარიბო, რასა საქმისა მდებარე?“
და გუთხრა: „თუ შეხვალთ, დაგვოცენ; კიდე ცოცხალ ვარ მე ბარე?!“

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1020) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უშუელეთ (ეუშველეთ), მდებარე (მძებარე) [III ტაყი].

ი. გივინიშვილმა აღნიშნა, რომ ზოგი ხელნაწერი მეორე ტაყში კითხულობს ენა მოეცას (=ენა მოუბრუნდა), რაც შინაარსობრივად საყურადღებოა.

დაადგინეს: ენა მოეცა შესაძლებელი წაკითხვაა, მაგრამ რადგანაც რედაქციითა უმრავლესობა (ABD) და გამოცემათა ტრადიცია მოეცას უკერს მხარს, დარჩეს პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: ჩვენ აქ, ზღუთს პირსა, ენახეთ უსულოდ მდებარე კაცი, ეუშველეთ, ენა ამოიღვა (სიტყუის გამომთქმელი ენა მიეცა); ვკითხეთ: „ვინ ხარ, უცნობო (უცხო მოგზაურო), რა საქმე გაქვს (რა საქმის მქონე ხარ)?“ ვგუთხრა: „თუ (ზღუაში) შეხვალთ, დაგვოცავენ; მე განა კიდევ ცოცხალი ვარ?!“

1028 თქვა: ჭკარავანი ეგუბრით გამოეყმართეთ ერთთა,
ზღუთსა შევედით ტუირთულნი ღარიბთა მრავალფერითა,
მუნ მეკობრეთა დაგვტოცენს ძელ-სახნისისა წყურითთა;
და უშუელაი წაქდა, არ ვიცი, აქა მოსრულვარ მე რითა!*

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1021) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ძელ-სახნისისა (ძელის საქნისის). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თქვა: „მოქარავენები ეგუბრითან გამოეყმართეთ ჭარით (მცველებით), ზღუაში შევედით მრავალგვარი ძვირფასი საქონლით დატვირთულები, იქ მეკობრეებმა (ავაზიებმა) დაგვოცენს ძელ-სახნისით (ძელ-სახნისის წვერით); ყველა დაიღუპა, არ ვიცი, აქ როგორ მოვედით“.

1029 ლომო და მზეო, ესეა მიზეზი აქა დგომისა,
დაბრუნებებითა გუეცემის ზიანი არსაზომისა;
შევიდეთ, ვამ თუ დაგვტოცენ, ძალი არა გუაქუს ომისა,
და ვერცა ვღვათ, ვერცა წასრულვართ, ღონე წაგუტსლევა რჩომისა“.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1022) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვამ(ვა).

ი. გივინიშვილის აზრით, მეორე ტაყში უკეთესია ზოგი ხელნაწერის წაკითხვა — ზიანი ასსახომისა.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი: ლომო და მზეო, ეს არის ჩვენი აქ დგომის (შეფერხების) მიზეზი, დაბრუნებით უზომო ზარალი მოგვივა (მოგვეცემა); რომ შევიდეთ (ზღუაში), ვაითუ დაგვოცონ, ომის თავი არა გვაქვს, ვერც ვდგავართ, ვერც წაესულვართ, ყოფნის ძალა წაგვეკლია.

1030 ვამან უთხრა: „ვინცა კმუნავს, ცუდია და ცუდად სცემის!
რაცა მოვა საქმე ზენა, მომავალი არ აგუტუთბის;
მე მივიწოდებ სისხლთა თქუენთა, შემოვიხსნამ, და-ცა-მწუთბის,
და ვინცა გებძვის, კრმალი ჩემი მბრძოლთა თქუენთა დააუტუთბის“.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1023) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციამ მიიღო ი. გიგინეიშვილის ვარაუდი, რომ მესამე ტაეპის პირველი ნახევრის აზრია: მე მივიწოდებ იმ სისხლს, რომელიც თქვენ უნდა დაგვეღვარათ.

სტროფის შინაარსი: მოყმემ უთხრა: „ენც კმუნავ. (წუხს), ამაოდ გარჯილა და ტყუილად ცდება; რაც მოდის ზეციური (ზეცაში გადაწვეტილი) საქმე და მოსასველია, არ ავცდება; მე ვიყისრებ (ჩემს თავზე მივიღებ) იმ სისხლს (რომელიც თქვენ უნდა დაგვეღვარათ), მე შემომგხვას, დამეწვეთოს, ვინც თქვენ გებრძვით, მათზე ვაცუთება ჩემი ხმალი“.

- 1031 მოქარავენნი აივსნეს სიხარულითა დიდითა,
 თქქეს: „ყმა ვინმეა კაბუჯი, არა ჩტუნებრვე რიდითა,
 აქუს თაისაგან იმედი, ვიყენეთ გულითა მშქიდიითა“.
 და შევიდეს, ჩასხდეს ხომალდსა, გამართეს ზღტისა კიდითა.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1024) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოქარავენები დიდი სიხარულით აივსნენ, თქვეს: „ვიღაც რაინდა მოყმეა და არა ჩვენსავით მოშიში (შიშით შეპყრობილი). (თავისი) თავის იმედი აქვს, დამშვიდებული (მშვიდი გულით) ვიყოთ“. ხომალდში ჩასხდნენ, ზღვაში შევიდნენ, ზღვის პირ-პირ გაემართნენ.

- 1032 სიამოვნისა დართთა იარეს, არ სიძნელითა.
 მათი ბაღრაგა აეთანდილ უძღტის გულითა ქველითა.
 გამოჩნდა ნავი მეკობრე დროშითა მეტად გრძელითა,
 და მას ნავსა ნეთა სალუწლად საენისი ჰგია ძელითა.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1025) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სასიამოვნო დართთ, ადვილად იარეს, მათი ბაღრაგა (მცველ-გამყოლი) აეთანდილი მიუძღვის მამაცი გულით, გამოჩნდა მეკობრეთა ნავი (ხომალდი) მეტად გრძელი დროშით, იმ ნავზე არის ნავების სალუწი სახნისიანი ძელი.

- 1033 კიოდეს და მოდიოდეს, იზახდეს და ბუქსა კერესა;
 შეუშინდა ქარაუანი მათ ლაშქართა სიდიდესა;
 ყმამან უთხრა: „ნუ იშიშვით თქტენ იმათსა სიალფესა,
 და ანუ დაეპკოც იმ ყუქლასა, ან სიკუტლილი ჩემი დღესა.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1026) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაეპკოც (დაეხოც).

ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ მეოთხე ტაეპში წაკითხვა იმ ყ უ ტ ე ლ ა ს ა დიდ ექვს იწვევს. რაღაც გაუგებრობის შედეგი უნდა იყოს.

ა. ბარამიძეს და ს. ცაიშვილს დასაშვებად მიაჩნიათ ყველა ნაცეალსახელთან ჩვენებითი იმ ნაცეალსახელის ხმარება.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: მოდიოდნენ და ყოინას სცემოდნენ, იძახდნენ და ბუქი აახშიანეს; იმ ლაშქრის სიდიდემ ქარაუანი შეაშინა; მოყმემ (ეთანდილმა) უთხრა: „ნუ გაშინებთ, თქვენ მათი გმირობა (ეაქცაობა), ან ყველას დაეხოცავ, ან ღლეს მოვეცდები (ჩემი სიკუდილი იქნება დღეს).“

1978 წ. 24 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ვ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1034; 1035; 1036; 1037 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კორტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1034 უფანგებოდ ვერას მიზმენ, შე-ცა-შებნენ კმელთა სპანი;
განგებაა, არ დავრჩები, ლახჭარნია ჩემთუის მზანი;
ვერ დამკნისიან ვერ ციხენი, ვერ მოუჭასნი, ვერცა ძმანი.
და ვინცა იცის ესე ასრე, ჩემებრევა გულოვანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1027) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღვთის ნების გარეშე ვერაფერს მიზამენ, (მთელი) ხმელეთის ლაშქარიც რომ შემებას; (თუ) ღვთის ნებაა, ვერ ვადავრჩები, ჩემთვის ლახვრები გამზადებულია; ვერ მიხსნიან ვერც ციხე-სიმაგრენი, ვერც მეგობრები, ვერც ძმები. ვინც ეს ამგვარად იცის, ჩემებრევე გულადა.

1035 თქტენ, ეპქარნი, ჭაბანნი ხართ, ომისადა უმეცარნი,
შორს ისრითა არ დაჯკოცნენ, ჩაიჭმენით თანა კარნი;
მარტო მნახეთ, ვით შევება, ვით ეიქმარნე ლომნი მჭარნი!
და მეკობრისა ნაყისანი სისხლნი ნახნეთ მონალტარნი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1028) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თქვენ, ეპქრები, ლაჩრები ხართ, ომის უყოღინარნი, შორიდან ისრით არ დაგხოცონ, თან ჩაიკეტეთ კარები; მარტო მნახეთ, როგორ შევება, როგორ ვიხმარო ლომებრი მხარ-მკლავი! მეკობრეთა დაღერილ სისხლს ნახეთ.

1036 ჩაიციბა ტანსა აბჯარი ქცევითა ვეფხებერ მკრჩხალითა.
მას კელთა კეტი რკინისა ჰქონდა კელითა ცალითა;
ნაყისა თავსა გულითა წაღვა შიშვეუვალითა,
და ვითა მჭურტეღლნი ჰჭურტითა, მტერნი დაჯკონა კრმალთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1029) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. შ. ძიძიგური: მართებულია ლიტერატურაში გამოთქმული ვარაუდი, რომ მკრჩხალი = მკვირცხლს. ეს ორი სიტყვა ეტიმოლოგიურადაც უკავშირდება ერთმანეთს. ი. გიგინეიშვილიც მხარს უჭერს ამ ვარაუდს. მისი აზრით, აქ საქმე გვაქვს ცხ/ჩხ კომპლექსების მონაცვლობასთან, რაც სხვა შემთხვევებშიც დასტურდება.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ტანს ჩაიცივა აბჯარი ვეფხისებრი სიმკვირცხლით, მას ცალ ხელში რკინის კეტი ჰქონდა; უშიშარი გული წაღვა ხომალდის თავში, მტრები ისე დახოცა ხმლით, როგორც მჭურტეღლები ეჭრით.

ც. კიკვიძეს და ს. ცაიშვილს მიაჩნიათ, რომ პირველი ტაეპის შინაარსი ასე უნდა გადმოიყვას: ტანს ჩაიცივა აბჯარი ვეფხევიით მკვირცხლი ქცევით (მობრახობით).

1037 კიოდეს იგა ლაშქარნი, ემა მათი არ გაწყდებოდა,
ამგერეს ძელი, რომელსა ზედა საყნისი ჰკებოდა;
ყმა ნაყის თავსა უშიშრად ქტე დგა, არ თურე კრთებოდა,
და კეტი ჰკრა, ძელი მოსტეხა, სხუთთ არათ არ მოსტყდებოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1030) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ მეოთხე ტაეპის მეორე ნახევარში უკეთესია წაკითხვა: ლომს მკლავი არ უდრკებოდა, რომელიც პ. ლარაძისეული ხელნაწერიდან მომღინარეობს. არ არის გამორიცხული, რომ პ. ლარაძეს რომელიმე ძველი ხელნაწერიდან ჰქონდეს აღებული ეს წაკითხვა.

ა. ბარამიძისა და ს. ცაიშვილის აზრით, აღნიშნული წაკითხვა პ. ლარაძის კონიექტურაა. პ. ლარაძე უყრდნობა ვახტანგის გამოცემას. მისგან განსხვავებული წაკითხვანი არტანუჯული რედაქციის ავტორთა ნახელავია, საკუთრივ მისი სიახლეა.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი: მოლაშქრენი კიოდნენ, მათი ხმა არ წყდებოდა, ამგერეს ძელი, რომელზეც სახნისი იყო წამოგებული; მოყმე (ავთანდილი) ნაყის თავში იღვა, (შიშისაგან) როდი კრთოდა, კეტი ჰკრა, ძელი მოსტეხა, სხვაგვარად არაფრით არ მოტყდებოდა.